

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ffuis.edu.ba>

За издавача

Др Драга Мاستиловић

Редакција

Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Dr 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки универзитет Шандонга, НР Кина
Dr 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички универзитет Хенана, НР Кина
Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД
Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија
Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драга Мастиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска
Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Француска
Др Бас Артс, Универзитетски колеџ у Лондону, Уједињено Краљевство
Др Владан Бартула, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија
Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија
Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка
Др Џорџ Мано, Тенри универзитет, Јапан

Главни уредник

Др Мишо Кулић

Одговорни уредник

Др Марија Летић

Лектура и коректура

Јелена Лучић

Припрема за штампу

Јелена Лучић

Штампа

„КОPIKOMERC” S. P., Источно Сарајево

ISSN 2490-3566 (print)

ISSN 2490-3701 (online)

COBISS.BH-ID 5843480

Тираж

200

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ
Број 20

Пале, 2019

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Раде Г. Симовић¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Филозофски факултет Пале
 Катедра за театрологију

УДК 821.163.41-2(497.6РС)
 DOI: 10.7251/FNR1920007S
 Оригинални научни рад

НОВА ДРАМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ – ПРАИЗВЕДБЕ И ПРВЕНЦИ

Антологијски избор савремене драме у Републици Српској објавили смо у издању Арт принта 2011. године, насловили га двосмисленим називом „Драма Републике Српске“ и поднасловили као један могући поглед на њен драмски хронотоп препознатљив и видљив у драмама Јована Спрема, Ранка Рисојевића, Бранка Брђанина Бајовића, Ненада Тадића, Рада Симовића и Радмиле Смиљанић. Ради се о репрезентативном узорку драмског стваралаштва Републике Српске насталог у периоду 1992–2009. године. Посљедњих десет година њеног драмског стваралаштва није обрађивано и сагледано у једној цјелини, иако се ради о специфичној доминацији нове драме младих аутора (Радмила Смиљанић, као спона савремене и нове драме, Тања Шљивар, Марио Ђулум, Јелена Којовић Тепић и Жељко Стјепановић) настале у контексту нашег драмског хронотопа и конструкту модерне европске драматургије. Намјера је нашег рада да укаже на њене специфичности и препоручи нови могући избор савремене и нове драме у Републици Српској.

Кључне ријечи: савремена драма, нова драма, хронотоп, драматуршка композиција, синхронијска раван, дијахронијски пресјек.

¹ radesimovic@yahoo.com

Српску драму у Босни и Херцеговини конституисали су Алекса Шантић, Светозар Ђоровић и Петар Кочић. Најдубљи траг оставио је Петар Кочић и његова драмска актовка *Јазавац, ђед судом* (позоришна праизведба у Београду, 1905). На тој стајној тачки, у години настанка (1900) она умрежава и помирује европску актуелност народне драме и традицију *српскої народної ілумовања*. Шантићевско/кочићевску драмску парадигму, на идејном и конструкционом плану, слиједиће цијела једна генерација српских међуратних драматичара, а њен европски ниво до краја је изведен у драмама Боривоја Јевтића. (Симовић, 2011, стр. 8–9)

Драме српских аутора, мотивски усмјерене на борбу против завојевача, чине усамљеничку грану босанскохерцеговачке драматургије која се, у другој половини двадесетог вијека, тематски суши и драматуршки сужава на немогућност комуникације и одсуство егзистенције (Жалица, Кољевић, Стојановић). Означена *драмска парадигма* сачувана је и продужена једино у драмском хронотопу Републике Српске, који смо, у антологијском избору савремене драме, именовали двозначним насловом – *Драма Републике Српске* (Симовић, 2011).

Афирмација домаћих драмских писаца и позоришни повратак Петру Кочићу могао би да се издвоји као програмски приоритет Народног позоришта Републике Српске на крају двадесетог и почетком двадесет и првог вијека. Доласком Жељка Стјепановића на мјесто директора Народног позоришта (1998–2004) адаптирана је и отворена Мала сцена, која је понијела име Петра Кочића. Свечано отварање уприличено је 5. априла 2004. године и то премијером представе *Петар Кочић* аутора Гојка Бановића, у драматизацији Жељка Стјепановића и режији Јовице Павића. Отварањем нове сцене, Позориште је *отворило* врата младим драмским писцима, гдје се у новом драмском изразу издвојила Радмила Смиљанић са првом драмом, дипломским радом, одбрањеним на одсјеку драматургије бањолучке Академије умјетности. (Симовић, 2011, стр. 40)

Праизведба представе Радмиле Смиљанић *Балон од камена* уприличена је у Народног позоришту, 3. маја 2009. године. (Програмска књижица, 2009, стр. 8) Она је уједно означила појаву нове драме у којој се преко театрализације егзистенцијалне збиље и поетске имажинације утемељују шири и сложенији оквири драмског стваралаштва у Републици Српској. (Симовић, 2011, стр. 41–42)

На први поглед ради се о једноставној исповједној причи о одрастању жене – од периода дјетињства до година зрелости, али већ при првом сусрету са текстом читалац уочава да су амбиције аутора да обухвати шири спектар значења од оног који нуди основна радња. Најприје,

јасан је извјестан иронијски одмак, дистанцирање од сентименталног исповједног тона, који Радмила Смиљанић постиже увођењем другог протагонисте. Наиме, поред Мале Слободанке, која је главни лик, постоји и Велика, одрасла Слободанка, која је и приповједач и коментатор догађаја, иако је, у исто вријеме, и сама субјекат радње. Исход догађаја је, сугерише нам списатељица – трагичан. Трагичан у оном чеховљевском смислу: није се личностима драме десила нека огромна несрећа, догађаји су само по некој нужности тежили према једном трајном осјећању губитка. Осјећању које остаје за цио будући живот, и које за ликове значи не крај живота, него крај једном заувјек изгубљених нада. Иако су Слободанкина сјећања пуна топлине за слике дјетињства – срећног и несрећног, али пунином живљења натопљеног – околности патријархалног окружења спутавају сваку могућност егзистенцијалне слободе. Да се послужимо егзистенцијалистичком терминологијом, сваки човјек, не само жена – бачен је у свијет, а његово напредовање према годинама зрелости у ствари је стално удаљавање среће која још само у дјетињству може да се искуси у свој својој пуноћи.

Радмила Смиљанић структурише ову драму као низ реалистичких призора из Слободанкиног дјетињства. Али ове призоре, у занимљивом драматуршком поступку који осмишљава Радмила Смиљанић, прате коментари исписани у дидаскалијама текста. Коментари, исписани у форми малих прозних цјелина, имају квалитет монолошких елемената кроз које се одвија једна паралелна радња драме. Осим што је драгоцјена са становишта усложњавања значења текста, ова оригинална драмска техника омогућава и да се успостави једна комплексна временска перспектива: хронолошки приказ приче о Малој Слободанки, релативизован је погледом „из будуће“, већ испуњене, завршне радње. У овом сасвим оригиналном драмском поступку читује се и познавање савремених драматуршких техника, насљеђа модерне драме деведесетих година прошлог вијека, од Мартина Кримпа и Саре Кејн, до Марка Рајвенхила, Фон Мајенбурга и водећих писаца сада актуелне драматургије. Међутим, Радмила Смиљанић своје познавање савремених драмских пракси не примјењује директно. Код ње нема обавезних постдрамских „изума“ – она искуство познавања постдрамског театра користи прије свега да на многим мјестима драму растерети сувишног вербалног материјала и да створи услове да се призори одвијају кроз компоненте сценског језика. Зато неке од слика из њене драме дјелују толико пластично већ на нивоу текста, да је лако замислити њихов будући изглед. Тај изглед уприличила су изузетна редитељска рјешења Филипа Гринвалда у наведеној представи Народног позоришта Републике Српске. Представа се, избором селектора, такмичила на XXVI *Сусретима позоришта/казалишта БиХ* у

Брчком 2009. и *Фестивалу босанскохерцеговачке драме* у Зеници – 2010. године. На оба фестивала *Балон од камена* Радмиле Смиљанић, одлуком стручног жирија, освојио је награду за најбољи *савремени (оригинални) драмски текст*. (Симовић, 2011, стр. 42)

У вријеме кад је Радмила Смиљанић награђена за најбољи *савремени босанскохерцеговачки текст* који је изведен на Фестивалу у Зеници, у новосадском *Часопису за позоришну уметност* *Сцена* објављен је драмски првенац младе бањолучке списатељице Тање Шљивар *Пошто је њаштеша?* (2010, стр. 164–180); тадашњег апсолвента драматургије на Факултету драмских уметности у Београду.

Гледано из контекста наших драмских продужетака Тања је имала свега пет година кад су заметане прве ратне драме, а ако изнова призвемо (парафразирамо) егзистенцијалисте и њено је дјетињство обиљежила несрећа (попут дјетињства Мале и Велике Слободанке). Не чуди, онда, што је драматуршка *пошка* основана и саздана на „документарним детаљима“ гдје са лакоћом препознајемо Маглајане код Лакташа, причу о Славици Радић, касније Еклстон, Ди-цеј Крмка и месара Стојана, који *сами по себи не значе ништа* све док „документарни детаљи“ не почну да „лебде“ и снагом списатељске имагинације умреже и обликују *драмско шкиво* метафоричког назива *Пошто је њаштеша?*.

Светислав Јованов је, у својеврсном поговору драме, *драматуршкој белешци* објављеној под називом *Тужно месо, јаванска риба*, тачно уочио да је ову драму несигурно жанровски дефинисати, али је потпуно сигуран да је њено погонско гориво *чисти, енергетски млаз шрапнелке енергије*. Ради се, дакле, о *жанровски непримереној драми*, а такве су драме, по неписаном правилу, понајбоља остварења савремене драматургије. Подсјећања ради, слична је „судбина“ и драмског првенца *Маршоници шрче њочасни круи* Душана Ковачевића, само што је обим *рецептивної поља* неупоредив.

Београдско позориште *Атље 212* и овај је комад одмах препознало и прихватило, праизведба је одиграна 15. јануара 2012. године на сцени *Театра у погруму* у режији Снежане Тришић, и са Зијахом Соколовићем као тумачем главне улоге. Недуго затим, драма је одиграна у Народном позоришту Републике Српске, у званичној селекцији петнаестог фестивала *Театар фест Петар Кочић*. Интересовање публике било је изненађујуће, прибјегло се двоструком извођењу, а све остало, од округлог стола до медијске перцепције, дјеловало је млакасто. Катарзу драме није приредила представа, већ фестивалски жири, наградивши на крају Фестивала драмски предлог *Мрзим истину* Оливера Фрљића *најрадом* за најбољи *драмски текст* Фестивала. (Театар Фест, 2018, стр. 196)

Вратимо се објављеној драми која синхронизки, правилним рукописом колажне драматургије компонује и у цијелости *онеобичава* простор и јунаке а посебно однос *јунака и судбине* Месара Стојана. Месара Лој у Маглајанима центар је оновременог и ововременог свијета у коме се рађају нови Стојани, коље, крчми и транжира, једе живо месо, све док се не појави голо женско тијело Славице Радић, будуће манекенке. Она долази зато што одлази, жели да се опрости јер је намјерила да потражи срећу у Јапану, земљи вјечно излазећег сунца. Стојан по први пут пипа голо женско тијело савршеног склада и на њему у драматуршком сплету дрхтавих асоцијација проналази цијело једно *животињско царство* божанског провиђења. Људско осјећање, у додиру са божанским исконом, замјетнуло је Стојанову идеју о изградњи будистичког храма у коме ће живјети он и Славица и рађати нове Стојане. Десио се, дакле, драмски преображај достојан античког свијета – до краја необичан у својој обичности. Овдје и буквално Субјекат жели Објекат, Стојан безусловно започиње и гради будистички храм, тик уз православну цркву (љубав је ипак могућа!), упркос рату, рекетирању и „јуначким“ Противницима састављеним од ратног „шкарта“ преосталих комшија и пријатеља. У тој и таквој подјели „помаже“ му једино *есџрадни умјешник* Ди-цеј Крмак, који *шезлари у дискоџекама водећих европских трагова* и повремено се одмара у месари/кафани Лој. Он је динамички покретач радње, *помоћник-иштивник*, тужни поштар и проводација који доноси кључну вијест да је Славица постала госпођа Еклстон. И то је вршна тачка драматуршке композиције. Након тога, у наглom паду, Ди-цеј Крмак „испроси“ ветеринарку Јованку која се одмах након свадбе прихвата месарске сатаре. Храм ће убудуће служити за снимање телевизијских спотова док ће душу Стојанову умјесто *вјечно излазећег сунца* и даље обасјавати боја меса и мрклина крви. Наставиће да *кида комадиће мозга и жваће их*, док не почне да повраћа, *не ирестајући да једе мозак*, а потом ће да *мало кркла на поду, па умире*.

У дијахронизком пресеку драме умијешани су свакојаки прсти: од трагичког ритма *слијейца код очију, авети и прошлости* и заумних очуђења до бекетовског угледања на *Тома Кемпизког и његовог Христа*, са којима већ поменути Светислав Јованов завршава *драматуршку белешку*.

„Управо посредством уздизања кроз тмине животињске – не давне ратове, лудило јефтине чулности и још јефтинијих емоција, Тања Шљивар омогућава свом антијунаку да се уздигне до узвишене празнине одрицања, до оног места у/на којем сви животни добаци сусрећу своје наличје. Од свих утицаја радикалне драматургије, модерне и постмодерне, списатељица у драми *Пошто је иаише-*

ша? углавном баштини Бекетову инспирацију мистицизмом Кемпијског, апсурдну плодотворност (само)порицања као ново поље тражења смисла. И, као што Бекетови јунаци следе препоруку холандског мистичара о нужности *'in cubilus vestris compungimini'* (тужовања и својој соби) тако и ауторкин Тужни Месар доспева до врхунске слободе, само привидно заслепљен магичном прозрачном куглом крхког *'више него људског'* меса.“ (Јованов, 2010, стр. 163)

Да поједноставимо, Стојан је *живи леш у ушроби брода*, а на преображај и васкрснуће његовог *лика и дјела* у Републици Српској неће се дуго чекати.

Активитет и агоналност свих досадашњих драма може да се сажме и сабије у трагички ритам глувог гламочког кола које парадигматски обједињује игру, народно глумовање и привидну саборност одабраних. Ко *вуче коло на своју сџрану* за остале је *шкарш*, а они га *избацују из кола и насџављају да иџрају*. Избачени саиграч *навлачи рукавице* и напушта коло, улази у свијет *Шалџера*, на прву линију позадине, једну врсту ововременог *Чисџилишџа* у коме се искушавају и припремају душе отпадника за блаженство *Раја*. Са овом и оваквом дидаскалијом, препричаном нашим очима, Марио Ђулум, професор драматургије на бањолучкој Академији умјетности, отвара врата драмског првенца *Шалџер* (2013, стр. 194–210) у коме се, у свега неколико реченица, *џремошџава* развојна линија европског позоришта: од *риџуално/маџијског* до *аџсурдно/анџидрамског*.

Драма баштини насљеђе *драмаџуршки уског хроноџоџа* изабраних драма у који се увлачи *нихилисџичка џосџојаносџ* оних који чекају: *џензионерке, мајке, неугаџе, инвалида, дјевојчице, среџно угаџе, бизнисмена, џевачице и мушкарца* – привидно живих актера Ђулумове драме. Они чекају и клече испред Службеника који се први уздигао до *узвишене џразнине одрицања*, сви су једнако безимени а само је он први, и сви се једнако отимају око крвавог *дисџлејског броја* (1914, 1941, 1968, 1974, 1995), односно *Тачке* историјског идентитета у којој су погубљена њихова имена и презимена. *Привидно живи људи* Марија Ђулума довршили су недовршену драму Алексе Шантића *Пред кайијама Свеџоџ Пеџира*. Ради се о историјски недореченој речености *наших дана* које су *џојели скакавци* узалудно обијајући сопствене животе и бјело/свјетске шалтере. Зато се, у драматуршком поретку Републике Српске, Ђулумов *Свеџи Пеџар* *самоодрекао* правичности и *џреобликовао* у Службеника (он је једини идентитетски постојан, у сваком тренутку зна шта хоће и шта тражи, а хоће мито) и пред себе извео *бекеџовске аџоналце* који се отимају

око *црвено/крвавих бројева* шалтерског приоритета. Успут се забављају ироничним подбадањима, халапливим једењем бомбона, и илегалним опијањем. Посебно Мајка, једина стварна и будућа родиља неких нових чекалаца. Остало је успутно, може и не мора, од *срећно удаше жене, бизнисмена и певачице* који су више у функцији драмске радње и питања како се она одвија него *зашто* се тако саплиће.

О томе како је „у драми“ понешто је већ речено на њеној праизведби у Народном позоришту Републике Српске, 26. фебруара 2013. године, док питање зашто је то тако и даље „виси“ над овим текстом. (Програмска књижица, 2013, стр. 8) Оно се може исказати чињеницом да актер *Инвалида* није до краја реализован иако је метафорички доведен до крајњег стадијума удвојене личности. Као и актер *Дјевојчице* која се драматуршки погубила, и поред чињенице да на почетку комада узима и гута *пилуле за срећу* које би, током драме, требало да прерасту у *шаблети* за несрећу.

Мотив *чуда* и топоним *кафана* трајно је обиљежио свјетску драматургију и радикално *трансформисао* српску – присјетимо се само *Чуда у Шарпану* Љубомира Симовића и све нам се појашњава. Мотив је стајан и у босанскохерцеговачкој драматургији: од Алије Наметка и његовог *Абдулах-џаше у касаб*и до *Чуда у Лајтинлуку* Џевада Карахасана. Од свих *чекаоница* кафана је најчешћи хронотоп и логичан избор Јелене Којовић Тепић да причу сарајевских српских избјеглица смјести и удоми *Ког вјечити*е славине (2014, стр. 119–147). Ради се о побједничком драмском тексту са трећег конкурса за *грамски првенац* Београдског драмског позоришта. Прича се прво посрећила а потом се, како то обично бива, закомпликовала. Београдско драмско позориште нагло је одустало од награђеног *првенчета*, а текст је преузело Народно позориште Републике Српске. (У позоришту се никада не зна када ће лоши потези испасти добри а добри лоши.) Драма је прво објављена у *Часопису за позориште и визуелне комуникације Ајон*, а праизведба је одиграна на Сцени *Петар Кочић* Народног позоришта Републике Српске, половином децембра 2015. године. Режију је потписао Игор Тешић, драматуршке интервенције приредио је Милан Гајић, у тачној и добро укомпонованој глумачкој подјели: Слађана Зрнић, Смиљана Маринковић, Ђорђе Марковић, Горан Јокић и Горан Колопић. (Програмска књижица, 2015, стр. 10)

Назив драме сугерише на *цитатин*у релацију са Момчилом Настијевићем која је прихватљива у дубинским аналогијама док би се драматуршко наслеђе прије могло потражити код Алексе Шантића и Светозара Ђоровића. Ратно и постдејтонско Сарајево велики је изазов за српске ствараоце у Босни и Херцеговини и немали је број пјесника, прозаиста и филмских документариста који су на овој теми изградили

препознатљива умјетничка свједочења. Колико је нама познато, егзодус сарајевских Срба, као најболнија тема новије српске историје, једино је ваљано обрађен у српској поезији и документарном филму *Крстић*. Прозна литература и драмско стваралаштво и даље *траже* *Исуса* на сученом хоризонту очекивања.

Наш је утисак да је драма Јелене Којовић Тепић отресито обновила вјечну тему и вишеструко најавила њене продужетке. Нимало случајно, јер је и Јеленино дјетињство, попут Радмиле Смиљанић и Тање Шљивар, обиљежила несрећа. Избјегличка драма сарајевских Срба смјештена је *у нејде у околини* Бање Луке, у периферној кафани гдје јунаци живе и преживљавају избјегличку трагедију. А све дјелује као да се *Балон од камена* коначно усидрио у Маглајанима и додатно *скућио* код Месара Стојана.

У првој равни драме кључни је актер Момчило Ђурић, газда кафане, одан алкохолу и својим кћеркама, некадашњи доктор историјских наука и угледни грађанин Сарајева. Причу отвара Нада која ишчекује млађу сестру Раду, узданицу и једину *сламку* *сјаса* ратом испошћене и растурене породице. Рада је дипломирани менаџер и будући постдипломац *Мејнстренда* (добила је изненадног спонзора и стипендију!), опсједнута темом *малих* *јословних* *цјелина* у *неразвијеним* *ојштинама*. Њена је намјера да подигне *ниво* *јословања* прво у породичној кафани а потом и даље – све до Бање Луке.

У пролошкој измјени Шофера заљубљеног у Наду и Мијановића, власника ланца месара, долази се, изненада, до првог драмског *прејознавања* гдје Рада сазнаје да је Мијановић њен будући Спонзор. Композицију убрзава и усложњава повратак Шофера, власника једног камиона и црног Гаврана, тако да се мелодрама заокружује и у овој фази до краја попуњава. Остало је да се погађамо око *расилећа* са срећним крајем. Добро скројен комад употребљив и уприличен као *ушјешна* *напрада* за све избјегле, прогнане и унакажене сарајевске Србе. Може и тако, да се не ради о ауторки озбиљног животног и читалачког искуства, набиљеженог ратом, избјеглиштвом, и свом муком овога свијета *конценџрисаном* у егзодус Срба и *сјонзорске* *манипулације* домаћих и свјетских профитера. У магли кафане и магми алкохолних испарења нагло се подиже и тензија комада, драматуршки испливава *леш* у *ушробу* *брода*, тајна мајчине смрти, која сурово открива да је Мијановић Радин стварни отац, месар/љубавник, који је прво уништио избјегличку породицу а сад је спасава *крвавим новчаницама*; одлучан у намјери да прихвати Раду, своје биолошко дијете, једини спас и наду Момчила Ђурића. Овим се мелодрамски драмски оквири *разобручују* а јунаци успињу до трагичких висина. Доскорашње *прејознавање* саображава се у *самосјознавање* и прелама на

судбини најмлађег дјетета. Рада постаје хероина колективне несреће, прихвата улогу јунака *трагедије* и нагло се враћа у Србију. Ибзеновски залупљена врата унутар сладуњаве композиције нагло су и неочекивано *изнедрила* грађанску трагедију. За крај је остављена *шачица* трагичког поспремања, Нада се удаје за Шофера док пијани отац, слутимо, изговара последњу реченицу: *ти ћеш мени да кажеш кад је фајронти у мојој кафани*; док одзвања празнина и катарсично питање – да ли је мајка извршила самоубиство или је убијена?

Процес *самоодрицања* довршен је у *Шалтеру* Марија Ђулума, док је чин *уништавања* и *самоуништавања* прогнаника поново отворен – сликом *поцијепања* оца *поцијепање* породице у новој *сарајевској крвавој кошуљи* локалних клаоница. У праву је Сиоран, истина боли!

Жељко Стјепановић, о коме је већ писано, прошао је лук завичајног Кочића и успео се до гогољевског *одегала* Републике Српске, данас и овдје, комичким комадом *Наши дани* (2018).

Праизведба *Наших дана* је играна у Народном позоришту Републике Српске 3. марта 2018, а ми у цијелости обзнањујемо *биљешке* кућних драматурга, Бранка Брђанина и Рада Симовића, које су објављене у *програмској књижици* представе.

Бранко Брђанин: „Жељко Стјепановић аутор је позоришног текста о Петру Кочићу, либрета кореодраме *С њанине* и *исход њанине*, телевизијске серије *Жене, људи и остали* и нереализоване серије о Петру Кочићу. Текст *Наши дани* награђен је на конкурс Позоришта и сада је пред гледаоцима. Ако је основно полазиште овога савременог комада асоцијација и призивање Дисове легендарне пјесме о посвемашњем растакању морала и општем пропадању, онда се мора рећи да и овдје бива, како вели стара пословица, да се у историји све дешава (најмање) два пута: прво као трагедија, а друго као фарса. И заиста, аутор овога комада све окреће на шалу, његови ликови и када зло чине нису неки страшни зликовци већ више прави људи свога времена. Притом Стјепановић као да искрено воли своје јунаке и анти-јунаке па саосјећа са својим ликовима, тако да нико од њих не бива грубо кажњен за оно што чини. Министар се (највише компромитован), додуше, повлачи, али Директор (био раније директор градског гробља, а позоришну сцену не може очима да види) постаје министар; а све 'странке' су завршиле посао због кога су и дошле у Позориште. Фамозне 'плаве' коверте лете на све стране и у њима хиљаде евра или двапут више марака. Радња овога комада почиње у стану Драгане Матић-самохране мајке петогодишње дјевојчице Тијане, правом

малом 'глумачком вјежбом' када кандидат на конкурс за лектора у позоришту увјежбава своје обраћање комисији (на четири емотивна начина) што је дато у реалистичком маниру, без комичке стилизације. Несрећни Бобо пак (директоров нећак), 'разапет' између политике и манастира се вајка, као из народне пјесме: *Да у Врбас уђем, он би љресушио*, гдје као да му отпјева: *Да се млада за зелен бор ухватам, и он би се зелен осушио*. Ова два губитника у игри око Позоришта издвајају се од осталих ликова-носилаца типичних друштвених малформација. Као коначно несуђени лектор позоришта, Драгана и несрећни Бобо бјеже у иностранство. Они су једини поражени, као два лика са мелодрамским набојем, што ову 'једночинку са епилогом' чини жанровски поливалентном: све је помало – и комедија и драма и мелодрама са тужним крајем. У Стјепановићевим *Нашим данима* препознајемо локалну средину (топоними, нпр. Хан Кола, Врбас) и савремено доба: алузије на политичаре који пјевају народњаке (*Миљацка* или *Не може нам нико ништа*) на јавним скуповима ('Ако не знаш народњаке, како да ти народ вјерује'). Нимало случајно комад се смјешта у позориште, јер аутор до танчина познаје тај миље: најприје као глумац (што је по образовању), потом редитељ, али и директор у непуну два мандата. У општој беспарици и дуговима Редитељ прекида рад и пакује се, Првак је *ко лежи на њијан* (будући директор Позоришта), а два декоратера се заинатила па ниједан неће да склони кревет са средине сцене пошто су они у систематизацији задужени за лијеву и десну страну па нема рјешења него да се прими и трећи-задужен за средину сцене. Писац нас подсјећа да 'Ако желиш да упознаш један народ, најприје му завири у позориште', а као својеврстан лајтмотив ту је став како су у позоришту *сви мало ишчашени*.

Пишући из перспективе искуства позоришног човјека (слично америчким ауторима који пишу из властитог искуства) изречено добија на додатној увјерљивости и када је све дато у нужној (комичкој) стилизацији. Посриједи је блага, помало црнохуморна вербална комика. Кад сазнаје да кандидат нема никакве школе, Стјепановићев директор лаконски констатује да им барем *школска сирема није огирачавајући фактор*, Министар никад није чуо за Црњанског и 'Сеобе' па пита је ли то комедија, док му Директор одговара да има и комичких елемената, а когномијски именован (у маниру класике, када је име и особина или занимање) Месар Слезена вели да су му руке *мало кржаве* да извуче коверту а да је не умрља; новоизабрана кандидаткиња не зна ни шта је посао за који је бирају пошто је *рударски* стручњак, па прихвата да буде *ректор*

умјесто лектор, секретарица Ковиљка хладно констатује: *зџазила је транзиција ко брзи воз*. То је комика у много чему слична Нушићевој (почевши од саме архитектонике дијалога, при чему Стјефановић посебно воли 'масовке'-дијалоге са више учесника), као што и употреба скраћеница у функцији комичког ефекта подсјећа на великог мајстора: УЈЕЖ (удружење југословенских еманципованих жена) неодрљиво у Стјефановићевим АЈОЈ (странка), БРСТ (банка) или УВАЛА (приватни универзитет). Као да нашег аутора не занима много сам расплет комада – и у томе подсјећа на Молијера – све је бацио на стварање широке лепезе ликова из времена корупције и транзиције. Ова једночинка са неком врстом пролога (Драганини монолози) и епилога (сцена на аутобуској станици, између Боба и Драгане, пред одлазак у Њемачку), након комичког темпа у средишту комада, у посљедњој сцени долази до својеврсног декрешченда, а поруке које читамо из судбине двају ликова су расплет али и алузија на Дисово завјетно завјештање из *Наших дана*. Стјефановић као да *доијевава* горку и опору истину о томе гдје смо и какви смо, од раније, сада и у будуће неко вријеме, јер Драгана ће у печалбу и на ново 'јаничарење' одвести и своју Тијану, *само да се мало снађе*. Није случајно да се у комаду срећу и реченице: 'Пробао сам и да гајим зечеве, није ишло' и 'само да знам њемачки'. То трасира пут у рјешење – ако то јесте икакво рјешење – да ће сви који нешто могу – кренути у печалбу, а тиме се припрема финални приказ: Драгана сједи на коферу, пали цигарету и плаче. Затвара се круг: од уводних до завршних Драганиних суза стао је читав један живот и цијела галерија ликова, асова корупције и првака транзиције, уроњених у посвемашње блато у које су нас живот и судбина довели.“ (Програмска књижица, 2018, стр. 10–13)

Раде Симовић: „Жељко Стјефановић, аутор комада НАШИ ДАНИ, један је од најбољих изданака *сарајевске ђлумачке школе* која је, прије свих, његовала и одгајала таленат, док је *занашка вјештина* долазила из другог плана и у њему се само/обликовала. Из тог и таквог *нуклеуса* поникли су ствараоци многоструког опредјељења, спремни да сваку појаву, улогу, драмско дјело, сценски пројекат, погледају и са друге стране, искоса, и *вјерно* га опечате *ведрином хумора* своје осебујне личности. А она је школована као спознајућа, витална и довитљива, на махове горка, али никада отровна, цинична и заједљива. Све ово се, понајприје, код нас *поистовјеђује* са живом сликом *крајишкој менталишети* коју Жељко Стјефановић, у духовном завежљају, носи од првих глумачких

остварења (одиграо је стотинак премијера и на хиљаде реприза), преко самоникло искованих монодрама, литерарних адаптација и драматизација, до редитељских и продуцентских транскрипција и иновација. Дакле, ради се о савременом *корифеју позоришној стваралаштва*, ренесансном баштинику сценског простора, који записује и режира истовремено, а све чега се дотакне постаје сцена, сценографија, костим и музика, сублимирани у исконској *мајици ијре* и непорецивој спознаји *свијета, као позорнице*.

Тај се свијет, кад је Стјепановић у питању, дубоко *ушанчио* у Петру Кочићу и његовим потомцима, Давиду Штрпцу и Симеуну Ђаку, брехтијански озраченим *јунацима* и прије самога Брехта. Отуд и његово позоришно *прећкање* Кочићевог дјела и биографије, жанровски разуђено од класичне драме, кореодраме, до перформанса, са јасно израженим увјерењем да све за чим трагаш по свјетским родословима, можеш пронаћи и на властитом стаблу. А то нам јасно, и недвосмислено, показује овај умјетник. Понајбоље у тек завршеном и јавности предоченом драмском остварењу НАШИ ДАНИ у коме се буквално *оштриао* из Кочићевог тематског загрљаја и *заронио* у пријесну стварност наше свакидашњице, гдје и даље тињају, и на махове *илазну*, запретене жишке нескриваног узорника. Драматуршке аналогije Позорнице и Суднице, Драга и Јазавца, Писца и Давида, прљавог новца и позобаног *к'уруза*, Ковиљке и *крезубе бабешине*, Бобана и Симеуна, знак су да је оновремени аутор понајбољи исцједитељ *тврдо сушене трађе*, вјешто *уџаковане* у водвиљске оквири Бранислава Нушића, нашег највећег мајстора смијеха. Онако, како би то, да је дуже поживио, вјероватно чинио и Петар Кочић, са додатком горчине и суза, и начином како је то радила цијела генерација међуратних српских писаца, предвођена Владиславом Петковићем Дисом. Генерација разочарана у власти-те идеале, након крвавог рата, немоћна пред најездом корумпираних властодржаца, у мјери у којој је разочарана и генерација нашег аутора, након посљедњег рата и година које су *појели јазавци*.

У архетипској антиципацији Дисове пјесме *Наши дани*, и њеној *ошвореној* цитатности у наслову комада, Стјепановић, на најбољи начин, архивира Кочића и рехабилитује Нушића, са неминовним салвама смијеха и једном сузом. Обојици је, још за живота, приписивано да је први невјешт у занату, а да други, вјештином заната, прикрива слабости. Нетачно је једно и друго, одговара ова драма, и природно их спаја, и посваја, на овоземаљској црти времена. Искусном оку Југа Радивојевића, редитеља представе, *суштина комада* није смјела ни могла промаћи. Његов кључни потез да Дисову

пјесму из средишта драме *Јомјери на крај представе*, показује, ко зна по који пут, да су комична и трагична катарза лице и наличје једне те исте ствари. Односно, оне врсте трагикомичног искуства у коме се видно огледа *оно мало душе и нејатворене емоције* без које, ова умјетност, ни у бољим временима од нашега, није могла да опстане. Опстанак значи прихватање писца, интеракцију написане и изговорене ријечи, у садејству са публиком и њеним *хоризонтом очекивања*. У овом случају тај *матични шроуто* саображен је у потпуности, јер глумци играју властите и наше животе, *наше дане*, заглављени у менталном блату личне и колективне похоте. А пролом облака и киша која лије, божији је гњев и опомена, античка промисао *судбине* у којој се, за све и послије свега, *кривица људској дјелања* неминовно испоручује дјелатнику.“ (Програмска књижица, 2018, стр. 14–16)

Представа је на недавно одржаним тридесет и петим *Сусрећима позоришта/казалишта* у Брчком, од 15. до 23. новембра 2018. године, освојила шест награда, од којих се посебно издваја награда за *најбољи драмски текст босанско-херцеговачкој драмској писца*. (Билтен, 2018, стр. 8)

Закључак

Наше запажање да се у Републици Српској, у периоду од 1992. до 2009. године, утемељила и развила *савремена драма* заогрнута *драмском парадигмом* Алексе Шантића и Петра Кочића, тачна је и провјерљива по многим основама; као што је тачна и провјерљива теза овог рада да су са појавом Радмиле Смиљанић и праизведбом њеног комада *Балон од камена* „отворена врата“ *нове драме* у Републици Српској. Она је, уочили смо, концентрисана у *првенце* младих писаца и њихове *праизведбе* у Народном позоришту Републике Српске. Праизведбе и првенци уједно су и најпоузданији траг будуће антологије *Нове драме Републике Српске* коју најављујемо код истог издавача. Тиме сублимишемо драмско стваралаштво у Републици Српској – савремену и нову драму, што је крајњи циљ овога рада и његовог аутора.

ИЗВОРИ

- Билтен. (2018). *XXXV Сусрећи позоришта/казалишта*. Билтен бр. 8. Брчко: Влада Брчко дистрикта БиХ.
- Јованов, С. (2010). Тужно месо, јапанска риба. *Сцена*, бр. 3, 163.
- Којовић Тепић, Ј. (2014). *Код вјечитије славине*. Агон, бр. 4, 119–147.
- Програмска књижица. (2009). *Балон од камена*. Бања Лука: Народно позориште Републике Српске.
- Програмска књижица. (2013). *Шалтер*. Бања Лука: Народно позориште Републике Српске.
- Програмска књижица. (2015). *Истина (не) боли*. Бања Лука: Народно позориште Републике Српске.
- Програмска књижица. (2018). *Наши дани*. Драматуршке биљешке. Бања Лука: Народно позориште Републике Српске.
- Симовић, Р. (2011). *Драма Републике Српске*. Бања Лука: Арт принт.
- Стјепановић, Ж. (2018). *Наши дани*. Бања Лука: Архив Народног позоришта Републике Српске.
- Театар Фест. (2018). *Театар Фест Пећар Кочић – преглед досадашњих фестивала*.
- Ћулум, М. (2013). *Шалтер*. Сцена, бр. 1, 194–210.
- Шљивар, Т. (2010). *Пошто је иаиштеи?*. Сцена, бр. 3, 164–180.

Rade Simović

THE NEW DRAMA OF THE REPUBLIC OF SRPSKA –
WORLD PREMIERES AND PREMIERES

Summary

We have published the anthological selection of contemporary drama in the Republic of Srpska (Art Print, 2011), titled it metaphorically “Drama of the Republic of Srpska” and subtitled it as one of the possible views on its dramatic chronotope, recognizable and visible in dramas of Jovan Spremo, Ranko Risojević, Branko Brđanin Bajović, Nenad Tadić, Rade Simović and Radmila Smiljanić. It is about the representative sample of dramatic works of the Republic of Srpska in the period between 1992 and 2009. The last ten years of its dramatic creation haven't been processed and perceived within a single

whole, although the period involves a specific domination of the new drama in the works of several young authors (Radmila Smiljanić, as a connection between old and new drama, Tanja Šljivar, Mario Ćulum, Jelena Kojović Tepić and Željko Stjepanović), created in the context of our dramatic chronotope and a construct of modern European dramaturgy. The intention of our paper is to point out its specificity and to recommend a possible new selection of contemporary and new drama in the Republic of Srpska.

Key words: contemporary drama, new drama, chronotope, dramaturgic composition, synchronic level, diachronic intersection.

Душко В. Певуља¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

УДК 821.163.41.09 Орфелин, З.
DOI: 10.7251/FNR1920022P
Оригинални научни рад

ПРЕТЕЧА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Тихомир Остојић о Захарији Орфелину

У раду се разматрају прилози књижевног историчара Тихомира Остојића посвећени животу и дјелу Захарије Орфелина. Поред радова који тематизују различите аспекте дјела овог разноврсног ствараоца, посебна пажња посвећена је Остојићевој књизи *Захарија Орфелин: животи и рад му*, која представља крунисање његовог вишегодишњег бављења најзначајнијим претходником Доситеја Обрадовића. Књигу којом је синтетизовао истраживање Орфелиновог дјела, Остојић није објавио за живота, па је то након његове смрти учинио историчар Владимир Ћоровић. Остојићева књига о Орфелину ни данас није изгубила значај, док је све оно што је овај књижевни историчар написао о приређивачу *Славено-српској маџазина* незамјениво за познавање његовога стваралачког лика. Остојићева истраживања Орфелиновог рада гранају се у више смјерова, у чијим средиштима су следећа питања: утврђивање ауторства поводом дјела која Орфелин није потписао, трагање за узорима на које се угледао и изворима које је користио, освјетљавање књижевних особина Орфелина као писца те одређивање његовог књижевноисторијског статуса.

Кључне ријечи: Захарија Орфелин, Тихомир Остојић, књижевноисторијски статус, извори и узор, православно просвјетитељство.

¹ dusko.pevulja@flf.unibl.org

Своје вишегодишње бављење животом и дјелом Захарије Орфелина², кога је сматрао најзначајнијим претходником Доситеја Обрадовића, књижевни историчар Тихомир Остојић је очигледно био намјеран да крунише књигом о овом свестраном ствараоцу. Иако је највећим дијелом њен текст био завршио, за живота је није штампао. У своме раном програмском тексту под насловом „Препорођај наше књижевности“ (Уп. Остојић, 1896), Тихомир Остојић је оцртао линију својих потоњих књижевноисторијских истраживања, коју је слиједио током читавог раднога вијека. Та путања, у најдубљем културолошком смислу, у Остојићевој књижевноисторијској оптици била је одређена сагледавањем препорода код српског народа, како је у наслову нареченог рада и истакнуто. Остојић је засновао и властиту књижевну историју према чијој концепцији преддоситејевска књижевност и дјело Доситеја Обрадовића припадају средњем добу српске књижевности³, док завршним стадијумом „препорођаја“, рјешавањем питања књижевног језика у првим деценијама деветнаестог вијека, започиње нова српска књижевност. Према тој визији настајале су и најзначајније књиге Тихомира Остојића. Најприје је објавио синтетички приказ српске књижевности преддоситејевског периода, књигу под насловом *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (Уп. Остојић, 1905). Слиједи најобимније Остојићево дјело, монографија *Доситеј Обрадовић у Хојову* (Уп. Остојић, 1907). Исте године у *Лешојису Матице српске* објављује студију о Јовану Стерији Поповићу кога назива „првим модерним српским писцем“ (Остојић, 1907, стр. 12). Бранка Радичевића је сматрао зачетником модерне српске поезије, а књигу *Студије о Бранку Радичевићу* штампаће 1918. године (Уп. Остојић, 1918). Остојићев књижевноисторијски рад природно је тежио ка синтези цјелокупне српске књижевности. Скраћену, рукописну варијанту те књиге објавио је 1911. године, а интегрално издање ове незавршене *Историје српске књижевности*, послје ауторове смрти, објавио је Владимир Ћоровић.

² Овај рад објављујемо поводом 250 година од штампања првог српског књижевног часописа, *Славено-српског маџазина*, чији је уредник био Захарија Орфелин. Објављен у Венецији 1768. године, као једно од првих дјела насталих на славеносрпском језику, часопис је на савремени српски језик преведен 2018. године и објављен у Бањој Луци у издању Центра за српске студије. *Славено-српски маџазин* је превео Боривој Чалић, а приредио Душко Певуља (Уп. ССМ 2018).

³ Према своме периодизацијском концепту, Остојић овако описује средње доба српске књижевности: „Развија се од краја XV до почетка XIX в. у крајевима који нису потпали под Турке или који су се временом ослободили турске власти. Књижевност стоји у главном под утицајем Запада, има световни или просветни карактер и писана је на дијалекту свога краја.“ (Остојић, 1923, стр. 12).

Књигу Тихомира Остојића *Захарија Орфелин: животи и рад му приредио је за штампу Владимир Ћоровић*, који је поводом свог приређивачког посла, на њеном почетку, написао кратку, али веома важну напомену. Ћоровић пише да му је рукопис ове књиге, тада „упола готове“, аутор показивао још 1908. године. Заузет многобројним другим пословима, књигу, ипак, до краја живота није успио да заврши. Остојићев пријатељ и колега, Владимир Ћоровић наводи и највјероватније разлоге због којих је дјело остало у рукопису. То су, прије свега, Остојићева одговорност и научна озбиљност. Током истраживачког рада на књизи о Орфелину отварања су се нова важна питања на која је релевантне одговоре било могуће дати само новим истраживањима, за која Остојић, нарочито послје доласка на мјесто првог секретара Матице српске, очигледно није имао времена. С друге стране, приређивач напомиње да је рукопис овог дјела „у четири петине био готов и преписан за штампу“ (Ћоровић, 1923, стр. 5). У Остојићевој заоставштини налазиле су се и многе његове биљешке којима је ову књигу требало допунити. Ћоровић савјесно набраја који су дијелови Остојићеве књиге били потпуно завршени, а које је он, на основу недовршених рукописних фрагмената, састављао. Велики зналац у овој врсти послова, Владимир Ћоровић добро уочава да дио књиге о *Славено-српском маџазину*, иако је био преписан и спремљен за штампу, ипак није садржавао све оно што је Остојић имао да каже о овој публикацији, чији је значај у више наврата истицао. Поглавље о најважнијем Орфелиновом дјелу, књизи о Петру Великом, такође је остало недорађено, с тим да је његову другу половину било неопходно само стилски дотјерати и унеколико садржински допунити, што значи да је истраживачки дио посла био потпуно завршен. Коначно, Ћоровић велики недостатак књиге *Захарија Орфелин: животи и рад му види и у томе што Остојић није успио да напише њено посљедње поглавље и завршни суд о Орфелину* (Ћоровић, 1923, стр. 6).

Тихомир Остојић у приступу монографији *Захарија Орфелин: животи и рад му* истиче да је Орфелинов значај за српску књижевност и културу увидио радећи на својој првој књизи, *Српској књижевности од Велике сеобе до Доситејева Обрадовића* (1905), у којој се о различитим његовим дјелима говори у неколико поглавља. Он је и једини аутор од православних Срба са подручја јужне Угарске коме је у књизи посвећена посебна цјелина. Укратко, Захарија Орфелин је најзначајнији аутор оног периода српске књижевности који обухвата поменута Остојићева књига. То је био несумњиво један од главних разлога који је опредијелио овог књижевног историчара да напише књигу о овом специфичном писцу. Други, ништа мање важан подстицај садржан је у чињеници што је овај аутор у првој деценији двадесетог вијека – периоду када Остојић ради

на књизи о Орфелину – био практично заборављен. Његова дјела, осим неких која нису имала књижевни него практични карактер (*Вечни календар* – 1789. и 1819, *Искусни погрудмар* – 1808, 1874, 1885), у деветнаестом вијеку нису прештампавана.

На почетку књиге *Захарија Орфелин: животи и рад му*, Тихомир Остојић сучељава два потпуно опречна суда савременика о овом писцу: Кирила Живковића, који за њега каже да га „за учена човека нико не цени“, и Доситеја Обрадовића, који у својој *Еџици* исписује чувене и послије много пута цитиране ријечи: „Захарије Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се“ (Остојић, 1923, стр. 8). Већ у уводном поглављу, под насловом „Приступ“, аутор каже да је његова намјера да укаже на значај овог неоправдано заборављеног писца у српској културној и књижевној историји и тим поводом износи веома одређене афирмативне оцјене о њему:

„Орфелин је главни књижевник првога периода српске књижевности XVIII века, главни представник рускога правца у поезији. У исти мах он је први просветитељ XVIII века, могли бисмо га назвати у просветитељству претечом Доситејевим. Као резач, као историк, писац школских књига и популаризатор науке, а нарочито као први наш журналист, он је знаменита појава XVIII века. И количином дела и напредношћу мисли он иде међу истакнуте писце наше историје књижевности.“ (Остојић, 1923, стр. 8).

Орфелинов статус у српској књижевној и културној историји био је у изразитом нескладу у односу на његов значај: „Он је први изразити тип нашег европског књижевника, први отворен западњак али са скроз православним духом“ (Остојић, 1923, стр. 9). Остојић износи веома убједљиве разлоге који су условили ову спрегу означену одређењем *православно просвјетитељство*. У једном времену у којем је српски народ обазриво трагао за новим духовним оријентирима, ни Орфелин у својој европској оријентацији није смио да иде предалеко. Његова водиља у том, за ондашње српске прилике новом усмјерењу, било је „руско православно западњаштво“. Управо та, руском културом посредована веза са европском културном оријентацијом, умногоме је утицала на Орфелинову просвјетитељску платформу. Срби су на подручју Аустрије живјели у држави која је и сама почивала на претпоставкама западне културе, што је омогућавало да та веза са Европом буде конкретнија, непосреднија и изразитија. Главни представник тих стремљења, онај у чијој ће сјенци бити Орфелин, а који је био његов велики поштовалац, јесте Доситеј Обрадо-

вић. И поред сличности између њихових стремљења, међу њима постоје велике разлике. Доситејево западно просвјетитељство било је наглашено секуларно и антитрадиционалистичко, што је, у поређењу са Орфелиновим настојањима, разумљиво када се узме у обзир Доситејево животно искуство, лектира, непосредни узори и „гашење монашког заноса“.

Како се радило о готово заборављеном писцу, Остојић у својој књизи најприје критички сагледава дотадашњу литературу о Орфелину. Године 1776, дакле, још за вријеме ауторова живота, у лексикону угарских писаца, у којем су своје мјесто добили и православни Срби, Алексиус Хорањи је објавио Орфелинову биографију (Хорањи, 2001, стр. 495). Ова биографија значајна је због тога што је њен састављач податке о Орфелину очигледно добио од самог аутора (прецизност неких појединости, које потоњи истраживачи нису оспорили, сматра Остојић, не могу се другачије објаснити) и што се у њој налазе подаци који се ни у једном другом извору не могу наћи. У Хорањијевој биографској биљешци нису наведени само наслови објављених Орфелинових дјела него и оних која су за штампу била припремљена. Орфелинова биографија, по свему судећи значајно ослоњена на податке из Хорањијеве књиге, налази се и у лексикону аустријских писаца, чији је састављач био Игњат Де-Лука. Овај лексикон не доноси ништа ново о Орфелину, а да су подаци о њему преузети од Хорањија види се и по понављању грешака које се налазе код овог аутора, а то су године штампања *Маџазина* и *Жиџија Петра Великог*. Након двојице наведених аутора, о Орфелину у лајпцишком журналу пише и Ф. К. Алтер. Он доноси приказ *Вечног календара* (што значи да приступ писцу није искључиво биографско-библиографски) и критикује Хорањија што ово дјело није навео у Орфелиновој библиографији. Јозеф Добровски 1845. године изриче вриједносни суд о Орфелину и каже да се овај писац од 1764. године у српској књижевности „истакао испред других“. Остојић наводи и друге ауторе који у првој половини деветнаестог вијека, различитим поводима, помињу Орфелина, посебно наглашавајући: „Нико није краће ни дубље изразио значај Орфелинов него Доситеј“ (Остојић, 1923, стр. 13).

Најзначајније што је о Орфелину писано после Хорањија, према Остојићу, налази се у Шафариковој *Историји српске књижевности* из 1865. године. Раније познатим подацима Шафарик је додао библиографски опис Орфелинових дјела. Међутим, ни Шафарик није подробније проучавао та дјела те, према Остојићу, Орфелину није дао оно мјесто које у историји српске књижевности заслужује, упркос чињеници да почетак нове књижевности везује управо за његово име (Шафарик, 2004, стр. 289).

Стојан Новаковић у својој *Историји српске књижевности* о Орфелину изриче веома неповољан суд, који ће, тврди Остојић, и код других историчара српске књижевности друге половине деветнаестог вијека одредити однос према овом писцу. Као један од најважнијих доприноса проучавању Захарије Орфелина у другој половини деветнаестог вијека, Остојић издваја рад Димитрија Руварца под насловом „Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта“, који, уз све методолошке слабости, доноси нове податке о Орфелиновим породичним односима, нека његова писма и састав Кирила Живковића под насловом *Возражение*. Ипак, најзначајнији и „најзаокругљенији“ приказ Орфелиновог опуса налази се у Скерлићевој књизи *Српска књижевност у XVIII веку*. Иако Скерлић углавном тачно одређује ауторов значај за српску књижевност осамнаестог вијека, Остојић уочава неколике нетачности у неким појединостима које се, и код њега као и код ранијих аутора који су писали о Орфелину, јављају услед недостатка властитих архивских истраживања⁴.

Као позитивистички оријентисан истраживач који се ослања на изворе и провјерене чињенице, Остојић сматра да је главни недостатак литературе о Орфелину „оскудица детаљних студија, заснованих на властитим ауторским проучавањима његових дјела“. Тој оскудици, као и одређивању значаја Захарије Орфелина у историји српске књижевности, битно је допринијела потешкоћа око вјеродостојног утврђивања његовог ауторства анонимно објављених дјела.

Своју студију о Орфелину Остојић је писао служећи се постојећом литературом о њему, али и на основу властитих архивских истраживања. У Митрополитској архиви и библиотеци у Карловцима аутор је дошао до докумената који свједоче о Орфелину, затим до аката и протокола које је овај писао те до грамата које је цртао и сликао. Остојић наводи да је

⁴ У завршетку Орфелиновог портрета у књижевноисторијској синтези *Српска књижевност у XVIII веку*, Јован Скерлић пише: „Делатност Захарије Орфелина у српској књижевности је разнострана и плодна, и он је готово испуњавао три деценије наше тадашње књижевности. Многострук, обилан и плодан таленат, он се огледао на неколико поља, задовољавајући тако многобројне и разнородне духовне потребе српскога друштва онога времена. Он је посредан писац између старије богословске и нове просветитељске књижевности. Иако је, бројно узев, више радио на богословској и обредној књижевности, ипак је његов рад на световној и просветној књижевности много важнији. Он је први српски писац који се почиње служити грађанском азбуком. На неких петнаест година пре Доситеја Обрадовића, онда када се овај тек ломио по свету и тек учио, Орфелин је почео, иако скривен анониматом проповедати нове рационалистичке идеје [...] Он први код Срба почиње проповедање карактеристичних идеја XVIII века, и може се рећи да XVIII век, узет као цео један идејни покрет, почиње од 1768, од Орфелиновог предговора-манифеста у *Славено-српском магазину*“ (Скерлић, 1966, стр. 238).

вршио истраживања у Матичиној и гимназијској библиотеци у Новом Саду, Народној библиотеци у Београду те Дворској библиотеци у Бечу. И поред уложених истраживачких напора на различитим странама, овај предани научник није успио доћи до свих Орфелинових књига, што је вјероватно један од разлога због чега за живота није штампао ову монографију.

Радећи књигу о Орфелину, Остојић је објединио биографски, историјскокњижевни, културноисторијски и компаративни метод. Биографским методом, заснованим на властитим сазнањима, аутор се служио да би освијетлио најважније детаље из Орфелиновог живота и сачинио његову библиографију. Историјскокњижевни и културноисторијски приступ примјењивани су паралелно, са намјером да се Орфелинов статус у српској књижевности и култури утврди анализом његових дјела и разматрањем духовног контекста у којем су та дјела настајала. Коначно, компаративни метод Остојић је примјењивао са намјером да се Орфелинова дјела што потпуније и адекватније прикажу, нарочито у односу на предлошке које је аутор консултовао и на које се угледао.

Орфелинова биографија је претежнијим дијелом непозната; главни моменти и „обрти“ из његовог живота, оно до чега је Остојић највише држао, такође су прилично магловити. Тако је првих 25 година живота овога писца, „врло важних у развоју сваке индивидуе“, потпуно непознато. Први траг о њему налази се у биљешци на књизи из његове библиотеке исписаној 1751. године. Оно што Остојић поуздано утврђује на основу архивских података јесте да је Орфелин од 1757. до 1762. био секретар митрополита Ненадовића у Карловцима. Да је неко вријеме морао бити и учитељ, Остојић закључује по школским књигама које је састављао, а из којих се види „да је познавао педагошку литературу немачку и методику основне наставе“ (Остојић, 1923, стр. 21).

Један од важнијих периода у животу овог свестраног аутора јесте боравак у Венецији и рад у штампарији Димитрија Теодосија, у којој су од 1758. године штампане српске књиге. Најплоднији период ове штампарије на објављивању српских књига Остојић управо везује за Орфелинов уреднички и коректорски рад у њој. У доба полета Теодосијеве штампарије, Орфелин у њој штампа већину својих дјела: *Лајтински буквар*, *Лајтинску грамаишку*, *Словенски буквар*, *Календар* за 1767. годину те *Славено-српски маџазин*. Са поузданошћу се, вели Остојић, може тврдити да је Орфелин у Венецији провео свега двије године, по свему судећи 1764. и 1765. Од 1770. Орфелин најчешће пребива у Карловцима. Од 1783. до 1784. године борави у Бечу као коректор Курцбекове штампарије, одакле се због болести преселио у Нови Сад, гдје је и умро годину дана касније (1785).

Како о Орфелиновом поријеклу и породици нема никаквих података, истраживаче је привукло његово необично презиме. Тим питањем бавио се и Остојић. Он одбацује тезу бечког професора Алтера, изнесену у приказу *Вечној календара*, према којој је презиме Орфелин, које је срасло уз Захаријево име, настало од грчких митских пјевача Orpheusa и Linusa. Остојић сматра да ће најприје бити да је Орфелин, пошто је изучио резачки занат, позајмио своје књижевно презиме од француског резача Orfelina, са којим се сусрео у једном каталогу француских умјетника.

Захарија Орфелин био је потпуно самоук. То најбоље потврђују његове ријечи из предговора *Жиџија Петра Великог*: „Каквих школа има у српским земљама свако зна, дакле нисам ни ја бољи. Једно само читање књига било је мени и академија и наука“ (Орфелин, 1970, стр. 24). Међутим, критички примјећује Орфелинов биограф, избор књига и њихов број у Карловцима нису били нимало импозантни.

Када се има у виду овакав духовни контекст, онда је природно што је Остојића занимало одакле су дошла Орфелинова интересовања за идеје којих у његовој средини није било ни у назнакама. Био је принуђен да се ослања на претпоставке: „Неко је морао у његовој души креснути ватру, јер он се не задовољава црквеним књигама ни са делима руског схоластичког богословља, која су онда била доста распрострањена у нашим манастирима и епископским резиденцијама. Он је набављао сам књиге, већином немачке, и дошао је тако до знања која онда није ниједан православни Србин имао, и до мисли које су се ондашњим вођама српског друштва могле чинити јеретичне“ (Остојић, 1923, стр. 38).

За освјетљавање Орфелиновог духовног и стваралачког лика од пресудног значаја је његова библиотека.⁵ Остојић тематски разврстава књи-

⁵ Остојић је био први аутор који је описао Орфелинову библиотеку и скренуо пажњу на њен значај не само за њеног власника, већ за укупни културни контекст српске културе од педесетих до осамдесетих година осамнаестог вијека. Судбина ове библиотеке умногоме је подударна са судбином Захарије Орфелина. Према ономе што се данас поуздано зна, ова вишеструко вриједна збирка чувана је у Митрополитској библиотеци у Сремским Карловцима до Другог свјетског рата, када је усташка војска запљењује и преноси у Загреб. У том *премјештању* „нестало је 11 књига из Орфелинове и већи број књига из осталог фонда Патријаршијске библиотеке“ (Ђирковић, 2013, стр. 48). Орфелинова библиотека враћена је 1946. године у Београд, гдје се и данас налази у Патријаршијској библиотеци. Библиографски попис Орфелинове библиотеке сачинила је Снежана Ђирковић. Према њеној евиденцији Орфелинова библиотека данас има 140 библиографских јединица (138 монографија и двије серијске публикације). Ова педантна ауторка чак је разврстала књиге према областима. Инвентура која нам открива структуру ове збирке изгледа овако: Теологија – 43; Историја – 32; Медицина – 13; Ботаника – 6; Умјетност – 6; Астро-

ге из Орфелинове библиотеке и закључује: „Богословље, дакле, у овој нашој библиотеци 18. века ако не доминира одлично а оно релативно претеже. На западу међу интелигенцијом, истина, богословска питања не уживају више онај интерес који су имала у пређашњим вековима али се на богословљу још много ради (...) Орфелин је у детињству јамачно васпитан у православном духу. Он је, истина, марљивом студијом успио да прекорачи онај хоризонт који је захватио поглед ондашњег књижевног Србина, те је ушао у историју, филологику, па чак и у природне науке, али је он до краја живота сачувао интерес за теологију“ (Остојић, 1923, стр. 40).

Један од најважнијих периода у животу Захарије Орфелина – онај коме Остојић посвећује и највише пажње – јесте петогодишња служба на мјесту митрополитовог секретара („канцелисте“) у Карловцима. Овај град ће, са мањим или већим прекидима, од 1757. године бити трајно боравиште Орфелиново. (Већ у ово доба овај свестрани човјек умије калиграфски писати, цртати, резати у бакру; гдје је све ове занате изучио, Остојић не може поуздано утврдити; он претпоставља да је то једино могло бити у Бечу.) Долазак у Карловце, сматра Остојић, у сједиште митрополије, средиште ондашњих културних тежњи српског народа те под окриље чувеног и поштованог митрополита Ненадовића, Орфелин је морао схватити као унапређење. Остојић доста простора посвећује проучавању митрополитове библиотеке, посредно се бавећи културним приликама и духовним тежњама српског друштва половином осамнаестог вијека. Сумарно гледајући, у митрополитовој књижници доминира „дух руског схоластичког богословља“.

Остојић посебно наглашава да је Орфелину боравак у Карловцима, на мјесту митрополитовог секретара, омогућио да боље упозна тадашњу српску интелигенцију, вишу јерархију и уопште положај српског народа након Велике сеобе. Орфелиново виђење свега тога добило је свој снажан пјеснички израз и сугестивну сублимацију у пјесми „Плач Србији“, коју је 1761. године анонимно штампао у Венецији.

Петогодишња служба код митрополита Ненадовића, са платом као сталним приходом, подразумијевала је и период Орфелинове материјалне збринутости. Након 1762. године, па све до краја живота, уз повремене изузетке, када се чинило да је на видику сређивање финансијских прилика, Орфелина као каква злехуда коб прате оскудица и немаштина. Поред тога, његово здравље је све лошије. О том посљедњем

номија – 6; Библиографија – 4; Педагогија – 3; Географија – 3; Физика – 2; Часописи – 2; Право – 2; Књижевност – 1; Статистика – 1 и Нумизматика – 1 (Ђирковић, 2013, стр. 50).

чину Орфелинове животне драме, реконструисане доста увјерљиво и са упечатљивим појединостима из његових сачуваних писама, Остојић пише у поглављу под метафоричким насловом „У драми живота“.

Код специфичних писаца какав је био Орфелин, утврђивање библиографије намеће се као један од главних истраживачких задатака, неопходних за разумијевање његовог духовног портрета. Већину својих дјела он је штампао анонимно, док је код неких намјерно мистификовао ауторство, што је истраживаче наводило на погрешне трагове. У рецепцији његовог опуса, питање ауторства појединих дјела једновременно је једно од најважнијих и најзанимљивијих. Сложеност и захтјевност тог трагачког изазова убједљиво илуструје следећа чињеница: чак ни један тако поуздан истраживач и познавалац Орфелиновог дјела, какав је био Тихомир Остојић, није успио доћи до свих његових објављених књига.

„Орфелин је почео своју књижевну каријеру поезијом, прешао је затим на школску књижевност, латио се онда већих књижевних предузећа, а завршио је рад са популарним и практичним економским делима“ (Остојић, 1923, стр. 79). Први Орфелинов књижевни рад је пјесма поводом устоличења Мојсеја Путника на катедру бачких епископа 1757. године. У првим годинама своје службе код митрополита Ненадовића у Карловцима, Орфелиновим трудом, из његове бакарне типографије изашле су три књижице (које су неки аутори: Шафарик, Стојан Новаковић у *Српској библиографији* те и Скерлић у својој *Историји српске књижевности у XVIII веку*) приписивали Орфелину. То су *Наредба синодска о клањању шелу и крви Христовој*, *Оршодоксос омолоџа* и *Каракџа наука о седам џајни*. Остојић поуздано утврђује да поменута дјела нису Орфелинова те показује какав је његов удио у њиховом настанку.

Године 1761. Орфелин у Венецији анонимно штампа своју чувену пјесму *Плач Србији*, и то двојезично: на црквенословенском и на народном. У *Возраженију* протосинђела Кирила Живковића види се да је ова пјесма дјело Орфелиново. Године 1763. Орфелин је написао за свога сина катехизис под насловом *Аџосџолское млеко*. Остојић затим наводи и остале Орфелинове пјесме, закључно са *Мелодијом к њролећу*, која није датована. У Венецији Орфелин штампа и два уџбеника за латински језик: *Латински Буквар* (1766) и *Первое начаџки латинскаџо језика* (1767). У више извора се наводи да је Орфелин објавио и један календар, по свему судећи за годину 1767. Орфелин је, највјероватније, исте године штампао и словенски Буквар, о коме Вук пише у својим *Писмима Плаћону Аџанаџковићу*.

Орфелинове књиге школског садржаја Остојић разматра у посебном поглављу, очигледно због њиховог културноисторијског и просвјетитељског значаја. У првим деценијама друге половине осамнаестог вијека

код православних Срба на подручју Аустрије још увијек нема оригиналних књига које би послужиле за школску употребу. Руске књиге које су надомјештале тај недостатак у првој половини овога вијека, с пристизањем првог интелектуалног нараштаја у другој половини осамнаестог вијека, више нису могле да одговоре својој некадашњој намјени. Орфелин је, истиче Остојић, први наш школски писац у осамнаестом вијеку. Он је 1766. године штампао *Латински буквар* те још неколико књига за школску употребу, које су преводи са руског језика. И поводом ових књига, опрезни Остојић наглашава како је Орфелинов допринос у њиховом обликовању тешко утврдити будући да преведене књиге није упоређивао са руским оригиналима. Најважније и најоригиналније Орфелиново школско дјело јесте његов *Словенски буквар*. Слаб успјех ученика у школи због коришћења руских буквара мотивисао је Орфелина да састави овај буквар. У тим условима он за тај посао показује солидну филолошку и методолошку спремност. Основна Орфелинова интенција приликом састављања буквара била је да се ондашњи књижевни језик код Срба, црквенословенски руског изговора, изговара и акцентује досљедно, према руском а не српском изговору. Некоректно је са накнадном свијешћу, као што су то чинили критичари *Словенског буквара*, негативно гледати на овај Орфелинов став будући да он, разложно примјећује Остојић, у српску школу, цркву и књижевност није увео руски језик, а један је од првих који је своја дјела намијењена народу писао на народном језику.

Једно од најважнијих својих дјела, *Славено-српски маџазин*, Орфелин штампа у Венецији 1768. године. Да је ово дјело Орфелиново, каже Остојић, свједочи још Хорањи, први и најпоузданији биограф овога писца. Четири године послје изашло је, такође у Венецији, најопсежније Орфелиново дјело, *Житије Петра Великог*, које је аутор потписао; међутим, већи број примјерака, очигледно намијењен за српску публику, штампан је под измијењеним насловом и првом страницом без потписа аутора. Између *Житија Петра Великог* и посљедњих Орфелинових књига, *Вечног календара* и *Искусног подрумара* (штампаних у Бечу), у периоду од око десет година, он је израдио више својих цртачких и резачких радова. Једно од најопсежнијих Орфелинових дјела, *Књига прошивајих римскога*, остало је у рукопису.

Богословске списе Орфелинове Остојић приказује у посебном поглављу. У вријеме Орфелинове младости и интелектуалног стасавања, а то су четрдесете и педесете године осамнаестог вијека, главна „наука“ код православних Срба била је теологија. Богословска литература, која је оставила снажан утицај на Орфелиново образовање, биће до краја живота у средишту његових интересовања. То занимање за ову тематику боље од свега другог потврђује његова библиотека.

Као опрезан и озбиљан истраживач, Остојић се не упушта у анализу Орфелинових списа богословске садржине, препуштајући тај посао стручњацима за ову област. Чак и овим познаваоцима тај посао отежава околност што је тешко утврдити изворе које је Орфелин користио, па самим тим и мјеру његовог ауторства у тим списима, видове прерађивања и прилагођавања, однос према оригиналним дјелима итд. Орфелиновим богословским списима Остојић се бави превасходно зато да би употпунио слику о разноврсном карактеру његове стваралачке личности, као и због тога што се текстови овога садржаја налазе и у другим дјелима Орфелиновим, попут *Маџазина*, па чак и *Искусној њогрумара*. Остојић зато доноси само детаљан опис поменутог необјављеног рукописа под насловом *Књиџа ѡрошив ѡајсѣва римскоџа*, подвлачећи да и ово дјело показује велику марљивост и богословску обавијештеност свога аутора.

Већ смо рекли да Остојић историјскокњижевним и културноисторијским приступом одређује књижевноисторијски статус и значај Орфелиновог дјела. За статус овога аутора у историји српске културе и књижевности од пресудног значаја била је иновативност његових просвјетитељских идеја и схватања. Орфелинове западне просвјетитељске идеје посебно су до изражаја дошле у *Славено-српском маџазину*, првом српском и јужнословенском књижевном часопису. Издавање *Маџазина* (затим на основу идеја које је у предговору заступао), Остојић сматра једним од најважнијих дјела Орфелинових. Ријеч је о конкретизацији идеја о просвјетљивању људи, већој доступности знања ширем кругу потенцијалних читалаца. Поред школа, које више нису искључиво везане за манастире, и наставних садржаја који нису изразито богословског карактера, књиге се јављају као нарочит вид просвјетитељске дјелатности, „орган“ ширења културе и знања. Једно од пресудних питања јесте: Какве треба да буду књиге којима је одређена таква намјена? Биће, прије свега, писане народу разумљивим, а не латинским језиком, услед чега је круг њихових корисника значајно проширен. Сљедећи важан предуслов је да се мисли излажу кратко, јасно и разумљиво. Из предговора *Маџазина* и његове садржине, закључује Остојић, најбоље се види колико је Орфелина захватио онај покрет који ће средином осамнаестог вијека прожети цијелу Европу. И у овом свом важном послу он се угледао на публикације сличне врсте, нарочито руске, али оно у чему се огледала његова умјешност, као и Доситејева неколико деценија касније, јесте прилагођавање општег програма и садржаја специфичној структури ондашњег српског друштва. Развијен просвјетитељски и реформаторски програм западних друштава, у случају српског народа, морао је бити сведенији, често само на тежњу да се оснивају школе и штампају књиге.

Последње поглавље Остојићеве књиге о Орфелину носи наслов „Популаризовање науке“, и претежно је посвећено *Вечном календару*, који је штампан 1783. године. (Тек на једној страници приказан је *Искусни ђодрумар*, књига која је превасходно намијењена виноградарима. Интересантно је да је ова књига, управо због тог свог практичног карактера, до краја деветнаестог вијека доживјела четири издања.) *Вечни календар* важан је за разумијевање Орфелинове позиције у ондашњој српској средини, видљиве у његовим напорима на популаризацији науке и реализацији просвјетитељских идеја. Послије неуспјеха са *Маџазином* – до којег је дошло због преурањености и неразвијености ондашње српске културе – Орфелин је морао трагати за другим видовима за оживотворење својих идеја. Штампачући *Вечни календар*, он је „употребио (...) црквену књигу за разносиоца знања“ (Остојић, 1923, стр. 181) па је теолошким садржајима придружио и оне који нису искључиво тог карактера. Половина *Вечног календара* (средишњи дио) припада физици, што је, како наводи Остојић, новина за ондашње навике српских читалаца. Иако Орфелин у календару не помиње одакле је преузео тај дио, Остојић истраживањем његове библиотеке утврђује да је то школски уџбеник физике, директора цитавске гимназије Рихтера. Вршећи помну компаративну анализу Орфелиновог превода и Рихтерове књиге, Остојић утврђује колико је преводилац морао да своје просвјетитељске интенције саображава са очекивањима српских читалаца. Један примјер за овај Орфелинов поступак довољно је упечатљив: умјесто наслова „Наука о природи“ он се опредјељује за теолошки наслов „О стварању свијета“. Иначе, Остојић се бави и другим, веома детаљним поређењима Орфелиновог превода и Рихтерове књиге.

У приказивању Орфелинових изразито литерарних дјела, поезије и *Житија Петра Великог*, Остојић у свој књижевноисторијски приступ, поред биографског, историјскокњижевног, културноисторијског и компаративног, укључује и неке елементе естетичко-критичког метода.

Књижевни рад Орфелин је започео поезијом, којом се бавио отприлике осам година. Остојић наводи све Орфелинове пјесничке радове: *Плач Србији* (1761) у двије верзије, *Песму о косовском боју* (1762), наредне двије године помињу се његови пјеснички преводи, док је рад на поезији Орфелин завршио пјесмом *Мелодија к њролећу* (1765). Да би сагледао књижевноисторијску вриједност Орфелинове поезије, аутор најприје освјетљава културни и духовни контекст у којем она настаје. У вријеме када Орфелин пише своје стихове, наводи Остојић, код православних Срба умјетничке поезије уопште није било, а могло би се чак рећи ни умјетничке литературе, што он објашњава непостојањем образованих читалаца; малобројни писмени људи су своје потребе задовоља-

вали преводима, а већина становништва усменом поезијом. За пјесника Орфелина Остојић каже да је „руски ученик“, „имитатор руског старијег стихотворства“. Орфелин, пише Остојић, с обзиром на своју доминантну вокацију, која је више нагињала ка практичним вјештинама, није могао српској поезији дати нови правац, стога његове заслуге ту не треба ни тражити. И поред тога, на сиромашном пољу српске поезије осамнаестог вијека Орфелин није без заслуга: „[...] он је форму коју је затекао усавршио, дао јој нову садржину, већином домаћу, те је постао главни представник руског правца којим започиње нова српска књижевност“ (Остојић, 1923, стр. 95).

Највећу пажњу Остојић усредсређује на, према његовом мишљењу, не само најзнатнију Орфелинову пјесму него и најбољу пјесму српске књижевности осамнаестог вијека, под насловом *Плач Србији*. Истичући Орфелиново версификаторско умијеће и коректност форме ове пјесме, Остојић је по вриједности ставља испред Доситејеве пјесме *Воспани Србије*, са којом има много сличности. Поредићи двије варијанте Орфелинове пјесме „Плач Србији“ Остојић закључује: „У опће тешка, одвећ извештачена форма схоластичке руске поезије беше велика сметња развитку наше поезије. Она није никако одговарала природи нашег језика и морала би пасти, све и да је није сузбила класична верзификација (као што знамо, и ова је после устукнула испред српских народних и са запада позајмљених облика)“ (Орфелин, 1923, стр. 100).

Најобимније и најзначајније Орфелиново дјело јесте *Жиције Петра Великог*. Готово четвртину књиге Тихомир Остојић посвећује детаљној анализи ове књиге. Већ и њен обим – иако квантитет Остојић не узима као вриједносни критеријум – представља значајан подвиг у једној култури у којој се тек конституише ново књижевно раздобље.

И овом Орфелиновом дјелу аутор приступа на исти начин као и његовој поезији: функционалним обједињавањем компаративног и естетичко-критичког метода. Остојић се прилежно бави изворима које је Орфелин користио а који су наведени на крају друге књиге: то су мемоари домаћих и страних савременика Петра Великог, његове биографије, књиге о историји Русије; од архивског материјала само збирка указа руског владара у периоду 1714–1725. Међутим, показује Остојић, Орфелин је користио и дјела која не наводи у списку коришћене литературе. Како Орфелиново дјело о Петру Великом нема научни карактер, Остојић сматра непотребном анализу коришћених извора и упоређивање Орфелиновог дјела са њима. За њега је *Жиције Петра Великог* књижевно-историјско дјело, значајно као документ о образованости свога аутора који стоји на почетку нове српске књижевности: „Вреди да се уопће сазна како је оно постало, на основу каквог материјала је израђено и колики степен књижевне ерудиције оно показује“ (Остојић, 1923, стр. 160).

Орфелин се, онолико колико су му дозвољавали његово знање и спрема, критички односио према својим изворима; на који начин, Остојић то показује наводећи неколико примјера. Међутим, Орфелин није историчар, он не познаје критички метод, тако да су његове резерве према изворима које је консултовао далеко од методичности и систематичности. С друге стране, у своје дјело о Петру Великом он је уносио анегдоте, приче, нагађања, што потврђује његов литерарни карактер.

Структуру Орфелинове књиге једним дијелом одредио је хоризонт очекивања потенцијалних (малобројних) српских читалаца онога времена. То Остојић показује испитивањем унутрашње структуре и ауторових најзаступљенијих поступака. Остојић најприје наводи епску опширност и „објективно ређање факата место краткоће и резоновања“ (Остојић, 1923, стр. 165), затим уткивање у текст писама, бесједа, прогласа, манифеста итд. По свим овим поступцима Орфелин се приближава моделу научно-популаризованих форми казивања.

*

Остојићева књига *Захарија Орфелин: животи и рад му* и данас је значајна за проучавање нашег писца из 18. вијека. Да је Остојић ову књигу успио завршити, њен значај би био неупоредиво већи, а могла би се оцијенити и на релевантнији начин. На празнине у књизи, које је ваљало попунити новим истраживањима, указивао је и сам Остојић. Коначни суд о Орфелиновом разноврсном и по много чему специфичном дјелу био би далеко поузданији да су се његови школски и богословски радови те *Славено-српски маџазин* могли упоредити са изворима које је користио⁶. Ђоровић је, на примјер, добро уочио да поглавље о *Маџазину* не садржи све оно што је о тој публикацији имао да каже Остојић. Да се враћао овој књизи, овај књижевни историчар би кориговао своје тврдње о изворима на које се угледао и које је користио састављач ове публика-

⁶ Остојић је у више наврата писао о првом српском књижевном часопису. Најприје у књизи *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, у поглављу под насловом „Периодична књижевност“. Потом у тексту „Почетак периодичне књижевности у Срба“ те у обимном раду „О аутору и узору Славено-србског магазина од 1768. год.“ (Уп. Остојић, 2018). Поуздана сазнања о поријеклу појединих текстова у *Маџазину*, и о односу његовог уредника према тим предлошцима, изнесена у посљедњем наведеном раду, Остојић није унио у поглавље књиге *Захарија Орфелин: животи и рад му*, посвећено јединој свесци првог српског књижевног гласила. Заслугама Тихомира Остојића, Павла Поповића, Мирјане Бошков и, у новије вријеме, Монике Фин, утврђено је поријекло већине прилога које је Орфелин уврстио у *Славено-српски маџазин*. Истраживања Монике Фин значајна су због тога што поред руских узора указују и на италијанске часописе који су нашем аутору вјероватно послужили као узор (Уп. Фин, 2014).

ције, а које је, исправљајући Остојића, навео Павле Поповић у тексту „О изворима *Славено-србској маџазина* од 1768“ (Уп. Поповић, 2000). Иако књизи *Захарија Орфелин: животи и рад* му недостаје завршни суд о обрађиваном писцу, Остојић је тај суд експлицитно изнио у више других својих књига и радова, посебно инсистирајући, поред свега другог, на просвјетитељском карактеру Орфелиновог дјела и његовом доприносу утемељењу културног модела на којем ће бити заснована нова српска књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

- Орфелин, З. (1970). *Петар Велики*. Београд: Просвета.
- Остојић, Т. (1896). Препорођај наше књижевности. *Летопис Матице српске*, књига 187, 280–296. Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (1905). *Српска књижевност од Велике сеобе до Досишеја Обрадовића*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Остојић, Т. (1907). О Јовану Ст. Поповићу. *Летопис Матице српске*, свеска 241, 1–22. Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (1918). *Студије о Бранку Радичевићу*. Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности.
- Остојић, Т. (1923). *Захарија Орфелин: животи и рад му*. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.
- Остојић, Т. (1923). *Историја српске књижевности*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Остојић, Т. (2002). *Досишеј Обрадовић у Хојову* (фототипско издање). Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (2018). *Пишања српске књижевности XVIII и XIX века*. Ново Милошево: Банатски културни центар.
- Поповић, П. (2000). *Нова књижевност 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Скерлић, Ј. (1966). *Српска књижевност у XVIII веку*. Београд: Просвета.
- ССМ (2018). *Славено-српски маџазин*. Превео Боривој Чалић, приредио Душко Певуља. Бањалука: Центар за српске студије.
- Ђирковић, С. (2013). *Библиотека Захарије Орфелина: Библиографија*. Београд: Православни богословски факултет.
- Ђоровић, В. (1923). Напомена. У: *Захарија Орфелин: животи и рад му*, 5–6. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.

- Фин, М. (2014). Орфелинов Славено-сербски Магазин и венецијанска периодика XVIII века. У: *Зборник Матице српске за славистику*, број 86, стр. 185–201.
- Хорањи, А. (2001). Захарија Орфелин. Превео Боривој Чалић. У: *Љетопис српској културној друштва „Просвјета“*, 495. Загреб: Просвјета.
- Шафарик, П. Ј. (2004). *Историја српске књижевности*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Duško Pevulja

THE HARBINGER OF DOSITEJ OBRADOVIC Tihomir Ostojic on Zahari Orfelin

Summary

The article deals with the contributions of the literary historian Tihomir Ostojic dedicated to the life and work of Zacharias Orfelin. In addition to the works dealing with various aspects of the works of this diverse creator, special attention is dedicated to Ostojic's book *Zahari Orfelin: Life and Work*, which represents the crowning of his many years of dealing with the most important predecessor of Dositej Obradović. Ostojic did not publish the book that is the synthesized research of Orfelin's work, and after his death, a historian called Vladimir Corovic did it instead. Ostojic's book on Orfelin has not lost any importance even today, while everything that this literary historian has written about the editor of the Slav-Serbian magazine has irreplaceable value for the recognition of his creative character. Ostojic's research on Orfelin's work is divided into several directions, in which the following questions are: the determination of authorship for the work that Orfelin did not sign, the search for the patterns he had seen and the sources he used, the illumination of literary features of Orfelin as a writer, and the determination of his literary-historical status.

Key words: Zahari Orfelin, Tihomir Ostojic, literary-historical status, sources and models, Orthodox enlightenment

Јелена Б. Лепојевић¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Департман за руски језик и књижевност

УДК 811.161.1'366:811.163.41'366
 DOI: 10.7251/FNR1920039L
 Оригинални научни рад

НУЛТА МОРФЕМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (Нулти суфикс и нулта флексија)

Нулте морфеме (нулти суфикс и нулта флексија) представљају неке од базичних појмова којима се оперише у морфемско-дериватолошким проучавањима и као такве више не представљају предмет интересовања у научним круговима. Заједничко за ове две морфеме је да су обе материјално нереализоване, али информација коју носе и функција коју имају битно се разликују: док нулта флексија указује на лексичко-граматичке карактеристике речи, нулти суфикс је творбени формант који указује на начин образовања одређене речи. Потешкоћу ствара и то што се обе наведене нулте морфеме срећу код именских врста речи, тачније код именица. Поред свега наведеног, потреба за једним оваквим радом произилази и из чињенице да српске граматике не дају довољно јасна објашњења како разликовати ове појмове, а речи које немају флексију се врло често погрешно тумаче или изостављају из анализе.

Кључне речи: Морфема, флексија, одсуство флексије, нулта флексија, нулти суфикс.

0. *Увод.* Дериватологија или творба речи, а према руској терминологији *словообразование*, представља лингвистичко учење о настанку нових речи у језику. Како базу за образовање нових речи чини постојећи лексички фонд једног језика, он у знатној мери и одређује историјски пут настанка нових речи.

Дериватологија изучава реч из три основне перспективе: са становишта савремене творбене (морфемске) структуре, са становишта

¹ jelena.lepojevic@filfak.ni.ac.rs

начина њеног грађења и са становишта промена у морфемској структури. Проблему нултих морфема којима ћемо се у раду бавити може се приступити са сва три аспекта.

Грађа за рад прикупљена је у приповеци И. Андрића *Проклетша авлија* и њеном руском преводу *Проклятый двор*, превод Т. Попове. У анализираним примерима речи са нултом морфемом издвојене су подвлачењем и у оригиналу и у језику превода уколико се ради о творбено-семантичким еквивалентима, а уколико постоје одступања у начину творбе, семантички еквивалент издвојен је курзивом.

Као референтни извор за статус анализираних морфема у српском језику користили смо најновију и најсвеобухватнију академску граматiku – *Нормативну граматику српског језика* Пипера и Клајна.

0.1. Флексија као морфема. Најмањи значењски део речи назива се морфемом. У морфемизи је општеприхваћена подела морфема на *коренске* и *афиксалне*. Коренска морфема је обавезан, структурни део речи, носилац је лексичког значења и истовремено заједнички део за сродне речи.

Афиксалне морфеме су факултативне, оне су носиоци творбених или формално-граматичких карактеристика речи. Према својој функцији, афиксалне морфеме се деле на творбене и обличке.

Флексија (рус. *флексия, окончание*) је обличка морфема која носи граматичко својство речи: род, број и падеж код именица, придева, глаголских прилога, заменица и редних бројева (основни бројеви, са изузетком броја један, имају само категорију падежа); лице, род и број код глагола. Флексија се, стога, јавља само код променљивих речи.

Све остале афиксалне морфеме врше творбену функцију па се и називају творбеним афиксима и помоћу њих се образују нове речи.

1. Одсуство флексије. Непроменљиве речи немају флексију јер немају она граматичка својства која се флексијом изражавају. Таквих је речи у руском језику много више него у српском: непроменљивим речима у српском језику сматрају се прилози, предлози, узвици, везници и речце. С друге стране, у руском језику постоји много више категорија код којих је одсуство флексије евидентно: поред ових побројаних у српском језику, наведеној групи припадају и глаголски прилози (*деепричастия*), недеклинабилна форма компаратива придева, неке именице (*пальто, шоссе, бюро, жури, купе, рагу, такси, кино, метро, радио* и слично), неки придеви (*беж, мини, бордо, хаки* и сл.) као и присвојне заменице *его, ее, их*.

Јасно је откуда се код непроменљивих врста речи јавља изостанак флексије. Код именица и придева, међутим, који су у глобалу променљива врста речи и којима је флективност једна од доминантних особина, одсуство флексије представља својеврсну аномалију. Ради се, наиме, о именицама које је руски језик прихватио из неких других језика и које се, према прихваћеној пракси у руској лингвистичкој литератури, не сматрају непроменљивим јер, подвлачимо, именице као врста речи то нису, већ образују посебну деклинациону групу – припадају именицама нулте деклинације. То конкретно значи да је код поменутих именица и придева један грађијски лик носилац свих лексичко-граматичких особина као и свих синтаксичких односа. Отуда је упутније ове речи, уместо непроменљивим, називати и дефинисати као речи нулте деклинације.

У српским граматикама, међутим, задржала се традиција да се ове именице називају непроменљивим. У *Нормативној граматичкој* се може прочитати да су „непроменљиве именице у српском језику малобројне, али се њихов број повећава. То су најчешће нека имена и презимена страног порекла“ (Пипер, Клајн, 2012, стр. 65). На истој страници се даље може прочитати да „такве именице немају падежне наставке, па према томе ни било какву промену“. И заиста, поменути аутори апсолутно искључују именице разматраних морфолошких карактеристика из промене, наводећи само три деклинациона модела именица (види с. 67).

Поредећи описано стање у руском са ситуацијом у српском језику, може се закључити да су се именице страног порекла, које се у руском језику сматрају именицама нулте деклинације, у српском језику прилагодили деклинационим моделима и да су добиле флексије карактеристичне за род којем припадају (*шакси* – *шаксијем*, *биро* – у *бироу*, *мешро* – *мешроом/у мешроу* и томе слично). Ако изузмемо властите именице страног порекла, једна од ретких заједничких именица која није нашла своје место у деклинационом систему српског језика и која је непроменљива је именица *мини*. Разлог томе се можда може наћи у њеном образовању – наиме, ради се о именици која је образована супстантивизацијом, елидирањем именице *сукња*. Мада, може се приметити чешћа употреба деривата *минић* у случајевима када се изражава значење косих падежа.

Поред тога, традиционални приступ српској граматичкој подразумева да су придеви као врста променљиве речи па се стога у *Нормативној граматичкој* придеви који би се по руској терминологији дефинисали као придеви нулте деклинације називају изузецима (види с. 121). У такозване непроменљиве придеве аутори убрајају „*беж*, *браон*, *јала*, *јрашис*, *јроћи*, *екштра*, *иншант*, *каки*, *каро*, *макси*, *мини*, *пейиша*, *реш*, *секси*, *соло*, *сујер*, *шазе*, *шејеш*, *улира*, *фер*, *шик* и др. Они немају наставке“, кажу

даље аутори, „а граматичка значења у која улазе непроменљиви придеви изражавају се наставцима именице коју одређују, предлогом, редом речи, интонацијом и на друге начине“ (Пипер, Клајн, 2012, стр. 130). Истиче се да су то углавном придеви страног порекла чији се број постепено увећава (види с. 131), са чиме се апсолутно слажемо. Ипак, и даље смо мишљења да је за овакве придеве упутније формирати посебан вид деклинационог модела – нулту деклинацију. Поред наведених, у српском језику постоји још придева страног порекла са наведеним лексичко-граматичким особинама: *лила, бордо, окер, оранж, розе, циклама, џеџирол* и томе слично. Све наведене лексеме у придевској функцији се још у једној особини разликују од правих променљивих придева – код њих не постоје и не могу се образовати засебни облици за родове и бројеве, као ни облици за одређени/неодређени вид, какве налазимо код придева својствених српском граматичком систему.

2. Нулта флексија. Одсуство флексије, о чему је у претходном под одељку било речи, треба разликовати од нулте флексије: речи које немају флексију не треба мешати са онима које имају нулту флексију. Нулти наставак или нулта флексија је значајан, материјално неизражен део речи који је карактеристичан за поједине падежне облике променљивих речи и из речи се издваја поређењем са њеним другим падежним облицима који имају материјално изражену морфему: *брат(0) – брат-а, брат-у; мамин(0) – мамин-а, мамин-ы; был(0) – был-а, был-и*.

С обзиром на то да у српском језику није дефинисана оваква категоризација, стање у српском граматичком систему ћемо пропратити коментарима и речи са поменути карактеристикама прикључити одговарајућим руским групама.

2. 1. У руском језику речи које имају нулту флексију могу се сврстати у неколико категорија; ова нулта морфема се среће код именица, придева, бројева и глагола. Највише падежних форми које карактерише нулти наставак срећемо међу именицама:

1) **номинатив јединине именица мушког рода:** *сад, дом, студент, коњ, брат, город*.

Поред наведених, овој групи именица у руском језику припада још велики број примера. У српском језику је ситуација слична – већина именица са нултом флексијом јесу именице мушког рода на тврди сугласник основе:

Зима је, снег замео све до кућних врата и свему одузео стварни облик, а дао једну боју и један вид.

ПА, стр. 9

Зима. Снегу намело до самого порога, он изменил обычный облик вещей и придал всему один цвет и одну форму.

ПД, с. 5

Све три издвојене именице у српском језику у номинативу једнине имају нулту флексију. У преводу на руски имамо еквивалентне именице *снег* и *облик* са нултом морфемом у номинативу једнине, мада оваква својства имају још две руске именице – *порог* и *цвет*, чији семантички еквиваленти у српском оригиналу имају материјализоване флексионе морфеме.

И следећи ексцерпирани пример садржи именице истог граfiјског лика са нултом флексијом:

На крају те стазе танка пруга пртине шири се у неправиан круг [...].

ПА, стр. 9

В конце стежка расширяется в неправильный круг [...].

ПД, с. 5

Именица *предмет*, издвојена у следећем примеру, такође има нулту флексију у номинативу једнине у оба језика. Поред ове именице, у руском преводу имамо и именицу *инструмент* код које се такође уочава одсуство флексије у номинативу сингулара.

И све тако редом, алатка по алатка, а на крају сваке реченице записани предмет тупо јекне, бачен на гомилу грубо испретураног алата [...].

ПА, стр. 11

И так по порядку, *инструмент* за инструментом, и в конце каждой фразы записанный предмет глухо брякает о другие инструменты [...].

ПД, с. 7

Знатан број оваких именица мушког рода, у оба језика, јесу именице помен *agentis* у чији морфемски састав улази суфикс *-ник*:

То је била опширна представка о стању цркве у Албанији, о прогањању свештеника и верника.

ПА, стр. 12

Это было обширное донесение о положении церкви в Албании, о гонениях на священников и верующих.

ПД, с. 8

Преводни еквивалент српској именици *верник* по пореклу је супстантиват: ради се, наиме, о употреби партиципске форме *верующий* у функцији именице. Супстантивизовао се и облик за женски род, *верующая*, и аналогна множинска форма *верующие*, а пре супстантивизације поменути облици морали су проћи кроз процес адјективизације.

Ту се старац ваљда пресети да тиме чини прекор покојнику [...] и заћута [...].

ПА, стр. 10

Тут старик, вероятно, спохватился, что тем самым он как бы укоряет и покойника [...] и замолчал [...].

ПД, с. 6

Именица мушког рода са нултом флексијом забележена у претходном примеру, именица *старац*, образована је уз помоћ суфикса *-ац* од придевске основе. Њен руски еквивалент изведен је помоћу суфикса *-ик*.

2) **номинатив/акузатив једнине именица женског рода:** *мышь, дочь, пыль, дуэль, радость*.

Наведене именице, и њима сличне, у руском језику спадају у трећу деklinацију и њихово морфолошко обележје је управо нулта флексија у номинативу, односно акузативу једнине. У српском језику, именице које би припадале овој групи деklinирају се према четвртој врсти и ту спадају: *ноћ, младост, љубав, њамет, ствар, радост, кост* и томе слично, а из грађе издвајамо следећа два примера:

Кад их *човек* тако гледа и слуша, све се у њему и нехотице окреће од *животи* ка смерти [...].

ПА, стр. 11

Стоит посмотреть на монахов и послушать, как мысли невольно переходят от жизни к смерти [...].

ПД, с. 7

Издвојена српска именица *смрт* у руском језику има одговарајући еквивалент са анализираним морфемским карактеристикама, а интересантно је то да и руска именица *жизнь* припада именицама женског рода на нулти наставак, док се код српске именице *живот* такође уочава нулта флексија, али је ово именица мушког рода. Именица *човек* (рус. *человек*), која у преводу изостаје, у оба језика припада истраживаној групи али се такође ради о именици мушког рода.

Сад више седи тамо [...] код своје лепе куће у којој је поженио синове и из које је поудавао кћери.

ПА, стр. 37

Теперь он больше времени проводит [...] в своем красивом доме, в котором успел переженить сыновей и поведать замуж дочерей.

ПД, с. 31

Именица *кћер* такође припада разматраном типу – у оба језика се ради о именици женског рода са нултом флексијом у номинативу, односно акузативу једине.

3) **генитив множине неких именица:** *цулок, семей, берёз, туч, ботинки, стихотворений, девочек, сестер*.

Нулта флексија у генитиву множине, може се рећи, карактеристика је руског деклинационог система и везује се углавном за именице женског рода, док се у српском језику ова појава не јавља.

2. 2. Нулта флексија може бити карактеристика и неких падежних облика код бројева, а ради се о **номинативу/акузативу једине неких основних бројева:** *один, шесть, двенадцать, сорок* и слично.

Нулта флексија код српских бројева може се издвојити једино код броја *један*, с обзиром на то да су бројеви од *пет* надаље у српском језику непроменљиви а да бројеви *два/две, три* и *четири* имају материјално изражене флексије у номинативу. У руском језику, с друге стране, деклинирају се сви основни бројеви па се нулта флексија може уочити на већем броју примера.

2. 3. И код придевских речи у оба језика може се приметити појава нулте флексије. За разлику од именица, где се нулти наставак издваја поређењем падежних облика, код придевских речи се одсуство флексије може уочити и поређењем облика за родове.

1) **номинатив једнине мушког рода кратких придева и партиципа:** *грустен, обижен, снят, умен, слаб, распределен, вымыт.*

Иако по нашој терминологији у систему српског језика не постоје ни кратки придеви ни партиципи, постоје придевске речи чију форму номинатива једнине карактерише нулта морфема. Такви су придеви неодређеног вида и глаголски придеви.

Наводимо неколико примера ексцерпираних из грађе:

Нека ми само нико не каже
за неког: невин је.

ПА, стр. 32

Пусть мне никто не говорит:
«Я невиновен».

ПД, с. 26

Али он остаје неумољив,
озбиљан, хладан и учтив.

ПА, стр. 33

Но он по-прежњему непо-
колебимо сериозан, холодан
и учтив.

ПД, с. 27

Заузео га је мршав, танак
човек, необријан и сав запу-
штен, црне, коврцаве косе.

ПА, стр. 50

На нем расположился *худой*
и *юркий* небритый брюнет с
растрепанными кудрявыми во-
лосами.

ПД, с. 42

Све издвојене српске лексеме представљају придеве неодређеног вида чији су преводни еквиваленти кратки придеви са нултом флексијом у номинативу једнине, осим у последњем пару примера, где српским придевима *мршав* и *танак* одговарају руски дуги придеви *худой* и *юркий*, чије краће форме гласе *худ* и *юрок* и које би, по својим морфемским особинама, одговарале разматраном типу.

2) **номинатив једнине мушког рода присвојних придева:** *сестрин, рыбий, шакалий, птичий, папин.*

Присвојни придеви се у руском језику најчешће граде помоћу суфикса *-ов* и *-ин* и номинатив мушког рода карактерише нулта флексија, док се у женском роду јавља наставак *-а*, у средњем *-е*, а у множинском облику који семантички означава сва три рода имамо наставак *-ы/-и*. У српском језику присвојни придеви имају издиференциране облике за

сва три рода у оба броја, али се, као и у руском језику, само у номинативу јединине мушког рода уз суфиксе *-ов*, *-ев* или *-ин* јавља нулта флексија.

Једино ту се виде трагови
уске стазе кроз целац снег;
стаза је попрћена јуче за
време фра-Петровог погреб-
а.

ПА, стр. 9

На снежној пелене видна
узкая тропинка, ее протоптали
вчера на похоронах фра Пета-
ра.

ПД, с. 5

Издвојени српски придев има флексију јер се ради о косом падежу, али у номинативу јединине би гласио *Петров(0)* и овај облик има нулту флексиону морфему. У преводу на руски овај присвојни облик замењен је конструкцијом са генитивом, пошто је то фреквентнији начин изражавања посесивности у руском језику од употребе посесивног придева.

Иста је ситуација и у следећем примеру: присвојни придев *Карађозов(0)* преведен је на руски конструкцијом са посесивним генитивом:

И заиста је та Авлија и
све што је са њом живело и
што се у њој дешавало била
велика позорница и стална
глума Карађозовог живота.

ПА, стр. 29

И действительно, Двор,
все связанное с ним и в нем
происходящее представляло
собою огромную сцену, на
которой посаженно разыгры-
вались деяния Караджоза.

ПД, с. 23

2. 4. И међу глаголским формама постоје оне у чијој морфемској структури налазимо нулту флексију: **једнина мушког рода перфекта глагола и потенцијала**: *читал*, *разговаривал*, *шел*, *умыл(0)ся*, *находил(0)ся*, *приходил(0) бы*, *заблудил(0)ся бы*.

Суфикс *-л* је облички формант за образовање руског перфекта и потенцијала. У облицима женског и средњег рода, као и код плурала имамо материјално изражену флексију која код облика мушког рода остаје.

У српском језику, време којим се изражава прошла радња је сложени глаголски облик у чији састав улазе енклитички облици помоћног глагола *јесам* и радни глаголски придев. И поменути глаголски придев се градио помоћу истог суфикса али је кроз историјски развој дошло до

преласка сонанта *л* у крајњим позицијама у вокал *о* па данас овај облик у српском језику гласи *чиџао*, *радио*, *разговарао* и томе слично. Дакле, финитно *о* у овим облицима никако се не сме тумачити као флексија (осим тога, *о* се као флексија у српском граматичком систему искључиво јавља код именица средњег рода), него као фонетски измењен суфикс *-л*, те се може закључити да и српски радни глаголски придев у мушком роду сингулара има нулту флексију. Остали облици, средњи и женски род у једнини, и сва три облика плурала имају материјално изражене наставке.

Тако је бар сам говорио и
тима се увек хвалио.

ПА, стр. 28

Во всяком случае, так он сам
говорил и всегда этим хвастал-
ся.

ПД, с. 23

Као што се може уочити, облику *говорио* одговара у руском језику облик *говорил* и код оба се примећује одсуство материјално изражене флексије, а еквивалентна форма српском *хвалио* је глаголски облик *хвастался* код кога се нулта флексија налази између суфикса *-л* и постфиксалне морфеме *-ся* јер је реч о рефлексивном глаголу.

3. Нулти суфикс. Као што је неопходно разликовати непроменљиве речи код којих се не јавља флексија од речи са нултом флексијом, подједнако је битно, ако не и важније, од њих разликовати речи које се такође завршавају тврдим сугласником основе а које притом у својој творбеној структури имају и нулти суфикс ($\emptyset$). Наиме, структура таквих речи, а најчешће су то именице процесуалног карактера, једнака је крњој основи мотивске речи. И код њих се може, поређењем са другим падежним облицима исте речи, установити да у номинативу једнине имају и нулту флексију, али их од гореразматраних речи разликује нулти суфикс који у овом случају има улогу творбеног форманта².

Нулти суфикс је формално неизражени показатељ творбеног значења мотивисане речи. Његово формално одсуство подједнако је важно као и присуство неког другог суфикса.

² Под творбеним формантом (*словообразовательный формант*, од лат. *formantis*) подразумевамо, у формалном и семантичком смислу, најмање средство од оних којим се дата мотивисана реч разликује од мотивске, односно, у творбеном пару разликује сваку изведену реч (*производное слово*) од њеног лексичког претходника (*производящее слово*).

Творбени начин којим се нова реч добија уз помоћ поменутог афикса назива се *нулта суфиксација* (*нулевая суффиксация* или *безаффиксный способ*) и представља образовање нове речи додавањем нултог суфикса уместо материјално израженог. Овај творбени поступак добија на актуелности са модернизацијом друштва, о чему сведоче и поједини аутори. Валгина, рецимо, оцењује да поред социолингвистичких фактора на повећану продуктивност нулте суфиксације утиче и језичка мода (види више у 2003, стр. 132).

Базу за образовање именица нултом суфиксацијом у савременом руском, односно српском језику, чине глаголи и придеви. Из дијахроничке перспективе, ситуација је заправо била обрнута: именице које савремено језичко осећање данас сматра мотивисаним заправо су биле мотивне за сродне глаголе и придеве. До овога је дошло, како се може прочитати у раду Р. Маројевића, „услед сужавања значења именица, променио (се – Ј. Л.) смер мотивације – језичко осећање је почело да интерпретира одговарајуће именице као изведенице од придева и глагола, док су првобитно ти придеви и ти глаголи настали од именица“ (Маројевић, 2012, стр. 638).

3. 1. Чиста нулта суфиксација, без примене других, пропратних творбених начина, јавља се само у творби именица. Девербативних именица је приличан број у оба језика; такав начин творбе је карактеристичан за неке именице које означавају процес: *бег, выпас, взлет, обжиг, смотр, наплыв, побег, ход* у руском и, у српском, *шрк, лаж, крик, зов, улаз, излаз, увоз, извоз, њад, лов, ујис, рад, скок, њовор, лејш, шруд, њух, слух, вид* и томе слично. И у *Нормативној граматички*, међу суфиксима са апстрактним и уопштеним значењем, разматра се образовање именица од глаголских основа уз помоћ нултог суфикса, и као примери се наводе следеће именице: *назеб, одмор, њлач, ѡрејис* и *расѡ* (види с. 228).

Наведеним примерима придружујемо ексцерпирани из грађе на српском језику, а коментарима ћемо пропратити и њихове преводне еквиваленте.

Млади фратар одмахује руком на те досетке и прекоре које је сто пута чуо и које ће морати још богзна докле слушати.

Молодой монах пропускает мимо ушей это брѹзжание и укоры, ведь он слышал их сотню раз и должен будет слушать еще бог знает сколько.

Српска именица *ѿрекор* могла је настати једино од глагола *ѿрекорити*. Одбацивањем инфинитивне флексије *-ити* у глаголској основи видимо суфикс *-и* на чијем се месту у поменутој именици налази нулти суфикс. Њен руски еквивалент, суфиксална изведеница *укор*, такође је настала помоћу нултог суфикса од глагола *укорити*.

Именица *затвор* из следећег примера такође је образована на глаголској основи, реч је о основи глагола *затворити*. Њен преводни еквивалент је, као што се може видети, лексема сасвим другачијег образовања:

Два месеца је остао у затвору „под истрагом“ а да га нико није честито саслушао.

ПА, стр. 12

Два месеца он просидел в тюрьме «под следствием», хотя его даже и не допросили понастоящему.

ПД, с. 8

И у следећем примеру имамо формалнограматичке еквиваленте: именице *ѿрича* и *рассказ* настале су нултом суфиксацијом од глагола *ѿричати* и *рассказать*. Разлика између ове две именице је у родној припадности: како је именица *ѿрича* у српском језику женског рода, она има материјално изражену флексију *-а*, док је руска именица мушког рода и уз нулти суфикс има и нулту флексију:

Његова прича могла је да се прекида, наставља, понавља, [...] и шири, без обзира на [...] стварни, стварно и заувек утврђени ток догађаја.

ПА, стр. 13

Его рассказ прерывался, возобновлялся, повторялся, [...] причем все это без учета [...] действительного, раз навсегда установленного течения событий.

ПД, с. 8|9

У горенаведеном примеру на српском језику посведочена је још једна девербативна именица – именица *шок*, чија је творбена база глагол *шећи*. Њен преводни еквивалент је такође мотивисан овим глаголом, али је дериват образован уз помоћ суфикса *-ениј-*.

Има [...] и таквих који су већ неколико пута бежали са робије и због тога су оковани већ овде, пре суда [...].

ПА, стр. 16

Есть [...] и такие, что по несколько раз убегали с каторги, и поэтому еще до суда и приговора они закованы в цепи [...].

ПД, с. 10

И именица *суд* је глаголског порекла у оба језика и образована је од глагола *судити*, односно *судить*.

Издвојене именице из следећег примера такође су девербативне: настале су на основама глагола *излазити*, односно *выходить*.

Па хајде да нас четворица тражимо излаз из ове запетљане и врло опасне гужве.

ПА, стр. 38

Так вот, давай вчетвером и поищем выход из этой запутанной и опасной заварухи.

ПД, с. 32

Ако притешњен и измучен човек, [...] стане да преклиње и да кроз [...] плач уверава о својој невиности, Карађоз је могао одједном да промени држање [...]

ПА, стр. 31

Если измученный человек, [...] начинал клясться и сквозь [...] слезы уверять в своей невинности, Караджоз мог вдруг [...] круто изменить поведение.

ПД, с. 25

Издвојена именица *илач* настала је нултом суфиксацијом од глагола *илакати* и у руском језику има еквивалент истог облика: руска именица *илач* такође је девербатив од глагола *плакать*, али су у преводу коришћена друга преводна средства.

Издвојене именице из примера који следи, *ручак* и *обед*, представљају семантичке али не и формалнограматичке еквиваленте: само је руска именица образована од глагола *обедать* нултом суфиксацијом, док српска именица такође води порекло од глагола *ручати*, али се у њеном морфемском саставу може уочити суфикс -к.

Око *ручка* су изгубили један
другог из вида.

Во время обеда они потеряли
друг друга из виду.

ПА, стр. 47

ПД, с. 39

Много је још оваквих именица у систему српског језика, али се оне не могу све описати у раду ових размера. Битно је истаћи и то да њих савремено језичко осећање интерпретира као мотивисане, а истина је да су оне у историјском развоју биле мотивне: „И данашњи нулти суфикс $-\emptyset^2$ на релацији именичка реч – глаголска реч настао је променом у морфемској структури, али променом која се зове декорелација. Глаголске именице су биле изведене суфиксом $^*-t\dot{s}$ од глаголске основе, док је од окамењеног падежа тих глаголских именица (по Бошковићу: од аналошког номинатива на $^*-tejs$) настао инфинитив као хибридна глаголско-именичка врста речи. Данашње језичко осећање те именице интерпретира као изведенице од инфинитива (који је стварно од њих настао) с нултим суфиксом $-\emptyset^2$ као творбеним формантом.“ (Маројевић, 2012, стр. 644).

3. 2. Као што смо већ истакли, помоћу нултог суфикса именице могу бити образоване и на придевским основама. Таквих је деривата, у односу на девербативне, знатно мање па се и у руским граматицама ређе наводе: у књизи *Современный русский язык* наводе се само три такве именице – *синь*, *сушь* и *гниль* (Белошапкова, ²1989, стр. 311). Међутим, ову групу представљају још и именице попут: *гладь*, *дичь*, *новь*, *зелень*, *темень*, *глушь*, *бездарь*, *ширь*, *голь*, *нечисть* и томе слично. У српском језику, овај творбени тип је крајње непродуктиван, то јест у српским граматицама се придев не препознаје као творбена база за настанак именица нултом суфиксацијом. У прилог томе говори и чињеница да у истраживаној грађи није било посведочених примера датог типа.

Међутим, постојање именица попут *їлаг*, *жеђ*, *јаг*, *їаг*, које се не могу довести у семантичку везу са глаголима јер одговарајући глаголи не постоје, ипак говоре о томе да се понека именица може творити и на придевској бази уз помоћ нултог суфикса. Клајн и Пипер у *Нормативној граматици* не наводе ниједан сличан пример нити код извођења именица од придева наводе нулти суфикс (види с. 228) док Клајн у својој студији разматра и такав начин грађења именица и од примера наводи *млађ*, *дуж*, *нејач*, *жеђ*, *їлаг* мада цео пасус губи на тежини због чињенице да ни сам аутор није сигуран у то што пише и који је заправо смер мотивације па закључује, нажалост без основа, да су одређени примери које

наводи могли настати и конверзијом, да би се на крају ипак вратио на првобитни став: „Будући да међу примерима конверзије нисмо нашли друге именице женског рода на сугласник, закључујемо да је ових пет (*раван, зелен, румен, сшуген, нечисш* – Ј. Л.) ипак боље тумачити као изведенице нултим суфиксом.“ (Клајн, 2003, стр. 23).

С обзиром на то да и Клајн и, како он наводи, други аутори, имају потешкоће приликом утврђивања смера мотивације, из историје развоја овог нултог суфикса вреди издвојити следеће: „Данашњи нулти суфикс $-\emptyset^2$ на релацији именска реч – придевска реч настао је двоструком променом у морфемској структури, редеривацијом у једним и интеграцијом у другим речима које се налазе у творбеносемантичкој вези. Неизведена реч, именица, подвргла се процесу усложњавања (редеривације): језичко осећање у њој почиње да издваја нулти суфикс $-\emptyset^2$ као творбени формант. Паралелно с тим, изведена реч, придев, подвргава се процесу упрошћавања (интеграције): језичко осећање у њој престаје да издваја нулти суфикс $-\emptyset^1$ као творбени формант. Узрок је промењен смер мотивације услед сужавања значења именице (и ширења значења придева).“ (Маројевић, 2012, стр. 644).

4. Закључна разматрања. Полазна идеја овог рада била је да се на јасан и аналитички начин обраде две базичне, али још увек недовољно разјашњене морфеме – нулта флексија и нулти суфикс. Иако се ради о морфемама на чијем се разликовању инсистира још на почетном ступњу дериватолошких проучавања, ниједна српска граматика не даје јасне смернице за разликовање ових појмова.

Желели смо да истакнемо сличности и разлике међу овим морфемама због којих и сматрамо да долази до њиховог неразликовања: наиме, и једну и другу морфему одликује материјална неизраженост, односно њихово одсуство. Нулта флексија се може воспоставити поређењем независних и косих падежа дате речи и носилац је граматичког значења речи чак и када је материјално неизражена – најчешће се јавља код именица које су, уз неке изузетке у женском роду, по правилу мушког рода, затим код придева и партиципских форми, односно радног глаголског придева прошлог, такође у облицима мушког рода.

Нулти суфикс је, с друге стране, творбено средство помоћу којег се граде именице на глаголским и придевским базама. То је такође материјално неизражена морфема коју врло често, пошто су и девербативне именице у великом броју случајева мушког рода, прати и нулта флексија.

Од речи са овим неизраженим морфемама треба разликовати речи које су недеклинабилне, због чега у њихов морфемски састав не улазе

флексije а посебну пажњу скрећемо на именице и придеве страног порекла које у језику-примаоцу једним обликом ступају у све синтаксичке односе. По традицији се у српским граматикама такве именице сврставају у непроменљиве а било би упутније називати их именицама нулте деκлинације.

Примери које у раду анализирамо у великом броју случајева, због генетске и структурне блискости руског и српског језика, припадају истом типу образовања. Наравно, има и оних примера у којима нема формалнограматичког, семантичког или творбеног поклапања, али то питање надилази оквире овог рада.

ИЗВОРИ

- ПА: Андрић, Иво (1981), *Проклетша авлија*, Београд: Просвета.
 ПД: Андрич, Иво (1986), *Проклятый двор*, превод Т. Поповой, Белград: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Белошапкова, В. А. (ред) (²1989). *Современный русский язык*. Москва: Азбуковник.
 Валгина, Н. С. (2003). *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: Логос.
 Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија* (Прилози граматички српског језика. II). Београд: ЗУНС, САНУ, Нови Сад: Матица српска.
 Маројевић, Р. (2012). „Српски и словенски нулти суфикс“. *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет, 637–652.
 Пипер, П., Клајн, И. (2012). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Елена Лепоевич

НУЛЕВАЯ МОРФЕМА В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ (НУЛЕВОЙ СУФФИКС И НУЛЕВАЯ ФЛЕКСИЯ)

Нулевые морфемы (нулевой суффикс и нулевое окончание) – представляют основные понятия в словообразовательных исследованиях и больше не рассматриваются в научных статьях. Обе эти морфемы являются материально нереализованными, но информация, которую несут и их функция существенно различаются: нулевое окончание указывает на лексико-грамматические характеристики слова, а нулевой суффикс является словообразующим формантом, указывающим на способ, с помощью которого образовано определенное слово. Трудность также представляет факт, что приведенные нулевые морфемы встречаются у существительных. Потребность в подобной работе состоит также в том, что в сербских грамматиках не даются достаточно четкие объяснения, как отличать эти понятия, а слова, не имеющие окончания, часто неверно интерпретируются или исключаются из анализа.

Ключевые слова: морфема, окончание, отсутствие окончания, нулевое окончание, нулевой суффикс.

Maja M. Žarković¹
 Univerzitet u Istočnom Sarajevu
 Filozofski fakultet

UDK 811.111'366
 DOI: 10.7251/FNR1920056Ž
 Originalni naučni rad

MJERENJE MORFOLOŠKE PRODUKTIVNOSTI NAČINA SLIVANJA U SAVREMENOM ENGLESKOM JEZIKU²

Skoro da ne postoji nijedno istraživanje morfološke produktivnosti u savremenom engleskom jeziku u kojem se ne mogu pronaći Bajenove formule (1992, 1993), ponekad same, a ponekad zajedno sa prvim kvantitativnim načinom izračunavanja produktivnosti koji je ponudio Aronof (1976). Ozbiljan problem na koji se nailazi prilikom proučavanja svih pomenutih istraživanja jeste da se fokusiraju samo na jedan tvorbeni proces a to je derivacija. Razlog pronalazimo u činjenici da je formule teško, a ponekad i nemoguće upotrijebiti za ostale tvorbene procese. Ovo istraživanje pokušava da predstavi rješenje oslanjajući se na onomasiološku teoriju koja kreće od značenja ka formi i na centralno mjesto postavlja ulogu govornika, pa predmet proučavanja ovog rada jeste izračunavanje morfološke produktivnosti različitih načina slivanja primjenom deskriptivno-analitičkog i statističkog metoda uz oslanjanje na preference govornika pri upotrebi njihovog stečenog lingvističkog znanja i pravila tvorbe. Početna hipoteza rada jeste da je slivanje sekundarni tvorbeni proces u savremenom engleskom jeziku i zbog toga će nam rezultati u većoj mjeri pomoći da odredimo koji su to načini imenovanja (slivanja) produktivni nego što ćemo biti u mogućnosti da iznesemo precizan zaključak o morfološkoj produktivnosti ovog tvorbenog procesa. Osnovni cilj rada jeste predstaviti produktivne načine imenovanja u okviru ovog tvorbenog procesa. Na kraju, nakon analize novinskog, književnog, stručnog i televizijskog registra, dolazimo do zaključka da je slivanje gdje dolazi do zadržavanja prvog dijela prve riječi i slivanja sa drugim dijelom druge riječi izuzetno produktivno.

¹ maja.zarkov@gmail.com

² Rad predstavlja detaljniju interpretaciju podataka o morfološkoj produktivnosti slivanja. Interpretacija je u izvjesnom obimu dopunjena u odnosu na interpretaciju koju smo predstavili u okviru doktorske disertacije pod nazivom *Produktivnost procesa u tvorbi imenica i pridjeva u engleskom jeziku* koja je odbranjena u oktobru 2015. godine na Filozofskom fakultetu Pale.

Ključne riječi: produktivnost, mjerenje morfološke produktivnosti, onomasiološki pristup.

1. Uvod

Lingvistika se od momenta kada je pitanje morfološke produktivnosti postalo značajno za nju trudila ne samo da definiše sam pojam nego i da ponudi različite načine mjerenja produktivnosti tvorbenih procesa. Sam termin se čak i danas posmatra iz različitih uglova, pa postoje autori koji smatraju da se produktivnost može definisati na šest različitih načina (Rainer, 1987, kod Bauer, 2004, p. 25): definicija koja se bavi frekventnošću nastalih riječi, frekventnošću osnova, odnosom između riječi koje su zaista nastale i riječi koje bi mogle nastati kao rezultat nekog tvorbenog procesa, mogućnošću nastajanja novih riječi, vjerovatnoćom nastajanja novih riječi i brojem novih riječi u određenom, specifičnom periodu. U radu usvajamo definiciju produktivnosti koja pojam definiše kao broj novih riječi u određenom, specifičnom periodu, jer se slažemo sa time da se na ovaj način prevazilaze suprotstavljeni zahtjevi sinhronije i dijahronije. Naime, proučavanje produktivnosti tvorbenih procesa ponekad je jako teško okarakterisati kao sinhronijsko ili dijahronijsko, jer nastajanje riječi jeste dijahronijski događaj koji daje dokaze za postavljanje sinhronijskog stanja (Bauer, 2004, p. 29).

Definisanje termina je oduvijek nametalo potrebu da se ne govori isključivo o morfološkoj produktivnosti različitih tvorbenih procesa na kvalitativan način nego da se postavi i adekvatan kvantitativni pristup problemu. To je prvo pokušao da uradi Aronof [Aronoff] (1976), postavljajući prvu mjeru izračunavanja produktivnosti. Najznačajniju mjeru je postavio Bajen [Baayen] uvodeći svoje dvije formule (1992, 1993), koje su postale nezaobilazne u svim savremenim kvantitativnim proučavanjima morfološke produktivnosti (Baayen, 1994; Baayen & Renouf, 1996; Baayen & Neijt, 1997; Plag, Dalton-Puffer & Baayen, 1999; Hay & Baayen, 2002; Hay & Baayen, 2003; Plag, 2003; Fernandez-Dominguez, Diaz-Negrillo & Štekauer, 2007). Problem sa kojim se mi susrećemo jeste da su pomenute formule idealne za proučavanje morfološke produktivnosti derivacije, što je ujedno i glavni predmet proučavanja svih savremenih istraživanja. Ovo nas je navelo na to da potražimo adekvatno rješenje i za druge, podjednako lingvistički značajne, tvorbene procese koji u većoj ili manjoj mjeri obogaćuju rječnik engleskog jezika. Pošto jezik nije isto što i matematika, a u nekim definicijama produktivnost se

opisuje kao sposobnost govornika da u zavisnosti od potrebe i situacije stvara nove leksičke izraze koristeći već stečeno jezičko znanje (Yule, 1996, pp. 22–23), nismo mogli a da u naše istraživanje ne uključimo i semantičko viđenje ovog fenomena, koje pronalazimo u okviru onomasiološke teorije. Predmet istraživanja našeg rada jeste utvrditi i predstaviti morfološku produktivnost različitih načina slivanja koristeći deskriptivno-analitički metod, ali i statistički metod uz oslanjanje na preference govornika pri upotrebi njihovog stečenog lingvističkog znanja i pravila tvorbe, što je osnov onomasiološkog pristupa.

Naše istraživanje započinjemo tvrdnjom da je slivanje sekundarni tvorbeni proces, pa bi iznošenje preciznog zaključka o njegovoj morfološkoj produktivnosti, koji bi se oslanjao na mali broj primjera, bilo neutemeljeno. Naša početna hipoteza rada jeste da će nam rezultati pomoći da odredimo koji su to načini imenovanja (slivanja) produktivni. Podaci o preferencama govornika pri upotrebi njihovog stečenog lingvističkog znanja i upotrebi pravila kako bi se dobile riječi, ponudiće uvid u preference govornika u tvorbi riječi, što prvi put značajnu ulogu daje i govornicima koji, na kraju, nastale riječi tvore, koriste ili treba da razumiju. Tako će naše istraživanje predstaviti i drugu stranu fenomena koju do sada kvantitativni pristup nije bio u stanju da ponudi, a to je da je ipak jezik sredstvo koje polazi od samih govornika. Preference govornika, tačnije njihovo lingvističko znanje o sastavnim elementima i pravilima tvorbe će pokazivati aktivnost tih elemenata u nastajanju različitih značenja. Ovako postavljena hipoteza rada pred nas postavlja jedan cilj, a to je da pokažemo koji su to produktivni načini tvorbe zaslužni za nastajanje riječi kroz proces slivanja.

Onomasiološka mjera ima nekoliko pristupa problemu morfološke produktivnosti ili tačnije tipovima produktivnosti, ali mi ćemo u radu koristiti pristup koji se bazira na pravilima tvorbe riječi koja predstavljaju uniju tvorbenih tipova i morfoloških tipova koji su ujedno i centralni za onomasiološku mjeru. To znači da ćemo u analizi za svaku dobijenu riječ prvo određivati kom semantičkom konceptu pripada, a onda predstavljati semantički i morfološki put nastanka tog koncepta.

1.1. Korpus

Naš korpus je sastavljen od primjera preuzetih iz novinskog, književnog, stručnog i televizijskog registra i čine ga primjeri standardnog savremenog engleskog jezika objavljeni u pomenutim registrima u periodu od 2009. do 2013. godine.³

³ Pogledati Literaturu za skraćenice kojima ćemo označavati izvore primjera u radu.

Tabela broj 1 – Korpus za naše istraživanje⁴

Novinski:	Književni:	Stručni:	Televizijski:	Broj riječi
2013. <i>The Guardian</i> , <i>The Telegraph</i> , <i>The Sun</i>	Groff, Lauren. (2009). <i>Delicate Birds and Other Stories</i> , Hayes, Sadie. (2011). <i>The Start-Up</i> . <i>The Anti-Social Network</i> , Casey, Ryan. (2012). <i>What We Saw</i> , Keplinger, Kody. (2013). <i>Secrets and Lies</i>	<i>Moral Judgement and Decision Making</i> (2009), <i>The Handbook of Evolutionary Economic Geography</i> (2010), <i>NETWORK GEEKS: How They Built the Internet</i> (2013)	<i>House</i> (2012), <i>The Vampire Diaries</i> (2010–2011), <i>Two and a Half Men</i> (2009), <i>The Big Bang Theory</i> (2011)	
100 590	187 040	99 228	121 376	508 234

2. Štekauer i onomasiološki pristup mjeranju morfološke produktivnosti

Štekauer [Štekauer] je smatrao da se tvorbeni proces dešava kada govornik ima potrebu da imenuje nešto što ne postoji u leksikonu (Štekauer, 2005; Štekauer, Chapman, Tomašikova & Franko, 2005; Fernandez-Dominguez, Diaz-Negrillo & Štekauer, 2007) i svako novo imenovanje prvo nastaje na konceptualnom nivou gdje se ono što treba da se imenuje identifikuje i svrstava u neki semantički koncept⁵ (agent, instrument, itd.), a

⁴ Pogledati Literaturu za više detalja o novinskom registru; o pričama i književnom registru; o člancima i stručnom registru; o odabranim epizodama i televizijskom registru.

⁵ Koncepti se definišu kao mentalne predstave koje skladište znanje o različitim kategorijama omogućavajući nam da određene stvari podvedemo pod odgovarajuću kategoriju (Cruse, 2006, p. 30). Semantički koncepti postavljaju tezu da je značenje konceptual-

poslije se pristupa identifikovanju semantičkih i morfoloških komponenti koje sačinjavaju novonastalu strukturu (Štekauer, Chapman, Tomašćikova & Franko, 2005, p. 9). Model koji postavlja sastoji se od četiri različita nivoa na kojima se vrši imenovanje što u stvari znači da postoje četiri nivoa produktivnosti (Štekauer, Chapman, Tomašćikova & Franko, 2005, p. 10):

- produktivnost na nivou onomasioloških tipova,
- produktivnost na nivou tvorbenih tipova,
- produktivnost na nivou morfoloških tipova i
- produktivnost na nivou pravila tvorbe.

Pravila tvorbe riječi predstavljaju uniju tvorbenih tipova i morfoloških tipova i biće to onomasiološka mjera produktivnosti koju ćemo koristiti u istraživanju.⁶ Izračunavanje produktivnosti na nivou tvorbenih tipova povezuje se sa konceptualnim kategorijama kao što su agent, instrument, lokacija, radnja, rezultat radnje, itd. Svi ovi različiti tipovi se koriste za nastajanje novih izraza koji mogu biti u okviru iste konceptualne kategorije čime se dobija jedan skup tvorbenih tipova (*Word-Formation Type Cluster*). Svaki tvorbeni tip ima različita morfološka predstavljanja, na primjer, *wood-cutter* [N + V + er], *novelist* [N + ist], *writer* [V + er], *bodyguard* [N + N], *cheat* [N – V], itd. Sve ove različite morfološke strukture predstavljaju različite morfološke tipove koji se koriste pri nastajanju novih izraza koji pripadaju istoj konceptualnoj kategoriji i tako čine skup morfoloških tipova (*Morphological Type Cluster*). Agent kao konceptualna kategorija mogla bi se ovako predstaviti koristeći pravila tvorbe (Štekauer, Chapman, Tomašćikova & Franko, 2005, p. 13):

Radnja – Agent

Verb -er (driver)

Instrument – Agent

Noun (s) man (oarsman)

Objekat – Radnja – Agent

Noun Verb -er (wood-cutter)

no po svojoj prirodi pa su tako značenja rečenica konceptualni koncepti sastavljeni od osnovnih konceptualnih komponenti (Jackendoff, kod Cruse, 2006, p. 32). Kognitivne lingvističke teorije naglašavaju da samo ukoliko se naglasi uloga koncepta možemo razumjeti način na koji shvatamo značenje riječi, jer koncept obuhvata sve: od iskustva koje prolazi kroz naš senzorni sistem do emocija i različitih vrsta konteksta. Na taj način um govornika postaje neka vrsta medijatora između jezika i svijeta (Bilbija, 2001, p. 26).

⁶ Detaljnije o onomasiološkim načinima mjerenja produktivnosti pogledati Štekauer (2005) i Štekauer, Chapman, Tomašćikova & Franko (2005).

Svaki skup je 100% produktivan, a izračunavanje produktivnosti može se vršiti u okviru skupa (Štekauer, Chapman, Tomašćikova & Franko, 2005, p. 13) tako što se izračunava produktivnost svakog, u našem slučaju, pravila tvorbe riječi (Žarković, 2017; Жарковић, 2017). Mi ćemo, analizom pronađenih primjera, pokušati da rekonstruišemo riječi nastale procesom slivanja i odredimo koji način tvorbe (slivanja) učestvuje u nastajanju što više semantičkih koncepata. Način slivanja koji bude učestvovao u nastajanju pola i više od pola pronađenih semantičkih koncepata smatraće se produktivnim sa visokim potencijalom dok će produktivnost i srednji potencijal ostvarivati onaj tip koji bude učestvovao u nastajanju najmanje trećine do pola. Sve ispod toga će biti klasifikovano kao neproduktivno sa niskim potencijalom (Жарковић, 2015; Žarković, 2017; Жарковић, 2017).

Ovaj pristup izračunavanju produktivnosti omogućava da se ispita produktivnost iz različitih uglova (lingvističkih u užem i širem smislu), da se razmotre svi novi izrazi, ne samo oni nastali kroz jedan tvorbeni proces i da se procjena i izračunavanje ograniči na stvarne riječi.⁷

Ono što na kraju onomasiološko mjerenje produktivnosti predlaže jeste uzimanje u obzir govornika i njegove potrebe koja se često izostavlja u nekim prethodnim istaknutim modelima, jer jedino tako možemo u potpunosti shvatiti fenomen morfološke produktivnosti (Fernandez-Dominquez, Diaz-Negrillo & Štekauer, 2007, p. 51).

3. Rezultati mjerenja morfološke produktivnosti različitih načina slivanja

Slivanje polazi uvijek od najmanje dvije riječi koje se spajaju tako što dolazi do brisanja različitih dijelova morfološke strukture u okviru obje ili samo jedne riječi kako bi nastala jedna nova riječ. Novonastala riječ može da zadrži istu klasu kao i prvobitne riječi, ali to nije uvijek slučaj. Značenje novonastale riječi jeste rezultat semantičke kombinacije sastavnih riječi (Jovanović, 2008).

Iako se slivanje ne smatra primarnim tvorbenim procesom, neki autori navode podatak da je slivanje bilo izuzetno popularno 1914. godine (Chung,

⁷ I pored kritika koje uvijek prate modele koji nastaju i razvijaju se, značaj modela koji je Štekauer razvio i dalje je neosporan. Mnogobrojni su razlozi za to, ali najznačajniji su da je prepoznao kako je suština tvorbenih procesa u stvaranju riječi, a ne njihovom razlaganju na sastavne dijelove, kako je od vitalnog značaja i kognitivni aspekt, tj. govornik i jezička zajednica i prvi je koji je pojam upravne riječi, do tada definisan sa stanovišta formi, definisao kao pojam koji je zasnovan na konceptu. Nije ga zanimala forma nego interakcija elemenata prije nego što finalni izraz nastane, pa odatle i ovakva razmišljanja (Grzega, 2005).

2009, p. 14), a ostalo je prisutno u savremenom engleskom jeziku. U korpusu pronalazimo samo 22 primjera riječi koje su nastale kao rezultat slivanja. Od tog broja, 21 primjer su imenice i samo jedan primjer je pridjev.

Mjerenje produktivnosti i potencijala slivanja odredićemo prema onomasiološkom modelu, tj. na nivou pravila tvorbe riječi gdje ćemo odrediti semantički koncept kojem dobijena riječ pripada, a onda predstaviti semantički i morfološki put nastanka tog koncepta. Aktivnost načina slivanja biće ključni faktor mjerenja produktivnosti, jer što više budu učestvovali u formiranju različitih semantičkih koncepata to će se smatrati produktivnijim (Žarković, 2017; Жарковић, 2017).

Analizu započinjemo sa imenicama koje su u našem korpusu učestvovala u nastajanju ukupno osam različitih semantičkih koncepata: lokacija (pet primjera), aktivnost (4), instrument (4), agent (3), supstanca (2), stanje (1), vrijeme (1) i kvantitet (1). Najproduktivniji prema broju pronađenih primjera jeste koncept lokacije i našu diskusiju započinjemo sa njim. Značenje lokacije pronalazimo u svim primjerima koji stapajući se sa prvim ili drugim elementom pokazuju porijeklo ili mjesto. Naša analiza pronađenih primjera u korpusu izgleda ovako:

Tabela broj 2 – Produktivnost semantičkog koncepta lokacije kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (5)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	agent + lokacija imenica + imenica <i>Bey-mingham</i> (<i>Beyonce + Birmingham</i>) (TS 27.4)	5	100%

Semantički koncept aktivnosti se pokazao kao drugi po broju pronađenih primjera. Analiza naših primjera izgleda ovako:

Tabela broj 3 – Produktivnost semantičkog koncepta aktivnosti kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (4)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	aktivnost + aktivnost imenica + imenica <i>clash (clap + crash)</i> (TS 29.4)	3	75%
zadržavanje prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	aktivnost + aktivnost glagol + imenica <i>staycation (stay + vacation)</i> (DT 19.8)	1	25%

Isti broj primjera pronalazimo za semantički koncept instrumenta. Analiza naših pronađenih primjera izgleda ovako:

Tabela broj 4 – Produktivnost semantičkog koncepta instrumenta kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (4)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	agent + agent + instrument imenica + imenica + imenica <i>Batmobile (Batman + automobile)</i> (TS 27.4)	2	50%
zadržavanje prvih dijelova u obje riječi	lokacija + lokacija pridjev + imenica <i>Internet (International Network)</i> (ASN 9)	2	50%

Semantički koncept agenta je oduvijek u analizama imenica zauzimao mjesto kao jedan od najproduktivnijih što se broja primjera tiče, što ne bismo mogli reći i za imenice koje su nastale kao rezultat slivanja, ali je jako blizu:

Tabela broj 5 – Produktivnost semantičkog koncepta agenta kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (3)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	agent + agent imenica + imenica <i>manny</i> (<i>man/male</i> + <i>nanny</i>) (DT 27.4)	3	100%

Jedan od manje produktivnih koncepata, bar što se broja pronađenih primjera tiče, jeste koncept supstance, a analiza naših pronađenih primjera izgleda ovako:

Tabela broj 6 – Produktivnost semantičkog koncepta supstance kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (2)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	supstanca + supstanca imenica + imenica <i>smog</i> (<i>smoke</i> + <i>fog</i>) (TG 25.4)	2	100%

Samo po jedan primjer pronalazimo za semantički koncept stanja koji predstavlja interakciju različitih značenja:

Tabela broj 7 – Produktivnost semantičkog koncepta stanja kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (1)	Produktivnost 100%
zadržavanje prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	aktivnost + stanje imenica + imenica <i>workaholism (work + alcoholism)</i> (DT 19.8)	1	100%

Pronalazimo i semantički koncept vremena gdje uvijek pronalazimo imenice koje imaju značenje koje oslikava neki vremenski okvir:

Tabela broj 8 – Produktivnost semantičkog koncepta vremena kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (1)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	vrijeme + vrijeme imenica + imenica <i>dinfast (dinner + breakfast)</i> (BBT S5 E2)	1	100%

i semantički koncept kvantiteta koji pokazuje interakciju različitih značenja:

Tabela broj 9 – Produktivnost semantičkog koncepta kvantiteta kod imenica koje su nastale procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (1)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	kvantitet + instrument pridjev + imenica <i>bit (binary + digit)</i> (NG 24)	1	100%

Učešće različitih načina slivanja u nastajanju različitih semantičkih koncepata pri tvorbi imenica predstavljamo sumarno u tabeli koja izgleda ovako:

Tabela broj 10 – Semantički koncepti i učešće različitih vrsta slivanja u tvorbi imenica u njihovom formiranju

	lokacija	aktivnost	instrument	agent	supstanca	stanje	vrijeme	kvantitet	ukupno
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	+	+	+	+	+		+	+	7
zadržavanje prvih dijelova u obje riječi			+						1
zadržavanje prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi		+				+			2

Na osnovu rezultata analize imenica koje su nastale kao rezultat procesa slivanja možemo zaključiti da je slivanje gdje dolazi do zadržavanja prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi kako bi se formirala nova riječ produktivan način slivanja sa visokim potencijalom. To možemo sa sigurnošću da kažemo jer ovaj način slivanja učestvuje u nastajanju sedam od ukupno osam pronađenih semantičkih koncepata. Tipovi slivanja gdje zadržavamo samo početni dio obje riječi ili gdje zadržavamo prvu riječ u cijelosti i spajamo sa zadnjim dijelom druge riječi, pokazali su se kao neproduktivni sa niskim potencijalom jer učestvuju u formiranju jednog koncepta (zadržavanje prvih dijelova u obje riječi) ili dva koncepta (zadržavanje prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi) od ukupno osam.

Jedan pronađen primjer pridjeva pokazuje da slivanje nije jedan od onih procesa koji dovode do nastajanja velikog broja primjera ove vrste ri-

ječi. Semantički koncept koji naš primjer ostvaruje jeste kvalitet, a naša analiza izgleda ovako:

Tabela broj 11 – Produktivnost semantičkog koncepta kvaliteta kod pridjeva koji su nastali procesom slivanja (različitim načinima slivanja)

Način slivanja	Semantička i morfološka realizacija	Ukupan broj (1)	Produktivnost 100%
zadržavanje prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi	lokacija + kvalitet imenica + pridjev <i>bootylicious (booty + delicious)</i> (TS 27.4)	1	100 %

I ovdje se pojavljuje tip slivanja u okviru kog dolazi do zadržavanja prvog dijela prve riječi i zadnjeg dijela druge riječi, što još jednom pokazuje njegovu produktivnost.

4. Zaključak

Od govornika se ponekad zahtijeva poznavanje elemenata koji učestvuju u procesu slivanja i samim tim u procesu nastanka imenice ili pridjeva, posebno kada se slivanje dešava prvi put, ali slivanje i dalje ostaje koristan način kojim dobijamo jedinstven termin. Posebno je to izraženo u primjerima gdje su sastavni dijelovi poznati govornicima, a i ako nisu uvijek postoji način da ih otkriju (Chung, 2009, p. 17). Naša analiza imenica i pridjeva koji su nastali kao rezultat ovog tvorbenog procesa pokazuje da tip slivanja u kom se zadržava prvi dio prve riječi i zadnji dio druge riječi najbolje odgovara potrebama govornika za imenovanjem, jer se pojavljuje u nastajanju sedam od ukupno osam pronađenih semantičkih koncepata pri tvorbi imenica. To je ujedno i jedini način slivanja koji se pojavljuje pri tvorbi pridjeva iako se radi o samo jednom pronađenom primjeru. Zato sa sigurnošću možemo zaključiti da je to produktivan način slivanja koji pokazuje visok potencijal. Druga dva načina slivanja su se pokazala kao neproduktivni sa niskim potencijalom, jer nisu učestvovali u nastajanju više od dva različita koncepta. Ovakav rezultat je i očekivan jer riječi koje nastaju procesom slivanja ponekad ne ostanu dugo u upotrebi, a neke, naprotiv, postanu jako učestale riječi koje govornicima ne izgledaju isuviše kompli-

kovano za tvorbu, ali ni za razumijevanje. Možemo samo da zaključimo da, iako ponekad ta nova riječ ne mora biti uvijek jasna, jer nekada govornici nemaju dovoljno široko lingvističko znanje o sastavnim elementima, naše istraživanje pokazuje da ih to ipak ne sprečava da tip slivanja gdje se zadržava prvi dio prve riječi i spaja sa drugim dijelom druge riječi koriste za nastajanje najrazličitijih semantičkih koncepata, što je i bio cilj našeg istraživanja. Razlog za ovo jeste što su dijelovi novonastalih riječi već tu, negdje u datom kontekstu, pa ih je samo potrebno na odgovarajući lingvistički način spojiti kako bi se dobila nova riječ. Rezultati istraživanja, na kraju, potvrđuju našu generalnu hipotezu da je slivanje još uvijek jedan sekundarni tvorbeni proces i da mjerenje morfološke produktivnosti ne može biti u potpunosti adekvatno sa malim brojem primjera, ali je svakako značajno vidjeti produktivnost različitih pravila tvorbe (načina slivanja) i njihov potencijal. Vjerujemo da bi istraživanje morfološke produktivnosti različitih načina slivanja u neformalnijim registrima dovelo do sličnih rezultata, ali bi svakako bilo interesantno vidjeti da li govornici češće upotrebljavaju slivenice u takvim situacijama i koji dodatni načini slivanja pritom mogu da se pojave.

LITERATURA

- Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Baayen, R. H. & Neijt, A. (1997). Productivity in context: a case study of a Dutch suffix. U: *Linguistics* 35. www.ualberta.ca/~baayen/ [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].
- Baayen, R. H. & Renouf, A. (1996). Chronicling The Times: productive lexical innovations in an English newspaper. U: *Language* 72. www.ualberta.ca/~baayen/ [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].
- Baayen, R. H. (1992). Quantitative aspects of morphological productivity. U: G. E Booij & J. van Marle (Eds.). *Yearbook of Morphology 1991* (109–149). Dordrecht: Kluwer.
- Baayen, R. H. (1993). On frequency, transparency and productivity. U: G. E Booij & J. van Marle (Eds.). *Yearbook of Morphology 1992* (181–208). Dordrecht: Kluwer.
- Baayen, R. H. (1994). Derivational Productivity and Text Typology. U: *Journal of Quantitative Linguistics* 1. www.ualberta.ca/~baayen/ [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].

- Bauer, L. (2004). *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilbija, S. (2001). *Introducing Semantics*. Banja Luka: Komunikološki fakultet.
- Chung, K. S. (2009). Putting Blends in their Place. Košice: Universidade PJ Šafárik. <http://homepage.ntu.edu.tw/~karchung/pubs/KpaperKSC3.pdf> [preuzeto sa sajta 20. 6. 2014].
- Cruse, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fernandez-Dominguez, J., Diaz-Negrillo, A. & Štekauer, P. (2007). How is Low Productivity Measured?. U: *Atlantis*. www.atlantisjournal.org/archive/29.1./2007fernandez_diaz_stakauer.pdf [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].
- Grzega, J. (2005). Comments on Pavol Štekauer's Onomasiological Approach to Word-Formation. U: *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2.2. (76–81). <http://www.joachim-grzega.de/publ-e.htm> [preuzeto sa sajta 10. 2. 2014].
- Hay, J. & Baayen, H. (2002). Parsing and Productivity. U: G. Booij & J. van Marle (Eds.). *Yearbook of Morphology 2001*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~hbaayen/publications.html> [preuzeto sa sajta 20. 1. 2013].
- Hay, J. & Baayen, R. H. (2003). Phonotactics, parsing and productivity. U: *Revista di Linguistica* 15.1. www.ualberta.ca/~baayen/ [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].
- Jovanović, V. Ž. (2008). *English Morphology*. A Coursebook. Niš: Filozofski fakultet Niš.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plag, I., Dalton-Puffer, C. & Baayen, R. H. (1999). Productivity and register. U: *Journal of English Language and Linguistics* 3. [Internet]. www.ualberta.ca/~baayen/ [preuzeto sa sajta 10. 1. 2013].
- Štekauer, P. (2005). Onomasiological Approach to Word Formation. U: P. Štekauer & R. Lieber (Eds.). *The Handbook of Word-Formation* (207–232). Netherlands: Springer.
- Štekauer, P., Chapman, D., Tomaščíkova, S. & Franko, Š. (2005). Word-formation as creativity within productivity constraints: sociolinguistic evidence. U: *Onomasiology Online* 6 (1–55). <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/stekauer1051.pdf> [preuzeto sa sajta 20. 3. 2014].
- Yule, G. (1996). *The study of language. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Žarković, M. M. (2017). Mjerenje morfološke produktivnosti akronima u engleskom jeziku – onomasiološki pristup. U: J. Vujić, (Eds.). *Philologia. Naučno-stručni časopis za jezik, književnost i kulturu. Broj 15.* (1–14). Beograd: Philologia.
- Жарковић, М. (2015). *Продуктивност процеса у творби именица и пријдева у енглеском језику*. Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву. Необјављена докторска дисертација.
- Жарковић, М. (2017). Како мјерити морфолошку продуктивност творбених процеса у енглеском језику без Бајенових формула. У: М. Кулић, (Ур.). *Наука и стварност. Зборник Радова. Књига 11. Том 1.* (273–291). Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.

Korpus:

Novinski registar sa skraćenicama u zagradi
[preuzeto u periodu april–avgust 2013. godine]:
www.theguardian.co.uk. (TG)
www.telegraph.co.uk (DT)
www.thesun.co.uk (TS)

Književni registar sa skraćenicama u zagradi
[<http://www.freebookspot.es/>, preuzeto u aprilu 2013. godine]:
Groff, L. (2009). *Delicate Birds and Other Stories*. Hyperion
Lucky Chow Fun (DBLCF)
L. DeBard and Aliette (DBLDA)
Majorette (DBM)
Blythe (DBB)
The Wife of the Dictator (DBTWD)
Watershed (DBW)
Sir Fleeting (DBSF)
Fugue (DBF)
Delicate Edible Birds (DBDEB)
Hayes, S. (2011). *The Start-Up. The Anti-Social Network*. Backlit Fiction (ASN)
Casey, R. (2012). *What We Saw*. Higher Bank Books. Amazon Kindle Edition (WWS)
Keplinger, K. (2013). *Secrets and Lies*. New York: Poppy, Hachette Book Group
People Worth Knowing (SLPWK)

Stručni registar sa skraćenicama u zagradi

[<http://www.freebookspot.es/>, preuzeto u junu 2013. godine]:

- Ginges, Jeremy and Atran, Scott. (2009). Noninstrumental Reasoning over Sacred Values: An Indonesian Case Study. U: Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (Eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (193–206). San Diego: Eslevier. (ICS)
- Bilz, Kenworthy and Nadler, Janice. (2009). Law, Psychology, and Morality. U: Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (Eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (101–131). San Diego: Eslevier. (LPM)
- Connolly, Terry and Hardman, David. (2009). “Fools Rush In”: A JDM Perspective on the Role of Emotions in Decisions, Moral and Otherwise. U: Bartels, Dan, Bauman, Chris, Skitka, Linda and Medin, Doug (Eds.). *Moral Judgement and Decision Making* (275–306). San Diego: Eslevier. (FRI)
- Boschma, Ron and Martin, Ron. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography. U: Boschma, Ron and Martin, Ron (Eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (3–39). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (AAS)
- Stam, Erik. (2010). Entrepreneurship, evolution and geography. U: Boschma, Ron and Martin, Ron (Eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (139–161). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (EEG)
- Hassink, Robert. (2010). Locked in decline? On the role of regional lock-ins in old industrial areas. U: Boschma, Ron and Martin, Ron (Eds.). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (450–468). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited. (LID)
- Carpenter, Brian E. (2013). *NETWORK GEEKS: How They Built the Internet* (9–79). New York: Copernicus Books Springer Science + Business Media. (NG)

Televizijski registar sa skraćenicama u zagradi

[preuzeto u aprilu 2013. godine]:

HOUSE (2012), (8. sezona, 18, 19, 20, 21. i 22. epizoda)

<http://clinic-duty.livejournal.com/> (H)

THE VAMPIRE DIARIES (2010–2011), (2. sezona, 5, 7, 16, 19. i 22. epizoda)

http://vampirediaries.wikia.com/wiki/Season_Two (VD)

TWO AND A HALF MEN (2009), (7. sezona, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. i 10. epizoda) <http://torrentz.eu/> (TAHM)

THE BIG BANG THEORY (2011), (5. sezona, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. i 10. epizoda) <http://bigbangtrans.wordpress.com/> (BBT)

Maja Žarković

MEASURING MORPHOLOGICAL PRODUCTIVITY
OF TYPES OF BLENDING
IN CONTEMPORARY ENGLISH LANGUAGE

Summary

It is almost impossible to find any research results on morphological productivity in contemporary English without Baayen's formulas (1992, 1993) combined sometimes with Aronoff's first quantitative morphological measure. A serious problem with all the aforementioned studies and results is that they are primarily focused on only one word-formation process and that is derivation. The main reason is in the fact that it is highly difficult and even impossible to use the formulas for any other word-formation process. This research tries to present a solution by relying on an onomasiological theory. The onomasiological theory goes from a meaning to a form and emphasises the central position and role of a speaker. The main research subject of the paper is measuring morphological productivity of different types of blending using descriptive, analytic and statistical methods. The research will rely on the speakers' preferences when using their already acquired linguistic knowledge and word-formation rules. The general hypothesis of the paper is that blending is a secondary word-formation process in contemporary English and the results will help us more in determining morphological productivity of naming (types of blending) than offer conclusive results on morphological productivity of blending itself. The main aim of the paper is to present productive ways of naming within this word-formation process. In the end, after analysis of news, literary, academic and television registers, we conclude that blending where first part of the first word blends with the last part of the second word is highly productive.

Key words: productivity, measuring morphological productivity, onomasiological approach.

Весна Б. Мићић¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Филозофски факултет Пале
 Катедра за компаративистику

УДК 821.163.41.09 Бекет, С.
 DOI: 10.7251/FNR1920073M
 Оригинални научни рад

**ОД АФИРМАЦИЈЕ ПРЕКО НЕГАЦИЈЕ,
 ДО АМБИВАЛЕНТНОГ ОДНОСА
 ПРЕМА ТОТАЛНОМ АПСУРДУ И НИШТАВИЛУ**
 (Роман *Молоа* у српској књижевној критици 1959–1960)

У раду се презентују и анализирају прикази и осврти српске књижевне критике на роман *Молоа*, прво засебно објављено дјело Самјуела Бекета на српском језику и најзначајније дјело његовог недрамског опуса. Будући да истакнуто мјесто, које има комад *Чекајући Гогоа* у Бекетовом драмском стваралаштву, у групи прозних остварења овог писца припада роману *Молоа*, питање првобитне рецепције овог романа у српској књижевној критици намеће се као значајно. Написи објављени током 1959. и 1960. године у српској (југословенској) периодици, као прве реакције на превод романа *Молоа*, непознати су у данашње вријеме. Они нису помињани у новијој литератури, нити су пописани у постојећим (селективним) библиографијама Самјуела Бекета у литератури на српском језику. Дакле, ријеч је о потпуно неиспитаној теми. Полазећи од најопштијих схватања теорије рецепције и комбиновањем више метода истраживања (библиографски, историографски, компаративни метод и класична интерпретација текста) указује се на постојање и суштинске одлике тих текстова, као и на њихову важну улогу у одређивању тока рецепције Самјуела Бекета у српској књижевности.

Кључне ријечи: Бекет, апсурд, ништавило, *Молоа*, књижевна критика, Радомир Константиновић, Миодраг Павловић, Александар Петров, рецепција.

¹ vesna.micic@ffuis.edu.ba

1. Само неколико мјесеци након што је у западној Европи започела вртоглава књижевна афирмација Самјуела Бекета (Samuel Beckett), подстакнута бурним реакцијама на премијеру његовог комада *Чекајући Гогоа* (*En Attendant Godot*)², у париском позоришту Бабилон (Théâtre de Babylone), јануара 1953. године – његово име је постало познато и у српским, европски оријентисаним интелектуалним круговима. Наиме, Душан Матић (1898–1980) учествовао је 1953. године у раду европског скупа интелектуалаца у Женеви и том приликом је видио представу *Чекајући Гогоа*, која је илустративно пратила тему скупа посвећену немирима и зебњама нашег времена. „Душан Матић је по повратку у Београд са одушевљењем причао о овој представи и Бекетовом тексту који је донио са собом.” (Поповић, 2011, стр. 172) Убрзо, драмски текст превео је са француског за потребе позоришта Андрија Милићевић, а 1954. године „млади редитељ (и писац) Василије Поповић (Павле Угринов) понудио је да режира представу Београдском драмском позоришту – убрзо су почеле пробе...” (Поповић, 2011, стр. 173). Све то, међутим, дешавало се у сложеним политичко-идеолошким околностима које још увијек нису биле наклоњене прихватању нових авангардних утицаја са Запада у српској култури. Услед тих околности, комад *Чекајући Гогоа* почео је наилазити на осуде и забране, да би након много перипетија званичну премијеру у Београду доживио у децембру 1956.³ Сценско извођење овог комада, као и комада *Свршетак игре*⁴, резултирало је у наредне три године и појавом неколико краћих критичких осврта у српској периодици.⁵

С обзиром на пажњу коју је изазвао комад *Чекајући Гогоа*, остаје загонетка зашто овај драмски текст није био званично објављен на српском све до 1964.⁶ Ниједно Бекетово дјело, према нашим истраживањима

² Енглески превод аутора *Waiting for Godot* објављен је у Њујорку 1954.

³ О томе постоји више свједочанстава и рефлексија у српској литератури, а најсадржајније податке на ту тему објавио је Феликс Пашић под насловом „Како смо чекали Гогоа“, најприје у наставцима у часопису *Књижевност* 1987. године, а потом у књизи *Како смо чекали Гогоа кад су цвешале шикве* (1992), те Павле Угринов у мемоарском роману *Тојле његесеше*, објављеном 1990.

⁴ *Свршетак игре* (Fin de partie) у преводу Алке Шкиљан извели су на сцени београдског дјечјег позоришта *Бошко Буха* 12. 9. 1958. године глумци Загребачког драмског казалишта (Konstantinović, 2000, стр. 42). У српском преводу ова драма је позната као *Крај партије*.

⁵ О Бекету, између осталих, тих година писали су Х. Клајн, В. Стаменковић, Р. Константиновић, Е. Финци, С. Селенић, З. Мишић, Н. Симић и др.

⁶ Првобитно је предвиђено да буде штампана у антологији *Авангардна драма* (у редакцији С. Селенића), али се Бекет изричито успротивио уврштавању своје драме у ту антологију, јер принципијелно није допуштао да се његове драме објављују у било каквим зборницима или антологијама заједно са драмама других аутора.

ма, није било објављено на српском све до прољећа 1958. године, када је у НИН-у (18. маја 1958) објављена кратка прича „Крај”. У јулу 1958. године Бекет је посетио Београд⁷ (Knowlson, 1997, р. 454), о чему је извјестила *Полиџика*, 13. јула, у чланку „Самјуел Бекет у Југославији”. Три мјесеца касније објављен је српски превод Бекетове приче „Изгнаник” (*Полиџика*, 22. октобра). Обје приче, међутим, остале су без икаквих забиљежених реакција у српској књижевној критици.

2. Будући да се Бекет у српској култури првобитно афирмисао као драмски писац, те да је тих првих година био помињан готово искључиво у контексту позоришне умјетности, донекле је необично што прво његово дјело преведено на српски и објављено у форми књиге није припадало драмском него романсијерском жанру. Ријеч је о роману *Молоа* (*Molloy*)⁸, који је у преводу Каће Самарцић објавила издавачка кућа „Космос” 1959. године (едиција Светски роман данас, књ. 8). Главни уредник „Космоса” био је у то вријеме књижевник и филозоф Радомир Константиновић, супруг Каће Самарцић. Познанство овог брачног пара са Бекетом започело је у Паризу 1957. године у стану холандске књижевнице Јакобе ван Велде и с временом је прерасло у трајно пријатељство о чему свједочи и Константиновићева књига *Бекет пријатељ* (2000). Како наводи Константиновић у овој књизи, Каћа је имала намјеру да преведе све Бекетове романае, а у договору са Бекетом најприје је почела да преводи роман *Молоа*, у лето 1957. године (Konstantinović, 2000, str. 29). С друге стране, Константиновић се ангажовао да промовише Бекета у српској (југословенској) књижевности и култури. С тим циљем, недуго након њиховог упознавања, објавио је у НИН-у (18. август 1957) врло афирмативан текст под једноставним насловом – „Самјуел Бекет”⁹

Проблем је разријешен тако што је Српска књижевна задруга додала посебан број (389а) у свом редовном колу (бр. 389 је *Авангардна грама*) и објавила комад *Чекатићи Гогоа* у преводу (са француског изворника) А. Милићевића.

⁷ James Knowlson аутор је једине ауторизоване Бекетове биографије *Damned to fame: the life of Samuel Beckett*, објављене први пут 1996. Бекетову посјету Београду помиње и Р. Поповић у својој великој монографији *Славни љосћи Србије XX века* (2010), као и Р. Константиновић у књизи *Бекет пријатељ* (2000).

⁸ Роман *Молоа* објављен је први пут на француском језику 1951. године. У сарадњи са Патриком Боулесом (Patrick Bowles), Бекет га је превео на енглески и објавио 1955. године. Самарцићева је превела овај роман са француског изворника.

⁹ Према свједочењу Константиновића, Каћа је превод овог чланка послала Бекетовом издавачу Жерому Лендону с молбом да га преда Бекету, али је овај у свом писаном одговору признао да то није учинио плашећи се да не увриједи Бекета, јер се он ужасавао студија и интервјуа о себи. Уз то, Лендом наводи: „Što se mene tiče, pročitao sam članak o Beketu s velikim zanimanjem i, uopšte, zahvaljujem vam

(Константиновић, 1957, стр. 8). У марту 1959. изашао је у *Пољима* његов чланак „Сусрет са Самјуелом Бекетом” (Константиновић, 1959, стр. 8), који је заправо имао карактер најаве – уз биографске податке о Бекету и субјективна запажања о његовој упечатљивој физиономији, најављиван је скори излазак романа *Молоа* у преводу Каће Самарџић и издању „Космоса”.¹⁰

Евоцирајући успомене на свој први сусрет са Бекетом, Константиновић у први план ставља „причу о загонетности и некој врсти детерминисаности Бекетовог лика и дјела” (Мићић, 2013, стр. 185). Будући да у српској књижевној критици до краја педесетих година још увијек није било синтетичких критичких осврта на Бекетово књижевно стваралаштво, значајни су одређени подаци које Константиновић наводи, имајући у виду један шири европски контекст. Прије свега, то се односи на изношење чињенице да су о Бекетовим *бројним дјелима* написане *безбројне кришике* (подвукла В. М.), те да се „скоро све оне међусобно потиру, увек доносећи нова, дијаметрално супротна тумачења” (Konstantinović, 1959, str. 8). Отуда и Константиновићево лично убјеђење да ће док буде постојало тако живо интересовање за Бекета, тумачења његовог дјела само да се умножавају.

Централни дио рада Константиновић посвећује представљању романа *Молоа*: наводи да је објављен 1951. и да означава „увод у једну серију романа”. Позивајући се на одређена мишљења европске књижевне критике о роману *Молоа*, Константиновић показује како се ни ово Бекетово дјело не може тумачити јединствено и без одређених контрадикторности. То илуструје тумачећи из властитог угла идеју француског критичара Жана Пујона да *Молоа* истовремено садржи значење и одсуство значења. Уочљив је у том Константиновићевом схватању Пујонове идеје, као и у даљем покушају тумачења романа *Молоа*, један догматски приступ проблему. Искуство филозофа лако се уочава у Константиновићевим промишљањима. Он излаже свој суд, али га неријетко и преиспитује. Свјестан је могуће (не)утемељености својих запажања, али изнесене ставове најчешће не поткрепљује додатним објашњењима, него чак сам поставља питања која би се тим поводом могла наметнути, а све са циљем да покаже како је Бекет, како он каже „неизвјестан”, „загонетан”, односно како је и ово његово дјело многосмислено и како се може многоструко тумачити, али никад потпуно одгонетнути.

na svemu što činite u Jugoslaviji da biste odbranili književnu formu koju volim” (2000, str. 9).

¹⁰ Роман ће изаћи неколико мјесеци касније, „октобра месеца, за београдски *Сајам књиџа*” (Konstantinović, 2000, str. 29).

Управо у тој „загонетности” и способности да „ствара рушећи” Константиновић види фасцинантну вриједност Бекетовог дјела. Он Бекета оцјењује, између осталог, као „фанатичног интелектуалца”, коме „ниједна крпа, ниједна разлупана играчка овог нашег света, још увек нељудског, није сувишна, јер од ње, и захваљујући њој, он ствара облике и, још више, значења, хоризонте, ваздух, ритмове света” (1959, стр. 8). Константиновић заступа врло занимљиву тезу да се управо „у тој жижи где се стичу рушење и стварање” зачиње „Бекетова неизвесност, која нас толико ангажује и присиљава да га ’ловимо’, да га ’одгонетамо’” (1959, стр. 8).

Указујући на специфичности Бекетовог приповједачког поступка, Константиновић каже: „Бекет тврди једну ствар и, истовремено, он је не тврди. Он као да полази од неких основних, д а т и х значења, просто јер од нечега м о р а да пође, али не зато да би се на њима задржао, него да би од њих пошао даље, да би их скоро одмах напустио” (1959, стр. 8). Управо овим запажањем, Константиновић је несвјесно проговорио и о свом поступку тумачења Бекета. Јер, када он пође од тезе да је Бекет „филозоф, јер ф и л о з о ф и р а на уста једног Молоа, или Хама, или Естрагона” те одмах, затим, побије своју тезу ријечима „али он ипак није филозоф, јер је и з в а н закључка и, још битније, јер је лишио себе сваког система” (1959, стр. 8), то неодољиво подсјећа на оно већ чувено Бекетово „али”, којим врло често почиње реченицу као антитезу оном што је претходно рекао.

На тај Бекетов приповједачки поступак први је указао француски критичар Макс Пол Фуше у свом критичком осврту на роман *Молоа*.¹¹ Наиме, он је добро уочио да у роману *Молоа* „свакој афирмацији одговара негација, свака потврда је праћена реченицом чије почетно ’али’ исправља или поништава оно што јој претходи” (Fuše, 1959, стр. 275). Радомир Константиновић у свом тексту успутно парафразира Фушеово запажање и уз то износи низ тврдњи којима продубљује и радикализује проблем Бекетовог поетског израза како би указао на један апсолутни релативизам ставова, односно на одсуство било каквих „фиксираних идеја” у Бекетовој литератури. Неухватљивост ставова и идеја које би могле да буду „кључ” за разумијевање Бекетовог дјела, Константиновић у закључном дијелу покушава да „провјерава”, односно објасни биографским подацима. Свјестан је да је живот умјетника једно, а његово дјело друго, те да модерна тумачења књижевности захтијевају да се дје-

¹¹ Фушеов критички осврт објављен је у француском часопису *Carrefour* 1951. године, поводом првог издања романа *Молоа*. У преводу на српски изашао је 1959. у избору критика уз роман *Молоа*.

ло посматра само за себе, али се пита, сасвим оправдано, нисмо ли ипак отишли предалеко у том потпуном негирању свега што претходи стваралачком чину и дјелу које из њега произлази и није ли „једно дело за себе, својеврсно дело људскости?” (1959, стр. 8).

Овај Константиновићев рад објављен је поново исте године у оквиру књиге *Молоа*, као један од пропратних текстова, с тим што је већ познатом наслову („Сусрет са Самјуелом Бекетом”) придодат поднаслов: „Увод у критику”. Данас бисмо чак могли рећи да овакав поднаслов има и одређену симболику, будући да се текст нашао истовремено у функцији поговора српског издања романа *Молоа* и увода у избор из критика сачињених од шест преведених критичких написа првобитно објављених у француској периодици 1951. године, поводом првог издања романа *Молоа*.¹² Према хронологији и важности догађаја овај текст може се истовремено посматрати и као увод у српску критику о Бекету и о роману *Молоа*.

3. Поводом изласка романа *Молоа* на српском језику, крајем 1959. и током 1960. године у српској штампи изашло је још неколико критичких осврта. Они су, међутим, нешто другачије интонирани него Константиновићев текст у коме се уочава афирмативан став и дубока фасцинираност Бекетовим ликом и дјелом.

Посебно оштар у својој оцјени романа *Молоа* био је Миодраг Максимовић. У приказу објављеном у *Илустрираној џолиџици* (рубрика „Читати или не читати”), под метафорично-симболичним насловом „Опело живима”, аутор без околишања, већ од првих реченица, изражава врло негативан став према Бекетовом роману, констатујући следеће: „Баволски роман. Од ужаса коса вам се диже на глави. Два јунака у два подједнака дела ове књиге ударају вас песницом у саму свест” (Максимовић, 1959, стр. 41). Да би показао како је неприхватљиво то што Бекет на такав начин открива распадање саме личности – како духовно, тако и тјелесно, односно што кроз своју визију човјека и безбожничког друштва у коме влада опште ништавило исказује један крајње мрачни песимизам, Максимовић укратко препричава и коментарише радњу романа. При том он оштро осуђује тако далекосежан апсурд по коме је Бекет, према његовом виђењу, надмашио и Кафку и надреалисте и Камијевог Сизифа, јер у роману *Молоа* апсурд није само на релацији човјек – друштво, „него је само постојање људско апсурдно, а личност човекова са цревима, рупама за одвод и довод, удовима, смрадовима, нагонима – један ужасно жалостан, наказан и бесмислен механизам” (1959, стр. 41).

¹² Аутори тих текстова су француски критичари: Морис Надо, Жан Бланза, Макс Пол Фуше, Жан Пујон, Жорж Батај и Гетан Пикон.

Због таквог тоталног апсурда, те изразито наглашеног песимизма, Миодраг Максимовић ову књигу назива „најцрњом књигом” на свијету и не види у њој ништа позитивно сем ако је можда њен ефекат да „ојађујући нас до ужаса, повећава радост живљења” (1959, стр. 41). То је, разумије се, више иронично назначено и није разлог да аутор препоручи читаоцима роман *Молоа*. Он, наиме, имајући у виду да ће свакако мали број знатижељника читати овај роман, одлучно поручује: „Иако је ова књига једно велико изненађење (када се и она буде слегла у време, питање је хоће ли је који астронаут пожелети да му прави друштво!), ви је не читајте” (1959, стр. 41).

У суштини сличан суд о роману *Молоа* (изречен само у нешто краћој и блажој форми) садржи и приказ објављен у рубрици „Преглед нових књига”, у културном додатку *Политике* 6. XII 1959. године. Аутор, П. [Предраг] С. Перовић, већ у првој реченици тенденциозно констатује да нас роман *Молоа* уводи у један „фантасмагорични свет ужаса, патње и бесциљности, где је све подређено императиву пропадања” (Перовић, 1959, стр. 14). Међутим, то пропадање, према његовој процјени, није попримило одређеније литерарне контуре, будући да се читав ток живота одређује једним неизвјесним „можда”, што читаоца често може довести у недоумицу шта је писац желио да каже и „шта га је нагнало да се упустити у авантуру свеопштег негирања?” (1959, стр. 14).

Не искључујући могућност да би можда сам Бекет својом личношћу (када би се о њему знало више биографских података) могао дати одговор на ово питање, аутор покушава да то „свеопште негирање” у роману *Молоа* објасни кратко анализирајући два основна композициона елемента – ликове и догађаје. Али, како показује, смисленији и конкретнији одговор није могуће добити ни на тај начин, јер је код Бекета све релативно. Извјесно је да је личност дезинтегрисана, да вријеме не постоји и да нема никаквог афирмативног ослонаца, а зашто је то тако, може се само нагађати, што код Перовића изазива отворену сумњу у било какву смисленост овакве литературе. Он сматра да „ако би се прихватило као истина оно што Бекет поручује, онда је и његово стварање сасвим излишно” (1959, стр. 14). Коначан закључак је потпуно искључив у могућој промоцији романа *Молоа*, будући да је потенцијалним читаоцима недвосмислено наметнут став да Бекет својим дјелом није показао апсурдне моменте друштва и личности, него је „само открио апсурдност овакве литературе” (1959, стр. 14). Очито да Перовић, као ни Максимовић, није био спреман да прихвати тако радикалан егзистенцијални нихилизам, какав је Бекет тематизовао у своме роману *Молоа*.

3.1. Роман *Молоа* није афирмативно оцијењен ни у приказу Миодрага Павловића, објављеном у НИН-у 13. децембра 1959. године, али је Павловић, врло одмјерено и зналачки, ипак оставио простора за даља тумачења и другачија мишљења, што је донекле сугерисао и самим насловом – „Ужас или утеха”. Истичући у први план да је Самјуел Бекет постао име које обавезује, Павловић је од почетка усмјерен на то да постави одређену дистанцу и нађе оправдање за неприхватање романа *Молоа*. С тим циљем он најприје подсјећа читаоце да је „Годо” постао општепознат појам и крупан датум авангардног позоришта, те да се послјије њега од Бекета као писца очекује много. Пошто је роман *Молоа* код нас дошао послјије тако великог дјела као што је „Годо” можда је због тога, како сматра аутор, „изневерио наша очекивања” (Павловић, 1959, стр. 9). Упркос томе што истиче идејно јединство између Бекетових романсијерских и драмских дјела, Павловић јасно даје предност драмама у односу на романе. Не жели притом да се задржи код једноставног закључка да је Бекет бољи драмски писац него прозаиста и да је читаву школу романа прошао да би у себи открио драмског писца, него посебно истиче запажање до кога се може доћи упоредимо ли Бекетов драмски и романсијерски опус, а то је: „да једно схватање човека већ савладано у прози, може бити поново нађено у драми као потпуна новост” (1959, стр. 9). Свој став поткрепљује готово неспорним аргументима да је Бекет у драми концизан и метафоричан, а у роману лирски разливен, односно каже много ријечи за мало ствари. Такође, он сматра да се види да је Бекет „у дијалогу драме достигао виши степен објективизације – са узвишења позорнице писац је нехотице почео говорити достојанственије о томе о чему у роману развија исповест и фантазмагорију без границе облика и стида” (1959, стр. 9).

Имајући, очито, у виду шири књижевноисторијски контекст, Павловић указује на то да Бекетов роман *Молоа* асоцира на једну већ устаљену европску књижевну конвенцију сатанизма, чији су слѣдбеници прихватили и нудили очајање као свој програм. Бекет међу њима нема нарочито угледно мјесто и свакако је једна од крајности тог погледа на свијет. Управо због тог крајњег сатанизма, односно бесмисленог и бесциљног очајања којим је корјенито прожет роман *Молоа*, Павловић у централном дијелу свог критичког осврта исказује пренераженост и неслагање са Бекетовим идејним порукама и самим начином на који су оне презентоване кроз дјело. Зато је прилично изненађење што се у завршном дијелу рецензије аутор, ипак, дистанцира од директног изношења негативне оцјене и даје неку врсту условног оправдања за Бекета. То оправдање он темељи на могућности да је наша пренераженост романом *Молоа* можда погрешна, будући да то дјело није једини знак сатанис-

тичких и конформистичких схватања и расположења у западној литератури. Његова коначна оцјена је да смо овим Бекетовим романом бар добили илустрацију тих схватања о којима се не говори толико гласно и отворено, иако су прилично распрострањена. Намеће се питање да ли је то довољан разлог да се роман *Молоа* сврста међу одабрана литерарна дјела која завређују посебну пажњу, али Павловић је свјесно избјегао да пружи конкретан одговор, остављајући будућим читаоцима и критичарима да то процијене.

3.2. Оштре критике на рачун романа *Молоа* упутио је Раде Војводић у кратком осврту под насловом „Измишљена загонетка Самјуела Бекета”, објављеном почетком 1960. године у *Књижевним новинама*. Аутор сматра да су кроз исповијести двојице јунака, Молое и Морана, испричане „две авантуре – 'Одисеје' без циља и без смисла” (Војводић, 1960, стр. 3). У својој оцјени романа *Молоа*, он заступа тезу да је Бекет „једностран”, односно да има површински и искривљен поглед на свијет, када у својој интелектуалној негацији осмишљава „свеколике трептаје” апсурда, покушавајући да докаже како живјети, у ствари, значи умирати. Позивајући се и на друга Бекетова дјела, Војводић аргументовано оспорава у критици присутно схватање према коме Бекет не објашњава, већ потврђује пораз. С тим у вези, поставља тенденциозно питање о било каквој могућности да Молоа, Годо, Хам, као личности које не живе, не дјелују, не ангажују се, не воле, не мрзе – дакле – не постоје, буду поражени. Његов одговор је: „Бекетове личности немају ту част – да буду поражене, јер не могу да доживе пораз. Само они који су побеђивали могу да осете и доживе прави пораз. Тако се Бекетов 'пакао' или 'рај' намећу као неодређена магија коју не могу да спасу интелектуалне фикције, а још мање ефемерне варијације” (1960, стр. 3). Овим запажањем, Војводић је суштински одредио своју оцјену романа *Молоа*, негирајући чак и Бекетову способност да увјерљиво и умјетнички снажно обликује своју апсурдну и поразну визију свијета.

4. Након негативних написа о роману *Молоа*, појавила су се 1960. године два текста, карактеристична по уочљивом настојању да демистификују фаму о неприступачности и недокучивој загонетности овог дјела, као и по уздржаној, донекле амбивалентној, оцјени његове умјетничке вриједности.

Прво у часопису *Сусрећи* излази импресионистички обојен приказ Сава Пенчића – „Неодгонетнути Бекет”. У уводном дијелу, Пенчић између осталог наводи да су спорови у француској критици око романа *Молоа* (1951) у којима се са истим жаром и афирмисало и негирало Бе-

кетово стваралаштво, сасвим „природна последица специфичности његовог дела и унутрашњих противречности које непрестано угрожавају његову целовитост и уопште одрживост“ (Пенчић, 1960, стр. 160). Инспиративно је Пенчићево запажање да „схваћен на прави начин, *Молоа* представља стравичну епопеју људске старости и усамљености“. У покушају да одреди умјетничку вриједност романа и одгонетне смисао дјела, Пенчић показује одређена колебања, сматрајући притом да не треба претјеривати и правити од нејасности Бекетовог дјела „мит“ (1960, стр. 162). Закључак као да је већ унапријед био антиципиран у уводном дијелу рада, јер Пенчић признаје да не налази аргументе да афирмише, али ни да негира роман *Молоа* „као вид уметничке креативности“ (1960, стр. 163).

4.1. Александар Петров, у раду „Литература ништавила и поруге“, објављеном у часопису *Савременик* априла 1960. године, систематичније него Пенчић приступа анализи овог романијерског дјела. Петров прво укратко представља садржај, а потом говори о битним композиционим особеностима: роман *Молоа* је компонован у два скоро симетрична дијела која чине двије интимне исповијести двојице јунака. У наставку покреће питање шта ове двије исповијести повезује у једну цјелину. Сматра да је погрешно приступити овоме дјелу као натуралистичком роману, односно као нетранспонованим казивањима, како је то сугерисао Лукач.¹³ Погрешан би, према Петровљевој процјени, био и психоаналитички приступ, јер би нас могао само навести на констатацију да је *Молоа* изразити примјер амнестичара. Иако бисмо тако могли тумачити његове поступке и уочавати низ чињеница – даље од тога се не бисмо помакли. На тај начин, као и многи који су раније покушавали тумачити роман *Молоа*, не бисмо открили ништа о Бекетовом доживљају и поимању човјека и његове суштине.

Настојећи да допре до те суштине, односно до Бекетовог умјетничког и идејног схватања, Петров се окреће компаративном разматрању проблема. Пореди роман *Молоа* са драмама *Чекајући Гогоа* и *Свршетак итре*, а такође прави и паралеле између Бекета, Кафке и Достојевског. Указујући како сваки од ове тројице великана свјетске књижевности у својим најпознатијим дјелима проблематизује *човјека* и *неку силу* која утиче на његово понашање, Петров убједљиво показује како то сваки од њих чини на различит начин. Пошто се Бекетово дјело најчешће иден-

¹³ Иако Петров не наводи гдје и којим поводом је то Лукач рекао, сматрамо да је битно нагласити да се то вјероватно односи на запажање о роману *Молоа*, објављено у Лукачевој књизи *Данашњи значај критичког реализма* (1959).

тификује са драмом *Чекајући Годоа*, закључак је да је код Бекета та сила Годо: „Бекет је човека *огредио једино према Годоу*, према вишој сили” (Петров, 1960, стр. 465). Код Достојевског та сила је Бог, а код Кафке нека неименована сила – сила зла која се „обликује у једном друштвеном уређењу, али стоји и изнад тог уређења као нешто дато по себи” (Петров, 1960, стр. 465). Ако тако посматрамо ствари, јасно је да у драми *Чекајући Годоа* сила не дејствује, јер човек само чека, па Петров зато упозорава да *Чекајући Годоа* није сав Бекет, и истиче како та сила у роману *Молоа* „пројављује своју моћ”, другим ријечима: „Годо се јавља, нешто почиње да се креће својим током и то кретање повлачи као резултат распадање...” (1960, стр. 465). Иако је о том процесу распадања било говора и раније, аутор о њему опет проговара, али објашњавајући га овога пута новим илустративним примјерима.

У завршном дијелу рада, Петров усмјерава пажњу на разматрање Бекетовог „рушилачког средства” – хумора. Подразумијева се, ријеч је о специфичној врсти хумора који се не постиже уобичајеним књижевним поступцима, нити је то хумор у дословном значењу те ријечи. Петров процјењује и, на примјерима из дјела, показује како је предмет Бекетовог хумора људска егзистенција у цјелини. Након студиозног разматрања романа *Молоа*, он не спори Бекетову инвентивност, али изражава дубоко неслагање са идејом да се смијеху извргава човек и његова егзистенција: „Бекету се мора признати да је невероватно упечатљив, да његово дело представља једну испуњену поетску запремину, да његов смех има поразну моћ разарања. Али, пошто је предмет тога смеха човек као такав, цело човечанство, одбојност према томе смеху расте са његовом јачином” (1960, стр. 467).

Нема сумње да Александар Петров амбициозно прилази анализи Бекетовог романа. Он полази од оригиналних теза и компаративно се оријентише са циљем да понуди оригинално и смислено тумачење. Зато његов рад, иако је објављен у рубрици „Књижевни преглед”, превазилази оквири приказа и, према нашем суду, представља једну од најбољих интерпретација овог Бекетовог дјела у српској књижевној критици.

4.2. Године 1960, појавио се још један текст посвећен роману *Молоа*, али далеко скромнијег димензиона него претходна два. То је текст „Читалац намерник пред знаком ништавила” Слободана Милетића, објављен у *Лешојису Машице српске*. Поднаслов „Из датиране бележнице” и издијељеност текста на четири фрагмента који су обиљежени датумима (среда, 3. фебруар; четвртак, 4. фебруар; субота, 6. фебруар; недеља, 7. фебруар), наговјештава да је ријеч о некој врсти дневничко-есејистичког записа, што потврђује и излагање у првом лицу (са понеким од-

ступањем), као и сам садржај тог излагања, који се углавном састоји у препричавању појединих призора из романа *Молоа*, издвајању понеког читата и успутном биљежењу личних утисака, међу којима је мало оних вриједних помена. Можда би једино било занимљиво поменути да аутор у првој датованој биљешци (сриједа, 3. фебруар) назива у једном моменту ово дјело „Бекетовим дневником ништавила” у коме је мало шта разјашњено па, обраћајући се подразумејеваном читаоцу (а можда и самом себи!), каже: „За потпунију слику његову или, за што разрушенију слику његову, не смеш заборавити ни Годоа, ни Марфија, ни Неименованог, ни Крај партије. И кад све сабереш о Бекету, остаје за један напрстак онога што знаш” (Милетић, 1960, стр. 48). Овакво мишљење свакако има основа у том смислу што се сваки озбиљнији проучавалац Бекета кад-тад мора суочити са сазнањем да је за разумијевање и тумачење једног његовог дјела потребно и пожељно познавати и остала, или бар она која су се издвојила као најзначајнија. Јер, једино је на тај начин могуће створити свеобухватну представу о смислу и значењима која поједина дјела имају и сама за себе, али и у оквиру цјелокупног опуса. Међутим, понекад се чини да што више читамо Бекетова дјела и литературу о њима, то постајемо свјеснији да су наша сазнања о њему готово минорна, на што упозорава и Милетић у горецитираном исказу записаном поводом романа *Молоа*.

5. На корпусу неколико текстова, који су настали 1959. и 1960. године поводом објављивања романа *Молоа* на српском језику, показали смо да је ово дјело наишло на различите валоризације: почев од афирмације, преко негације до прилично неутралног става о његовој вриједности. Уочљиво је да су сви критичари јединствени у оцјени да је роман *Молоа* у потпуности прожет апсурдом, незнањем и ништавилом, али сваки од њих тај тотални егзистенцијални нихилизам различито доживљава и тумачи, те према њему оцјењује вриједност дјела у цјелини.

Уопштено, може се рећи да је само Р. Константиновић афирмативно оцијенио роман *Молоа*, исказујући чак неку врсту фасцинације Бекетом и његовим дјелом у цјелини. С друге стране, М. Максимовић, Р. Војводић и П. Перовић су изразито негативно оцијенили Бекетов роман¹⁴, док су М. Павловић, С. Пенчић и А. Петров са разумијевањем

¹⁴ Густав Крклец, истакнути хрватски књижевник, који је тих година активно дјеловао и на српској књижевној сцени, објавио је такође врло негативну критику о Бекету. Његов текст „Игра жмуре” (Krklec, 1959a), притајена је полемика против Константиновићевог тумачења романа *Молоа*, према коме Бекет све вријеме „игра с нама једну велику игру, највећу која постоји – игру жмурке”. Крклец ове Константиновићеве ријечи цитира и оцјењује као добро запажање, иронично констатујући:

приступили представљању романа *Молоа*, али су остали прилично уздржани у изношењу негативног или позитивног става о његовој литерарној вриједности.

На основу свега, може се извести закључак да реакције српске књижевне критике поводом романа *Молоа*, као првог објављеног Бекетовог дјела на српском језику, нису биле довољно упечатљиве и подстицајне за интензивирање рецепције његовог дјела у српској књижевности и култури. *Молоа* је очито снажно пробио „хоризонт очекивања” чак и код одабране читалачке публике. Вјероватно је то био главни разлог и што се на преводу друга два дијела Бекетове романескне „Трилогије” – *Малон умире* и *Немушћо*, још дуго чекало.¹⁵ Тако је, заправо, скоро комплетна рецепција Бекетовог романистичког опуса „помјерена” у једно ново друштвено-историјско и културно-умјетничко доба, по много чему различито од оног када су ова дјела изворно објављивана.¹⁶ То већ отвара нова питања о рецепцији Самјуела Бекета у српској књижевности.

„Али, не треба заборавити да је то дјечија игра, а да роман *Молоа* није литература за дјецу.” Да је ријеч о ироничној полемици са Константиновићевом оцјеном романа *Молоа*, показује и одломак овог приказа, објављен у часопису *Поља* под провокативним насловом „Инфантилна логика” (Krklec, 1959b). Говорећи о роману *Молоа* у издању београдског „Космоса”, Крклец оцјењује као одличан превод Каће Самарцић, док све остало подвргава критици и иронији, почев од самог романа, па до пропратних критичких текстова у овом издању. Он показује да је добро упознат са тадашњим статусом Бекетовог дјела у европској и свјетској књижевности, али да, упркос томе, није подлегао владајућим „хвалоспјевима”, који су се већ увелико почели множити у иностраној књижевној критици, посебно француској. Он је непоколебљив у убјеђењу да Бекетово дјело нема посебне вриједности, нити завређује такву славу и пажњу каква му се поклања, а то чврсто убјеђење можда најбоље илуструју следеће његове ријечи: „Не сматрам никаквом ’грађанском’ храброшћу исказати своје углавном негативно мишљење о тако уваженом писцу као што је Бекет о коме се панегирици пишу на све стране.” (Krklec, 1959b, str. 15). Образлажући овакав став, Крклец наводи да у првом реду има отпор против Бекетових порука (ако се о њима уопште може говорити), а затим дјелимично и против његових метода. Признаје да у роману *Молоа* постоје и странице које „фасцинирају својом свјежином, изворношћу казивања и сликовитошћу”, те да му је управо због тога жао што Бекет „губи сваки осјећај за мјеру шегачећи се до цинизма са својим читаоцима” (str. 15).

¹⁵ У Загребу је 1969. објављена књига *Малоне умире*, коју су са енглеског превели хрватски преводиоци Свевлад и Иван Сламниг. С обзиром на тадашњи јединствен југословенски културни простор, ова књига се нашла и у српским библиотекама и књижарама, а како ће се с временом показати у литератури, имала је и знатног одјека међу српским читаоцима. Роман *Немушћо* објављен је у српском преводу (Милојко Кнежевић) тек 1986. године.

¹⁶ *Малон умире* (*Malone meurt*), написан је 1948, а објављен исте године када и *Молоа* (1951), док је роман *Немушћо* (*L'innommable*) изашао 1953. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Beket, S. (1959). *Molaa*: roman. Beograd: Kosmos.
- Vojvodić, R. (1960). „Izmišljena zagonetka Samjuela Beketa”. *Književne novine*, god. XII (1960), br. 109/1, str. 3.
- Knowlson, J. (1997). *Damned to fame: the life of Samuel Beckett*.
- Константиновић, Р. (1957). „Самјуел Бекет”. *НИН*, год. 7, бр. 346 (18. 8), стр. 8.
- Konstantinović, R. (1959). „Susret sa Samjuelom Beketom”. *Polja*, god. 5, br. 38, str. 8.
- Konstantinović, R. (2000). *Beket prijatelj*. Beograd: Otkrovenje.
- Krklec, G. (1959a). „Igra žmure”. *Vjesnik*, 20. XII, god 20, br. 4672, str. 15.
- Krklec, G. (1959b). „Infantilna logika”. *Polja*, god. 5, br. 43, str. 16.
- Максимовић, М. (1959). „Опело живима”. *Илустрована полишика*, год. II, бр. 54, стр. 41.
- Милетић, С. (1960). „Читалац намерник пред знаком ништавила”. *Летопис Матице српске*, год. 136, књ. 386, св. 1.
- Мићић, В. (2013). „Самјуел Бекет и Радомир Константиновић: контактне везе и типолошке аналогije”. *Радови филозофског факултета*, бр. 15, књ. 1, стр. 183–200.
- Павловић, М. (1959). „Ужас или утеха”. *НИН: недељне информативне новине*, год. IX, бр. 467 (13. XII), стр. 9.
- Пенчић, С. (1960). „Неодгонетнути Бекет”. *Сусрећи*, год. 7, стр. 160–163.
- Перовић, П. (1959). „Преглед нових књига”. *Полишика*, год. 56, бр. 16645 (6. 12), Култура, Уметност, III, 139, стр. 14.
- Петров, А. (1960). „Литература ништавила и поруге”. *Савременик*, год. 6, бр. 4 (април), стр. 461–468.
- Поповић, Р. (2010). *Славни јосићи Србије XX века*. Београд: Службени гласник, 2010.
- Поповић, Р. (2011). *Српски књижевни зверињак: Књижевни животи Србије 1944–2000*.
- Fuše, M. P. (1959). „Hronika raspadanja”. U: Beket, S. (1959). *Molaa*, prevela s francuskog Kaća Samardžić, Beograd, Kosmos, 1959, str. 275.

Vesna Mičić

FROM AFFIRMATION THROUGH NEGATION TO AMBIVALENT RELATION
TOWARD TOTAL ABSURDITY AND NOTHINGNESS
(Novel *Molloy* in the Serbian literary criticism 1959-1960)

Summary

The paper presents and analyzes the reviews of Serbian literary criticism of the novel *Molloy*, the first separately published work of Samuel Beckett in the Serbian language and the most significant work of his non-dramatic oeuvre. Since the prominent place, which has a piece *Waiting for Godot* in Beckett's drama, in the group of prose writings of this writer belongs to the novel *Molloy*, the issue of the original reception of this novel in the Serbian literary criticism is considerable. The reviews published during 1959 and 1960 in the Serbian (Yugoslav) newspaper and journals, as the first reaction to the translation of the novel *Molloy*, are unknown today. They are not mentioned in recent literature, nor are they listed in the existing (selective) bibliographies of Samuel Beckett in Serbian language literature. So, this is a completely unexplored topic so far. Starting from the most general understandings of the reception theory and combining several methods of research (bibliographic, historiographic, comparative method) it is pointed out not only the existence of these texts, but also their important role in determining Samuel Beckett's reception in Serbian literature.

On the corpus of several texts, which published in 1959 and 1960, on the occasion of the publication of the novel *Molloy* in Serbian, it has been shown that this work has encountered various valorizations: from affirmation, through negation to a fairly neutral attitude about its value. It is noticeable that all critics are unique in the opinion that the novel of *Molloy* is completely permeated with absurdity, hopelessness and nothingness, but each of them is differently experiencing and interpreting this total existential nihilism.

It can be concluded that reactions of the Serbian literary criticism regarding the novel *Molloy*, were not sufficiently impressive and incentive for intensifying the reception of his work in Serbian literature and culture. *Molloy* clearly broke the "horizon of expectation" even with the selected reader audience. It was probably the main reason for waiting so long for the translation of the other two parts of Beckett's "Trilogy" – *Malone dies* and the *Unnamable*. Thus, in fact, the almost complete reception of Beckett's novelistic opus is "moved" into a new socio-cultural environment, much different from the one when these works were being produced and first published.

Душан Р. Стефановић¹
 Универзитет у Приштини
 са привременим седиштем
 у Косовској Митровици
 Филозофски факултет
 Катедра за српски језик и књижевност

УДК 811.163.41'282.2
 DOI: 10.7251/FNR1920088S
 Оригинални научни рад

ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЕЛА ТРЊАНА КОД АЛЕКСИНЦА (АНАЛИЗА ДИЈАЛЕКАТСКОГА ТЕКСТА)

У овом раду ће се уз приказ досадашњих дијалектолошких истраживања дати слика најмаркантнијих фонетских црта призренско-јужноморавског поддијалекта призренско-тимочког наречја, забележених на терену у селу Трњану надомак града Алексинца. Прилог раду чине дијалекатски текстови и примери из живог казивања информатора Радмиле Павић (1935) на основу којих ће бити приказан фонетски систем овог говора. Грађа за рад снимљена је дигиталним аудио-записом августа месеца 2017. године у оквиру ширих ономастичких и лексиколошких истраживања. Овим радом показате се и то у коликој мери старији испитаници негују архаичност свога говора. Уједно, рад чини и основ за даља, како дијалектолошка тако и социolingвистичка истраживања наведеног простора.

Кључне речи: дијалекатски текст, фонетска анализа, призренско-тимочки дијалекат, село Трњане.

¹ dusan.stefanovic@pr.ac.rs

1. Уводне напомене

Специфичности призренско-јужноморавског поддијалекта су многобројне. Оне се огледају на фонетском, морфолошком, синтаксичком, лексичком и прозодијском плану. Особине могу варирати у зависности од краја о коме се говори и утицаја суседних језика. Уопште, можемо говорити о архаизмима тј. особинама из старијег стања српског језика и о иновацијама односно балканизмима насталим под утицајем несрпских блиских говора и језика.² Село Трњане³ припада призренско-тимочком говорном поднебљу, а сам призренско-тимочки дијалекат оштро се издваја двема значајним групама особина: извесним бројем архаизама и, нарочито, низом иновација које иначе нису обичне у српскохрватским говорима. Губљење квалитативних и квантитативних опозиција и свођење на један – експираторни акценат једна је од основних иновација у овом дијалекту (Ивић, 1985, стр. 110). Карактеристичне одлике овог краја огледају се најпре на фонетском плану. Замена јата је доследно екавска. Полугласник је сачуван (*кѣд*), али постоји и секундарни полугласник у речима турског порекла (*комшиљк*). Глас *х* не постоји у консонантском систему (*леба, дођо*), док у унутрашњости речи бива замењен обично гласом *в* (*уво*). Глас *у* замењен је гласом *в* и у неким примерима у финалном положају (нпр., презент *Они долазев*). Финалне сугласничке групе се редукују (*ѝос, ѝроз*). У неким примерима збирних именица са наставком *-је* имамо метатезу (*лојзе*). Но ипак, у овом раду биће обухваћене и обрађене само оне особине које су ексцерпцијом грађе пронађене

² Асим Пецо дели особине призренско-тимочког дијалекта на типично штокавске, балканистичке и локалне. Више у: Пецо, А. (1989). *Прејлед јужнословенских дијалеката*. Београд: Научна књига, стр. 64.

³ Трњане је село које се налази на простору општине Алексинац, која припада Нишавском округу. Историјски подаци кажу да се први пут помиње 1444. године када је имало свега педесет становника. Даље се помиње податак из 1536. године када је имало деведесет и два (92) становника. Године 1572. има сто четрдесет и осам (148) становника, 1834. године има триста (300) становника, а 1953. чак хиљаду деветсто педесет и три (1 953) становника. Према Попису из 2007. у Трњану живи хиљаду триста двадесет и два (1 322) становника. На самом крају месеца новембра 2012. године (а према подацима из Пописа становништва од 31. 9. 2011), у Трњану постоји око 410 домаћинстава, са око 610 станова, од којих је преко стотину напуштених кућа у којима нико не живи. Укупан број становника је хиљаду двеста деведесет и осам (1 298), од којих је око хиљаду и шездесет троје (1 063) одраслих и двеста тридесет петоро (235) малолетних особа. Село је већим делом насељено Србима. Сајту Републичког завода за статистику <http://www.stat.gov.rs> приступљено је 16. јуна 2018. године: „Књига 20“. *Упоредни прејлед броја становника 1948–2011.*

не у говору Радмиле Павић.⁴ Морфолошке особености су многобројне. Деклинација је аналитичка. Аналитичка је и компарација придева. За компаратив се користи префикс *ио-* а за суперлатив *нај-* (*добар, иодобар, најдобар*). Могу се поредити и неке именице (*иочовек*). Користе се и поредбене конструкције са прилозима *како* и *колико* (*Како шебе је сшар*). Код деклинације личних заменица у множини имамо посебне облике у општем падежу: *ни* за прво лице, *ви* за друго лице и *ѿи* за треће лице. Што се тиче личне заменице женског рода у једнини, она у општем падежу има облик *ѿу* (*га ѿу видим*). Може се рећи да ова заменица има и посебан облик за датив, а то је *ву* (*ће ву ѿокажем*). Карактеристичан је и облик *њума*. Код показних заменица користе се суфикси *-ј* и *-ја* (*ѿѿј, ѿај, ѿој; ѿија, ѿеја, ѿија*). Удвајање заменица (*мене ми ладно*). Инфинитив не постоји и замењен је конструкцијом *да + презент* (*га дођеѿе*). У презенту имамо наставак за облик *-у* у првом лицу једнине (*Ја иду, чују*), док је у трећем лицу множине уобичајено *-в* на крају (*Они радив, ироносев*). Облик радног глаголског придева у мушком роду има уместо група *-ао, -уо, -ео* морфеме *-ја* или *-еја* (*доија, донеја*). Од прошлих времена поред перфекта у употреби су и аорист и имперфекат. Аорист има наставке без гласа *с* (*дођомо, дођоѿе*), док имперфекат има наставак типа *-еѿе* (*носеѿе, иролазешеѿе*). Футур је исказан конструкцијом *ће + презент* (*ће ѿођем*). Императив нема облик за прво лице множине, док је у другом лицу код неких глагола наставак *-еѿе* (*донесеѿе*). Глаголски прилог садашњи исказан је наставцима *-ајеђи, -ејеђи* (*илегајеђи, рагејеђи*) (Барјактаревић, 1966, стр. 198).

2. Ранија дијалектолошка проучавања испитиваног подручја

Прве податке о народном говору у алексиначком округу дао је Милан Милићевић у „Кнежевини Србији“. Он износи само то да тај говор припада говору који се чује у целој Моравској долини.

Као извор за упознавање говора из друге половине XIX века треба поменути народне клетве и пословице из Алексиначке Мораве, које је прикупио и објавио Тихомир Ђорђевић у часопису „Караѿић“ 1899. године. Неколико година касније Тихомир Ђорђевић је у другом броју часописа „Караѿић“ из 1903. године објавио рад под називом „Оглед из граматике народног говора у Алексиначкој Морави“. Том приликом је

⁴ Радмила Павић, девојачко Ранђеловић, рођена је 1935. године у истом селу у богатој трговачкој кући. Као невеста доведена је у кућу Павића у јесен 1955. године. Сећајући се тога времена радосно се смеше и једно и друго, те је Радмила била изузетно расположена за причу.

на почетку огледа рекао следеће: „Овај говор познајем још од детињства. Ја сам у Алексиначкој Морави одрастао, тим сам говором говорио, о њему сам много пута мислио, па сам најзад смислио да ухватим све што је његова карактеристика, другим речима: да му саставим граматичку. На томе сам велики део већ свршио, средио сам доста грађе и од тога, ево, огледа ради, издвајам промену заменица“ (Ђорђевић, 1903, стр. 1).

Међутим, тек ће се у студији Александра Белића „Дијалекти источне и јужне Србије“ дознати о говору Алексиначког Поморавља.⁵ Према резултатима Александра Белића, Алексиначко Поморавље припада говорном типу јужноморавског дијалекта.⁶ Сви говори источне и јужне Србије груписани су у три групе: а) тимочко-лужнички говор; б) сврљишко-заплањски (или „заплањски“); в) јужноморавски (Белић, 1999, стр. 34). Незнатних одступања има само у граничним пределима на истоку и западу јужноморавског дијалекта, што се објашњава мешавином и утицајима суседних дијалеката. Наравно, дијалекатске границе не треба схватити математички, јер свуда око њих постоје мање или више прелазне зоне са местима у којима се дотични дијалекти укрштају. Оне су у Алексиначком Поморављу изразитије на источној и западној страни, мање на северној (Антонијевић, 1971, стр. 28).

У једном свом извештају о испитивању говора у североисточној Србији, Милош Ивковић је констатовао да се на простору између Мораве и Ртња налази широк појас мешавине ресавског и јужноморавског говора. Његово мишљење је да сва села са леве стране од повучене линије долазе у тај појас, па би према томе насеља северно од Вукашиновца, Делиграда и Јасења у Алексиначком Поморављу са осталима у правцу Ражња припадала том појасу у коме се укрштају ресавски и јужноморавски говори. Најновија дијалектолошка проучавања себи за задатак постављају детаљно проучавање граничног појаса јужноморавских говора према косовско-ресавском дијалекту (Ивић, 1956, стр. 125).

„Ако упоредимо говор друге половине XIX века, што нам је у текстовима дао Тих. Ђорђевић, са данашњим говором, видећемо да се од тога старог говора много изгубило и променило. Моравски становници такав говор више не познају, особито подмладак. Имали смо прилике да само код најстаријих генерација понешто

⁵ Међутим, у богатој грађи нема примера забележених на простору Алексиначког Поморавља. Александар Белић тај недостатак објашњава тако што је у време проучавања овог предела његова расправа већ била у штампи, тако да се прикупљени материјал користио само за израду карте и одређивање границе јужноморавских говора.

⁶ То се може видети и из приложене карте у поменутој Белићевој књизи, на којој је Алексиначко Поморавље скоро цело покривено јужноморавским говором.

забележимо што би се слагало са оним што је изнео Тих. Ђорђевић“ (Антонијевић, 1971, стр. 29).

Драгомир Врећић испитивао је „отпорност“ дијалекатских навика на педагошке и дидактичке мере код ученика основне школе у Алексинцу. Том приликом, узимајући у обзир и неке психолошке моменте (као што су: поверење према наставниковој речи и строгост у придржавању онога што се у школи прогласи „исправним“, а касније (у пубертету): противљење настојањима околине, па и наставника и отуда: ретардација од онога што се у млађим разредима основне школе научи), Врећић је, поред карактеристичног акцента, који никако и није „исправљен“, констатовао јако одупирање аналитичке деклинације, понајвише због губљења осећања за значење циља и места (А : Л). Такође, чврсто одржавање конструкције с(ас) + И за значење оруђа. Поред начелног, ово истраживање за дијалектологију нема другог значаја (Богдановић, 1987, стр. 47).

Значајан допринос изучавању говора Алексиначког Поморавља доноси истоимена монографија „Говор Алексиначког Поморавља“⁷ аутора Недељка Богдановића. Он је у раду представио резултате својих теренских истраживања, обухвативши све фонетске, морфолошке и синтаксичке карактеристике које поменути говор носи са собом.

Говор села Трњана није детаљније испитиван са дијалектолошке стране.

3. Анализа дијалекатског текста

Грађа за шири лексиколошко-ономастичка тумачења прикупљана је методом дијалекатског интервјуа. Сваки транскрибовани теренски запис трајно је сведочанство говора који ће се, за извесно време, под утицајем социolingвистичких фактора у одређеном степену изменити, те смо дужни да бележимо и фазе његове трансформације. За дијалектолошка истраживања подразумева се да транскрипти морају бити аутентични, без испитивачевих реинтерпретација или прилагођавања (Бошњаковић, 2014, стр. 499). Потпуни транскрипт разговора, какав је и пренет у овом раду, често отежава интерпретацију, али и открива појаве које би на други начин биле пропуштене. Транскрипција говорног језика је рутинска пракса у оквиру лингвистике, али и у другим дисциплинама које се баве анализом говорног језика (Сикимић и Бошњаковић, 2009, стр. 27).

⁷ Овај рад представља делимично измењен текст докторске дисертације истог аутора, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 14. новембра 1985. године.

У прилогу се налазе два текста обележена експираторним акцентом под називом *Када њовори о деџињсџву...* и *Када њовори о својој удаји и о удаји деце...* Након текста наведени су фонетски анализирани примери.

Када њовори о деџињсџву...

Па је то било беда, па је то било мука, немање, мајка оставила, отац оставијо, деда и баба су болесни, три жењски детета, дал имаш да обучеш, дал имаш да поједеш, то те нико не пита. Радиш, копаш, цело лето на сунце, пече свежда, ма нико те не пита ел можеш ел не можеш. Ајде после у школу, кад сам пошла у школу, моји ме чекају да идем да водим краве да шпартам, каква књига, какво учење, ако не да водим краве – овце да чувам. Комаћ леба у руке и ајде, дал ти дало парче сир или кавурму, ко те пита, ни вода, ни ништа. Цеа дњ чуваш овце, слеподне чуваш овце, увече намирујеш стоку, ко те пита дал си написала ил си научила. Кад сам мало одјачала, иди под надницу, копаш, радиш, деђу нога боли, отац дође:

„А бре синко ел има та плата, барем порез да платим?“

„Ма нема бре тато, три жењски детета, ти ништа не мислиш на њи.“

„Па ће средимо, полако, полако.“

Дан, два, три, недеља, месец, нема, све нам дугови, све то по исту причу. Ајде после, порастомо девојке кобајаги, шта, деца ки деца, удаде се сестра старија у осамнаес године, ја исто осамнаес, сам да се отлкаче од мене, да немају обавезу. Моје за у школу кад је било, ја сам била одличан ђак. Закон мора дидеш у школу до осам разреда, а они кажу: „Моје иди там па не волиш ти школу, ти ће да копаш“. А там ми кажу: „Еее, моје дете, слушај мене, заврши школу, каква матика“. Ја плачем, нећу дић у школу, ћу дић да копам. И тако сам и радела, после се покаја.

Када њовори о својој удаји и о удаји деце...

И после ја ајд полако удадо се, шта, осамнаес године, дечурљак. Исто и овде немаш, деца, удај се, свекрва опасна, да стичеш, прави куће, прави, купи трактор, није сам једно, све то, али кад те нешто од крај потера то до крај те тера. Свекрва опасна, цабе добар свекар, свекрва опасна, а ја не могу, треба радим. Деца се израђаше, ситна, ајде, поведомо једанпут на њиву децу, оно врућина, пече свежда, онај малечак, ми плевимо паприку, он дошо па се ваља по оцак. Иди тамо ги заиграј, бежи бре каже завична, ја сам побегла од моју, ти ме тераш да чувам твоју, а оно нема још ни месец дана, напаље га мушице, плаче. Куку реко жено мила, на свекрву вићем, ја да деца пиштију као год црви овде то не дола-

зи у обзир више, ко ме пита ћу викам да несам. И ја после, кад је близо, ја оставим децу код куће, отиђнем на њиву, врнем се, пресвучем ги, нешто проперем, оно' подојим, оно' нараним. Она жена стара, њу не интересује, дам гу тамо, метнем гу там, оно' плаче. Шта ћеш, тако' ти је то, кад те нешто заглође од крај и после ми и Славица беше болесна нешто. Овај бијо добар, Славиша ми беше добар, а Славица се разболе нешто. Уххх. Муке живе. После ајде деца стигоше, удаде се Славица, ћерка ми млађа имала момка, мој муж неће прижењује Славишу, ја морам по ред. Ајде он ће га пита: „Ти, ће се жениш Славишо?“, а ја виčem: „Немо' да кажеш да ће се жениш, а она остала трудна, кажи да се неће жениш докле не удамо сестру, после се жени синко и ти“.

Овај виче: „Ти, синко, нећу ти ја дозволим да те Славица прежени.“

„Нећу се ја женим та'о, ти Славицу удавај, ја нећу с'г.“ Ко зна, он се после, стварно, седам осам године и оженио. И тако' њу удадомо, он после си момкује до дваес и ше' године. После се ше' године забављао са Сузу, па се ожени, али после свекрва ми умре', ја те'ра га пре да се жени, он неће, е после он оће, ал ја нећу док барјак на кућу снају да доводим. Ће чекате, па кад оставимо годину, тад ће се жениш. И они' стварно сачекаше, ожени се Славиша, доби' дете једно', муж ми се разболе, по болнице, по лекови, иде мука, иде невоља и тако' умре'. Не дочека ни пензију, ни решења, ништа. Стреси. Он умре', родила се Сандра, ова млађа. Сестра гу се разболе. Три детета мали. Муж умре'. Мука, беда, немаће, мо'раш по ред, али издржи га, и све то тако' испливамо.

3.1. Вокалски систем

Вокалски систем села Трњана познаје пет основних вокала: *а, е, и, о, у*, као и *р* у вокалској функцији, које има широку употребу. Фонолошки значај специфичности призренско-тимочког система акцентуације напредно је висок. Упоређен са системима осталих српскохрватских говора, где је број вокала удвостручен квантитетским разликама (дуги и кратки вокал су две различите дистинктивне јединице), а обично и још више повећан интонационим опозицијама, призренско-тимочки систем одликује се битним смањењем броја дистинктивних јединица у вокализму. Тако на пример призренско-тимочком *а* одговарају четири вокала у новоштокавским говорима: *à, ä, â, á* (Ивић, 1956, стр. 112).

Према ономе шта је рефлекс јата дао у српском језику, разликују се (и)јекавски и екавски говори. Карактеристично за говор Трњана јесте чињеница да се јат рефлектује у вокал *е* (екавска рефлексација јата). Због тога се уместо одричних облика помоћног глагола *јесам: нисам* и *ниси* користе облици: *несам* и *неси*. Забележена су два примера рефлексације гласа јат у вокал *е*, и то у радном глаголског придеву: [...] тако'

сам и *рагела* и у одричном облику помоћног глагола *јесам*: *ћу викам да несам*.

Једна од најинтересантијих и најважнијих особина овог дијалекта и поддијалекта јесу полугласници. У старословенском језику постојале су две врсте полугласника, које су се временом изједначиле и дале један полуглас. То једначење се извршило још у заједничко-српском језику који је овом дијалекту и предао само један полуглас. Тај један полуглас се може наћи на два места: на месту где се налазио и у старословенском језику, а постоји и полугласник који се образовао у засебном животу ових дијалеката, већином пред или за акцентом. Тон ових гласова образује се наглим, брзим отварањем гласних жица, њиховим моменталним треперењем, њиховом експлозијом. Краткост ових полугласника је једна од њихових карактеристика. Они су краћи и од кратких вокала. Полугласник се може наћи на разним местима: у корену речи, у наставцима за основу, у суфиксима, у затвореним слоговима, у предлозима и префиксима, у падежним наставцима, у туђим речима (Белић, 1999, стр. 89). Забележени су следећи примери чувања полугласника у говору Радмиле Павић: *гън, съї*.

Још једна вокалска карактеристика призренско-тимочког дијалекта јесте чување вокалног *л* или његов рефлекс другачији од рефлекса осталих штокавских говора. У свим поддијалектима налази се и рефлекс *у*, онако како је и у стандарду (Богдановић и Марковић, 2000, стр. 148). Уосталом, и једна од основних подела призренско-тимочког дијалекта на тимочно-лужнички, сврљишко-заплањски и призренско-јужноморавски поддијалекат настала је на основу међудијалекатских критеријума, а један од њих било је управо вокално *л* (Белић, 1999, стр. 90). Призренско-јужноморавски поддијалекат поред основног *у* на месту старог *л*, у одређеним позицијама има супституент *лу*. Међутим, у говору информатора Радмиле Павић забележен је придев *цеа < цео < цел*.

Апокопа јесте појава изостављања последњег вокала у речи. У идиолекту Радмиле Павић забележени су примери губљења финалног *о* у примерима *шам* (x2), *сам* и губљења финалног *и* у примерима *ал*, *ил*.

За призренско-тимочки дијалекат карактеристична је и појава сажимања финалних самогласничких група. У идиолекту Радмиле Павић бележи се један пример сажимања вокалских група: *дошо*.

Замена вокала карактеристична је за велики број народних говора. Некада је разлоге томе могуће наћи у њиховом окружењу, тј. у прилагођавању изговору једног гласа другом, некад у тежњи ка отварању или затварању изговора, а некад то бива под утицајем експираторне снаге акцента. Забележен је пример у ком долази до алтернације вокала *у* и *о*: **у > о*: *близу > близо*.

Још једна појава која се тиче вокалског система јесте и појава дијалекатског облика везника као: кај. Сматра се да је тај дијалекатски облик настао на следећи начин: као и > каи > кај. Секвенца *ai* прешла је у *aj*, што би се могло назвати декомпоновањем секвенце настале девокализацијом једног од вокала у њој (Богдановић и Марковић, 2000, стр. 44).

Елизија јесте вокалска појава изостављања „непотребних“ гласова ради благогласности нарочито тамо где настаје зев који треба укинути не само кад је у једној речи него често и кад је међу двома, тј. када се једна реч завршава, а друга непосредно за њом почиње самогласником. У идиолекту Радмиле Павић забележен је један пример елизије: *digesh*.

3.2. Консонантски систем

Консонантски систем призренско-тимочког дијалекта углавном се одликује великим бројем одступања од стандардног језика. Та одступања тичу се ишчезавања појединих гласова из консонантског система и чувања појединих гласова који нису карактеристични за стандард српског језика.

У говору Алексиначког Поморавља артикулација гласа *j* варира у зависности од окружења у којем се налази, позиције у речи и акцента, затим од темпа говора, па и од говорних навика у једноме крају (Богдановић, 1987, стр. 94). Степен нестабилности тешко је одредити, али је сугласник *j* нестабилнији него у другим зонама, те долази и до потпуне редукције: *ел* (*x3*), *немо*.

У говору је честа употреба африкате *s*, којом се и те како одступа од стандардног језика. Глас *s* може бити ономатопејског порекла, може стајати наместо *з*, *gz*, у сугласничкој групи од *з* и још неког консонанта (*-в*, *-g*, *-δ*), али и спојевима речи од консонаната који га артикулационо могу формирати (*ц + δ*, *ш + з*) (Богдановић, 1987, стр. 103–104). Забележена је употреба лексеме *свезда* два пута.

Консонант *x* је у свим дијалектима источне и јужне Србије ишчезао и по свој прилици у свим положајима у речи. У неким случајевима, али доста ретко, налазимо на почетку речи врло слабо артикулисано, редуковано *x* које се једва чује. Оно се налази обично у речима преузетим из турског језика. У другим је српским дијалектима нестајање звука *x* почело у шеснаестом веку и није се ни до данас извршило у свим дијалектима, али у неким је већ одавно сасвим нестало (Белић, 1999, стр. 172). Процес губљења *x* јако је експанзиван. Ретке су речи у којима се овај консонант очувао на почетку речи. Говор Радмиле Павић не познаје глас *x* ни на почетку, али ни на крају речи. У иницијалној позицији у речи, *x* се губи у следећим примерима: *леба*, *ајде* (*x5*), *ајг*, *оће* (*x2*); у медијалној позицији: *нараним*; у финалној позицији: *њи*, *йрави* (*x2*), *куџи*, *реко*.

Најчешће *ш* нестаје из финалне позиције када се реч завршава групом сугласника. Обично се губи после сугласника *с*. Узрок нестајања овог консонанта гласовне је природе. Да се добије звук сугласника *ш* довољно је да се пресеке струјање ваздуха потребно за изговор *с*. Према томе, није апсолутно потребна засебна експлозија звука *ш*, па да се добије неки акустичан утисак од њих, већ је довољно и само пресецање струјања ваздуха којим се образује звук који му претходи. На тај начин се артикулација гласа *ш* у неким случајевима своди на прекидање струјања ваздуха (Белић, 1999, стр. 190–194). Губљење гласа *ш* имамо у следећим примерима: *осамнаес* (хЗ), *дваес* и *шес*, *шес*.

Као и код вокала, често долази и до супституције консонаната. Тако имамо алтернацију консонаната *г* и *ш*, у примеру *комаш* < *комаг*.

4. Закључне напомене

На основу датог прегледа и два акценатски обележена дијалекатска текста може се извести закључак да говор села Трњана познаје најмаркантније особине призренско-тимочког дијалекта које се тичу фонетике. Уз то, експираторни акценат се може наћи на свим позицијама у речи. Екавска рефлексација јата, чување полугласника и чување вокалног *л* јесу најтипичније вокалске појаве призренско-тимочког дијалекта, које уједно и познаје говор информатора Радмиле Павић. Консонантски систем села Трњана најбоље осликава одступање овог говора од стандарда. То се најбоље огледа у појави африкате *с*, готово доследног губљења гласа *х*, а често долази и до нестабилности гласова *ј* и *ш* у финалној позицији.

Овај рад, поред тога што се њиме доприноси изучавању дијалектолошких црта Алексиначког Поморавља, представља и сведочанство о једном селу у којем све више долази до одлазака младе популације у урбаније средине. Такође, транскрибовани говор информатора Радмиле Павић може послужити даљим, како морфолошким тако и синтаксичким проучавањима лингвиста.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Д. (1971). *Алексиначко Поморавље*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Барјактаревић, Д. (1966). *Прешевско-бујановачка говорна зона*. Врање: Врањски гласник.
- Белић, А. (1999). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић, Н. (1987). *Говор Алексиначкој Поморавља*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Богдановић, Н. и Марковић, Ј. (2000). *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Филозофски факултет.
- Бошњаковић, Ж. (2014). *Како би још могао излагати дијалекатски текст*. У: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност 1*. Зборник радова са међународног научног скупа (495–500). Лесковац–Врање: Лесковачки културни центар – Универзитет у Нишу, Педагошки факултет.
- Ђорђевић, Т. (1903). Огледи из граматике народног говора Алексиначке Мораве. *Карацић*, 2, 1–2.
- Ивић, П. (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шљокавско нареџје*. Нови Сад: Матица српска.
- Милићевић, М. (2006). *Кнежевина Србија*. Београд: Book Marso.
- Петровић, В. (2018). *Фонетске и акценатске карактеристике села Точилово (код Пријепоља)*. У: Г. Јашовић (ур.), *Милорад Ђорац, џедајот и научни радник* (237–245). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Пецо, А. (1989). *Прејлед јужнословенских дијалеката*. Београд: Научна књига.
- Сикимић, Б. и Бошњаковић, Ж. (2009). *Буњевци: етнодијалектолошка истраживања*. Суботица – Нови Сад: Национални савет буњевачке националне мањине – Матица српска.
- Станковић, С. и Бошњаковић, Ж. (2015). Анализа дијалекатског текста (На примеру говора Скопске Црне Горе). *Philologia Mediana*, 7, 417–438.

Електронски извори – интернет странице и сајтови:

<http://www.stat.gov.rs> „Књига 20“. *Упоредни прејлед броја становника 1948–2011*. (Приступљено: 16. 6. 2018)

Dušan R. Stefanović
University of Priština with temporary Head-Office
in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department for Serbian Language and Literature

PHONETICAL CHARACTERISTICS OF THE VILLAGE TRNJANE
NEAR ALEKSINAC (TRANSMISSION OF DIALECTIC TEXT)

Summary

This paper is about the most phonetic lines of speech in village Trnjane (near Aleksinac). Village Trnjane is village which remarks the most marked lines of Prizren-Timok dialect. With the presentation of the dialectic text and examples from the live information of the informer Radmila Pavić (1935) we showed a few phonetic lines of this speech. This work will show how much older respondents foster the archaic nature of their speech, which leads to the conclusion that the woman is the one who best preserves the language.

Keywords: dialectic text, phonetic analysis, Prizren-Timok dialect, village Trnjane.

Далибор Петровић¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Православни богословски факултет

УДК 050.8:271.2
 DOI: 10.7251/FNR1920100P
 Оригинални научни рад

БИЛТЕНИ АРХИЈЕРЕЈСКИХ НАМЈЕСНИШТАВА ЗВОРНИЧКО-ТУЗЛАНСКЕ ЕПАРХИЈЕ ОД 1998. ДО 2013. ГОДИНЕ

У овом раду се говори о једном облику црквеног издаваштва у Зворничко-тузланској епархији Српске православне цркве. Потреба да се у црквеним оквирима понуди један облик информисања и образовања вјерника као резултат је имала појаву више часописа-билтена у оквиру Зворничко-тузланске епархије. Овакав вид информисања, образовања и биљежења догађаја и појава локалног карактера трајао је петнаест година. За то вријеме је изашао значајан број билтена који по својој форми, литерарном садржају и учесталости излагања имају различиту литерарну и културолошку вриједност. Ипак, невакидашњи облик, теме које су обрађиване и историјско-љетописни тематски акценат на локалном окружењу архијерејских намјесништава могу да привуку пажњу истраживача српске издавачке дјелатности.

Кључне ријечи: Билтен, уређивачки одбор, архијерејско намјесништво, епархија, православље.

Крајем XX вијека се у Српској православној цркви јавио осјетан пораст њене издавачке дјелатности. Деведесетих година прошлог вијека у епархијама СПЦ, гдје је то било могуће, отпочело се са обновом рада како црквено-просвјетних установа тако и са обновом некада постојећег или отпочињања потпуно новог издавачког формата. Многе епархије су одлучиле да покрену званичне часописе или читаве издавачке куће које су значајно обогатиле обим објављивања црквено-богословских дјела и

¹ aluka1972@gmail.com

литературе из богатог фонду православној литературе на свјетском нивоу. У тим својим покушајима да широј читалачкој публици значајније приближи савремену богословску мисао као и историјско-патролошко наслеђе многи издавачки центри су посегнули за постојећим рјешењима објављивања теолошких текстова уопште. Међутим, постојали су, бар накратко, и донекле неуобичајени формати објављивања. Један од тих неуобичајених облика или израза понуђен је у Зворничко-тузланској епархији у периоду 1998–2013. године.

Зворничко-тузланска епархија СПЦ је једна од тренутно пет епархија које се налазе у границама Босне и Херцеговине. Вријеме њеног оснивања у нашој црквено-историјској науци није баш најјасније разјашњено (*Шематизам*, 1977, стр. 10–20; *Друџи шематизам*, 2015, стр. 15–17). Постојање Епархије се у одређеној мјери везује за управу српског краља Драгутина сјеверним дијеловима данашње БиХ. Из тог периода на територији Зворничко-тузланске епархије и данас постоје значајни историјско-материјални докази.²

Крајем XX вијека у Зворничко-тузланској епархији акценат дјеловања дат је одржавању и унапређењу материјалног положаја и садржаја саме епархије. Многи храмови ове епархије у овом кратком временском року, а поготово од завршетка грађанског рата у БиХ, поправљени су, рестаурисани или изграђени у потпуности на мјестима гдје до тада није постојала православна богомоља. Готово упоредо са том активношћу а следујући свеопштем усмјерењу, поред материјалне дошла је на ред и духовно-просвјетна дјелатност као један од основних видова дјеловања цркве уопште. Како би и овај сегмент дјеловања цркве у конкретном окружењу унаприједили, у Епархији зворничко-тузланској су одлучили да покрену сопствену издавачку дјелатност.

По замисли тадашњег руководства епархије, односно епископа Василија (Качавенде), у тај подухват покретања издавачке дјелатности као једног од видова духовно-просвјетне обнове требало је да се укључи најшири могући број парохијских свештеника Епархије. Парохијски свештеници са терена одређени су да буду носиоци цјелокупног посла. Неопходно је нагласити, због каснијег лакшег праћења предложеног текста, да је у ово вријеме Епархија била подијељена на шест архијерејских намјесништва.³ Податак о архијерејским намјесништвима истичемо зато што је управо на сама архијерејска намјесништва ставље-

² Желимо да нагласимо да се у нашем раду нећемо уопштено бавити историјатом Зворничко-тузланске епархије. Тежиште рада односи се на издавање билтена архијерејских намјесништва у Епархији.

³ Данас их има десет.

но тежиште дјеловања у вези са организацијом рада, прикупљањем материјала, објављивањем и дистрибуцијом часописа-билтена које је и издавало свако намјесништво понаособ. Управо ова чињеници и представља предмет нашег интересовања зато што је руководство Зворничко-тузланске епархије одлучило да се на један непосреднији начин обрати својим епархиотима. Замисао је била да свако архијерејско намјесништво уређује и издаје по један више билтен, а не часопис са неком другачијом уређивачком политиком и циљном групом којој се обраћа. Истовремено, сви билтени, од њих шест колико их је својевремено издavano, међусобно су се разликовали више по имену, формату и донекле по литерарној форми коју су подржавали.

Идеја да се приступи организацији и раду око издавања неког званичног листа у Епархији, бар по доступној архивској грађи у коју смо имали увид, јавила се и прије него што су ови часописи почели да се издају.⁴ Иницијатива око покретања архијерејских билтена у Епархији јавила се током 1998. године. Међутим, нису сви часописи почели да излазе одједном 1998. године. Видјећемо да је до реализације идеје долазило поступно, какав је био случај са билтеном тузланског архијерејског намјесништва. Овај билтен је почео са излажењем тек 2002. године. Прво са чим се отпочело у вези са иницијативом за издавање ових билтена била су засједања оснивачких одбора. На сједницама ових одбора усаглашавани су програмски задаци, циљеви, формат и тираж. Сваки одбор је понудио одређене називе за билтен, а о чему су обавјештавали надлежног архијереја. Све приједлоге који су тада дати епископ Василије (Качавенда) углавном је прихватио. Уређивачки одбори су имали обавезу да десет примјерака од сваког броја билтена пошаљу у привремено сједиште Епархије зворничко-тузланске у Бијељини. На основу тог сазнања могло би се са разлогом очекивати да архив Епархије у Бијељини и библиотека Епархије имају све бројеве ових билтена. Нажалост, то једноставно није тачно. У архиви Епархије и библиотеци Епархије приликом истраживања овог питања су рекли да су због велике поплаве која је задесила Семберију, Републику Српску, а тиме и град Бијељину 2014. године, примјерци билтена неповратно уништени. Они су били похрањени у подруму зграде у којој се налази и епархијски двор, архив и библиотека те је услед продирања воде и немогућности да се

⁴ У тренутку писања овог рада архив Зворничко-тузланске епархије био је у пословима сређивања и класификације архивске грађе. Због тога су и ови документи цитирани у форми у каквој су били, односно какви су нам од архивског особља епархије дати на увид и коришћење. Зато све документе наводимо под одредницом „Фасцикла Часописи“.

адекватно реагује архивска грађа неповратно уништена. Данас у епархијској архиви не постоје сви бројеви ових билтена. Због тога је овај наш рад био у великој мјери отежан јер чак ни велика већина архијерејских намјесништва, а да не говоримо о појединачним парохијама, нема сачуване примјерке ових билтена. Ово је поготово чудно из неколико разлога. Прво, временски уопште није прошло дуго времена од издавања посљедњег билтена 2013. године. Друго, предочени натписи на појединим билтенима или на документацији коју су уређивачки одбори слали у епархијску канцеларију наводе тираже који су предвиђали штампање или су штампани у тиражу од десет па и петнаест хиљада примјерака појединих билтена. Основано се може очекивати да се од толиког броја „штампаних” примјерака могао сачувати, барем негдје, комплетан број примјерака од почетка до данас. Понављамо, нажалост то у овом случају није тако.⁵ Истине ради, постојала би могућност да се дође до комплетних збирки ових билтена и то уколико би све црквене општине на нивоу Зворничко-тузланске епархије приступиле комплетирању свих бројева ових билтена.

Већ смо навели да је у овом периоду у Епархији зворничко-тузланској постојало шест архијерејских намјесништва: бијељинско, зворничко, брчанско, добојско, дервентско и тузланско.⁶ Због лакшег праћења тематике у излагању, са изношењем материјала почињемо од бијељинског архијерејског намјесништва. Тузланско обрађујемо посљедње јер је оно најкасније и почело са издавањем свога билтена.

Прољећни састанак свештенства и монаштва бијељинског архијерејског намјесништва разматрао је вјероватно раније изнесу идеју о покретању епархијског часописа. Видјећемо на примјеру брчанског намјесништва да је та идеја свакако постојала раније. На састанку је донесена одлука да се започну радње око издавања билтена тог намјесништва. У сагласности са том одлуком изабран је уређивачки одбор који је на својој првој сједници одржаној 24. децембра 1999. године усагласио, изгледа, јединствен приједлог уређивачког одбора (Извјештај бр. 117). Тај приједлог је потом 25. децембра упућен епископу Василију. У приједлогу се, поред идеје о покретању једног јединственог епархијског

⁵ Постоји основано очекивање да ће особље архиве и библиотеке Зворничко-тузланске епархије у догледно вријеме смоћи снаге и вјештине да комплетира у свом фондусу све издате бројеве билтена по архијерејским намјесништвима. Поготово се томе надамо јер су у претходном периоду показали озбиљан напор да уреде архивску грађу Епархије као и библиотечки фонд у самој библиотеци Епархије у Бијељини.

⁶ У овом раду смо пратили ову подјелу Епархије кад говоримо о билтенима архијерејских намјесништва.

листа, уједно предлаже и име часописа. По наводима извјештаја часопис би се звао *Браник Православља* и излазио би четири пута годишње.⁷ Истовремено, нека архијерејска намјесништва, као што је добојско, предлагала су другачије датуме и празнике за термин излажења билтена. Тако се види да је у оптицају, поред наведених празника, био и Крстовдан као празник за који би се везало издавање једног годишњег броја билтена добојског намјесништва (Православни епископ епархије Зворничко-тузланске, бр. 655, 15. децембар 2003. године). Предложен је оквирни састав уређивачког одбора у који би улазили архијерејски намјесници по дужности, а професионална лица у уредништву били би технички уредник и лектор. На основу овог извјештаја стиче се утисак да је постојала „дилема” у вези са начином на који ће се приступити подухвату око издавачке дјелатности у Епархији. Сматрало се да ће се овакав часопис, на нивоу епархије, по уређивачкој политици и по садржају моћи квалитетније припремати и издавати. Као још један разлог што се бијељински одбор одлучио на то да надлежном архијереју упути овакав допис навођени су финасијски услови везани за цјелокупни посао. Одбор је бранио тезу да је материјално цјелисходније издавање једног јединственог часописа на нивоу Епархије него на нивоу архијерејских намјесништава. Одговор на овај допис епископ зворничко-тузлански упутио је 17. јануара 2000. године и то на име бијељинског архијерејског намјесника јер је он и био тај који је потписао претходно упућени приједлог уређивачког одбора (Српски православни епископ Епархије зворничко-тузланске, бр. 692-1 од 17. јануара 2000. године). У одговору епископа Василија се истиче да се на нивоу епархије нису стекли услови за издавање једног епархијског часописа „озбиљнијег” формата. Оно што се може примијетити или просто прочитати из одговора јесте чињеница да је епископ Василије претходни приједлог уређивачког одбора доживљавао као покушај да са себе скину терет одговорности. Спочитавао им је недовољну ажурност око издавања претходно замишљеног билтена јер је прошла готово година дана од покретања иницијативе до првог састанка уређивачког одбора. Из постојеће документације не можемо закључити када је одржана сједница на коју се позива владика Василије и у ком сазиву је засједала. Даље, у свом допису епископ децидирано одбија приједлог да се на нивоу Епархије издаје један јединствени епархијски часопис. Његово образложење било је да такав подухват тражи далеко озбиљнију и организацију и рад од онога који се на терену до тада исказивао. Због тога он инсистира на убрзавању радњи око избора имена часописа и садржаја, који би онда био упућен најприје на одобрење

⁷ Првобитни план је био да излазе за Божић, Васкрс, Видовдан и Митровдан.

а потом и у штампу прије Васкрса текуће године. Међутим, изгледа да расправа још није била завршена, барем са гледишта чланова уређивачког одбора. Одбор се поново састао 14. марта 2000. године. Закључци сједнице су прослијеђени епархијској канцеларији у форми извјештаја од 18. марта 2000. године (Православно архијерејско намјесништво Бијељинско. Бр. 14, 18. март 2000. година. Бијељина). У овом извјештају изнесене су поново сугестије око издавања јединственог епархијског часописа. Новост у извјештају са сједнице уређивачког одбора огледала се у томе што је одбор од надлежног архијереја тражио да именује главног уредника. Изгледа да је код чланова одбора постојала одређена жеља за избјегавањем прихватања ове обавезе због чега су и тражили од епископа да им именује главног уредника. Друга дилема уређивачког одбора, поново, огледала се у потреби за рјешавањем питања око начина финансирања издавачке дјелатности. Тражили су да Епархија и епископ Василије одреде финансијска средства на нивоу црквених општина која би се уплаћивала за издавање овог замишљеног билтена. Сматрали су, не без разлога, да се тек по рјешавању ових „техничких“ питања може приступити организацији издавања захтијевааног билтена. Из извјештаја са треће сједнице уређивачког одбора видљиво је да су се ствари почеле покретати са мртве тачке. Оно што није предочено и о чему немамо никакву писану документацију и писани траг јесте одговор на питање како је дошло до тако брзе промјене мишљења уређивачког одбора. Видљиво је да се у овом релативно кратком периоду уређивачки одбор састао два пута у шеснаест дана (Православно архијерејско намјесништво Бијељинско. Бр. 22, 3. април 2000. година. Бијељина). Изгледа да је у овом случају оправдана претпоставка да је снага епископског ауторитета била довољна да дође до промјене мишљења уређивачког одбора бјељинског намјесништва и прихватања формата издавачке дјелатности. Новина у допису, поред прихватања сугерисаног формата билтена, јесте и то што је уређивачки одбор предложио назив билтена – „Православна Истина“. Као и за остале билтене, првобитно је било предвиђено да излази три пута годишње. Због чега се касније одступило од овог принципа није нам познато. Ипак, на основу архивске грађе донекле се може извући претпоставка да је са излагањем билтена било повезано неколико како организационих тако и стручних проблема. Прије свега, мишљења смо да је свештенство бијељинског намјесништва имало одређених недоумица које су их, на почетку, ометале да изнесу цјелокупни посао око уређивања, штампања и дистрибуције билтена. Са друге стране, пречесто се у дописима истиче недостатак материјалних средстава која су била неопходна да се билтен штампа и прослиједи до крајње адресе. Због тога и имамо случајеве да је за билтене у појединим намјесништвима на по-

четку планирано да излазе четири пута годишње, а на крају од тога није било ништа. У бијељинском намјесништву, како је наведено у првом броју билтена *Православна Истина*, било је планирано да билтен излази три пута годишње: на Божић, Васкрс и Преображење.⁸ Истовремено треба нагласити да билтени ни у овом случају нису пратили посебну „дисциплину“. Дешавало се да се понекад бројеви вежу за Васкрс, а да се на терену нађу знатно касније од назначеног датума. Као што се може закључити из претходног текста, бијељинско архијерејско намјесништво је са послом око издавања билтена званично отпочело изласком првог броја из штампе, на Васкрс 2000. године. Оно што у вези са тиражом пада у очи јесте да је он свакако био предимензионисан. Наиме, било је предвиђено да се први број билтена штампа у тиражу од седамнаест хиљада примјерака. Концептуално, билтен је са наше тачке гледишта био замишљен доста добро. Пружао је могућност објављивања и ауторских текстова који су се тицали неких локалних етичких, општебогословских или историјско-љетописних тема. Дакле, у билтену се могла пронаћи таква тематика која је у датим околностима била интересантна. Због тога, са историјске тачке гледишта овај билтен је имао своју вриједност јер је остављао записе о конкретним догађајима из историје СПЦ на локалном нивоу. У вријеме писања овог чланка у архиви Епархије зворничко-тузланске сачувана су 23 броја билтена *Православна Истина* закључно са 2007. годином. Билтен је излазио до 2013. године, тако да коначни број билтена у овом тренутку остаје непознат.

Друго архијерејско намјесништво које истражујемо јесте зворничко архијерејско намјесништво. Као и у претходном намјесништву, са сједницама на којима су доношене одлуке важне за издавање билтена започело се крајем 1998. године. Међутим, иако знамо да је на релацији Епархија – архијерејско намјесништво постојала жива преписка у вези са свим питањима па и о овоме, у архиви Зворничко-тузланске епархије у Бијељини успјели смо да пронађемо само два акта. У архиви архијерејског намјесништва смо дошли до чланка у електронском виду који је објављен у тридесетом јубиларном броју билтена *Православни Благовјесник*.⁹ На основу овог чланка и једног акта који смо пронашли у архиви Епархије извели смо закључак да су активности око организовања изда-

⁸ Ријеч главног и одговорног уредника о. Недељка Пајића. Уз први број „Православне Истине“. Билтен свештенства српског православног архијерејског намјесништва Бијељинског и дијела Тузланског. Година прва – Број 1. Бијељина о Васкрсу 2000. године. 3. Архив зворничко-тузланске епархије. Бијељина.

⁹ Извјештај уређивачког одбора листа Благовјесник поводом десет година његовог издажења. Главни и одговорни уредник, протонамјесник Душан Спасојевић. Православни Благовјесник. Божић 2010. број 30.

вања билтена започете 1998. године (Извјештај из Српске православне парохије Зворничке. Бр. 113. од 3. децембра 1998). Тамо је записано да је на сједници Архијерејског намјесништва зворничког одржаној 5. октобра 1998. године у Шековићима донесена одлука да се покрене издавање једног билтена релативно скромнијег формата. Осим тога што наглашавају да би билтен био штампан на четири листа, не говоре ништа више. Из документа се не може видјети када је и како одлучено како ће се билтен звати. Познато нам је да је епископ морао бити упознат са приједлозима око имена билтена. Нажалост, то се у нама доступним документима нигдје не спомиње. Из јубиларног броја сазнајемо да је лист штампан у скромном издању, на осам страна, и изашао је крајем 1998. године, односно уочи Божића 1999. године. Истовремено наглашавамо да је у овом случају то био мањи формат од осам страна, који је изгледа био занимљив и осталим архијерејским намјесништвима у овом периоду. Поред тога, ништа се не говори о уређивачкој политици билтена и његовом садржају по областима интересовања. Ово истичемо због тога што се у извјештају, који је потписао тадашњи одговорни уредник часописа протонамјесник Радо Тешић, наводи да је уређивачки одбор отпочео са активностима око припреме текстова и уређења часописа. Знамо да је први билтен имао шест чланака и пјесму Јове Змаја, Божићну честитку и укрштеницу.¹⁰ У извјештају са сједнице архијерејског намјесништва споменут је и предложени тираж билтена, који је очигледно био пренаглашеног обима. Наиме, тамо се каже да они предлажу надлежном епископу тираж од десет хиљада примјерака, а „ако треба и више“. Свакако да је предложени тираж био недостижан за овај подухват из више разлога које не треба ни разматрати.¹¹ У извјештају се епископ Василије обавјештава да су они у архијерејском намјесништву зворничком припремили билтен за штампу. Због тога они текст и прелом текста будућег божићног броја билтена шаљу епископу на увид и одобрење за штампу. Видимо да је оваква пракса слања предложеног текста билтена, прије његове штампе и објављивања, практикована и у зворничком архијереском намјесништву као и у бијељинском. Ова пракса је била обавезна и код свих архијерејских намјесништава која су тада постојала у Зворничко-тузланској епархији. Од другог броја *Благовјесник* је излазио у А5 формату на неких двадесет страна. Излажење билтена било је ве-

¹⁰ Извјештај уређивачког одбора листа Благовјесник поводом десет година његовог излажења. Протонамјесник Душан Спасојевић. Електронска верзија.

¹¹ Бројка од десет хиљада је свакако предимензионисана. Предимензионисана је просто због сумње да је постојао толики број лица које би тематика билтена могла да интересује.

зано за Божић, Васкрс и, неодређено формулисано, у јесењем термину. Занимљиво је да су у овом билтену могућност да објаве и своје ауторске чланке, поред свештеника из овог архијерејског намјесништва, добили људи који нису били свештеници и који су се бавили локалним темама а нису живјели на овом поднебљу (Мира Митровић. Православни Благовјесник. Октобар 2004. Број 15. 13–15). Не улазећи у ту проблематику колико су текстови који су објављивани у билтену били на висини задатка или не, може се рећи да су сви ти билтени имали своју одређену историјско-културолошку вриједност. Наравно, сваки подухват овакве врсте је повезан са одређеним проблемима. На основу дописа који је епископ Василије упутио тадашњем главном уреднику, протонамјеснику Раду Тешићу, сазнајемо два значајна податка (Православни епископ епархије зворничко-тузланске. Е. Бр. 6. од 22. јануара 2001). Први је тај да је због неких, не наводи се којих, несугласица и превирања изостао излазак Божићног броја билтена за 2001. годину. Други важан податак који добијам из овог епископовог акта тиче се његове испољене пажње коју посвећује редовности излагања овог билтена као појединачног листа једног архијерејског намјесништва. Дакле, ту видимо да је у Епархији постојала одређена озбиљност која није дозвољавала да се посао око уређивања и издавања билтена прекине и стави ван снаге. Сва озбиљност предочена је и тиме што је горепоменути епископ од уређивачког одбора тражио сазивање ванредне сједнице. Циљ сједнице требало је да буде проналажење модалитета како да се превазиђу постојећи проблеми у уређивању и објављивању билтена те с тим у вези епископ од одбора тражи подношење писаног извјештаја са сједнице. Изгледа да је ова сугестија довела и до промјене у ажурности уређивачког одбора. Исто тако у ходу је дошло и до промјене у персоналном рјешењу, а у вези са лицем које ће обављати дужност главног и одговорног уредника. На почетку је то био протојереј-ставрофор Раде Тешић, а потом, до краја излагања билтена, уредник је био јереј Душан Спасојевић. До 2013. године из штампе је изашло укупно тридесет девет бројева *Православног Благовјесника*.

Треће архијерејско намјесништво које је узело учешћа у епархијском подухвату издавања православних билтена а које ми на овом мјесту представљамо јесте дервентско архијерејско намјесништво. Са активностима у вези са издавањем неког гласила у тадашњем дервентском архијерејском намјесништву се отпочело у децембру 1998. године (Православно архијерејско намјесништво Дervedнтско. Бр. 145. 07. децембар 1998. године. Препис записника са прве сједнице Уређивачког одбора за уређивање парохијског писма. Архив зворничко-тузланске епархије. Фасцикла „Часописи”. Бијељина). Тада се, додуше, први пут састао одбор за уређивање *Парохијског писма* које је требало да задовољи ту скромну

форму црквеног издаваштва које ће прерасти у форму коју је имало са издавањем билтена под именом *Глас Православља*. У препису записника прецизира се предложени текст писма. Сам текстуални дио писма имао је двије цјелине. Прва је била у виду уопштеног обраћања свештенства архијерејског намјесништва вјерницима, а друга тематска јединица тичала се разјашњавања питања од парохијског значаја. Ово парохијско писмо је најприје прослијеђено надлежном епископу на увид и одобрење, а што је видљиво из документа који је заведен под истим протоколом и насловљен у виду извјештаја архијерејског намјесника епископу Василију. У извјештају се поред предложеног текста заједничког обраћања свештенства архијерејског намјесништва од епископа тражи да одобри штампање писма које би се потом раздијелило вјерницима по парохијама током божићних празника 1999. године. Штампано је у виду дволиснице А4 формата, како је у претходно поменутом документу било назначено. Озбиљнији посао поводом ове теме је отпочео током 2000. године. Наиме, тада су у периоду од 5. априла до 24. јуна одржана два састанка на којима је разматрано питање објављивања билтена (Православно архијерејско намјесништво Дервентско. Бр. 52. 22. јул 2000. године. У Дервенти.). Очигледно је на нивоу Епархије тада вођена жива активност да се отпочне са редовним издавањима ових билтена. У извјештају проте Каиновића између осталог налазимо неколико значајних информација. Прва се тиче приједлога имена билтена. Била су понуђена три рјешења: *Глас Православља*, *Источник* и *Светосавље*. Свакако да два посљедња приједлога нису била оригинална јер под овим именима излазе листови у другим епархијама СПЦ. Сам прота је у свом извјештају епископу сугерисао да име билтена буде *Глас Православља*. Ова противна или можда заједничка сугестија цијелог уређивачког одбора је прихваћена од стране епископа Василија. Он је у свом допису архијерејском намјесништву оцијенио као најприхватљивији приједлог имена билтена *Глас Православља*. Исто тако је нагласио да се слаже са приједлогом начелног садржаја билтена (Православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Е. Бр. 378-1 од 7. септембра 2000. године. Бијељина). Овај други документ само нам још снажније потврђује већ поменути чињеницу. Епархијски архијереј је о свим потезима уређивачког одбора био благовремено и детаљно информисан. С тим у вези било је неопходно прибавити епископу сагласност без које није могло бити говора о било каквом подухвату. У архиви Епархије смо добили и информацију о томе да је постојала обавеза уређивачких одбора о слању по десет примјерака од сваког објављеног броја билтена за епархијску библиотеку. Међутим, због познатих и поменутих догађаја из 2014. године од толиког броја данас имамо тек неке појединачне сачуване примјерке у депоу архива.

Трећа информација коју добијамо из извјештаја проте Каиновића тиче се планираног садржаја самог часописа за који је првобитно било предвиђено да се ограничи на осам страна текста. Истовремено, видимо на основу цјелокупне издате едиције билтена *Глас Православља* да се од ове намјере одустало.¹² У извјештају се не прецизира колики би требало да буде тираж билтена као ни тачан датум изласка самог листа, односно тражи се одобрење за прву и задњу страну билтена како би уређивачки одбор до прве половине децембра имао завршен билтен који би могао ићи у штампу. Тај први број је из штампе изашао крајем 2000. године и везан је за Божић 2001. године. Осим садржајно, већ први број билтена је пробио предвиђени број страна. Умјесто осам имао је шеснаест страна. Укупно је од почетка до краја објављивања овог билтена из штампе изашло двадесет шест бројева. Ово је један од ријетких у комплетном обиму сачуваних билтена. Морамо напоменути да је он садржајно и концепцијски веома сличан осталим билтенима. Разлика у односу на остала два поменута билтена огледа се у величини формата на којем је штампан билтен. Садржајно су веома слични јер сви они настоје да у једном дијелу представе локалне теме и занимљивости уз свакако примарни циљ представљања општехришћанских тема заинтересованим читаоцима.

Четврто архијерејско намјесништво које је издавало свој билтен било је добојско. Активности везане за издавање билтена су отпочеле још 1999. године. Из записника са прве сједнице уређивачког одбора за оснивање билтена православног намјесништва добојског сазнајемо да је прва сједница у вези са овим питањем одржана у Теслићу 9. септембра 1999. године (Српска православна парохија добојска. Бр. 1. 30. септембра 1999. године). Уз овај извјештај у епархијску канцеларију је послат препис записника са одржане сједнице. На тој сједници је под пет тачака дневног реда разматрано питање издавања гласила архијерејског намјесништва. Истовремено, изгледа да су неке од одлука са ове сједнице већ у ходу промијењене. Наиме, на сједници је одлучено да главни одговорни уредник буде протојереј-ставрофор Саво Кнежевић, а у првом броју билтена из 2001. године видимо да је то био протојереј Ратко Врачевић. Исто тако видимо да је било планирано да билтен излази два пута годишње, а у пракси је билтен излазио и три пута како видимо на примјеру посљедњег броја билтена из 2013. године (Православне Двери. Година I, бр. 1. (2001), стр. 15; Година XIII, бр. 26. (2013), стр. 2). Први број билтена је изашао за Видовдан 2001. године због чега је

¹² Користили смо укорићену едицију свих бројева билтена *Глас Православља*. Приватна архива пензионисаног пароха дервентског, протојереја-ставрофора Драгана Каиновића.

уредништво билтена тражило од епископа да се писменим путем обрати вјерницима поводом изласка првог броја. Истовремено су од епископа тражили његово одобрење за излазак тог првог броја што је и иначе била пракса при објављивању сваког броја билтена и у осталим архијерејским намјесништвима (Православно архијерејско намјесништво добојско. Бр. 59. 19. мај 2001). Међутим, у вези са редовношћу излажења билтена видимо да су се већ 2002. године појавили проблеми због којих је и сам епископ морао да реагује. Наглашавамо да је од сједнице уређивачког одбора на коме је прецизно утврђен дјелокруг рада, изабрано руководство билтена, одређено име билтена, уређивачка политика и начелно договорен тираж билтена, до изласка првог броја протекло готово двије године. Дакле, сређивању ситуације није помогао ни брз одговор епископа Василија уређивачком одбору у ком он даје своју писмену сагласност са свим оним што је на сједници уређивачког одбора договорено (Српски православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Е. Бр. 528-1 од 10. децембра 1999. године у Бијељини). На основу претходно реченог можемо закључити да на самом почетку рада нису била ријешена нека „логистичка“ питања. Већ је 2002. године дошло до застоја у објављивању односно у штампању билтена. Уређивачки одбор је за тај застој оптуживао поједине црквене општине овог намјесништва због неажурности у преузимању и плаћању преузетих обавеза (Православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Бр. 477. 5. август 2002). Политика по овом питању се изгледа водила и усменим путем а све са циљем превазилажења проблема финансирања штампања билтена. У овом документу долазимо до још једног занимљивог податка а тиче се одређивања броја штампаних примјерака самог билтена. Тамо се каже, између осталог, да је тираж одређен по епископовој сугестији на основу броја преузетих малих календара. Због тога с разлогом можемо закључити да је и у осталим архијерејским намјесништвима то био кључни податак на основу кога су у почетку одређивали тираж билтена. Иако је на полеђини овог документа слободном руком било написано да је проблем ријешен и да документ треба похранити у регистар под називом „Билтени“, видјећемо да у стварности то није било тако.¹³ Поново је секретар уређивачког одбора јереј Растко Максимовић 2003. године извјештавао епископа Василија (Качавенду) да због неажурности неких црквених

¹³ На овом мјесту морамо нагласити да у архиви Зворничко-тузланске епархије у Бијељини у вријеме писања овог рада нисмо били у могућности пронаћи овај регистар. Поред тога, истичемо да смо дошли до податка да је својевремено у појединим архијерејским намјесништвима вођена свеска записника на свим сједницама уређивачких одбора. Нажалост ни до ових свезака нисмо успјели да дођемо јер смо обавјештавани да су се оне из ко зна којих разлога у међувремену загубиле.

општина тог намјесништва у вези са финансирањем и преузимањем претходно издатог броја билтена није дошло до објављивања видовданског и крстовданског броја билтена (Православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Број: 655. Од. 15. 12. 2003. године). Намјесништву је један од већих проблема који је оптерећивао рад и несметано издавање билтена представљао извор финансирања цјелокупног издавачког подухвата. Истовремено, на основу овог акта, долазимо до другог податка на основу којег закључујемо да је дошло до промјене у уређивачкој политици билтена и то у вези са учесталошћу излагања. Тамо се први пут, поред васкршњег и божићног, помиње и издавање крстовданског броја. Знамо да је посљедњи број билтена јавности представљен пред Васкрс 2013. године као 26. број послјије тринаест година излагања. Простом рачуницом долазимо до тога да је сваке године требало да изађу по два броја билтена. Из претходног документа видимо да редовност излагања, бар у почетку, није била јача страна овог билтена. Стога помињање крстовданског броја не можемо појмити као намјеру уређивачког одбора да издавање билтена са два пута годишње повећа на три, него прије свега сматрамо да је намјера била да се тим бројем надомјести неизлагање божићног броја.¹⁴ Стиче се дојам, бар на основу нашег скромног увида у садржај и објављени материјал у билтену, да је уредништво часописа на почетку овог посла пратило замишљене циљеве. Као и код претходно поменутих билтена и овдје имамо доста ауторских текстова различитог формата и дјелокруга интересовања. У билтену су могле да се пронађу информације и свједочанства о конкретним појавама, догађајима и манифестацијама које, обично, код савременика због различитих околности остану недовољно или никако забиљежене и расвијетљене. У свему томе бројеви билтена су пригодним текстовима пратили основну поруку празника за који су везани датумом излагања. Ту праксу су подржавале све уређивачке редакција ових билтена. Истовремено, а што је одлика и других уређивачких одбора, уредништво билтена се није либило да објави постојеће предањске текстове, текстове светих отаца и текстове других хришћанских аутора из других помјесних православних цркава. Овакав приступ уредништва билтена правдан је тиме што су билтени у основи представљали неку врсту мисионарских часописа на тлу Зворничко-тузланске епархије.

¹⁴ Наглашавамо да нисмо били у позицији да све бројеве поменутих билтена консултујемо и прегледамо управо из већ горе поменутих разлога. Што се тиче билтена *Православне Двери* имали смо прилику да прегледамо билтене број 1 и број 26.

Пето архијерејско намјесништво које је издавало свој билтен било је брчанско. И у овом намјесништву су активности око издавања билтена почеле доста рано ако имамо у виду друга архијерејска намјесништва која смо већ поменули. Активности уређивачког одбора у вези са покретањем билтена брчанског намјесништва почеле су већ у новембру 1998. године. Наиме, тада се у просторијама црквене општине Милошевац код Брчког састао уређивачки одбор овог намјесништва и одржао прву сједницу са које је надлежном архијереју послат извјештај (Уређивачки одбор за издавање билтена српског православног архијерејског намјесништва Брчанског. Бр. 1/98. 12. новембар 1998. године. Брчко). У свом извјештају уређивачки одбор је послао приједлог имена билтена. Од три предложена имена: *Глас Православне Посавине*, *Звоно Православља* и *Логос* изабран је по одобрењу епископа други приједлог. Билтен *Звоно Православља* је по утврђеној уређивачкој политици требало да има три поља „изражавања“ и то: религиозно поучно, из живота Цркве и парохија као молитвена заједница. По овом концептуалном усмјерењу билтен се није разликовао од касније покренутих билтена у другим намјесништвима. Уређивачку политику коју су одредили чланови уређивачког одбора брчанског намјесништва преузели су готово сви остали одбори. На сједници од 12. октобра је одређен формат билтена и број страница на којима би био штампан текстуални садржај. Билтен је штампан у А4 формату од којег се није одустало до краја његовог постојања. На овој сједници није било говора о одређивању главног и одговорног уредника билтена. На основу увида у издате билтене сазнајемо да је главни и одговорни уредник билтена био протојереј-ставрофор Славко Максимовић. Тираж билтена се није мијењао од почетка до краја и износио је пет хиљада примјерака. У извјештају са друге сједнице овог уређивачког одбора налазимо да је тада било говора о издавању првог броја билтена и то за Божић 1999. године (Уређивачки одбор за издавање билтена „Звоно Православља“ Српског православног архијерејског намјесништва Брчанског. Бр. 2/98. 24. новембар 1998. године Брчко). Тамо стоји да је уређивачки одбор одлучио да билтен излази трократно и то за Божић, Васкрс и Преображење. По доступним бројевима билтена видимо да је овај првобитни план уредништва у потпуности поштован. Морамо нагласити да је ово намјесништво пратило својом уређивачком политиком обиљежавање неких историјских догађаја из наше националне историје. Тако је приликом обиљежавања 200 година од избијања Првог српског устанка из штампе изашао ванредни број билтена *Звоно Православља*. Истовремено, те године су изашли и други предвиђени бројеви билтена. У почетку је билтен излазио без коришћења слика у боји, а којих је од почетка било у оквиру билтена, али је та пракса промијењена од деветнаес-

тог броја билтена. На тај начин опрема билтена је у том занатско-штампарском виду, ако можемо тако да се изразимо, подигнута на један виши ниво. Пракса „богатијег“ опремања билтена задржана је све до краја његовог постојања 2013. године када су сви билтени у Зворничко-тузланској епархији престали да излазе. Са престанком излажења, билтени уступају мјесто јединственом листу епархије под називом *Животворни Источник*.¹⁵ Постојаност уређивачког одбора по питању излажења овог билтена огледа се и у чињеници да се тираж билтена од почетка до краја излажења није мијењао. Он је током дванаест година излажења имао тираж од пет хиљада примјерака у 43 броја.¹⁶

Последњи билтен који у овом раду помињемо јесте билтен тузланског архијерејског намјесништва. Ово намјесништво је релативно касно отпочело са активностима у вези са издавањем билтена. Имали смо увид у само један документ који говори о овим активностима и он се налази у архиви Епархије зворничко-тузланске у Бијељини. Нажалост, како је то био случај и са већином других намјесништава, до докумената о овом питању, свезака записника са сједница уређивачког одбора и архивских докумената који би требало да прате овај посао, у нашем случају било је немогуће доћи. Оно што овом приликом можемо да напишемо јесте то да је са сједнице уређивачког одбора одржане 18. маја 2002. године у Тузли послат извјештај епископу Василију (Српско православно архијерејско намјесништво Тузланско. Бр. 45. 20. мај 2002. године). На овој сједници одбор је донио одлуку о предвиђеном изгледу билтена. Узор за одређивање изгледа самог билтена био је часопис *Хришћанска Мисао*. У документу се не дају никакве информације о томе када је одлучено да се билтен овог намјесништва зове *Преображење* и који су били алтернативни приједлози имена билтена. Уколико обратимо пажњу на претходно поменуте билтене онда можемо очекивати да је и овај уређивачки одбор својевремено понудио на одобрење и друге називе за свој билтен. Оно што је овим документом прецизирано у непромјењивој форми, како се наглашава, јесте то да је било предвиђено да формат билтена буде А5. На првој страни свих бројева билтена, као препознатљиви изглед листа, била је икона празника Преображења Христовог. Тираж часописа је био 5.000 примјерака и излазио је трократно – за Божић, Васкрс и Преобра-

¹⁵ Занимљивост везана за овај нови лист Епархије огледа се у томе да је он излазио шест пута годишње до јануара 2018. године. Од јанура 2018. године лист излази четири пута годишње.

¹⁶ За вријеме писања овог рада најбројнију збирку већине бројева билтена *Звоно Православља* пронашли смо у архиви ЦО Гаревац – архијерејско намјесништво модричко-градачачко.

жење Христово. Главни и одговорни уредник до 2012. године је био јереј Нико Тошић, док је по његовој прераној смрти посао око уређивања до престанка излажења билтена обављао јереј Иван Савиновић. Поред редовног излажења билтена уређивачки одбор је успио да изда и ванредни број билтена у другом, А4 формату 2008. године. Ванредни број је у потпуности био посвећен објављивању литерарних радова дјеце из основних школа тузланског намјесништва, а на тему Косова и његовог мјеста у српској духовности и историји. Лист је, рачунајући и овај ванредни број, изашао у 32 или 33 броја. Посљедњи број који смо ми имали прилику да прегледамо био је васкршњи, 31. број из 2013. године. Нисмо сигурни да ли је уређивачки одбор успио да припреми и 33. број овог билтена прије његовог коначног гашења. Оно што на крају треба нагласити јесте то да је и овај билтен пратио провјерену матрицу уређивачке политике осталих билтена Епархије зворничко-тузланске. Једина разлика у односу на остале билтене могла би се примијетити у наглашенијој оријентацији ка објављивању радова школске дјеце са пригодним темама које је овај билтен и популарисао.

На крају, било би неопходно нагласити да је оваква концепција издавања билтена у нашој црквено-издавачкој дјелатности била несвакидашња и истовремено оригинална. Ови билтени су по својој уређивачкој политици били оријентисани на представљање и описивање догађаја и појава локалног карактера, а који, понављамо, тешко да би били објављени у неким часописима „општијег“ карактера. Истовремено, не сматрамо да се самим тим умањује значај ових билтена, напротив. Питање богословске, литерарне и историјске вриједности представљених текстова је нешто о чему може да се расправља. Потребно је истаћи да у највећем броју случајева текстови богословске садржине представљају позајмице из других дјела и часописа православне оријентације. Међутим, управо текстови који су се бавили неком од локалних специфичности поднебља, људима или појавама јесу својеврсно записано свједочанство препознато од самих савременика. Записивање и отимање од заборава оних „свакодневних“ догађаја из историје православља на локалу представља, усудили бисмо се рећи, озбиљан недостатак данашњице. Свједочанства љетописног карактера за историју неког поднебља су свакако важна за истраживаче који у тим и таквим текстовима могу пронаћи понекад веома важне информације за истраживања којима се баве а које је у другим изворима готово немогуће пронаћи, вјероватно и због ширег поља истраживања којим се у таквим публикацијама њихови аутори и баве. Сигурно је да свједочанства људи који су ту живјели и који су нашли за сходно да их запишу, а који су добили могућност и, самим тиме, мотивацију да њихов труд буде вреднован кроз објављивање у неком часопису,

па нека је он и оваквог формата какви су били поменути билтени, представља један мали допринос очувању историографске и културолошке баштине српског народа на овим просторима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Шемаџизам (1977). Српска православна епархија зворничко-тузланска. Уредио протосинђел Василије Качавенда. Издање Епархијског управног одбора Српске православне епархије зворничко-тузланске. Тузла.

Друџи шемаџизам (2015). Епархија Зворничко-тузланска. Припремили: свештенство епархије Зворничко-тузланске и епископ зворничко-тузлански г. Хризостом, протођакон Жарко Мијатовић и Немања Ерак. Тузла–Бијељина.

Архив зворничко-тузланске епархије.

Фасцикла „Часописи“. Епархијски двор Бијељина.

Извјештај из Српске православне парохије Зворничке. Бр. 113. од 3. децембра 1998. У дјеловодном протоколу епархије је под Бр. 575-1 од 20. 11. 1998. године.

Његовом преосвештенству г. Василију епископу зворничко-тузланском. Извјештај православног архијерејског намјесништва бијељинског. Бр. 117. Бијељина 25. децембар 1999. године.

Његовом преосвештенству г. Василију епископу зворничко-тузланском. Извјештај секретара Уређивачког одбора листа „Православне двери“ јереја Растка Максимовића. Заведено под Православни епископ епархије Зворничко-тузланске Бр. 655. 15. децембар 2003. год.

Православно архијерејско намјесништво Бијељинско. Бр. 14. 18. март 2000. година. Бијељина.

Православно архијерејско намјесништво Бијељинско. Бр. 22. 3. април 2000. година. Бијељина.

Православно архијерејско намјесништво Дервентско. Бр. 145. 07. децембар 1998. године. Препис записника са прве сједнице Уређивачког одбора за уређивање парохијског писама.

- Православни епископ епархије зворничко-тузланске. Е. Бр. 6. од 22. јануара 2001. Уредништву Православног Благовјесника, Зворник.
- Православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Е. Бр. 378-1 од 7. септембра 2000. године. У Бијељини. Архијерејском намјесништву дервентском, Дервента.
- Православно архијерејско намјесништво добојско. Бр. 59. 19. маја 2001. Обраћање епископу. Добој.
- Православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Број: 655. Од. 15. 12. 2003. године.
- Српски православни епископ Епархије зворничко-тузланске Е. Бр. 692-1 од 17. јануара 2000. године. Високопречасном господину протојереју Цвику Мојићу, архијерејском намјеснику бијељинском. Бијељина.
- Српски православни епископ епархије Зворничко-тузланске. Е. Бр. 528-1 од 10. децембра 1999. године у Бијељини. Уређивачком одбору за издавање билтена АН Добојског Добој.
- Српско православно архијерејско намјесништво Тузланско. Бр. 45. 20. мај 2002. године. Тузла.
- Уређивачки одбор за издавање билтена српског православног архијерејског намјесништва Брчанског. Бр. 1/98. 12. новембар 1998. године. Брчко.
- Уређивачки одбор за издавање билтена *Звоно Православља* Српског православног архијерејског намјесништва Брчанског. Бр. 2/98. 24. новембар 1998. године Брчко.

**Библиотека Зворничко-тузланске епархије.
Епархијски двор Бијељина.**

- Билтен свештенства српског православног архијерејског намјесништва Бијељинског и дијела Тузланског. Православни Благовјесник. Година прва – Број 1. Бијељина о Васкрсу 2000. године.
- Православне Двери*, лист архијерејског намјесништва добојског. Година I, бр. 1. 2001; Година XIII, бр. 26. 2013.
- Глас Православља*. Укорићена едиција свих бројева билтена. Приватна архива пензионисаног пароха дервентског протојереја-ставрофора Драгана Каиновића.
- Православни Благовјесник*. Божић 2010. број 30. Архива архијерејског намјесништва Зворничког.
- Звоно Православља*. Сви бројеви. Архива ЦО Гаревац – архијерејско намјесништво модричко-градачачко.

Dalibor Petrović

BULLETINS OF VICARAGES IN BISHOPRIC
OF ZVORNIK AND TUZLA (1998–2013)

Summary

The author describes publishing work in the Bishopric of Zvornik and Tuzla. This Bishopric was publishing several journals-bulletins with the goal of informing and educating the faithful people. The process of informing, educating, and writing down of various events has lasted for fifteen years. In this period, the vicarages have published great numbers of bulletins with varying literary and cultural value, depending on their content and publishing regularity. Nevertheless, the unusual form, content, and the emphasis placed on the historical context of vicarages might draw the attention of the researchers of Serbian literary and publishing activity.

Драгомир Сандо¹
Православни богословски факултет
Универзитет у Београду

УДК 271.2:001
DOI: 10.7251/FNR1920119S
Оригинални научни рад

НАУКА, УМЕТНОСТ И КУЛТУРА И ЊИХОВ ОДНОС СА РЕЛИГИЈОМ

У савременом, нашем времену, нема захтевније теме од ове која нас упућује на што здравија промишљања односа вере према спољном свету или религије према науци и култури, уметности, али и обратно. У први мах нам се намеће реална и потврђена представа да је религија област која је, бар што се хришћанског поретка тиче, нешто што се непрестано кроз њу преиспитује, премерава, трага за дубљим истинама, вреднује врлински наш живот, те се на основу откровењских истина и библијског искуства потврђује у свакодневном животу. Други закључак је да се истинска религија не бави само сама собом нити је то једина искључивост њене активности у свету и времену. Напротив, религија непрестано стоји у синергијском односу са свим сродним и општим корисним областима, а посебно са унутрашњим нашим бићем, ка научности, доброти и култури.

Кључне речи: наука, уметност, култура, религиозност, образовање

Ако пођемо од етимолошког сазнања да је *религија* реч латинског порекла (*religio*) која значи: *везаићи, везиваићи*, она у практичном верском смислу непрестано подразумева везивање оностраним са оостраним, небеског са земаљским, трансцендентног са иманентним, неба и земље, искуственог са метафизичким итд. У том непрестаном валоризовању односа једнога са другим и рађања вредности, ствара се наука, култура, уметност, етичност. По својој природи али и матичности, религија је почетни, иницијални нуклеус у односу на све поменуте мере. Бекон Веруламски ће скоро са дистанце од пре пет векова религију назвати

¹ dragsando@yahoo.com

глобус интелектуалис. Овај појам ће подразумевати утемељеност религије у свему што живи и пребива око нас (за разлику од пантеизма), али и у свакодневици световног живота најширег смисла, и понудити га као благодатну заокружену целину. Религија у којој пребивамо је увек анагошког (узлазног) смисла и смера. Увек подразумева нешто што узводи и узноси човека и свет око њега (Мајендорф, 2007, стр. 171). Ход неде-терминисан нити условљен, него отворен и слободан; вођен тежњом из које ствара науку, уметност, културу и светост човека. Човек као субјект и као једино разумно биће под сводом небеским, које је носилац и преносилац Божјег призива и иницијативе, постаје потпуно свестан да се остварује у религиозности. Доскора је само као фикција и претпоставка владало мишљење да се људско биће искуством живота може назвати *homo religious*. Међутим, савремена научна емпирија потврђује да је човек биће или личност која се рађа као религиозна. Научни прегалац Бровет тврди да је то не само унутрашња прва људска особина, него је она најпреча и најважнија (Зјењковски, 2002, стр. 117). У свом животном напретку човек доживљава себе и свој свет као део једне обухватне, апсолутне стварности: он одређује у њој своје место, као и свој однос према своме и њеном Творцу – Богу. Човек не ствара религију, него се она подразумева у том односу Бога и човека. Човек је биће које иступа, по Светом Максиму Исповеднику, за нешто што је далеко вредније. Отуда има још један вековни појам за религију, а то је *светлост*. Ако је чиме религија и условљена, то ће бити искључиво светлост и самом структуром човековог духа, самим његовим функционисањем. Човек је религиозан као син Божји јер је створен по слици Божјој. Свет човековог искуства се доживљава у религији као део и дело апсолутног света. Не лишавајући се земаљске реалности, човек је упућен на крајњи смисао свога постојања а то је задобијање вечног живота. Трајна награда која води максими јесте: „Будите савршени као што је савршен отац ваш небески“ (Мт. 5, 48).

Трагајући за сазнањима човек ствара науку. У поређењу са религиозношћу, наука је ужи појам који подразумева истинитост и проверу (Нелас, 2001, стр. 108). Рекли би: ништа сродније са религијом. Религија непрестано подразумева светост, док наука подразумева истину. Нема научности ако се она не заснива на истини. Али истина пребива у својој непомућености само ако се Истина пише великим почетним словом. За науку, оно што је јуче било меродавно, не значи да ће бити и сутра или неког другог дана. Од атома и молекула до кванта много је било истина које су се искључивале. Непрестана истина пребива једино у личности Бога и то јеванђелски протумаченог кроз Личност Господа Исуса Христа који нам је једном засвагда рекао: „Ја сам исти јуче, данас и сутра.“ Истинска религија је непрестано помагала еволутивни научни пут чове-

чанства. Једино се религиозност испречила када је било отровних стрела које су из научне апаратуре сипане по богословским вредностима. Таква, квазинаучна аристократија је у ствари интелектуална умишљеност која је истицала да са науком све почиње и завршава се, да је наука основни и једини озбиљан критеријум и мерило живота. Такво стање је подгревало охолост, посебно у XVIII и XIX, па и добрим делом XX века, која се кроз разне видове материјализма одвијала пред очима човечанства. Зато се наглашава да је наука плодносна и плодотворна само уколико се огледа у свом провереном научном ходу и самокритичности, и ако у оквирима етичких, Богом условљених и правих вредности развија оплемењујући, а не уништавајући дух творевине око себе.

Једно од основних својстава, уопште, хришћанства и Цркве, јесте естетика или појам лепоте. Раније ангажовани педагог и професор Православног богословског факултета у Београду др Радмило Вучић (1957–1976), црквену педагогију је утемељио на четири основе: науци (као истини), моралности (као доброти), религиозности (као светости) и естетици која поприма изразе лепога и уметничког. „Човек у свом искуственом свету среће се, мање више, са искуством лепог, љупког, трагичног, величанственог... Описујући то на разне начине: речима, сликом, резбарењем, покретима... он ствара уметност“ (Вучић, 1973, стр. 12). Он доживљава са извесношћу да и Творац искуственог света несумњиво има особине естетскога. Апсолутна лепота је Његова особина. Зато свако Његово дело има исте одлике. У уметности човек се приближава Богу изражавајући особине Његовог дела. Лепота и хармонија, трагично и љупко нису одлике само искуственог света него и апсолутне стварности; оне чине њену суштину, њену срж. Зато уметност духовно уздиже и оплемењује човека јер уметничка дела имају ванвремену вредност. Стварајући их, човек се ослобађа пролазности и остварује један свет који је виши од природнога и не пропада. Кад год ствара, човек се труди да изнедри нешто лепо, нешто естетско, те да му на тај начин пружи трајну вредност. Исто тако и у понашању, своме говору и писању, свакој својој активности. По професору Радмилу Вучићу, хришћанска уметност налази подстицај и храну за нешто дубље, а то су стваралачке тежње за мисаоним полетом и тежња за тумачењем апсолутног света.

Уметник тражи трајно, вечно, божанско у човеку и оно што у свету указује на свеprisутност Божју; он се не задржава на површини појава, не слика само тело, него дух, најдубља сазнања и заносе, расположења и тежње. Зато уметност без религиозне основе постаје површна и безидејна (Бичков, 2010, стр. 32). Циљ Божје педагогије је спасење човека од греха и његових последица. Спасење је враћање човека његовом првобитном здрављу. То се постиже Божјом благодаћу и човековим под-

вижничким усвајањем Божје благодатне силе. Врлина, тј. живот по Богу и у Богу једини је природни и нормалан начин људског постојања (Петровић, 2002, стр. 60). Врлина као плод уподобљавања Богу представља унутрашњи ритам човековог живљења и узрастања и она је у најтешњем односу са лепотом, естетиком, тј. дубљим начином живота.

У самој теологији највеће вредности се узимају стеченим научним богословљем. У основним и средњим школама предмет се одомаћио под изразом *веронаука*, иако израз није баш најсрећнији јер не исцрпљује све области или сфере интересовања које се изучавају на часовима верске наставе. Човек треба и мора да користи научне плодове. На тај начин он уноси у себе разборитост, мудрост и умност: он користи знање и искуство целог човечанства, и на тај начин се и сам уздиже. Он схвата да у свету влада ум, и то не само у његовом свету, него и у апсолутном. „Ја сам истина“ (Јн. 14, 6), казао је Спаситељ. У науци Бог открива природну истину.

„Ништа нема ново под сунцем“, стара је софија живота. И сва научна достигнућа ништа друго нису него продирање у тајне природе, човека и света, које су, хтели ми то или не хтели схватити, знали или не знали – јасне и откривене пред непромењивим својим Творцем. Научни полигон ништа друго није до свет откриван из „дубина земаљских“ и такав створен. Али та природна научност чије се границе померају, има своје поверење у религиозним оквирима уколико су у складу са реалностима. Осмислити савременији и лакши начин живота од међусобних комуникација и научне апаратуре на сваком кораку око нас, није ништа друго до сведочење промисла Промислитеља света. Религиозност устаје против научне дефектности и девијације која се вешто зна уфилтрирати у целокупну научну паушалност. Да научност може бити погрешно усмерена показује се данас на сваком кораку човековог окружења. Од искушења и страсти у новим погодностима човечанство науком људског достигнућа може доћи до невероватних, како добрих тако и погибелних могућности. Зато је однос религије према науци у светлу савремених догађаја једна врста свете ревизије која има улогу и задатак да научном прегнућу да благослов за све што је општекорисно и плодносно (Петровић, 2002, стр. 60). У основи хришћанства је сазнање да и духовно и морално сазнање имају за циљ човеков преображај и припремање у овоземаљском животу за спасење и живот вечни. Црквени оци су били дубоко уверени да се то постиже и кроз вид уметности и односа према Добру (Петровић, 2002, стр. 60).

Све што човек ствара у науци, уметности, моралу и другом прегалаштву сачињава његову културу. Културом се он издиже изнад природних стега. Његов живот добија једну вишу, надискуствену вредност.

Као што смо видели да су религија и наука једног корена и извора, то би се исто могло рећи и за културу. Израз *култура* води порекло од речи *kultus*, што значи Божанство или служити Божанству. Живљењем и де-лањем по захтевима културе човека побеђује се нагонско зло у себи, око себе и у свету, а тиме се савладавају неморал, инстинкт и ниже побуде света. Побеђује се и доводи у склад сопствени живот, заједница, Црква и друштво у целини, али пре и важније – реалан и здрав однос са Богом. На тај начин човек стиче своје достојанство и постаје личност, која је незамењива и немерљива. Он постаје стваралац културних вредности и одговоран је за своја дела. Сваки појединац мора да доведе своју сопственост у здраву равнотежу и правилан однос према другом човеку, али посебно према Богу. Људско биће се не задовољава тиме што ће вегетирати у овом свету. Смисао његовог постојања задире у много суштинскије. Зато оно, између осталог, доводи свет и себе у однос са Стварношћу која то обухвата временски и просторно. Прва асоцијативност када се помене „лепо“ и „лепота“ подражаваће људска чула и осећаје. Човек је биће које, између осталог, и нарочито егзистира помоћу чула. Сва чула су хармонична и њихова извесност је корелантност у служби „виших“ потреба човековог живљења. Осећај културе за чуло вида значиће схватање очигледности или иконичности. Чула имају своју пријемчивост за оно које има не само свој поредак и хармонију, склад и колорит, него и дубљи свој смисао, посебно образовни, а то је да уздиже, покреће, мотивише и преображава целосног човека. Тако је и са чулом слуха где се између горњег и доњег прага човекове чулне моћи фином симфонијом речи, песме, звука, тонова и комуникације доприноси доживљавању верне културе у лепоме.

Наука је одавно схватила да, ако се не негује култура и религија, брзо почиње да замире све што је код других прогресивност која се мири са чамотињом, јер су основе науке и културе у прадоживљају стварности која је споменута као тежња која вапи ка Богу, а која се најдиректније негује у религији. Без таквог искуства наука и религија лако се граниче са светом чула и постају површне, оскудне у идејама и сиромашне у побудама. Религија је основа свега културног и научног стваралаштва; она је покретач сваке активности која се завршава стварањем вредносних дела (Кроче, 1934, стр. 380).

Религиозност кроз уметност налази подстицај и храну за нешто дубље, а то су стваралачке тежње за мисаоним полетом и тежња за тумачењем апсолутног света. Носилац културних и научних добара тражи трајно, вечно, божанско у човеку и оно што у свету указује на свеprisутност Божју; он се не задржава на површини појава, него стреми ка дубини духа, најдубљим сазнањима и заносу, у расположењу и тежњи за оним

што има примесу вечног. Зато култура, а са њом и наука, без религиозне основе постаје површна и безидејна.

Појам културе који је узет из хришћанског религиозног схватања утицаће на све гране духа у појединцу, заједници и нашем народу и на све његове нивое, било да се ради о уметности, књижевности, етици, философији или другим теоретским облицима вишега постојања. Изворно хришћанство је инспиративно и за српско Православље. „Лепота ће спасити свет“, говорио је Достојевски. Оно се огледа у свим доминантама српске духовности и културе. У књижевности као у педагошкој основи култура се огледа у вечно трајним и вредним књижевним делима која нас непрестано опомињу на вредности живота о којима говоре у својим садржајима. Научна култура се огледа у историјској перспективи, али и у ширини простора у којима се показивала, коју су генерације стварале и мериле се са њима. Градња средњовековних храмова и њихова архитектура, истински су одраз културне лепоте. Иконографија је истовремено савршена уметност и тежња ка вечној лепоти. У средњовековном времену на зидовима манастирских храмова сликани су монаси и свештеници са децом која седе у школским скамијама (попут Старог Нагоричана, Дечани, Морача), или са лековима у рукама светих лекара, што сведочи о култури живота кроз спорадичност која открива намештај, посуђе, просторе живота у нашем народу који нису били одраз маште него реалности. Постојаност боја и тродимензионалност икона не може објективније дочарати ни савремена виртуелност.

Култ и наука црквеног карактера почивају на опитности религиозног живота. Оне се изражавају у Цркви на следећи методички начин: упућеност и крајње уважавање! Извор им је исти, дела слична и циљ им је поново један: да буду у служби добра и духовне користи.

ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије, Р. (2002). *Основи православног образовања и васпитања*. Цетиње: Светигора.
- Бичков, В. (2010). *Естетика Отаца Цркве*. Београд: Службени гласник.
- Вучић, Р. (1973). *Педагогика*. Београд: Православни богословски факултет.
- Зјењковски, В. (2002). *Проблеми васпитања у светлу хришћанске антропологије*. Београд: Бримо.
- Кроче, Б. (1934). *Естетика*. Београд: Космос.
- Мајендорф, Ј. (2007). *Сведочење хришћана свету*. Краљево: Епархија жичка.
- Нелас, П. (2001). *Обожење у Христу*. Фоча: Хришћанска мисао.
- Петровић, С. (2002). Мит, религија и уметност. У: *Наука, религија, друштво*, Зборник радова са округлог стола одржаног 12. априла 2002. (57–71). Београд: Православни богословски факултет, Министарство вера Владе Републике Србије.

Dragomir Sando

SCIENCE, ART, CULTURE AND THEIR RELATION TO RELIGION

Summary

In the modern, our time, there is no more demanding topics such as this which leads us to the healthier reflections on the relationship between religion and culture, science, or vice versa. At first, it imposes real and confirmed the notion that religion is an area which is, at least as far as the Christian order, something which is constantly reviewed through it, the market for deeper truths, values, and is based on truth and biblical experience confirms in everyday life. The second conclusion follows that true religion is not concerned only with itself, nor is it the only exclusivity of its activities in the world and time. On the contrary, religion is constantly standing in a synergistic ratio at all related and generally useful fields, particularly in the professionalism and culture.

Владимир Ступар¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Православни богословски факултет

УДК 27-1
 DOI: 10.7251/FNR1920126S
 Оригинални научни рад

ПОЈАМ ЖИВОТА И СМРТИ У ОКВИРУ ЦРКВЕНО-БОГОСЛОВСКОГ ОПИТА

Присуство смрти као последица Божјег стварања, као и чињеница да због прекида благодатног живота Прародитеља са Светом Тројицом смрт постаје саставни део човекове егзистенције, питање смрти и вечног живота постаје једно од најважнијих питања. Искуство живота са Светом Тројицом у литургијском опиту заједничарења са ближњима и целокупном творевином у Телу Христовом, односно Цркви открива да је смрт превазиђена Христом као Хлебом Живота. Пуноћа живота као делатност Светога Духа и искуство вечности на нивоу љубави и слободе коју дарује благодатни живот у Цркви, открива истину будућег века.

Кључне речи: Творевина, смрт, живот, Света Тројица, Прародитељи, Христос, Црква, благодат, вечност, храна, Свети Дух.

Искуство вечности

Човекова потреба за животом се изражава као потреба за континуитетом постојања, односно за егзистенцијом која никада не престаје. Таква егистенција се означава као вечност. Из искуства црквеног живота вечност² за коју је човек створен се у црквеној заједници поистовећује са

¹ vlado.stupar@gmail.com

² Вечност (грч. Αἰώνιος, лат. aeternus, неограничено трајање времена, будући век), конач или крајњи циљ битисања творевине и кретања времена. Вечност је „заустављање кретања“, његово вечно постављање кроз превазилажење времена на његовом крају. За разлику од Оригена, који држи да је стабилност кретања дата једно-времено и заједно са довођењем ствари у егзистенцију, Источни Оци vele да временско кретање нема путању круга, као циклично кретање, физичко или биолошко,

љубављу и слободом као начином Божјег постојања. Сведочанство Новог завета да је Бог љубав, своје утемељење има у Тројичности, то јесте због тога што је Света Тројица, Бог је љубав. Ипостаси Оца, Сина и Светога Духа ипостасирају живот као љубав. Извор живота, љубави и слободе јесте Бог Отац, који вечно рађа Сина и исходи Светог Духа. Унутартројични односи Оца и Сина и Светога Духа безвремено и вечно постоје као љубав и живот. Живи и истинити Бог, Света Тројица, уводи човека у вечност у Богочовеку Христу, љубављу и слободом. У Речнику православне теологије, Јован Брија истиче следеће: „Вечност је својство Бога (Рим. 1, 20), Који влада творевином и временом (*χρονος*): 'Од века и до века Ти јеси' (Пс. 89, 2). Он је постојао пре творевине (Пс. 102; Јн. 17, 24; Еф. 1, 4) и постоји после света (Откр. 21, 1). Вечност Божја манифестује се као сила Васкрслога Христа: 'Исус Христос је исти јуче и данас и у вијекове' (Јевр. 13, 8; Откр. 1, 18). Он је 'Цар векова' (1. Тим. 1, 17), у коме свет има 'вечни живот' (1. Тим. 1, 16). За оне који верују у Христа вечност није прост продужетак егзистенције у неодређеној судбини, или крај живота, него циљ њиховог битисања, живот који се налази пред њима као коначна нада, односно 'вечно царство' (*αιωνιος βασιλεια*) – 2. Петр. 1, 11. 'А који пије од воде коју ћу му ја дати неће ожедњети довијека, него вода коју ћу му дати постаће у њему извор воде која тече у живот вјечни' (Јн. 4, 14). Вера пуна наде јесте моћ да се победи страх од смрти, осећај ограничене времености, последњи камен спотицања на лествици живота. 'Јер пролази обличје овога свијета' (1. Кор. 7, 31). Такође, 'Небо и земља ће проћи, али ријечи моје неће проћи' (Мт. 24, 35).“ (Брија, 1999, стр. 80–81).

Црквени живот се открива као опит личног освећења и познања Господа Исуса Христа у љубави према другом и слободи не само од греха, већ у слободи од било каквог ограничења створене природе. Ослобођење није укидање или превазилажење људске природе. Човек и даље остаје човек својом створеном природом, али у Христу човечанска природа облагодатељена и обожена не представља ограничење већ слободу кроз вечно нови начин постојања. Тако Васкрсли Господ долази својим ученицима и апостолима кроз *зашворена врати*а (уп. Јн. 20, 19; Јн. 20, 26) и показује да није утвара или дух јер *дух нема шијела и косицу* (уп. Лк. 24, 39), и да Његово тело јесте стварно али слободно од смрти. Управо овакво стање људске природе открива заједница у Телу Христовом, односно у Цркви као будући догађај, доступан овде и сада кроз Свете тајне. Вечност за црквено искуство није безлично индивидуално трајање или неограни-

него има смисао у вечности стабилног постојања које жели Бог. За свете, као и за анђеле, вечност значи „сталност у светости“ (Брија, 1999, стр. 80).

чено безвремени егзистирање човекове душе, негде изван овога света, како се тумачи у разним религијским концептима. Из искуства црквеног живота, вечност представља конкретан начин постојања у заједници са Богом који се остварује на Светотројични и светотајински начин. Православном сведочењу о Богу, односно црквени начин постојања који уводи човека у Христа у заједницу Свете Тројице, даје појму личности онтолошки садржај. Начин на који постоји Бог открива могућност личносног, односно ипостасног учешћа у заједници са Светом Тројицом. Ову личносну димензију Царства Божјег наглашава Владика Атанасије, када каже да:

„Царство Божије је Син Божији и Дух Свети. Тиме су они не 'опредељени', или још мање обезличени, него, једноставно, незамисливо је да то Царство не буду Они, него нешто друго, да Благодат не буде заједница са Њима, са Њиховим божанством, божанским нествореним животом, енергијом, љубављу, светлошћу. Царство је управо тај садржај, тај живот унутрабожански, тај Светотројични однос – *περιχωρησις* или *εμφύλοχωρησις* – Божанских Лица Свете Тројице, и то је Царство Божије, и у то Царство смо ми позвани као личности и као Сабор = Црква, и биће вечни живот у том Царству: 'Бог на Сабору богова' (Пс. 81, 1; Св. Григорије Богослов). То је Царство Небеско: Предвечни Савет Свете Тројице (Ис. 9, 6), из којег нам је дошао Анђео Великог Савета Христос, и са кога нам је послато Обећање – Свети Дух Утешитељ. То је Предвечни Светотројични Сабор, и ми смо као Црква, Тело Оваплоћенога – опет сабор (в. Јевр. 12, 22–24 – где је речник и контекст богослужбени, литургијски).“ (Јевтић, 2008, стр. 254).

Дакле, литургијским етосом човек учествује у вечности на христоподобен начин, то јесте постојећи као личност у Цркви, човек постоји као онај који партиципира у вечности.

Вечност као живот и слобода у Христу

Вечност може да представља и вечно мучење као немогућност виђења Лица Божјег, али и вечну радост у личној заједници са Христом. Немогућност учествовања у благодатном познању Бога, немоћ да се због греха оствари заједница са Богом и ближњим, егзистенцију човека претвара у предokus пакла и мучења. Појам пакла и мучења, као и појам раја и блаженства у црквеном искуству, зависе од човекове слободе и имају егзистенцијални смисао. Слободно прихватање Јеванђеља Христовог, љубав према Христу и према ближњима, човеков живот преображавају

у рај и блаженство. Без литургијског одговора на љубав Божју, која је усмерена на цео свет па и на „непријатеље“, сваки напор да се оствари напредак ка циљу обожења претвара се у индивидуалну праведност која је неспособна да човеку дарује блаженство. Узрок пакленог стања није у томе да је Бог створио пакао, већ је пакао егзистенција без љубави заједнице са другима као и вечно Другим. У Цркви је конкретизован начин живота Бога и народа Божјег као вечна љубавна заједница утемељена у Христу благодаћу Светог Духа, јер *Дух је оно што оживљава, штојело не користи ништа* (Јн. 6, 63). Црквени богослужбени етос се бави човеком у свим аспектима људске егзистенције. Он не сагледава човека као пролазно биће, већ као биће способно да себе утемељи на вечности. То утемељење бива увек на релацији личносног познања Бога Оца у Исусу Христу Сину Божјем, благодаћу Светог Духа. Нико не може исповедити и познати Христа као Господа, ни Бога Оца, осим Духом Светим (уп. 1. Кор. 12, 3). Познање је знање које има егзистенцијални карактер, јер је утемељено на начину постојања који доноси Црква а не на индивидуалним способностима које не могу да надиђу смрт. Утемељење на вечном животу у црквеном искуству се конкретно остварује у Литургији Цркве. Због тога се црквени живот конкретно и видљиво пројављује у границама људске природе као светотајинско учешће и причешће у Господу Исусу Христу. Кроз Христа и у Христу, благодатни живот Божанске бесмртности се дарује Духом Светим и на тај начин се пракса Цркве реализује као православна духовност која је Оваплоћени Христос. Телесни додир, телесни опит и искуство су темељ богопознања и боговиђења. Телесни човек постаје обожен, не престајући да буде човек, постајући богом по благодати, освештан Светим Духом, познаје истину Будућег века и надвремене стварности. Телесно се открива сва лепота човека који учествује у Литургији Цркве у Телу Христовом, кроз векове од доласка Христовог до краја историје да човек који је обожен у Христу остварује подобије Божје, које је Христос. Овде и сада у Цркви, као и у будућем ванвременом животу,³ човек у телесној пуноћи Христовог Божанства учествује у вечности, како то сведочи апостол Павле, *Јер у Њему обитава сва пуноћа Божанства шћелесно* (Кол. 2, 9). Христово Преображење на Тавору сведочи о освећењу и обожењу човекове природе, па према томе и тела, које блиста вечним нествореним Божанским енергијама. Благодатне енергије као и реално Тело и Крв Христова на литургијском сабрању бивају

³ Овде се појмом ванвремени живот указује на есхатолошку истину Цркве где се време не укида већ преображава у вечност, као што ће усталом сва творевина, а време и простор су такође створене категорије, бити преображена вечним божанским енергијама у Цркву, односно у Царство Божје.

у онима који се причешћују, како овде сада, тако и у Будућем веку, који је доступан Светим Духом. Свети Григорије Богослов у својим Беседама често истиче овај есхатолошки идентитет светлости и освећења човековог тела као будућег стања спасених. Тако, на пример, у његовој 40. Беседи на Свето Крштење, о тој светлости каже: „Светлост је и тамошни сјај онима овде очишћенима, када као праведници заблистају као сунце, међу којима ће, усред њих, стајати Бог, јер су они богови и цареви (θεων οντων και βασιλεων – Пс. 81, 1), (Види и *Беседа* 30, 4: „Стоји Бог усред богова – спасаваних“), разликујући (им) и раздељујући вредности ондашњег блаженства“ (Григорије Богослов, 2001, стр. 93). Дакле, обожење се открива у свим аспектима телесности, створености, бесмртности и духовности, јер целосно освећење човека као психофизичке стварности је есхатолошка истина, опитна сада и овде у светотајинском јединству верних са Христом. Из перспективе литургијског искуства и јединства са Оваплоћеним Сином Божјим, светост Божја, која се са подвижничким напором самопревазилажења усваја као дар љубави Божје, постаје наше лично живљење и усавршавање у Христу.

Прародитељски пад, храна као смрт и храна као живот
у црквеном начину постојања

Смрт је у црквеном начину постојања не само непријатељ који се побеђује и превазилази Сином Божјим, који је истинити Бог и истинити Човек и Живот вечни, већ смрт представља и моћно васпитно средство. Циљ васпитања и образовања у црквеном опиту се огледа у подвижничком напору и аскетској усмерености ка Богу кроз борбу са страстима и љубави према Богу и ближњима (Лк. 10, 27). Да би се кренуло путем подвига и промене своје личности и достигло савршенство љубави, неопходан је благодатни дар сећања на смрт. У том смислу Архимандрит Софроније истиче да сећање на смрт:

„пресеца деловање страсти и тиме полаже темељ за корениту промену целокупног нашег живота и опажања свих ствари. Чињеница да нам оно даје да доживимо своју смрт као крај целокупног створеног света, потврђује нам Откривење о томе да је човек образ Божји и да је као такав способан да у себе смести и Бога и створени космос. То и јесте почетак конкретизације у нама ипостасног (личносног) принципа. Ово искуство припрема наш дух за реалније примање хришћанског Откривења и за богословље у чијој основи лежи искуство друкчијег постојања“ (Софроније, 1996, стр. 14).

Због тога је за црквене Оце сећање на смрт представљало благодатни дар Светога Духа. Моћи не грешити, односно оспособити себе да се непрестано пребива у благодатном стању бестрашћа за свете Оце је последица благодатног дара сећања на смрт, али и личног подвига. Свети Антоније Велики, позивајући на подвиг и уздање на Бога, каже:

„И тако, латимо се подвига и немојмо падати у униније. Јер, у томе нам помаже и Господ, као што је написано: *онима који љубе Боја све ѿмаже на добро* (Рим. 8, 28). Ради тога, тј. да не будемо малодушни, треба да се сећамо и следеће изреке апостола: *Сваки дан умирем* (1. Кор. 15, 31). Јер, **ми нећемо сагрешити уколико будемо живели као они који сваки дан умиру**. Ево шта значи та изрека: свако јутро кад се пробудимо треба да мислимо да нећемо дочекати вече, и пре него што легнемо у кревет да мислимо да се нећемо пробудити. По природи (ствари) није позната граница нашег живота, нити се зна колику нам меру свакодневно оставља промисао. Живећи свакодневно са таквим расположењем ми нећемо ни грешити, нити имати похоту, нити се на кога гневити, нити гомилати богатство на земљи. Свакодневно очекујући смрт, стећи ћемо сиромаштвољубље и свима ћемо све праштати. Похоту за женом или какво друго нечисто задовољство ни једног тренутка нећемо задржавати у себи, већ ћемо их брзо одбијати, увек заузети (предсмртним) борбама и очекивањем судњег дана. Јер, велики страх и бојазан од мука уништава пријатност задовољства и подиже душу која је близу пада.“ (Антоније Велики, 1996, стр. 26).

Није нимало случајно да као моћно васпитно средство, поред заповести о неједењу забрањеног плода са дрвета познања добра и зла, Бог говори Прародитељима о томе да ће умрети ако успоставе заједницу са творевином без Бога. Уосталом, да су Прародитељи сагледавали смрт и сећали се смрти, не би тако лако пристали на понуду да прекину заједницу са Богом. Последица заједничарења са творевином кроз једење без благодарности (неевхаристијски однос према храни) довела је смрт у први план човекове егзистенције. Парадоксално, али истинита је чињеница да човек да би обезбедио себи биолошки живот мора да једе, али сама чињеница храњења није обезбедила човеку вечни живот. На крају човек постане и сам жртва чињенице да једе, јер га храна на крају убија, као што га је убила и на почетку када су Прародитељи прекршили заповест Божју. Храна (творевина) је неодвојива од смрти, као што је и смрт

неодвојива од хране.⁴ Црквени начин постојања који се остварује кроз Литургију у центар своје службе ставља Хлеб небески, односно храну која суштински образује и васпитава = храни, пита људе, открива храну као Живот, неодвојив од Бога. Учешће у Литургији и даровима Тела и Крви Христове, храни даје егзистенцијалну важност како на биолошком тако и на есхатолошком нивоу човековог битија. Учешће или причешће храном која дарује вечни живот остварује се у заједници, односно у Цркви, и сама та заједница у Телу и Крви Христовој представља Цркву.⁵ Дакле, храна представља и живот али и смрт, зависно од тога да ли уводи човека у заједницу са Богом или раскида ту заједницу, односно благодатни или безблагодатни човеков однос са творевином доноси или живот или смрт. Одрицање од смртне хране је суштина поста у пракси Цркве. Због тога, пост као моћно средство у борби против смрти, парадоксално али истинито одваја човека од хране која доноси смрт и припрема човека за једење хране која доноси вечни живот. Пост, иако у суштини означава лишавање од хране, представља човеков слободан избор и слободу од смрти и греха а не егзистенцијално угрожавање човека. У древним изрекама отаца се истиче да брига о телу⁶ није грех, већ страсне навике. Храна је неопходна за биолошки живот човека, али употреба хране која човеку омогућава да одржи телесно здравље и стекне благодат Светог Духа представља смисао поста. У православној Цркви пост се завршава или испуњава једењем Тела и Крви Христове. Причешћем Христом, а Њиме и вечним Животом учешћем у Њему, у Цркви која је Тело Хри-

⁴ Превише би нам одузело времена и простора када би само покушали да апсолвирамо чињеницу о штетности хране која узрокује болести које се завршавају са смртним исходом. Нутриционисти дају различите рецепте у вези са здравом исхраном као и специфичности везане за начин исхране. Посебно је питање о начину производње хране, употреби ГМО хране, затим употреби хемијских средстава од њиве до трпезе, и тако редом; међутим, чињеница је да човек и његов однос према храни представља централно питање чији одговор има егзистенцијални значај не само на егзистенцијалном плану историјског постојања људи већ и на есхатолошком плану вечног живота.

⁵ Интересантно је да се једење као једна од основних егзистенцијалних човекових потреба од тренутка рођења па кроз цео људски живот везује за заједницу. У првим данима за мајку која храни дете, или за неког ко је родитељ или старатељ који мора да се брине (остварује однос путем хране) за то дете. Касније се потреба за храном или једење одвија у породици, затим у широј заједници поводом разних догађаја, како радосних (склапање брака, разна славља), тако и тужних (сахране). Заједничарење у храни је веома моћно средство комуникације међу људима који делећи храну деле живот са свим радостима и тугама.

⁶ „Ми нисмо учени да будемо телоубице, већ страстоубице” (Пимен, 2000, стр. 333); такође види код Митрополит Амфилохије, Духовни живот по алфавитном патерику, у *Основи православној васпийања*, Врњачка Бања (1993, стр. 235).

стово, остварује се вечна заједница освећених и обожених личности које су превазишле смрт ипостасним и телесним јединством са Христом. Сећање на смрт има васпитни карактер управо у томе што човека упућује у потрагу за Животом, у потрагу за Богом и у том трагању човек налази Христа као свог Ближњег и у ближњем проналази Христа. Због тога је љубав критеријум поста и знак превазилажења смрти. Онај који је у заједници са Христом не умире јер слободно воли и бива вољен у загрљају Оца Небеског и обожен благодаћу Светог Духа. Смрт представља критеријум за вредновање свих човекових достигнућа, па према томе и свеукупног биолошког постојања. Само она вредност која обезбеђује човеку вечност, односно вечни Живот је истинска вредност. Опит вечности се у црквеном начину постојања поистовећује са личним, ипостасним јединством са Христом. То јединство Христа и оних личности које се обожују, остварује се у Литургији Цркве благодаћу Светог Духа. Због тога ћемо говорити о литургијском искуству као Божјој педагогији *par excellence*.

Црква на основу Откровења Божјег посматра смрт као последицу Божјег стварања и не види смрт искључиво као последицу човековог прекида заједнице са Богом. То значи да Адамов пад није узроковао смрт, већ је смрт постојала као потенцијална могућност у творевини због чина Божјег стварања. Дакле, смрт је присутна у творевини и пре човековог пада јер све што је створено у својој суштини је смртно јер је настало ни из чега. Управо та истина да је свет створен као и то да је човек створен, носила је потенцијалну могућност смрти. Прародитељи су изгубивши благодат Божју због раскидања заједнице са Богом окусили смрт и творевину увели у неприродан положај покренувши и усмеривши је ка себи самој, те је тако огољену и обезблагађену обесмислили својом егзистенцијом. Освећење творевине се одвијало кроз заједницу Прародитеља са Светом Тројицом. Домострој Божји је утемељен на слободи, те је човек, једино биће у творевини које је собом носило образ Божји, био одговоран за творевину и спасење целог света. Човек као психофизичка стварност требало је да кроз сарадњу са благодаћу Божјом уведе овај свет у бесмртност и да се оствари као свештеник творевине. Собом и правилним (благодатно-евхаристијским) односом према творевини, према Богу и према другом, требало је да човек живи по Божјој вољи и благодатној сили. Слобода на коју је призвана сва творевина, кроз човека, односно његов слободни пристанак на живот са Богом, остварила би се као богослужбено, литургијско узношење творевине. На тај начин би учествовала у вечности као Црква, односно творевина је могла једино кроз човека да уђе у заједницу са Богом или, боље речено, тајна творевине је тек требало да буде откривена у Христу који је Нови Адам, *Све кроз*

њега постоје, и без неје ништа не постоје што је постојало (Јн. 1, 3). Поставши Тело Христово, односно Црква, творевина видљива и невидљива, човек и анђели, телесно и бестелесно, све укупно се охристовило и обожило и постало учесник и причасник вечног живота.

Сећање на смрт – благодатни дар Светог Духа

Црквено искуство Отаца у педагогији Светог Духа открива да је сјећање на смрт благодатни дар. Прва заповест Божја дата прародитељима у Рају о забрани једења са дрвета познања добра и зла, била је упозорење на смрт и могућност умирања кроз непослушност Богу. Адам и Ева су били позвани да кроз саобраћавање своје воље буду учесници у животу Свете Тројице као благословеном дару. Само Божје упозорење, „да у онај дан када једете умрећете“, позив је на „сећање на смрт“. Свакако да први људи из перспективе благодатног живота у Духу Светом нису имали искуство смрти, али су могли кроз благодатни дар Светог Духа да у потпуности и целовито схвате шта значи смрт. Прародитељи су били у таквом облагодатењем стању да су били оспособљени чистог ума, чисте душе, чистог срца и нетрулежног тела да сагледавају и партиципирају славу Божју и да као целомудрени учествују у Божјем животу. Сећање на смрт као и страх Божји који је почетак мудрости,⁷ сигуран су пут који је узводио Прародитеље ка Богу. Остваривање назначења уподобљавања Богу, као циља због којег су створени, било је могуће само као слободан одговор на Божји призив Адама и Еве за сарадњу. Страх Божји је хоћење пред Богом и живот пред Богом на такав начин да се не изгуби слобода и љубав у заједници Прародитеља и Свете Тројице. То значи да су Прародитељи изгубили страх Божји када су се окренули од Бога, а тиме их је напустила и мисао о сећању на смрт. Дошло је до заборав⁸ не само Божје заповести већ и заборав Бога и окретања ка себи а не ка Другом. Посматрајући себе и стављајући себе и своје потребе у први план, Прародитељи су кренули путем самообожења које је за последицу имало смрт. За Адама и Еву смрт није постала само реалност на нивоу биолошког живота, већ је смрт постала и метафизичка реалност јер су Прародитељи умрли на есхатолошком плану остајући без заједнице са Богом. Смрт је нарушила Богом успостављено јединство између Адама и Еве и постала је претешко бремене јер је угрожавала човека на плану вечне ег-

⁷ Приче Соломонове 1, 21.

⁸ Заборав значи прекид заједнице и континуитета и утемељење постојања на природи која не може да обезбеди човеку вечно постојање, иако је интегрални део човекове личности.

зистенције. Како су заборавили васпитни смисао Божје заповести сећања на смрт и изгубили благодатни дар живота са Богом, смрт је постала непрестани пратилац Прародитеља. У том смислу, одговорност у односу на другога када смрт другога постаје лична смрт истиче Еманел Леви-нас, када каже: „За смрт другога ја сам до те мјере одговоран да себе уносим у смрт. То се, можда, показује прихватљивијим у исказу: 'Ја сам одговоран за другога уколико је смртан'. Смрт другога представља прву смрт.“ (2017, стр. 250). На тај начин је прекинута и преокренута тајна живота као општења и заједничарења са Богом и уведена је смрт као последица одвајања од Бога. Другим речима, заборавивши Бога и његову заповест, односно изгубивши страх Божји, први људи су утемељили свој живот на себи и дошли су у стање да поверују некоме другом а не Богу. Библијско Откровење и истина о паду првих људи нам говори да је узрок пада био тај што су Адам и Ева успоставили заједницу са творевином на основу предлога који је био од ђавола. Предложено као добро за Прародитеље које ће их обожити без благослова и благодати Божје, то јесте „избацивањем“ и „ослобођењем“ од Бога, заједничарење са творевином је увело људе у смрт. Да су разумели шта је смрт и да су упозорење Божје о смрти у потпуности схватили, открива разговор прародитеља са ђаволом. Наиме, ђаво их усмерава и наводи да му верују и „подржава“ их у вери да они „неће“ умрети и нуди им „решење“ да ће бити као Бог јер ће знати шта је добро а шта зло. Усмеравање човека на заједницу са творевином по себи представљало је смрт за човека. Творевина је створена, *У почетку створи Бој небо и земљу. А земља беше без обличја и пушта* (1 Мој. 1, 1–2), али и без облика, то јесте без образа, те као таква није могла на личном плану „дати“ вечно постојање човеку који је створен *по обличју Божијему* (1 Мој. 1, 27). Облагодаћена творевина требало је да буде место славе Божје. Творевина је требало да учествује у личном односу и заједници између Бога и човека и на тај начин да буде превазиђена створеност и смртност творевине. Присуство Духа Божјег који се *дизаше над водом* (1 Мој. 1, 2) у почетку стварања, открива потенцијалну светост творевине, која се открила у пуноћи у Оваплоћењу Христовом. Творевина, поставши Тело Христово, односно кроз Цркву, заувек је добила вечно добробитије у Новом Адаму. Стари Адам је управо кроз благословену употребу творевине требало да је доведе до ипостазирања кроз заједницу са Богом. Христос као истинити Бог, поставши Човек, освештао је целокупну творевину и Собом је дао творевини дар вечног живота. Тако је творевина за прве људе у виду дрвета познања добра и зла била позив за слободну и благословену сарадњу са Богом. Изгубивши страх Божји и сећање на смрт, Прародитељи су ступили у разговор са ђаволом и поверовали да неће умрети већ да ће постати „као што је Бог“. Врло је важно

истаћи да у аскетској, односно подвижничкој пракси облагодатених људи који су стекли страх Божји и примили благодатни дар сећања на смрт, одбацивање „помисли“ представља темељ духовне борбе. На тај начин се спречава да „помисли“ отргну човека од Бога и да га уведу у стање заборављања Бога и Његове љубави. Егоистичко бављење собом, сагледавање себе као израз гордости је увођење човека у индивидуални начин постојања. Овакво индивидуалистичко живљење је победа смрти над човеком који не остварује своје назначење подобја Божјег. Аскетизам црквеног етоса се изражава у благодатном животу и заједници са Црквом. Борба са собом уз помоћ благодати Божје огледа се у неповјерењу према себи и уздању у Бога. Спречавање и одсецање уплива искушења, која путем помисли делују на верне и која нас чине неспокојним и утичу на нас тако да их не прихватамо распознавајући да су зла, истински је подвиг. Чување срца⁹ које је центар нашег бића и сусрет са Богом и другима, остварује се светотајинским и благодатним животом. Неверовање помислима и самом себи представља темељ смирења светих подвижника, којим се изражава спремност за сусрет са Богом у Духу Светом. Покајање и сећање на смрт у светотајинском сједињењу преображавају човека у биће заједнице, способно да воли и буде вољено. Благодатне енергије Светог Духа које се у богослужењу Цркве изливају на заједницу преображавају човека и твар у есхатолошку реалност Царства небеског. Искуство смрти, односно сјећање на смрт као и страх Божји постају васпитачи и чувари живота у Христу. Дело Христово, односно Домострој спасења и преображаја човека у Христу Духом Светим, уведе човека у нов начин постојања. Знак таквог облагодатеног постојања у заједници са Црквом је управо сазнање да свако одвајање од Христа и заборав Његових заповести представља смрт душе и губитак благодати Духа Светог. Свети Макарије Велики поучава да „Као што је тело без душе мртво и не може ништа да чини, тако је душа мртва за Царство без небеске душе, тј. Духа Божијег, и не може да чини ништа што је Божије. Онај ко се стара да поверује и да приђе Господу треба да се моли да још овде прими Дух Божији који и јесте живот душе. Господ је стога и дошао да још овде души дарује живот, тј. Духа Светог“ (Макарије Велики, 1996, стр. 152). Због тога је смирење плод благодати као сећање на смрт и страх Божји који је „почетак мудрости“. Духом Светим се благодатно сазнање које је човек имао у рају као израз слободе у Богу, кроз сећање на смрт обнавља, јер уводи преображеног и смиреног човека у познање смрти као „немо-

⁹ Срце у педагогији Отаца као и у Јеванђељу је место где обитава Бог и где се види и познаје Бог по речима Христовим „блажени чисти срцем јер ће Бога видјети“ (Мт. 5, 8).

гућности“ општења са Богом. Умирање је одвајање од Христа, а живот је заједница са Христом у Духу Светом. У том смислу Апостол Павле говори да *За мене је живої Христїос а смртіи добиїаак* (Фил. 1, 21). Сећање на смрт као дар Светог Духа, порађа у човеку благодарност због тога што се заједница са Христом остварује као Црква, односно заједница Љубави. Црква као заједница са Христом увек се остварује у светој Литургији, која је Евхаристија, захвалност или благодарност, што открива човека као доксолошко биће. Све што дише нека хвали Господа (Пс. 150). Како Дух Свети конституише Цркву, онда се благодатни дар сећања на смрт дарује у литургијском искуству као заједничарење у Љубави. Одвајање од Христа, односно опит живота без Христа је идентичан са смрћу, док је живот могућност или свецелосно учешће причешћа са Христом. У том контексту је сећање на смрт сагледавање и осећај обоженог и пресазданог човека који је у заједници са Богом, ближњима и творевином да је одвајање од Цркве одвајање од живота, јер је одвајање од Христа. Није нимало случајно да се одлучење од Цркве у светим канонима изражава као забрана, привремена или трајна, од Причешћа, што је равно духовној смрти. Као што се, са друге стране, приопштавање заједници са Богом остварује у светотајинском животу Цркве. Данас је изгледела свест о важности учествовања у заједници са Богом која се у Цркви остварује Светим Духом. Због духовне ослабљености, сећање на смрт је нешто што се одбацује као непријатно и узнемирујуће, док се страх Божји губи и живот у Цркви своди на права и дужности верника. Преображај човека у Цркви који се остварује као благодатни живот у љубави према Богу, другим људима и творевини, уводи човека у стање непрестаног сећања на смрт које је ослобођено страха. У том смислу, Свети Јован Лествичник поучава: „Као што оци тврде да савршена љубав не може пасти, тако и ја мислим да је савршено осећање смрти слободно од страха“ (1997, стр. 70). Парадокс је у томе, али уједно и моћно васпитно средство које је плод Светог Духа, да сећање на смрт одваја човека од стварне смрти која је у прекиду заједнице са Богом и покреће га на делатност сагласну животу са Богом. Тако Свети Јован истиче важност сећања на смрт која човека чини делатним када поучава да „Као што је хлеб потребнији од сваке друге хране, тако је и сећање на смрт потребније од сваког другог подвига. Сећање на смрт подстиче монахе који живе у заједници на труд и дубоко размишљање, па штавише и на радосно подношење увреда. А код оних који живе у безмолвију, оно доводи до престанка бриге о било чему земаљском, до непрекидне молитве и чувања ума. Те врлине су и мати и кћи сећања на смрт“ (Јован Лествичник, 1997, стр. 69). Пошто је људски ум прво повређен Прародитељским падом и кроз телесно умовање човек нарушава заповест Божју, чување ума у искуству Отаца пред-

ставља непрекидна молитва. Страх Божји који се рађа из сећања на смрт покреће човека на молитвену делатност. На тај начин се непрестана молитва открива као заједничарење у благодати Светог Духа. У том смислу Свети Оци Цркве наглашавају да се благодат Светог Духа стиче молитвено-литургијским начином живота. Дакле, живот као заједница са Богом и ближњима је црквено искуство које савременог човека позива да превазиђе смртност у свим аспектима биолошког живота. Благодаћу којом живи Црква човек је позван да слободно уђе у есхатолошку радост Царства небеског које се открива као искуство вечности, без које се свако биолошко живљење обесмишљава. Сећање на смрт покреће човека да се са проблемом смрти суочи тако што ће у загрљају и љубави Свете Тројице, у љубави према другом човеку и заједници са творевином открити вечност као Царство Божје, чији предокус Црква нуди својим постојањем које није од овога света, али које преображава и уводи овај свет у Будући век. Потребни напор аскетског превазилажења индивидуалности се пројављује као победа смрти и прихватање слободног начина постојања које конституише Цркву као благодатни живот, представља истински пут живота у Цркви за сваког човека који то жели.

ЛИТЕРАТУРА

- Антоније Велики, С. (1996). *Поуке светој оци нашеј Антонија о животу у Христу, Доброшљубље I Том*. Манастир Хиландар: Хиландарски преводи.
- Брија, Ј. (1999). *Речник православне теологије*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.
- Григорије Богослов, С. (2001). *Празничне беседе*. Требиње – Врњачка Бања: Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивог.
- Јевтић, А. (2008). *Предавање о Лишурџији*. Манастир Жича.
- Јован Лествичник, С. (1997). *Лествица*. Манастир Хиландар: Манастир Хиландар.
- Левинас, Е. (2017). *Смисао трансценденције*. Фоча – Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Богословски факултет Светог Василија Острошког – Фоча, Друштво филозофа Црне Горе – Никшић.
- Макарије Велики, С. (1996). *Доброшљубље, I Том*. Манастир Хиландар: Манастир Хиландар.

Пимен, А. (2000). *Старечник*. Нови Сад: Беседа.

Софроније, А. (1996). *Видети Боја као што јесте*. Манастир Хиландар: Хиландарски преводи.

Vladimir Stupar

THE NOTION OF LIFE AND DEATH IN THE FRAMEWORK OF CHURCH AND THEOLOGIAN DEBATE

Summary

The presence of death as a consequence of God's creation, as well as the fact that due to the disruption of graceful life of our ancestors Adam and Eve with Holy Trinity, the death becomes an integral part of man's life, while the question of death and eternal life becomes one of his most important questions. It is the experience of life with Holy Trinity in the liturgical communion, both with our neighbors and with whole creation in the Body of Christ, i.e. in the Church, that reveals to us that the death was overcome by Christ – the Bread of Life. It is the fullness of life as a consequence of Holy Spirit's active presence and the experience of eternity in love and freedom as given to us in the Church, which reveals the mystery of the Kingdom to come.

Марина Ђукић Mirzayantz¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет

УДК 81'243:37.018.43
 DOI: 10.7251/FNR1920140M
 Прегледни рад

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА УЧЕЊЕ СТРАНОГ ЈЕЗИКА НА ДАЉИНУ

Након дефинисања појма образовања на даљину, рад пружа детаљан историјски преглед различитих видова учења страног језика на даљину, почев од дописних курсева па све до (интелигентног) флексибилног учења. На примеру неколико глотодидактичких истраживања у којима се испитују ефекти појединих технологија приказе се предности и недостаци учења страног језика на даљину у оквиру сваке описане генерације образовања на даљину. Једногласно мишљење стручњака јесте да су перманентно праћење и познавање педагошких вредности технолошких достигнућа кључ за успешну примену учења страног језика на даљину.

Кључне речи: дефиниција образовања на даљину, генерације образовања на даљину, учење страног језика на даљину, дописни курсеви, флексибилно учење, ефективност, одрживост

Појмовно одређење термина „образовање на даљину“

Проучавање дефиниција образовања на даљину корак је ка његовом бољем разумевању. Појмовно одређење овог термина варира у зависности од земље, образовне установе или научника. У наставку рада цитиране су дефиниције најпознатијих теоретичара.

Након петогодишњег компаративног истраживања наставе на даљину на Институту за студије на даљину при Универзитету у Тибингену (нем. *Deutsches Institut für Fernstudien an der Universität Tübingen*), Ото Петерс (Otto Peters) је од 1974. до 1984. године радио као први ректор

¹ marina.djukic.mirzayantz@filfak.ni.ac.rs

немачког Универзитета на даљину у Хагену (нем. *Fern Universität Hagen*). Његова дефиниција описује овај вид образовања као индустријализован процес, који користи техничка средства како би досегао до великог броја студената:

„Настава/образовање на даљину (*Fernunterricht*) је метода преношења знања, вештина и начина рада рационализована поделом рада и организационим принципима, као и широком употребом техничких средстава, нарочито у сврху израде квалитетних наставних материјала. Она омогућава истовремено подучавање великог броја студената, ма где они живели. То је индустријализована форма подучавања и учења.“ (Peters 1973, цитирала Kraemer, 2008, p. 12).

Мајкл Грем Мур (Michael Grahame Moore) оснивач је и уредник Америчког часописа за образовање на даљину (енгл. *The American Journal of Distance Education*) и члан оснивачког одбора америчког Удружења за учење на даљину (енгл. *United States Distance Learning Association*). Предавао је на Отвореном универзитету (енгл. *Open University*) у Великој Британији од 1977. до 1985. године, након чега се укључио у програм образовања на даљину на америчком Државном универзитету у Пенсилванији (енгл. *Pennsylvania State University*). Мурова дефиниција такође истиче употребу техничких средстава и наглашава одвајање процеса наставе од процеса учења:

„Настава на даљину се може дефинисати као породица инструкционих метода у којима се облици наставе изводе одвојено од учења, укључујући и оне облике који би у сличним ситуацијама били изведени уз присуство студената, тако да комуникација између наставника и студената мора бити омогућена путем штампаних, електронских, техничких или других уређаја“ (Moore 1973, цитирала Kraemer, 2008, p. 12).

Берје Холмберг (Börje Holmberg) своју академску каријеру започео је 1955. године, као директор наставе на Хермодсу (швед. *Hermods*) у Шведској, који је у то време био највећа европска установа за образовање на даљину. На место професора и директора Централног института за истраживање образовања на даљину у Хагену (нем. *Zentrales Institut für Fernstudienforschung, Fern Universität Haagen*) постављен је 1976. године. Као и код Мура, у Холмберговој дефиницији образовања на даљину нагласак је на одвајању учења од наставе и на улози образовних установа у планирању наставног процеса:

„Термин 'образовање на даљину' покрива различите форме учења на свим нивоима, које нису под сталним непосредним надзором наставника присутног у истој просторији са ученицима, али које ипак имају корист од планирања, саветовања и подучавања образовне организације.“ (Holmberg 1977, цитирала Kraemer, 2008, р. 13).

Дезмонд Киген (Desmond Keegan) дуго је радио на Отвореном колеџу Јужне Аустралије (енгл. *Open Access College of South Australia*), након чега је 1984. године у Италији постављен за првог извршног директора Конзорцијума универзитета на даљину (итал. *Consortioperl' Università a Distanza*). Потом је у Ирској водио Центар за истраживање и примену образовања на даљину (енгл. *Centre for Distance Education Research and Applications*). У свом раду *Дефинисање образовања на даљину* Киген је сумирао следеће кључне аспекте овог вида образовања (Keegan, 1980, цитирала Kraemer, 2008, р. 13):

- одвајање предавача и студента;
- утицај образовне установе, нарочито у планирању и припреми наставних материјала;
- употреба техничких средстава;
- обезбеђивање двосмерне комуникације;
- могућност одржавања повремених семинара;
- учешће у најиндустријализованијој форми образовања.

Киген тврди да овим не износи „још једну дефиницију образовања на даљину већ истиче оне елементе који су битни за сваку дефиницију“ (Kraemer, 2008, р. 13). Његово тумачење образовања на даљину из 1990. године указује на различите термине који се користе у англофоној и германофоној средини, зависно од нивоа и врсте образовне установе (примера ради, термин *Fernunterricht* уопштено се односи на високе школе струковних студија, док се *Fernstudium* учесталије користи за универзитетску наставу):

„'Образовање на даљину' је општи термин који укључује спектар стратегија наставе/учења и односи се на: 'дописно образовање' или 'дописно учење' на нивоу средњег образовања у Великој Британији; 'учење код куће' на нивоу средњег образовања или 'независно студирање' на нивоу високог образовања у Америци; 'ванредне студије' у Аустралији; 'настава на даљину' на Отвореном универзитету у Великој Британији. На француском се назива *télé-enseignement*; на немачком *Fernstudium/Fernunterricht*;

на шпанском *education a distancia* и на португалском *teleeducação*“ (Kraemer, 2008, p. 13).²

На основу изложеног, заједничке црте свих наведених дефиниција могу се свести на следеће: (1) образовање на даљину подразумева просторну и временску раздвојеност наставника и ученика; (2) упркос раздвојености, постоји двосмерна комуникација која може бити асинхрона, што значи да учесници не морају истовремено бити на мрежи (као што је, примера ради, дописивање е-поштом, размена порука на форумима), и синхрона када се контакт остварује у реалном времену (нпр. учешћем у просторијама за ћаскање или видео-конференцијама); (3) наставни материјали се достављају помоћу различитих медија (штампаних, визуелних, аудитивних, аудио-визуелних, електронских); (4) настава и учење на даљину одвијају се под окриљем образовне установе.

Генерације образовања на даљину

Историјски развој образовања на даљину обично се посматра кроз генерације. Ренди Гарисон разликује три генерације технолошких иновација – кореспонденцију, телекомуникацију и рачунаре (Garrison, 1985). Он дефинише генерацију као „надоградњу на претходне могућности“, а њен развој описује као „хијерархијску структуру са растућом диференцијацијом технолошког капацитета за интеграцију јединствених система испоруке образовања на даљину“ (Garrison, 1985, p. 236). Сличне класификације понудили су Сорен Нипер (Nipper, 1989), Роналд Бојл (Boyle, 1995) и Синтија Вајт (White, 2003). Ниперов приступ упућује на дописну наставу, мултимедијалну наставу и наставу засновану на рачунарској конференцији. Бојлова трочлана класификација обухвата штампане медије, мултимедије и информационе технологије, док Вајт говори о дописним системима, мултимедијалним системима и онлајн системима. Ове четири класификације показују да се терминолошко разматрање треће генерације променило почетком деведесетих година прошлог века, од када је интернет постао доступан јавности.

Јупинг Венг и Ченгценг Сану воде четврту генерацију образовања на даљину (Wang & Sun, 2001). Њихове прве две генерације поклапају се са поделом коју је предложио Гарисон. Трећа генерација, по њиховом мишљењу, не укључује само рачунаре већ и интернет и мрежу. Четврта генерација настала је појавом интернет технологија које омогућавају комуникацију у реалном времену.

² Истакнуте речи се у оригиналу наводе курзивно.

Џејмс Тејлор иде корак даље и заступа мишљење да је на помолу пета генерација образовања на даљину (Taylor, 2001). Као и код Гарисона (Garrison, 1985), Тејлорову прву генерацију обележила је кореспонденција, тј. штампани материјали. Друга генерација обухвата мултимедије, аудио и видео касете, али и учење помоћу рачунара (Гарисон сврстава касете у прву генерацију). Трећа генерација је дефинисана као учење на даљину које укључује конференције на даљину (код Гарисона друга генерација). Флексибилно учење, како Тејлор назива четврту генерацију, ослања се на интерактивне мултимедије, интернет, мрежу и комуникацију путем рачунара, што одговара Гарисоновој трећој генерацији. На крају, Тејлорова последња генерација је тзв. Интелигентно флексибилно учење:

„Премда [флексибилно учење] још увек добија на популарности, већ се појављује пета генерација образовања на даљину, базирана на даљем искоришћавању нових технологија. Пета генерација има потенцијал да значајно умањи цену онлајн подучавања и тиме значајно повећа приступ могућем образовању и настави на глобалном нивоу. Кроз примену система за аутоматско давање одговора, који захтева употребу софтвера који може да скенира текст електронске поште и одговори интелигентно – без интервенције човека, пета генерација образовања на даљину, интелигентан флексибилан модел учења, донеће квантни скок на економској лествици исплативости.“ (Taylor, 2001, p. 1).

Тејлор, дакле, тврди да ће технологије пете генерације значајно умањити институционалне трошкове путем смањивања потребе за тим да наставници надгледају и интервенишу у синхроним или асинхроним видовима комуникације путем рачунара. Систем за аутоматско давање одговора омогућиће наставницима да максимално искористе време наставе, концентришући се на оне аспекте који не могу бити замењени рачунаром.

У следећем табеларном приказу (Табела 1: Генерације образовања на даљину; Извор: Kraemer, 2008, p. 20), Ангелика Кремер резимира ставове поменутих теоретичара, наводећи за сваку генерацију њене предности и недостатке, време настанка, медије које користи за доставу наставног материјала и врсту интеракције између наставника и ученика.

НАЗИВ	ПЕРИОД	МЕДИЈ	ИНТЕРАКЦИЈА	ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ
Прва генерација: кореспонденција	1840.	Штампани медији	Једносмерна	Наставни материјал је лако доступан широком кругу ученика; економска исплативост.	Спора достава; одсуство тренутне повратне информације; материјали за слушање нису доступни; потребна јака интринзична мотивација.
Друга генерација: Мултимедија	1950.	Штампани медији + мултимедији	Једносмерна (мало прилика за двосмерну)	Постоји могућност за интеракцију; доступност материјала за слушање.	Пристап техничкој опреми.
Трећа генерација: теле-комуникација	1960.	Штампани медији + мултимедији + радио + телевизија	Двосмерна (претежно асинхрона)	Бржа достава наставног материјала; омогућена тренутна повратна информација; настава је више индивидуализована и укључује све четири језичке вештине.	Дужа временска ограничења; флексибилно учење омогућено у слабој мери; потребна путовања до наставних центара; већа цена, зависно од медија.
Четврта генерација: флексибилно учење	1990.	Штампани медији + мултимедији + радио + телевизија + рачунар + интернет	Двосмерна (синхрона и асинхрона)	Настава је синхрона, флексибилна, индивидуализована, интерактивна, колаборативна.	Велики почетни трошкови; могући су високи трошкови одржавања опреме; велики ангажман наставника.
Пета генерација: интелигентно флексибилно учење	У току	Штампани медији + мултимедији + радио + телевизија + рачунар + интернет + систем за аутоматско давање одговора	Двосмерна (синхрона и асинхрона)	Смањење учешћа наставника; значајно смањење трошкова.	

У наставку рада следи детаљнији хронолошки преглед развоја образовања на даљину, са посебним освртом на учење и наставу страних језика.³

Прва генерација

Први писани документ у коме се помиње учење на даљину јесте оглас за дописни курс стенографије, објављен у новинама *The Boston Gazette* 1728. године (Zawacki-Richter, 2011, p. 2). Није познато да ли је комуникација била двосмерна и какав је био одзив на ову понуду. Стога се зачетником учења на даљину сматра британски учитељ Исак Питман (Isak Pitman), који је 1840. своје ученике подучавао стенографији размењујући са њима писма. Након првих корака начињених у Великој Британији, уследили су дописни курсеви у Немачкој, Шведској, Америци, Канади, Јужној Африци. Овакав вид образовања јавио се као последица развијања индустрије и друштвених кретања која су наставу преумерила ка практичним циљевима (Vučo, 2009, str. 216).

Према наводима Нофзингера (Noffsinger, 1928, цитирали Wang & Sun, 2001, p. 544), за утемељиваче дописне наставе страних језика слову Густав Лангеншајт (Gustav Langenscheidt) и Шарл Тусен (Charles Toussaint). Први уџбеник за самостално учење француског језика објавили су 1856. године у Берлину под називом *Brieflicher Sprach-und Sprechunterricht für das Selbststudium der französischen Sprache*. Тусен-Лангеншајт метод (нем. *Methode Toussaint-Langenscheidt*), који је у другој половини 19. века примењиван у дописним курсевима других страних језика, заснивао се на интерлинеарном преводу једноставних реченица, лако разумљивој фонетској транскрипцији и свакодневном понављању градива (Langenscheidt, 2017).

Упркос постојању двосмерне комуникације, дописне школе страних језика нису могле да пруже интеракцију у данашњем смислу те речи, нити су достављале материјале за развијање вештине разумевања говора и вештине усменог изражавања. Комуникација између ученика и наставника била је веома ограничена и успорена због неразвијеног поштанског система тог времена. Када је реч о цени, дописни курсеви су се показали као веома исплативи, али су у исто време од ученика захтевали велику мотивисаност. Премда је прва генерација образовања на даљину трајала скоро век, најмањи напредак је постигнут у домену наставе Л2 засноване на кореспонденцији.

³ У даљем раду за термин *страни језик* користиће се енглеска ознака Л2.

Друга генерација

Појава радија, телевизије, аудио и видео касета отворила је ново поглавље у историји образовања на даљину. Њихова употреба у процесу учења Л2 на даљину, шездесетих година 20. века, учинила је наставну грађу конкретнијом и разумљивијом, а интеракцију наставника и ученика флексибилнијом, стимулативнијом и ефикаснијом (Wang & Sun, 2001). Аудитивни и аудио-визуелни медији допринели су развоју до тада запостављених вештина: усменог изражавања и разумевања говора. Учествујући у телефонским конференцијама, ученици су могли да воде спонтане и неувежбане разговоре на Л2 са својим менторима. Међутим, због недостатка визуелног контакта, такав вид комуникације био је врло компликован и није давао очекиване резултате (Wang & Sun, 2001, p. 547).

Аудио-касете су се показале као економски исплатив и ефикасан начин доставе наставног материјала. Осим што су слушали лекције са касета, ученици су снимке свог говора често слали наставнику на преглед. Он би им потом враћао касету са снимљеним сугестијама и правилним изговором истоветног текста. Основне замерке упућене таквом виду повратне информације односе се на следеће: преслушавање аудио-касета и снимање тонских записа захтевају велики ангажман наставника; није могуће утврдити да ли су ученици схватили разлику између правилног и неправилног изговора; интеракција није спонтана (Wang & Sun, 2001, p. 546).

Видео-траке биле су омиљено наставно средство код практичара наставе Л2 на даљину. Њихове дидактичке могућности огледале су се у визуелном контакту и преносу аутентичних материјала. Ученици су имали потпуну контролу над видео-материјалом (могли су да га преслушавају више пута, зауставе на жељеним местима, самостално одређују време и интензитет рада). Осим тога, видео-касете су код ученика значајно умањиле осећај изолације.

Када је реч о ефикасности⁴, за време друге генерације настава Л2 на даљину позитивно је утицала како на развој рецептивних вештина и вештине превођења тако и на стицање лексичко-граматичког знања (Isenberg, 2010, p. 16). Упркос томе, ефикасност је била ограничена

⁴ Велики речник страних речи и израза одредницу *ефективности* одређује као „деловорност, успешност, ефикасност“ (Клајн & Шипка, 2006, стр. 462). За Мару Ђукић ефикасност неке дидактичке иновације исто је што и ефикасност, у смислу да дидактичка иновација постиже очекивани циљ (Ђукић, 2003, стр. 54). Међутим, ако је циљ постигнут уз минималан трошак, онда се говори о образовној ефикасности (Ђукић, 2003).

и често условљена улагањем додатног времена наставника и ученика. Упоређујући успешност у коришћењу вештина између ученика експерименталне наставе (који су енглески језик у основној школи претежно учили самостално, читајући приче и слушајући аудио и видео траке) и ученика регуларне наставе, истраживачи су установили да су након шест година учења енглеског језика обе групе ученика показале исти учинак у разумевању писаног текста и говора, а да су ученици експерименталне групе имали лошије резултате у области писаног и донекле усменог изражавања (Lightbown et al., 2002, цитирала Isenberg, 2010, р. 16). Анализирајући свој програм учења јапанског језика на даљину, Катаока примећује да, иако педагошки делотворан, интерактивни програм учења путем видео-трака захтева још један сат учења седмично, као и додатно време које координатор програма мора да издвоји уз већ постојеће обавезе (Kataoka, 1986, цитирала Isenberg, 2010, р. 16).

На основу изложеног може се закључити да настава Л2 на даљину током трајања друге генерације може бити ефективна у домену одређених језичких вештина. Међутим, она није увек одржива у оној мери у којој је то настава у учионици која има исте или сличне циљеве.

За другу генерацију везује се и оснивање Отвореног универзитета у Великој Британији. То је први универзитет у Европи који је 1969. организовао студијске програме на даљину. Међутим, први курс страног језика на даљину на овом универзитету изведен је тек 1995. године (White, 2003).

Трећа генерација

За трећу генерацију често се наводи да је обележена применом рачунара, због чега је Гарисон назива рачунарском (Garrison, 1985). Венг и Сан заступају став да је такав термин „преширок и нејасан“ и да се њиме не могу „прецизно објаснити обележја ове генерације“, јер образовање на даљину подржано употребом рачунара има сложену историју и у непрекидном је развоју (Wang & Sun, 2001, р. 547).

Рачунари су у периоду од 1960. до 1984. имали веома ограничену улогу и служили су углавном као средство које ученику даје инструктивне материјале. Први програми за самостално учење језика заснивали су се искључиво на дрил вежбама. Један од најпознатијих таквих програма носио је назив PLATO. Средином осамдесетих година рачунари су постали доступни већем броју факултета, школа и наставника, који су почели интензивније да истражују могућности њихове примене у настави. Под утицајем комуникативног приступа, програми су постали флексибилнији и креативнији када је реч о наставној грађи и начину

рада (Warschauer, 1996). Укључивали су текстове за читање, вежбе реконструкције, разне симулације и језичке игре.

Најзначајније промене у домену учења Л2 на даљину наступиле су деведесетих година 20. века, као резултат појаве две врло важне иновације: мултимедија и интернета. Мултимедијални програмски пакети били су најомиљенији начин испоруке наставног материјала и служили су за презентацију читавог језичког курса, самостално вежбање или тестирање (Wang & Sun, 2001, p. 549). Функционална и техничка интеграција текста, слике, звука, анимације и видеа омогућила је ученицима различите прилазе учењу наставног градива, што је повећало ефективност наставе. Велика пажња је поклоњена тзв. ауторским програмима, који наставнику омогућавају да релативно брзо и лако направи сопствене вежбања, према способностима и интересовањима циљне групе, без познавања програмских језика (Đukić Mirzayantz, 2010).

Друга значајна новина која је унапредила учење на даљину јесте појава интернета. Његов развој текао је невероватном брзином. Већ осамдесетих година интернет је постао саставни део пословног и свакодневног живота појединца, да би деведесетих година доживео праву експанзију и знатно изменио начин образовања на даљину. Суштинску предност интернета, у односу на претходне моделе доставе наставних материјала, чине флексибилност, економичност и једноставност руковања (Wang & Sun, 2001, p. 549). Дидактизоване материјале на мрежи наставник лако може да коригује и допуни, штедећи тако време и новац. Претраживање релевантних интернет страница, читање новина и часописа у електронском облику, слушање радио-емисија и гледање видео-записа само су неки од примера употребе интернета, који отвара и могућност бављења лингвопрагматичким садржајима (Дурбаба, 2011, стр. 148).⁵

Након појављивања асинхроних видова комуникације путем рачунара, учење језика на даљину добија нову димензију. Електронска и говорна пошта, електронске огласне табле, форуми и блогови створили су простор за аутентичну комуникацију и извођење заједничких пројеката ученика који се налазе на потпуно различитим деловима света (Warschauer & Healey, 1998, p. 63). Комуникација путем рачунара омогућила је да интеракција наставника и ученика постане директнија, разноврснија и природнија.

⁵ Лингвопрагматика или лингвокултурологија пружа знања о одређеним културним чињеницама и специфичностима простора у којем се Л2 користи (Дурбаба, 2011, стр. 47).

Током трајања треће генерације настава Л2 на даљину била је нешто успешнија од традиционалне наставе у погледу развијања вештине разумевања говора и вокабулара (Isenberg, 2010, р. 17). С друге стране, премда је показала ефективност, настава Л2 на даљину била је релативно не-одржива јер је, као и у претходној генерацији, захтевала далеко већи временски ангажман него настава у учионици. Као илустрација може послужити истраживање у коме су ученици шпанског језика учили језик тако што су директно пратили традиционалну наставу путем двосмерне видео-конференције (Isenberg, 2010, р. 17). На крају сваког часа ученици су имали обавезу да међусобно продискутују о ономе што су сазнали, поставе питања, ураде задатке користећи исту технологију. Њихов рад надгледао је и усмеравао екстерни наставник који је посредовао у свим формама кооперације између наставника у учионици и ученика који уче шпански на даљину. Ученици који су користили видео-конференцију имали су боље резултате на тесту за утврђивање језичке прогресије од ученика који су учили у учионици. Успех је приписан екстерном наставнику који је провео много времена пружајући ученицима подршку када наступе језичке тешкоће.

Зато је потребно још једном нагласити да је у периоду треће генерације настава Л2 на даљину повећала ефективност, али не и одрживост.

Четврта генерација

Нова технолошка достигнућа средином деведесетих година 20. века означила су почетак четврте генерације образовања на даљину. Једна од најзначајнијих иновација јесте могућност комуницирања путем рачунара у реалном времену. Ова новина је од изузетног значаја за учење Л2 на даљину, с обзиром на то да синхрона комуникација омогућава виртуелну интеракцију која је заиста корисна за учење Л2, посебно за развијање вештине усменог изражавања (Wang & Sun, 2001, р. 549). Сарадња ученика постаје веома важан фактор у процесу учења. Због тога се у четвртој генерацији велика пажња посвећује колаборативном учењу. Помоћу технолошких средстава, као што су просторија за ћаскање, виртуелна играоница, аудио и видео конференција, ученици ступају у непосредан разговор са наставницима, другим ученицима или изворним говорницима. Тиме је двосмерна комуникација замењена вишесмерном. Рачунар више нема улогу допунског наставног средства, већ постаје незаменљив посредник у процесу образовања на даљину (Wang & Sun, 2001, р. 551).

У претходној генерацији хипертекстови на интернету и електронска преписка помогли су ученицима да побољшају разумевање писаног текста и писано изражавање, али не и разумевање говора и усмено изра-

жавање. Интернет технологије у четвртој генерацији подстичу спонтану комуникацију и интеракцију у реалном времену, што одговара савременом концепту наставе Л2, који инсистира на решавању комуникативних задатака и аутономији ученика.

Иако су синхроне комуникационе технологије постале веома популарно и распрострањено средство за трансфер наставних активности, оне нису и једини модел доставе којим се наставници служе приликом подучавања на даљину. У четвртој генерацији употребљавају се сви медији из претходних генерација: штампани материјали, аудио и видео касете, телефон, мултимедији, е-пошта.

Из угла ефективности, модели наставе Л2 на даљину који су настали током четврте генерације са успехом су развијали све језичке вештине у виртуелном окружењу. Емпиричари су установили да комбинована настава, у којој ученици комуницирају са наставником у учионици и путем интернета, доводи до унапређења усменог изражавања (Grgurović, Chapelle, & Shelley, 2013). Ипак, и у овим случајевима немогуће је поуздано утврдити да ли је владање говорним језиком остварено захваљујући времену проведеном у учионици или на мрежи (Isenberg, 2010, p. 18). Резултати на стандардизованом тесту Versant, који мери усмено изражавање, показали су да су ученици почетног и средњег нивоа који су пратили три различита вида наставе шпанског језика (традиционалну, комбиновану и виртуелну) остварили приближно сличан учинак (Blake et al., 2008).

У закључку се може рећи да је настава Л2 на даљину у оквиру четврте генерације испољила мноштво модалитета који испуњавају оба услова: ефективност и одрживост (Isenberg, 2010, p. 18).

Пета генерација

Пета генерација се често повезује са тзв. интелигентним учењем језика помоћу рачунара (енгл. ICALL – *intelligent computer-assisted language learning*, нем. *intelligentes computergestütztes Sprachenlernen*). Ова дисциплина рачунарске лингвистике већ дуже време је у фази развоја, али је још увек далеко од тога да има значајан утицај у глотодидактици. Јохан Гампер и Јудит Кнап дефинишу ICALL као „примену метода и техника вештачке интелигенције у учењу језика“ (Gamper & Knapp, 2002, p. 329). Наводећи бројна истраживања, Дитмар Резлер закључује да интелигентни рачунарски системи намењени учењу Л2 још увек безуспешно покушавају да симулирају људско понашање, односно људску интелигенцију (Rösler, 2007, p. 191). Рачунар и даље има веома ограничену улогу када је реч о повратној информацији приликом вежбања и решавања задатака полуотвореног и отвореног типа.

Када говоримо о будућности образовања на даљину, она се данас може назрети у развоју интерактивних виртуелних окружења какав је тродимензионални виртуелни свет Други живот (енгл. *Second Life*). Када се 2003. године појавио на интернету, Други живот привукао је велику пажњу стручњака за учење Л2 помоћу рачунара, који су у њему првенствено видели платформу за онлајн учење и подучавање (Kraemer, 2008, p. 22).⁶ У Другом животу корисник може да изгради било који виртуелни објекат (универзитет, школу, библиотеку, учионицу) и осмисли било коју активност (предавање, семинар, креативну радионицу). Многе организације за културну размену (*Goethe-Institut, Istituto Italiano di Cultura, Istituto Cervantes, British Council*), одлучиле су да се придруже овој виртуелној заједници и понуде разноврсне активности за учење Л2. Примера ради, Гетеов институт на свом виртуелном острву организује бесплатан курс немачког језика (ниво А2), тематске дневне интеракције са искусним менторима, игре с поделом улога, кратке филмске пројекције (*Goethe-Institut, 2008*). Комуникација између учесника одвија се у реалном времену, путем текстуалних и/или говорних порука.

Настава Л2 на даљину у оквиру пете генерације претежно се заснива на аутоматском препознавању говора и аутоматском добијању повратне информације. Показало се да су електронска вежбања са аутоматском контролом исправности одговора омогућила бољи успех ученика у савладавању лексичко-граматичког знања него вежбања из радне свеске (Ђукић Mirzayantz, 2013; Isenberg, 2010). И поред тога, још увек не постоје докази који би ишли у прилог тврдњи да аутоматизована настава Л2 на даљину у сваком сегменту показује ефективност (Isenberg, 2010, p. 19). Њен концепт је такав да је интеракција наставник-ученик у потпуности замењена интеракцијом рачунар-ученик. Премда је такав вид наставе оптимално одржив, било би непримерено тежити одрживости науштрб ефикасности.

Имајући у виду све до сада наведене појединости, може се закључити да се свака генерација развијала много брже од претходне, али да ниједна није у потпуности заменила раније генерације, тако да данас постоје веома комплексни и разноврсни модели образовања на даљину који се и даље убрзано развијају.

⁶ Да би неко постао становник овог виртуелног света, потребно је да отвори кориснички налог на адреси www.secondlife.com, преузме и инсталира програм и дефинише свог аватара (виртуелног лика коме може придодати визуелне карактеристике у складу са властитим жељама).

Закључак

Учење на даљину је активност која има прошлост дугу 170 година. У раду је приказан историјски развој учења Л2 на даљину почев од дописних курсева па све до (интелигентног) флексибилног модела учења. Разумевањем предности и недостатака различитих генерација технолошких иновација, образовне установе које планирају да примене учење Л2 на даљину много ће лакше изабрати технологију путем које ће преносити знање. Зато је важно да администратори и наставници перманентно прате технолошка достигнућа и трендове у области образовања на даљину, јер ће им то помоћи да изграде модел учења на даљину који ће да пружи најбољу равнотежу између ефективности и одрживости. Бројна истраживања која се баве учењем Л2 на даљину могу помоћи наставницима страних језика у решавању проблема са којима се суочавају приликом осмишљавања својих онлајн курсева. Истраживачи упозоравају да је оптерећење наставника веома важан аспект који треба размотрити пре увођења курсева који се потпуно изводе на даљину.

ЛИТЕРАТУРА

- Blake, J. R., Wilson, L. N., Cetto, M., & Pardo-Ballester, C. (2008). Measuring oral proficiency in distance, face-to-face, and blended classrooms. *Language Learning & Technology*, 12(3), 114–127.
- Boyle, R. (1995). Language teaching at a distance: From the first generation model to the third. *System*, 23(3), 283–294. doi: 10.1016/0346-251X(95)00017-E.
- Đukić Mirzayantz, M. (2010). Primena autorskih programa u nastavi stranog jezika sa posebnim osvrtom na autorske programe *The Authoring Suite i Funwith Texts*. *Komunikacija i kultura online*, 1, 212–221.
- Gamper, J., & Knapp, J. (2002). A review of ICALL systems. *Computer Assisted Language Learning (CALL)*, 15(4), 329–342.
- Garrison, D. R. (1985). Three generations of technological innovation in distance education. *Distance Education*, 6(2), 235–241.
- Goethe-Institut (2008). Second Life – ein zweites Leben. Доступно на: <http://www.goethe.de/ins/ru/lp/prj/drj/arc/008/de3785222.htm>. Приступљено: 26. 02. 2017.

- Grgurović, M., Chapelle A. C., & Shelley, C. M. (2013). A meta-analysis of effectiveness studies on computer technology-supported language learning. *ReCALL Journal*, 25(2), 165–198. doi: 10.1017/S0958344013000013.
- Isenberg, A. N. (2010). *A comparative study of developmental outcomes in Web-based and classroom-based German language education at the post-secondary level: Vocabulary, grammar, language processing, and oral proficiency development*. Необјављена докторска дисертација, одбрањена на америчком Државном универзитету у Пенсилванији.
- Kraemer, A. (2008). Formats of Distance Learning. U: Goertler, Senta and Winke, Paula (Eds.), *Opening Doors through Distance Language Education: Principles, Perspectives, and Practices*. San Marcos, TX: CALICO.
- Langenscheidt KG (2017). Meilensteine der Verlagsgeschichte. Доступно на: <https://www.langenscheidt.de/Unternehmen/ueber-den-Verlag-Meilensteine>. Приступљено: 26. 02. 2017.
- Nipper, S. (1989). Third generation distance learning and computer conferencing. U: Mason, Robin and Kaye, Anthony (Ed.), *Mindweave: Communication, computers and distance education*. Oxford: Pergamon, 63–73.
- Rösler, D. (2007). *E-Learning Fremdsprachen – eine kritische Einführung*. Tübingen: Stauffenburg.
- Taylor, C. J. (2001). Fifth generation distance education. *Higher Education Series*, 40, 1–8.
- Vučo, J. (2009). *Kako se učio jezik*. Beograd: Filološki fakultet.
- Wang, Y., & Sun, C. (2001). Internet-based real time language education: Towards a fourth generation distance education. *CALICO Journal*, 18(3), 539–561.
- Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. *Language Teaching*, 31, 57–71.
- Warschauer, Mark (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. U: Fotos, S. (Ed.), *Multimedia language teaching*, Tokyo: Logos International. Доступно на: <http://www.ict4lt.org/en/>. Приступљено: 26. 02. 2017.
- White, C. (2003). *Language learning in distance education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zawacki-Richter, O. (2011). Geschichte des Fernunterrichts – Vom brieflichen Unterricht zum gemeinsamen Lernen im Web 2.0. In: Schön, S., & Ebner, M. (Eds.), *L3T – Lernen und Lehren mit Technologien*. Graz: Technische Universität Graz, 1–9.

- Дурбаба, О. (2011). *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђукић Mirzayantz, М. (2013). Резултати примене ауторског програма *Hot Potatoes* у настави немачког језика као страног. *Иновације у настави*, 26(4), 79–85.
- Ђукић, М. (2003). *Дидактичке иновације као изазов и избор*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Клајн, И., Шипка, М. (2006). *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Marina Đukić Mirzayantz

HISTORICAL OVERVIEW OF DISTANCE FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Summary

The work provides insight into the historical development of distance education, with special emphasis on distance foreign language learning. The first forms of distance foreign language learning occurred in Germany in 1856 and were based on an exchange of letters. Communication between students and teachers has been very limited and slow by the undeveloped postal system at that time. When audio and audio-visual media (such as radio, television, audio and video cassettes) were brought into distance education in the 1960s, the presentation of learning materials was more concrete and understandable. Their didactic possibilities were reflected in the transfer of authentic materials. However, due to the lack of visual contact, the interaction of teachers and students was very complicated and did not give the expected results. The emergence of computers and web incorporated the possibilities from the previous periods (generations). Functional and technical integration of text, images, sound, animation and video enabled the students' different approaches to learning teaching materials, which increased the effectiveness of distance foreign language teaching. To get in touch and to work together with students, teachers use asynchronous and synchronous forms of CMC (such as chat rooms, social networking, audio and video conferencing). The development of interactive virtual environments and artificial intelligence created a new concept of dis-

tance foreign language which is predominantly based on the application of automated response systemes and computer-student interaction. However, the computer still has a very limited role when it comes to simulating human behavior. Summarizing the above, we can conclude that the history of distance foreign language language has come a long way from correspondence courses to (intelligent) flexible learning on the web.

Даница М. Јеротијевић Тишма¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Департман за англистику

УДК 811.111'342:811.163.41'342.2
 DOI: 10.7251/FNR1920157T
 Оригинални научни рад

ПРОДУКЦИЈА ПОСТАЛВЕОЛАРНИХ НИЗОВА У ЕНГЛЕСКО-СРПСКОМ МЕЋУЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ

У раду се методама експерименталне фонетике испитује продукција посталвеоларних низова (нарочито /tr/ и /dr/) код српских студената енглеског као страног језика. За популацију испитаника одабрани су студенти прве године англистике Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. У сврху поређења, акустички су анализирана и два изворна говорника америчког варијетета. Одабрани посталвеоларни низови анализирани су у иницијалној и медијалној позицији како би се утврдили спектралне карактеристике датих комбинација гласова у овом специфичном гласовном окружењу. Корпус добијен снимањем говорника анализиран је у *Praat*-у којим су генерисане спектрограмске илустрације продукције гласова. Резултатима смо тако приступили са квалитативног и квантитативног аспекта и утврдили да се међујезички фонолошки систем одликује пре свега високим степеном варијабилности, често и непредвидивости, где се, на путу од матерњег ка страном фонолошком систему, преплићу карактеристике и једног и другог, а сам процес усвајања готово никада није сасвим окончан и дефинитиван. Сходно томе, резултати рада упућују на значајне педагошке импликације везане за наставу изговора у српском контексту усвајања енглеског као страног језика.

Кључне речи: међујезичка фонологија, посталвеоларни низ, енглески, српски, продукција.

¹ danica.tisma@filum.kg.ac.rs

УВОД

Перцепцију и продукцију нових фонемских и фонетских контраста обликоваће систем контраста из матерњег језика. Зато је питање да ли су одрасли говорници у стању да интегришу вишеструке акустичке параметре у перцепцију нематерњег контраста. Различито овладавање контрастима страног језика може бити последица чињенице да нематерњи говорници различитом брзином модификују постојеће контрасте које са собом носе из матерњег језика и имају различите стратегије при усвајању новог фонетског обележја у страном језику. Сам међујезички систем има значајан допринос у процесу овладавања нематерњим фонетским обележјима, јер се не ради само о једноставном процесу интерференције матерњег језика (Silbert et al., 2015, p. 99). На пример, неки говорници арапског ће контраст звучних и беззвучних плозива продуковати ближе енглеским изворним говорницима, док ће код неких бити уочљивији призвук матерњег језика.

Међујезик је, дакле, стабилан систем који дозвољава уношење индивидуалних стратегија и различит степен способности манипулације новим фонетским контрастима. *Модел перцептивне асимилације* каже да тешкоћа при слушању гласова страног језика проистиче из фонетско-артикулаторних сличности, као и разлика између два гласа у матерњем и страном језику (Best, 1994, p. 189). Новостечена фонема асимиљује се у већ постојећи систем матерњег језика, из чега настаје способност разликовања и изговора циљних гласова (Best et al., 2001, p. 777). Ако се фонетски контраст из страног језика асимиљује у различите категорије матерњег језика, то ће резултирати тачним разликовањем. Ако се деси супротно, да се контраст асимиљује у једну категорију матерњег језика, тачност разликовања контраста зависиће од тога колико добро се категорија из контраста асимиловала (Best, 1994, p. 190). Према *Моделу учења говора* перцепција је основни узрок појаве страног акцента, прецизније, тзв. класификација еквиваленције (енгл. *equivalence classification*) (Flege, 1995), која омогућава перцепцију константних категорија упркос непрегледној варијабилности говора. Идентични гласови (постојећи у оба система) не би требало да представљају проблем при усвајању, обележавају се истим симболом Међународног фонетског алфабета и не разликују се акустички и перцептуално у значајној мери. Они, као и слични гласови, подлежу класификацији еквиваленције, али то не утиче негативно на њихову продукцију. Нови гласови немају парњак у фонолошком систему матерњег језика и самим тим се акустички разликују, док се слични гласови систематски разликују од гласа из матерњег језика са којим се лако поистовећују, обележавају се истим симболом, али су акустички различити и највећи изазов при усвајању (Flege, 1987, p. 48).

УТИЦАЈ ФОНЕТСКОГ ОКРУЖЕЊА НА УСВАЈАЊЕ ГЛАСОВА СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Међу бројним лингвистичким факторима, фонетски контекст сматра се једним од највећих узорака варијабилности у говору (Fowler, 1981, pp. 128–129). У различитим фонетским окружењима фонеме се не реализују на исти начин, већ су њихови утицаји међусобно испреплетани. *Коартикулација* (енгл. *coarticulation*), дакле, подразумева прилагођавање артикулатора и читавог говорног апарата, тј. транзиције вокала и консонаната (Chomsky, Halle, 1968, p. 295). Ипак, иако слична, коартикулација се не може поистоветити са фонолошким процесом асимилације, управо зато што је фонетска по природи. Окружење, стога, може олакшати или отежати изговор одређеног сегмента.

Важност фонетског окружења огледа се и у томе што се јасне акустичке карактеристике гласа могу променити у зависности од фонетског контекста, те се тако контраст између /s/ и /ʃ/ може смањити испред заобљеног вокала (Mullennix et al., 1989, p. 368). У литератури је добро познат и често истраживан ефекат контекста на кретање форманата вокала, а нарочито у алвеоларном окружењу долази до великих померања форманата, посебно, као што је већ поменуто, заобљених вокала (Hillenbrand et al., 2001, p. 748).

Фонемски и фонетски контрасти на почетку речи усвајају се пре оних у финалној позицији у речи, према појединим истраживањима (Eckman, Iverson, 1994, p. 261), што значи да ће ученици најпре усвојити контрасте у одређеним позицијама, а затим у осталим. Такође, сматра се да ће ученици усвојити фонемски контраст у морфолошким изведеницама тек након што усвоје дати контраст у простим, тј. мономорфемским речима, и то опет у позицијама попут иницијалне позиције у речи (Eckman et al., 2003, p. 198). Са друге стране, јапански ученици енглеског као страног језика, нпр., са већом прецизношћу перципирају ликовне консонанте у финалној него у иницијалној позицији у речи, што још једном наглашава важност фонетског окружења (Strange, 1992, pp. 197–200). Ученици страног језика могу боље усвојити гласове и контрасте међу њима уколико се срећу са различитим контекстима.

СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ У МЕЂУЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ

Усвајање фонолошког система страног језика подразумева и разумевање дистрибуције и комбинације гласова, као и начин на који се они међусобно условљавају. Ученици стога треба да усвоје и оне форме које условљава дати контекст у коме се нађу, а не само изоловане фонеме

(Pearman, 2007, p. 23). Варијабилност контекста, као што је добро познато, условљава различите контекстуалне реализације фонема, тј. алофоне (Ashby, 2011, p. 12). Такође је сасвим јасно да су алофонске варијације у потпуности предвидиве и налазе се у комплементарној дистрибуцији (Gussenhoven, Jacobs, 2011, p. 63). Задатак ученика јесте да уоче колико су две контекстуално условљене варијанте сличне или различите, а у случају усвајања матерњег језика ово разликовање дешава се током прве године живота (Werker, Curtin, 2005).

У истраживању пловива у међујезичком систему комбинације алвеоларни пловив [t,d] + ротички апроксимант [r] заузима посебно место с обзиром на специфичност алофонских варијација датих пловива у овом контексту. Установљена правила алофонских варијација алвеоларних пловива кажу да се дати гласови испред ротичког апроксиманта изговарају повлачењем уназад, што може резултирати поистовећивањем поменутих алофона са африкатама, јер место артикулације постаје исто, односно посталвеоларно. У изговору датих посталвеоларних секвенци постоји значајна варијабилност и код изворних говорника, те ће припадници неких дијалеката реализовати пловив + [r], с тим што се ротички апроксимант може реализовати као вибрант или ређе ретрофлексно, док ће други говорници изговарати повучено [t, d] + ретрофлексно [r] (Ladefoged, 2006). Оваква варијабилност свакако доводи и до варијабилне артикулације и код неизворних говорника.

Изговор алвеоларних пловива /d/ и /t/ повући ће се уназад (енгл. retracted /d/, /t/) испред ретрофлексног изговора апроксиманта /r/, нпр. try [tɹaɪ]. Дати алофони могу изазвати конфузију код српских ученика енглеског као страног језика, јер аудитивно наликују /tʃ/ и /dʒ/, те ће ученици гласове у овом контексту често погрешно транскрибовати и изговарати као претходно поменуте, о чему смо већ говорили. Нешто ређе, старији говорници задржаће алвеоларну артикулацију у овим контекстима (Ladefoged, 2006, pp. 71–76).

Гимсон (1978, p. 149) сматра да иако посталвеоларни низови /tr/, /dr/ немају засебни фонемски статус у енглеском језику, на њих треба обратити пажњу нарочито у настави страног језика, јер дате реализације умногоме подсећају на африкате. Са друге стране, има аутора који посталвеоларну реализацију датих пловива виде као фонемску, тј. да се могу третирати као јединствен ентитет који има разликовну функцију, нпр. *trip/drip* (Coxhead, 2006, p. 5). Наравно, овакво тумачење подложно је критици с обзиром на то да у датим контекстима дистинктивност доноси звучност/беззвучност пловива, више него алофонска реализација. Најскорија, знатно опширнија студија, уско фокусирана на дати сугласнички низ, говори о фонемизацији коартикулаторног ефекта, односно о

гласовној промени која се увелико одвија у северно-америчком варијетету, тј. да посталвеоларна африкација преузима доминантно место у изговору датих низова сугласника (Magloughlin, 2018, p. 143).

Међутим, колико нам је познато, опширнијих студија везаних за усвајање дате комбинације сугласника у српском научном контексту готово да нема. У једној од студија, Биљана Чубровић (2008, p. 148–149) је закључила да пажњу нарочито треба обратити на комбинације /tr/ и /dr/, јер дати посталвеоларни низови представљају проблем посебне врсте, и дешава се да најчешће српски говорници користе африкате као супституенте у изговору.

Имајући претходно наведено у виду, наш рад се фокусира на продукцију поменуте комбинације гласова код српских говорника енглеског као страног језика, а нарочито на акустичку анализу изговорених гласова.

МЕТОДОЛОГИЈА

Циљ истраживања

Рад првенствено има за циљ да анализира спектрограме продукције посталвеоларних низова код српских студената енглеског као страног језика и да их упореди са продукцијом изворних говорника америчког енглеског варијетета. На тај начин заправо настојимо методама експерименталне фонетике утврдити ниво усвојености гласова страног језика и детаљније истражити акустичке специфичности сугласничких група какве су /tr/ и /dr/.

Истраживачка питања

Како бисмо спровели задате циљеве истраживања, у раду смо поставили следећа истраживачка питања:

- Које су реализације посталвеоларних низова у српско-енглеском међујезичком систему?
- Какве су акустичке специфичности спектралних слика продукције посталвеоларних низова у енглеско-српском међујезичком систему?
- Које су варијације изговора алофона звучног и безвучног алвеоларног плозива у пре-ротичком контексту у енглеско-српском међујезичком систему?

Испитаници

Када је реч о опису популације испитаника нашег истраживања, у истраживању је учествовало десет испитаника (шест женског и четири мушког пола; просек година 19,4; из Крагујевца (=5), Краљева (=2), Ђуприје (=1), Јагодине (=1) и Крушевца (=1); средња школа (гимназија (=6), медицинска (=2), економска (=1) и техничка (=1)), студената прве године Катедре за енглески језик и књижевност Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, академске 2013/2014. године, чија је продукција најилустративнија у случају анализираних феномена. У корпусу се такође налазе два изворна говорника америчког енглеског варијетета, лектори енглеског језика у Крагујевцу и Новом Пазару, просек година 23,5 (Ендовер, Масачусетс и Кливленд, Охајо). При одабиру узорка водили смо рачуна о контролисању важних фактора који се наводе у литератури, попут пола, годишта, првог језика, деформитета слушног и говорног апарата (Harrington, 2010, p. 7). Број испитаника за експериментално-фонетска истраживања је најчешће 10–20, а више од 50 испитаника за фонетске тренинге и тестирање система аутоматског препознавања говора.

Инструменти

Као инструменти за прикупљање снимљеног корпуса послужили су нам листа речи, читање параграфа и листа питања за интервју која је имала за циљ да изнедри спонтани говор. Листа речи садржала је примере посталвеоларних низова у иницијалној и медијалној позицији са примерима преузетим из различитих извора (Gimson, 1978, pp. 149–219; Jones, 1979, pp. 138–216; Jones, 2012). Листа речи спада у формалније типове тестова продукције говора и честа је техника прикупљања корпуса у истраживањима (Thompson, 1991). Када је реч о инструменту пасуса за читање, адаптирани су пасуси из текстова “The Story of Arthur the Rat” (Markham, Hazan, 2002, p. 16) и “The Three Little Pigs” (Rau et al., 2009, pp. 610–611). Питања у интервјуу била су налик полуструктурисаном интервјуу (Saunders et al., 2003, pp. 245–246), у смислу да је за већину питања постојало потпитање у случају да испитаник застане у излагању или дâ само кратак одговор. Питања у интервјуу су састављена из више извора (Labov, 1973, 1984; Rau et al., 2009, p. 615). Одабрани број примера за /tr/ и /dr/ секвенце био је по четири у сваком задатку, дакле по дванаест примера за сваки пар посебно. Илустративни примери африката за поређење узети су из истих извора.

Процедура и анализа корџуса

За обраду података добијених тестирањем продукције циљних гласова користили смо методе експерименталне фонетике (акустичку анализу и интерпретацију спектрограма). Резултате акустичке анализе наших испитаника упоредили смо са резултатима изворних говорника. Имајући у виду да у литератури не постоји потпуна сагласност око тога да ли пол може утицати на акустичке параметре консонаната (Morris et al., 2008), наше испитанике поредили смо са изворним говорницима истог пола. Тестирање продукције циљних гласова, односно снимање испитаника обављено је током зимског семестра 2013/2014. академске године (октобар–јануар) у оквиру курса Фонетика енглеског језика. Друга два говорника чију смо продукцију касније анализирали поређења ради (Ендовер, Масачусетс и Кливленд, Охајо), снимљена су новембра 2015. године у Новом Пазару и Београду. При снимању корпуса узели смо у обзир препоруке литературе у вези са околином у којој се одвија снимање, опремом и чувањем материјала (Kent, Read, 2002, p. 101). Снимање је обављено компјутерским програмом Audacity 2.0.5, микрофоном Vivanco dm40, са 44.1 kHz висином семпловања и 16-битном конверзијом сачувано у WAV формату за листе речи и читање пасуса, а компјутерским микрофонима за интервјуе. Изворни говорници снимани су дигиталним рекордером Olympus Digital Voice Recorder VN-8600PC са уграђеним микрофоном исте висине семпловања и конверзије.

Акустичка анализа одабрана је као метод анализе продукције гласова јер допуњује аудитивну методу прецизношћу фонетског описа гласова (Baart, 2010, pp. 2–3). Транскрипција гласова заснована на аудитивној методи представља значајну полазну основу, међутим она није довољно објективна као инструментална анализа (Harrington, 2010, p. 1). У нашем истраживању акустичка анализа спроведена је употребом компјутерског програма за анализу говора *Praat*, верзија 6.02.3 (Boersma, Weenink, 2016).

Потребне статистичке анализе (дескриптивна статистика и анализа варијансе) обављене су у статистичком програму SPSS, верзија 24.0.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

У табелама 1 и 2 налазе се резултати квантитативног дела истраживања за комбинацију гласова, односно проценат различитих реализација посталвеоларних низова у три задатка различита по формалности. Табела 1 приказује безвучну, а Табела 2 звучну варијанту плозива у датом низу. У првој колони табеле дате су реализације посталвеоларних низова

које смо затекли у корпусу, редом одозго надоле: комбинација алвеоларни пловив + вибрант, алвеоларни пловив + ретрофлексни апроксимант, алвеоларни пловив повучен уназад + ретрофлексни апроксимант и африката + вибрант.

Табела 1. Процентуални удео реализација /tr/ у сва три задатка у односу на укупан број примера

Реализације /tr/	Листа речи	Читање	Интервју
[tr]	15%	17.5%	20%
[tɹ]	20%	20%	30%
[tɹ̥]	45%	40%	35%
[tʃr]	20%	22.5%	15%
Укупно	40 (100%)	40 (100%)	40 (100%)

На основу резултата приказаних у претходној табели, видимо да је доминантна реализација безвучни пловив повучен уназад који прати ретрофлексни апроксимант, односно посталвеоларна локализација алвеоларног пловива, а примећујемо и благо смањење процента са смањењем формалности задатка. Интересантно је да је друга по учесталости реализација алвеоларног пловива уз пратњу ретрофлексног апроксиманта. Анализа варијансе за безвучну варијанту на почетку посталвеоларног низа није показала статистички значајну разлику међу задацима ($F = 0.046$, $p = 0.955$), тј. варијабилност формалности задатка није се показала као статистички значајан предиктор варијабилности продукције, чему се узрок може потражити у релативно малом броју испитаника.

Табела 2. Процентуални удео реализација /dr/ у сва три задатка
у односу на укупан број примера

Реализације /dr/	Листа речи	Читање	Интервју
[dr]	15%	17.5%	15%
[dɹ]	22.5%	15%	20%
[dɹ]	47.5%	45%	42.5%
[dʒr]	15%	22.5%	22.5%
Укупно	40 (100%)	40 (100%)	40 (100%)

Као што се може видети из Табеле 2, и код звучног плозива у посталвеоларном низу видимо да је доминантна реализација алофон повучен уназад праћен ретрофлексним апроксимантом, а учесталост поново опада са смањењем формалности говорног стила. Звучни алвеоларни плозив праћен ретрофлексним апроксимантом јавља се у приближно једнаком проценту као и када је праћен вибрантом. Слично раније наведеним примерима, анализа варијансе за звучну варијанту на почетку посталвеоларног низа такође није показала статистички значајну разлику међу задацима ($F = 0.302$, $p = 0.741$), те се и овде може рећи да варијабилност формалности задатка није статистички значајан предиктор варијабилности продукције посталвеоларних низова код конкретног узорка наших испитаника.

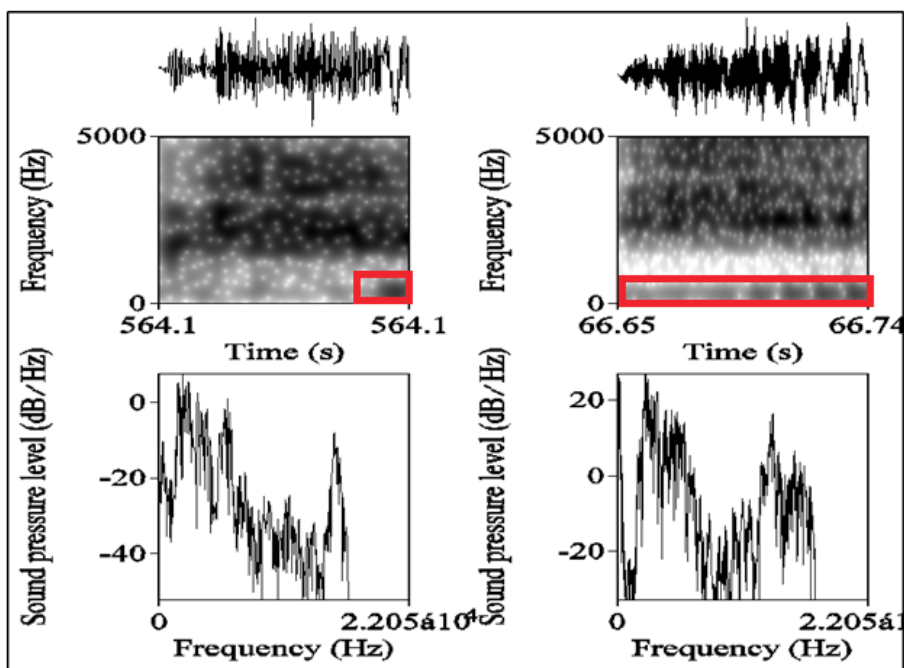
Ваља напоменути да код изворних говорника америчког енглеског варијетета реализација низова сугласника који су предмет овог истраживања у свим случајевима и задацима остварује се искључиво посталвеоларно уз ретрофлексну артикулацију апроксиманта, без изузетка, што потврђује налазе претходне студије и сведочи о гласовној промени која је увелико у току у северноамеричком варијетету (Magloughlin, 2018).

Реализације неизворних говорника показују већу варијабилност, што се може објаснити испреплетаним утицајем матерњег и страног фонетско-фонолошког система. Такође, различите реализације ротичког апроксиманта условљавају различиту артикулацију плозива, што је занимљив пример коартикулационог ефекта.

Пре него што представимо спектрограме неизворних говорника који су главни фокус нашег рада, упоредићемо артикулације посталвеоларних низова са посталвеоларним африкатама у енглеском језику код узорка изворних говорника америчког варијетета.

На сликама 1 и 2 поредимо спектрограме и спектралне исечке звучног и беззвучног плозива испред [r] са звучном и беззвучном африкатом код изворних говорника. Сматрамо да дато поређење има важне импликације за наставу изговора енглеског страног језика јер, судећи по досадашњој пракси, обично се повучени изговор алвеоларних плозива код ученика поистовећује са африкатама. На спектрограмима се налази изговор једног истог говорника у истом задатку. О варијабилном изговору посталвеоларних секвенци код неизворних говорника већ смо говорили.

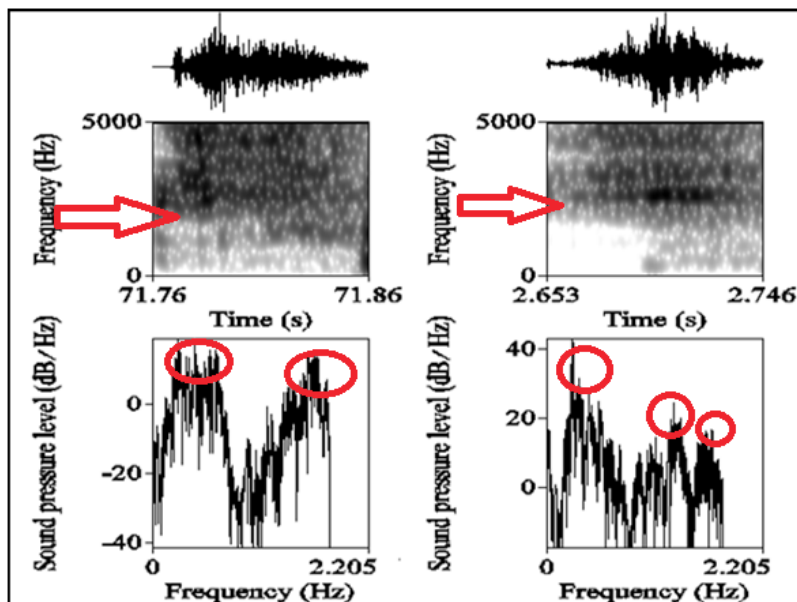
Слика 1. Поређење звучног алвеоларног плозива из посталвеоларног низа и звучне африкате код изворног говорника
(речи: dream [dri: m] и jeer [dʒiə])

На спектрограму са Сlike 1 видимо да африката задржава пуну звучност (десно), док се алвеоларни плозив испред ротичког апроксиманта реализује обезвучено. Концентрација енергије у спектру је нешто виша код африкате, а такође видимо да се спектрални исечци разликују.

Из датог можемо закључити да су алофонска реализација и африката сличне услед приближеног места артикулације, али се никако не могу третирати као идентичне.

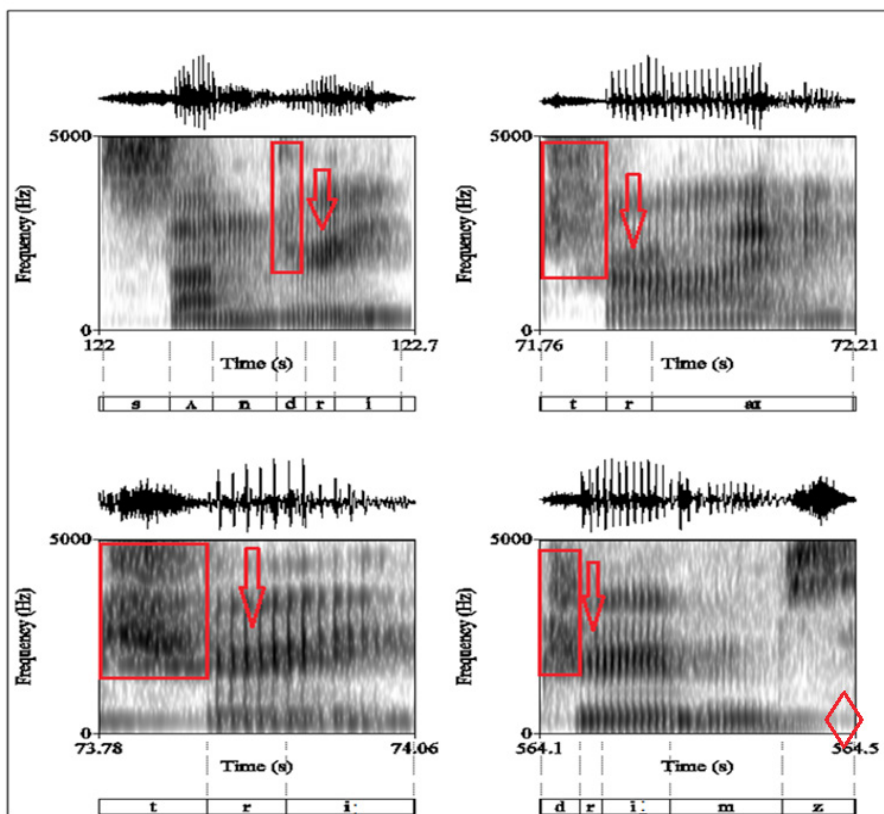
Слика 2. Поређење безвучног алвеоларног плозива из посталвеоларног низа и безвучне африкате код изворног говорника (речи: try [traɪ] и cheap [tʃi:p])

Ситуација је слична и код безвучних варијанти (Слика 2). Код африкате (десно) спектрална енергија почиње нешто више, а такође видимо и разлике у спектралним врхунцима на исечку. Свакако дата сличност артикулације доприноси повећању несигурности и варијабилности у изговору посталвеоларних низова код српских говорника енглеског као страног језика.

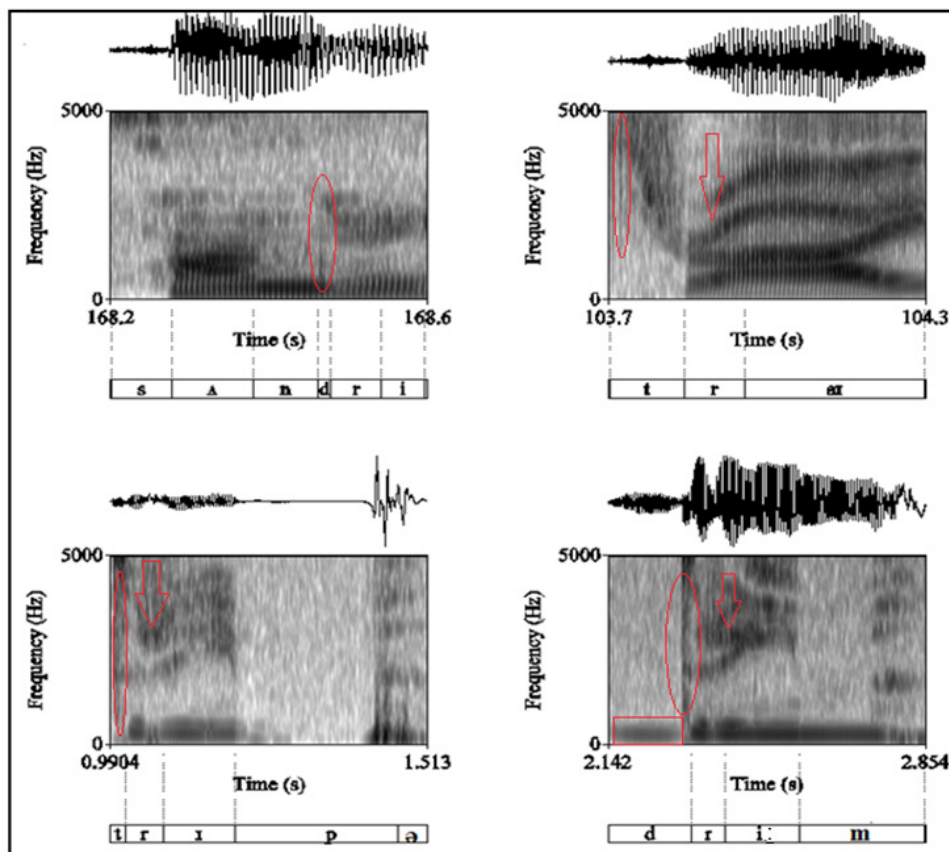
Ради боље прегледности, више спектрограма који илуструју артикулацију на коју се фокусирамо смештено је на једну слику. Најпре ћемо приказати типичне реализације [t, d] повучених уназад код изворних говорника (Слика 3), а затим приказујемо неколико варијација изговора посталвеоларних секвенци код српских говорника енглеског као страног (Слика 4).

Слика 3. Реализација алвеоларних пловива испред [r] код изворних говорника у различитим окружењима (печи: sundry ['sʌndri], try [traɪ], tree [tri:] и dreams [dri:mz])

Код нашег узорка изворних говорника апсолутно свуда се језик повлачи уназад иза алвеола и посталвеоларном изговору се придружује ретрофлексни апроксимант без обзира на тип задатка. Примери су узети из сва три задатка, два из листе речи (горе) и читање параграфа и интервју (редом доле). Код свих примера видимо шум који се прикључује пловиву, с тим што осцилограми не показују прасак јачег интензитета, а углавном је прасак нечујан. Код ретрофлексног апроксиманта уочавамо карактеристични пад другог и трећег форманта, а на последњем спектрограму у речи *dreams* јасно је видљиво постепено обезвучавање финалног фрикатива.

Слика 4. Очување пловива у посталвеоларним секвенцама
код неизворних говорника (речи: *sundry* ['sʌndri], *try* [tri], *trip* [trip]
и *dream* [dri:m])

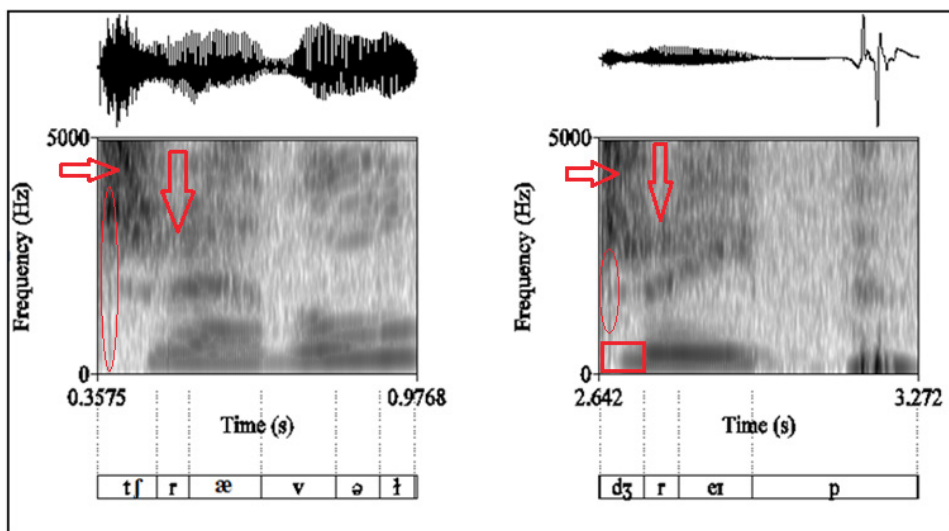

У корпусу смо пронашли примере где српски говорници чувају пловиве у изговору, али је изговор ротичког апроксиманта варијабилан: иде од алвеоларног вибранта (налик оном у српском или шкотском) до ретрофлексне артикулације (Слика 4). На горњим спектрограмима приказане су ретрофлексне артикулације апроксиманта, а на доњим артикулације сличне српском вибранту. Други спектрограм речи *try* (горе десно) фино илуструје формантске транзиције настале снижавањем трећег форманта код ротичког вибранта и наставком ка дифтонгу. На трећем спектрограму (доле лево) видимо веома дуг период оклузије испред финалног билабијалног пловива и готово вокалску структуру након експлозије која сведочи о могућем епентетичком [ə] на крају речи. Последњи спектрограм је такође занимљив, најпре видимо пуну експлозију

и звучност иницијалног плозива, а посебно је интересантан и финални назал код кога пре формантске структуре видимо дуг период вибрирања гласних жица и проток ваздуха кроз нос без уклањања препреке и отпуштања ваздуха.

У корпусу смо, додуше нешто ређе, наилазили на комбинацију африката + вибрент и код звучног и код беззвучног плозива, која аудитивно указује на присуство снажног страног нагласка. Код испитаника који тако артикулишу поменути низ гласова, на исти начин артикулације наилазили смо без обзира на тип задатка. На Слици 5 се налазе спектрограми и звучног и беззвучног плозива у комбинацији са ротичким апроксимантом, артикулисани као [tʃr] и [dʒr].

Слика 5. Артикулација посталвеоларних секвенци код испитаника са израженим страним нагласком – комбинација африката + вибрент (печи: *travel* ['trævʌ] и *drape* [dreɪp])

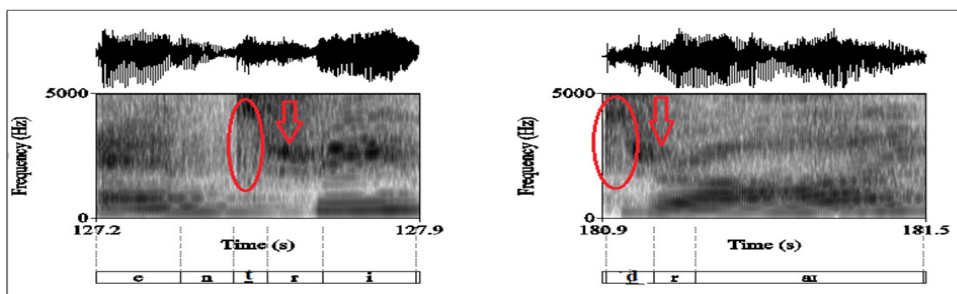

На спектрограму лево (Слика 5) ротички апроксимант у потпуности задржава звучност, а занимљива је и слика лабиоденталног фрикатива. Наиме, његова артикулација отпочиње нестридентним шумом, али негде на половини поприма сонантску, формантску структуру, што говори о сложеној природи датог гласа, која као таква неретко изазива тешкоће у изговору у српско-енглеском међујезичком систему. Такође, присуство форманата говори о артикулацији српског сонанта, а не енглеског фрикатива, али о специфичностима овог гласа ћемо подробније говорити касније. Спектрограм лево је нарочито занимљив јер најпре

видимо делимично обезвучавање иницијалне африкате, али и пуну звучност апроксиманта, а посебну пажњу треба указати прилично дугом периоду оклузије финалног билабијалног пловива. На оба спектрограма јасно су видљиве експлозије пловива који чине саставни део африката на почетку речи.

На Слици 6 видимо два занимљива спектрограма који приказују изговор оба алвеоларна пловива, а одсликавају покушаје неизворних говорника да артикулације приближе изворним говорницима, односно у процесу су формирања нове категорије.

Слика 6. Алтернативна артикулација посталвеоларних секвенци код неизворних говорника на путу формирања нове категорије (речи: *entry* ['entri] и *dry* [drai])

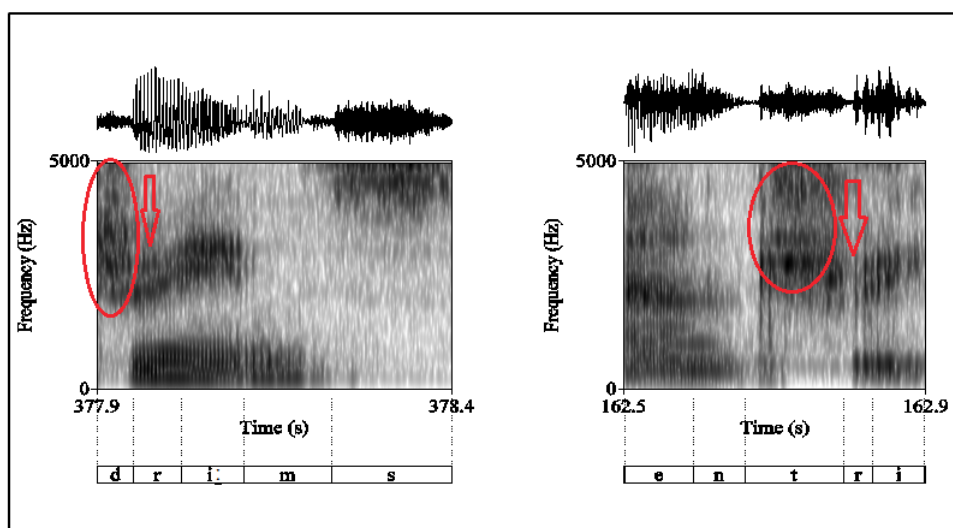

Наиме, са леве стране безвучни алвеоларни пловив у медијалној позицији изговорен је тако да је присутан прасак и снажан шум, те је резултат артикулације заправо комбинација [t] + [s], слична хиперкоригованој артикулацији о којој смо говорили. На спектрограму десно у изговору се јасно чују два одвојена елемента [d] + [ʒ], с тим што је први елемент делимично обезвучен. Овакви примери сведоче о покушајима да се установи нова фонетска категорија за алофонске варијације циљног језика у међујезичком систему, али и о апроксимативним вредностима гласова у њему. Они су негде између матерњих и циљних гласова. Немогућност артикулисања датих секвенци налик изворним говорницима говори с једне стране о потенцијалним потешкоћама у перцепцији, али и о немогућности прилагођавања fine моторике говорног апарата чак и ако је перцепција исправна.

С друге стране, код неколико испитаника чији изговор енглеског карактерише присуство страног нагласка у минималној мери, нашли смо изговор сличан матерњим говорницима, што сведочи о могућности

формирања нове категорије без обзира на то што је реч о непостојећој комбинацији у матерњем фонетско-фонолошком инвентару. На спектрограмима са Сlike 7 видимо реализацију алвеоларних пловива повлачењем ка тврдом непцу.

Слика 7. Артикулација посталвеоларних секвенци приближена изговору матерњих говорника енглеског језика у задатку интервјуа и листе речи (речи: *dreams* [dri:mz] и *entry* ['entri])

Спектрограми са Сlike 7 приказују реализације посталвеоларних низова приближене изворним говорницима, односно ретрофлексну артикулацију апроксиманта и посталвеоларну реализацију пловива, тј. продукцију језиком повученим ка задњем делу усне дупље. Први спектрограм са Сlike 7 (лево) нарочито је занимљив због обезвучавања финалног фрикатива, које смо иначе често налазили у корпусу иако окружење захтева звучну реализацију. Ниски други и трећи формант услед ретрофлексне артикулације [r] јасно су изражени на оба спектрограма.

ЗАКЉУЧАК

Након представљених теоријских поставки и досадашњих истраживања усвајања консонаната и консонантских скупина, у раду смо представили резултате истраживања, односно анализу спектрограма продукције посталвеоларних низова, комбинација /tr/ и /dr/, код српских студената енглеског као страног језика. Поред резултата продукције гласова код неизворних говорника, представили смо и спектрограме изворних говорника америчког варијетета како бисмо упоредили сличности и разлике у односу на продукцију неизворних говорника и скренули пажњу на специфичности међујезичког система. Резултати су показали да је доминантна реализација код српских говорника алофонска варијација алвеоларних плозива повучених уназад, односно посталвеоларна реализација, слично изворним говорницима који посталвеоларни низ без изузетка реализују на тај начин. Међутим, за разлику од изворних говорника, неизворни говорници показују још три реализације, које су интересантни примери коартикулационог ефекта ротичког апроксиманта на плозив и обрнуто. У датим реализацијама присутан је утицај трансфера из матерњег фонетско-фонолошког система. Анализа варијансе није показала статистички значајан утицај формалности говорног стила на реализацију посталвеоларних низова у случају нашег узорка испитаника.

Опште узев, резултати су показали висок степен варијабилности у међујезичком систему, која се креће од продукције гласова матерњег језика и присуства снажног страног нагласка, преко продукција које су негде између, односно на путу ка формирању нове категорије, до изговора посталвеоларних низова приближених изговору изворних говорника. Дата варијабилност указује на чињеницу да је усвајање неумитни процес који нема финални производ, чиме се заправо улива нада у могућност усвајања нових категорија током читавог трајања учења уз претпостављену идеју о очувању неуропластичности људског мозга. Испреплетаност фактора који би могли утицати на дато стање ствари представља изазов за будућа истраживања. Даља истраживања би се такође могла позабавити мерењем спектралних карактеристика шума из продуктованих посталвеоларних низова са спектралним вредностима шума енглеских африката. Ограничења нашег истраживања леже у недовољној систематичности и организованости примера у сва три задатка, листи речи, читању пасуса и интервјуу, чиме би се могла обезбедити прецизнија квантификација резултата продукције.

Међутим, преглед продукције посталвеоларних низова у међујезичком систему представљен на овакав начин указује на важне педагошке импликације у настави изговора енглеског језика у српском научном

контексту. Уочена варијабилност у процесу усвајања требало би да скрене пажњу наставника на неопходност приступања настави изговора са различитих аспеката, и теоријских и практичних, узимајући у обзир индивидуалне потребе студената и обликовање наставног материјала у складу са њима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ashby, P. (2011). *Understanding Phonetics (Understanding Language)*. New York: Routledge.
- Baart, J. L. G. (2010). *A Field Manual of Acoustic Phonetics*. US: SIL International.
- Best, C. (1994). The emergence of native-language phonological influences in infants: A perceptual assimilation model. In J. Goodman and H. Nusbaum (Eds.), *The Development of Speech Perception: The Transition from Speech Sounds to Spoken Words*. (pp. 167–224). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Best, C. T., McRoberts, G. W., Goodell, E. (2001). Discrimination of Non-Native Consonant Contrasts Varying in Perceptual Assimilation to the Listener's Native Phonological System. *Journal of the Acoustical Society of America*, 109 (2), 775–794.
- Boersma, B., Weenink, D. (2016). Praat: Doing phonetics by computer (Version 6.02.3) [Computer program]. <http://www.praat.org/>. > 21. 6. 2016.
- Chomsky, N., Halle, M. (1968). *The Sound Pattern of English*. Harper and Row: New York.
- Coxhead, P. (2006). Natural Language Processing & Applications. Phones and Phonemes. NLPA-Phon1 (4/10/07). Доступно на: <https://www.cs.bham.ac.uk/~pxc/nlp/NLPA-Phon1.pdf> (Приступљено 5. 12. 2018).
- Čubrović, B. (2008). Reconstructing English postalveolar sequences: The case of Serbian EFL learners. In *New Sounds 2007: Proceedings of the Fifth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*, ed. by Andréia Schurt Rauber, Michael Alan Watkins & Barbara O. Baptista. Florianópolis, Brazil: Graduate Program in English, Federal University of Santa Catarina, 149–152.

- Eckman, F. R., Elreyes, A., Iverson, G. K. (2003). Some principles of second language phonology. *Second Language Research*, 19, 169–208.
- Eckman, F. R., Iverson, G. K. (1994). Pronunciation difficulties in ESL: Coda consonants in English interlanguage. In H. Yavas (Ed.), *First and Second Language Phonology* (pp. 251–265). California: Singular Publishing Group, Inc.
- Flege, J. (1995). The production of “new” and “similar” phones in a foreign language: Evidence for the effect of equivalence classification. *Journal of Phonetics*, 15, 47–65.
- Flege, J. E. (1987). Second language speech learning theory, findings and problems. In W. Strange (Ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross Language Research* (pp. 233–277). Baltimore, MD: York Press.
- Fowler, C. (1991). Production and perception of coarticulation among stressed and unstressed vowels. *Journal of Speech and Hearing Research*, 46, 127–139.
- Gimson, A. C. (1978). *An Introduction to the Pronunciation of English*: ELBS.
- Gussenhoven, C., Jacobs, H. (2011). *Understanding Phonology*. Hodder Arnold.
- Harrington, J. (2010). *Phonetic analysis of speech corpora*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Hillenbrand, J. M., Clark, M. J., Nearey, T. M. (2001). Effect of consonant environment on vowel formant patterns. *Journal of the Acoustical Society of America*, 109, 748–763.
- Jones, D. (1979). *An outline of English phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones, D. (2012). *Cambridge English Pronouncing Dictionary*, 18 Ed. (PB + CD-ROM). Cambridge University Press.
- Kent, R. D., Read, C. (2002). *The acoustic analysis of speech*. London – San Diego: Whurr Publishers – Singular Publishing Group.
- Labov, W. (1973). General attitudes towards the speech of New York City. In R. W. Bailey & J. L. Robinson, *Varieties of Present-Day English*. (pp. 274–291). New York: Macmillan.
- Labov, W. (1984). Field methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In J. Baugh & J. Sherzer (Eds.), *Language in Use*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. Intensity. *GURT*, 84, 43–70.
- Ladefoged, P. (2006). *A course in phonetics* (5th ed.). Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- Magloughlin, L. (2018). */t_ɹ/ and /d_ɹ/ in North American English: Phonologization of a Coarticulatory Effect*. Doctoral Dissertation. Department of Linguistics, Faculty of Arts, University of Ottawa: Canada.

- Markham, D., Hazan, V. (2002). UCL Speaker database. *Speech, Hearing and Language: Work in progress*, 14. Department of Phonetics and Linguistics, 1–17.
- Morris, R. J., McCrea, C. R., Herring, K. D. (2008). Voice onset time differences between adult males and females: Isolated syllables. *Journal of Phonetics*, 36, 308–317.
- Mullennix, J. W., Pisoni, D. B., Martin, C. S. (1989). Some effects of talker variability on spoken word recognition. *Journal of the Acoustical Society of America*, 85, 365–378.
- Pearman, A. (2007). *Native and non-native perception of casual speech*. Unpublished PhD dissertation. Universitat de Autonomia de Barcelona.
- Rau, V., Chang H., Tarone, E. (2009). Think or Sink: Chinese Learners' Acquisition of the English Voiceless Interdental Fricative. *Language Learning*, 59(3), 581–621.
- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A. (2003). *Research Methods for Business Students*. Harlow: Pearson Education.
- Silbert, N. H., Smith, B. K., Jackson, S. R., Campbell, S. G., Hughes, M. M., Tare, M. (2015). Non-native phonemic discrimination, phonological short term memory, and word learning. *Journal of Phonetics*, 50, 99–119.
- Strange, W. (1992). Learning Non-native Phoneme Contrasts: Interactions among Subject, Stimulus, and Task Variables. In Y. Tohkura, E. Vatikiotis-Bateson, & Y. Sagisaka (Eds.), *Speech Perception, Production Linguistic Structures*. (pp. 197–219). Tokyo: Omsha.
- Thompson, I. (1991). Foreign Accents Revisited: the English Pronunciation of Russian Immigrants. *Language Learning*, 41(2), 177–204.
- Werker, J. F., Curtin, S. (2005). PRIMIR: A developmental framework of infant speech processing. *Language Learning and Development*, 1, 197–234.

Danica M. Jerotijević Tišma

PRODUCTION OF POSTALVEOLAR SEQUENCES IN SERBIAN-ENGLISH INTERLANGUAGE PHONOLOGY

Summary

The paper analyzes the production of postalveolar sequences (especially /tr/ and /dr/) using methods of experimental phonetics in Serbian-English interlanguage phonology. First-year English major students at the Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac, formed the sample of the research. The corpus likewise incorporated productions by two native speakers of American English for the sake of comparison. The chosen postalveolar sequences were analyzed in initial and medial positions in order to determine spectral features of these sounds in particular phonetic contexts. The corpus obtained by recording participants was analyzed in Praat which generated spectrograms as illustrations of speech production. The results were thus analyzed qualitatively and quantitatively and it was hence established that the interlanguage system was predominantly marked by high degree of variability, non-predictability even, in which the features of L1 and L2 are intertwined aiming towards the native-like production, whilst the very process of acquisition is never completely done and definitive. Having all this in mind, the results of the present research point to important pedagogical implications related to teaching pronunciation in Serbian EFL context that were presented in the final sections of the paper.

Key words: interlanguage phonology, postalveolar sequence, Serbian, English, production

Срђан Р. Шућур¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Филозофски факултет Пале
 Катедра за англистику

УДК 811.163.41'282.8:004.738
 DOI: 10.7251/FNR1920178Š
 Оригинални научни рад

АНГЛОСРПСКИ КАО СОЦИОЛЕКТ ПОТФОРУМА R/SERBIA ИНТЕРНЕТ ЗАЈЕДНИЦЕ „REDDIT“

Овај рад бави се појавом англосрпског у коментарима учесника у дискусијама на потфоруму r/serbia. На корпусу који чини 101 примјер, настојали смо да откријемо најзначајније карактеристике овог социолекта, који се јавља усљед језичког контакта између енглеског и српског језика, те разлоге због којих долази до смјењивања кодова. Установили смо да основу англосрпског и у овом случају чини српски, који је прожет англицизмима у виду позајмљених именица, глагола, придјева, и прилога који се најчешће користе у изворном облику са изворним значењем, уз лоше прилагођавање српском систему. Још једна карактеристика која се истиче јесте употреба енглеских жаргонизама (у облику скраћеница и фраза) који су присутни у највећем броју примјера, те фразеологизама, који се могу уочити нешто рјеђе. Значајна одлика англосрпског у нашем истраживању јесте и појава метафоричког смјењивања кодова (које је доминантно), док је конверзацијско нешто мање заступљено. Разлози за употребу англосрпског који се издвајају јесу: друштвена стратификација, солидарност, конвергенција, и економичност. Добар дио учесника у дискусијама, због доминације енглеског, употребу англицизама вјероватно доживљава као природну, очекивану и пожељну.

Кључне ријечи: англосрпски, серблиш, социолект, српски језик, енглески језик, англицизми, језици у контакту, смјењивање кодова, reddit

¹ srdjan.sucur@ffuis.edu.ba

1. Увод

Језички контакт, наводи Томасон [Thomason] (2001, стр. 1), према најједноставнијој дефиницији јесте употреба више од једног језика на истом мјесту и у исто вријеме. И поред географских препрека, које су некад дјеловале непремостиво, језички контакт дешава се већ хиљадама година, или, како Томасон (Исто, стр. 6) сликовито описује, откад постоји човјечанство, односно бар од тренутка када су људи почели да говоре више од једног језика. У данашње вријеме, због постојања модерних технологија, географске или било какве друге препреке готово да и не постоје. Брзина размјене свих видова информација је огромна, па се тако језички контакт одвија на начин који је некада дјеловао незамисливо.

Предмет нашег рада јесте један од производа језичког контакта између српског и енглеског језика на интернету; хибридни социолект² – *англосрпски*. Након краћег теоријског оквира, те навођења метода које смо употребили и описа корпуса који смо прикупили и обрадили, покушаћемо да одредимо како се овај социолект манифестује, те да утврдимо у којим случајевима и због чега долази до смјењивања (прекључивања, замјене) кодова (енгл. *code-switching*) у коментарима неких корисника интернет заједнице³ r/serbia.

1.1. Reddit

Редит⁴ (енгл. *Reddit*) је интернет заједница која броји 234 милиона корисника. Осмишљена је у виду форума који окупља кориснике различитих интересовања и узраста, из разних крајева свијета. Функционише на принципу објављивања, коментарисања и оцјењивања садржаја у облику текстова, линкова, фотографија и сл. Главни језик заједнице је енглески и одликује се значајном употребом жаргонизама и неологизама

² Англосрпски у интернет заједници r/serbia бисмо, можда, могли да посматрамо и као „ограничени код“ (Кристал, 1996, стр. 40).

³ Једним од производа језичког контакта између енглеског и српског на синтаксичко-творбеном плану можемо сматрати и све чешћу појаву јукстапозиција „двију или више именица, гдје прва именица атрибутивно одређује другу“ (Жугић, 2015, стр. 258). Иста структура присутна је у полусложеницама, образованим помоћу нултог везника: бисер-зуби, извор-вода (Пипер и др., 2004, стр. 46). Оваква, атрибутивна употреба именица, прије језичког контакта, била је ограничена на регистар народних пјесама.

⁴ <https://sr.wikipedia.org/wiki/Reddit>

енглеског поријекла, као и „мимова“⁵ (енгл. *internet meme*) те као такав представља занимљиву основу за лингвистичка истраживања.

1.1.1. *r/serbia*

У оквиру интернет заједнице Редит егзистира и потфорум *r/serbia*, који има нешто више од 10.000 претплатника (енгл. *subscribers*). Корисници којима је матерњи језик претежно српски окупљају се на овом потфоруму како би свакодневно коментарисали разне дневнополитичке, спортске, књижевне, филмске и сличне теме. Због доминантног утицаја енглеског језика који је *lingua franca*, како у готово цијелом свијету тако и на интернету, неминовно долази до језичког контакта између енглеског и српског језика, те повременог уплива англицизама⁶ и настанка хибридне варијанте – англосрпског.

1.2. Англосрпски као социолект

Васић и остали (2018, стр. 7) оно што „није баш сасвим српски, а није ни енглески“⁷, како и сами истичу, „помало шаљиво, али нажалост прикладно“ називају англосрпским. Истичу да је то насумична⁸ и произвољна мјешавина чији су облици, као и гласовна структура, углавном српски, а „чије су речи често непотребно позајмљене из енглеског и најчешће лоше прилагођене систему српског језика, тако да се користе без устаљених правописних, граматичких, или изговорних облика, а понекад и без устаљеног значења“ (Исто).

Прћић (2000, стр. 868–872) наводи да се у англосрпском одражавају енглеске структуре и значења, које су у енглеском језику природне и очекиване, док је њихова употреба у српском неприродна и неочекивана. Англосрпски сматра врстом српског језика „са непожељним еле-

⁵ Интернет мем је „вирални“ садржај који се од корисника до корисника шири путем интернета. Најчешће се јавља у облику слике са додатим текстом, али може бити и у облику видео-клипа, ријечи или фразе. (https://sr.wikipedia.org/sr/Интернет_мем)

⁶ Филиповић-Ковачевић (2011, стр. 248) истиче да је „у српском језику данас, позајмљивање речи из енглеског језика ради попуњавања појмовних и лексичких празнина [...] али и услед помодарства [...] превагнуло над коришћењем фонолошког и морфолошког креативног потенцијала сопственог језика“, те да се „готово искључиво прибегава преузимању готових речи из енглеског језика, као најбржем и најлакшем, али и најмање креативном поступку богаћења лексикона српског језика“.

⁷ У оригиналу, цитат је на латиници.

⁸ Професор Ковачевић би можда рекао: по „правилима бабе Смиљане“.

ментима енглеског“ (Прћић, 2014, стр. 34) који „(све више) одступа од својих норми и (све више) бива употребљаван према нормама енглеског језика“ (Прћић, 2000, Исто).

Неопходно је повући границу између термина *серблиш*⁹/*серблиш* и *англосрпски*. Учинићемо то узимајући у обзир начин разграничавања који сугерише Мишић Илић (2011, стр. 73), а то је „да се варијанта англосрпски везује за употребу у српској говорној средини, а серблиш за употребу у дијаспори, где је матерњи језик средине енглески“. Премда би се на основу ове подјеле могло претпоставити да би за социолект који обрађујемо у нашем раду погоднији назив можда био серблиш/серблиш, ми ћемо га третирати као англосрпски. Наиме, потфорум r/serbia налази се у оквиру интернет заједнице Редит (коју, свакако, не можемо сматрати дијаспором), гдје главни језик јесте енглески, али корисници овог потфорума претежно живе у српској говорној средини.

Социолект је, наводи Вордхо [Wardaugh] (2006, стр. 151), говор карактеристичан за чланове извјесних друштвених група. Англосрпски бисмо можда могли посматрати и као идиолект (који исти аутор дефинише као карактеристике говора и језичког понашања појединаца). Ипак, пошто прикупљањем корпуса нисмо наишли на изоловане случајеве у којима се јавља англосрпски, одлучили смо да га третирамо као социолект једног дијела корисника потфорума r/serbia. Корисници чије коментаре смо прикупили углавном припадају млађој популацији, која иначе следи за једног од генератора језичких иновација широм свијета (у оквиру друштвене/социјалне стратификације), те су тако и у нашем истраживању уочени многи жаргонизми и неологизми настали под утицајем енглеског језика. Ти корисници знатан дио времена проводе на интернету и Редиту, читају теме, размјењују садржаје и учествују у дискусијама на енглеском језику, те тако неминовно долази до преузимања извјесних „норми понашања“¹⁰ ове заједнице. Стога је једна од одлика њиховог социолекта дискурс који употребом англицизама обилује у толикој мјери да се може назвати англосрпским.

⁹ Дамјановски (2016).

¹⁰ Ромејн [Romaine] (2000, стр. 77) ову појаву назива посебним обликом конвергенције, гдје долази до извјесног прилагођавања говора у зависности од тога са ким појединац разговара. Понекад то подразумијева употребу облика сличних онима које користи особа са којом се комуницира. То се сматра знаком солидарности, јер облици говорења постају сличнији.

1.3. Смјењивање кодова

Као главне структуралне исходе смјењивања кодова (енгл. *code-switching*) Димитријевић Савић (2010, стр. 7) наводи: лексичко позајмљивање, промјене у морфосинтаксичком систему (попут граматичке конвергенције (енгл. *convergence*) и атриције¹¹ (енгл. *attrition*)), те развој помијешаних језика (попут пицина и креола).

Оно што претпоставља појаву смјењивања кодова, наводи Дамјановски (2016, стр. 40), цитирајући Фафову [Pfaff] (1979, стр. 295), под-разумијева одређени степен двојезичке компетенције. За кориснике интернет заједнице r/serbia, у чијим коментарима смо уочили појаву англосрпског, можемо рећи да посједују извјесну двојезичку компетенцију довољну да врше смјењивање кодова. Гамперц [Gumperz] (1982), како истиче Дамјановски (Исто), смјењивање кодова дијели на *конверзацијско* и *метафоричко*. Конверзацијско смјењивање кодова јесте „низање, унутар једног говорног догађаја, дијелова говора који припадају двама различитим граматичким системима или подсистемима“. Јавља се најчешће у виду двију реченица које слиједе једна за другом¹². Но, наводи даље Дамјановски, до смјењивања кодова може доћи и унутар реченице. Како би пренијели метафоричке информације „говорници се ослањају на своје апстрактно поимање ситуационих норми и на то да их њихови слушаоци¹³ поимају на исти начин“, а метафоричко смјењивање кодова одвија се на основу контекста конверзације.

2. Метод и корџус

У нашем раду користићемо неколико метода, и то: контрастивну анализу и анализу корпуса (у оквиру које ћемо анализирати писану конверзацију). Контрастирањем одговарајућих фонолошких, морфолошких, морфосинтаксичких, синтаксичких, семантичких и лексичких категорија у српском и енглеском језику покушаћемо да утврдимо одлике англосрпског у корпусу који је предмет анализе. Језик од кога полазимо

¹¹ Мајерс-Скотон [Myers-Scotton] (2006) наводи да се конвергенција и атриција јављају када један језик почиње да више подсећа на други. Конвергенција је говор билингвала који има све облике површинских структура једног језика, али садржава апстрактне лексичке структуре које се налазе у основи шаблона површинског нивоа који потиче из другог језика (или језика). Атриција се сматра језичком промјеном унутар говора појединца.

¹² Као кад говорник употреби други језик да би поновио поруку, или одговорио на нечију изјаву (Gumperz, 1982, стр. 59).

¹³ Или, као у нашем случају, учесници интернет дискусија.

у нашој анализи је енглески¹⁴, док је циљни језик српски¹⁵, који чини основу англосрпског.

Корпус обухваћен нашим истраживањем прикупљен је у периоду од 30. 5. до 30. 6. 2018. године, на потфоруму reddit.com/r/serbia. Чини га 101 примјер, из 112 коментара корисника на 48 различитих тема; од спортских, политичких, филмских тема, до „свеопштих“ дискусија. Примјери у овом раду представљени су тако што је прво наведена тема на коју је дат неки коментар (и датум када је тема објављена), а затим и коментар који садржи англицизме (истакнуте курзивом). За потребе овог рада, издвојили смо само коментаре који у себи садрже неке карактеристике англосрпског. Важно је споменути да добар дио учесника у дискусијама на овом потфоруму користи ћирилицу, као и да у њиховим коментарима нема трагова англосрпског.

Премда корисници ове интернет заједнице користе псеудониме, додијелили смо им јединствене шифре, како бисмо у извјесној мјери заштитили њихову приватност.

3. Анализа и интерпретација резултата

Појава англосрпског у корпусу који смо анализирали у највећој мјери огледа се у позајмљивању различитих облика из енглеског те настанку нових структура, под утицајем енглеских. Уочено је лексичко позајмљивање, и то: позајмљивање енглеских именица, именичких синтагми, глагола, придјева и прилога, те позајмљивање клауза, жаргонизама, фразеологизама и традиционалних изрека.

Када је ријеч о смјењивању кодова, у највећем броју примјера забиљежено је оно које Гамперц назива метафоричким (79 примјера), док је конверзацијско уочено у знатно мањем броју случајева (22 примјера).

3.1. Позајмљивање

3.1.1. Лексичко позајмљивање

Лексичко позајмљивање у корпусу који смо анализирали огледа се у позајмљивању енглеских именица (осам примјера), именичких синтагми (осам примјера), глагола (седам примјера), придјева (три примјера), и прилога (један примјер), или у облицима насталим под утицајем енглеског. У неким примјерима долази до преклапања категорија које

¹⁴ Изворни језик, доминантни језик, језик давалац. (Прћић, 2014, стр. 36)

¹⁵ Доминирани језик, језик ималац. (Прћић, 2014, стр. 36)

смо издвојили за ово истраживање, нарочито у случајевима жаргонизама и фразеологизама који неријетко садрже и елементе других издвојених категорија. Због ограниченог обима рада, представимо оне категорије заступљене највећим бројем примјера.

3.1.1.1. Именице

У свим примјерима позајмљивања именица из енглеског долази до лошег прилагођавања систему српског језика, или је прилагођавање у потпуности изостало, те су именице најчешће употребљене у изворном облику. Наводимо неколико таквих примјера:

Тема: Šaćiri i Džaka kažnjeni sa po 10.000 CHF (26. 6. 2018)

(1) ML: *facts*

Примјер (1) садржи енглеску именицу *facts*, преузету у изворном облику, чији дослован превод значи *чињенице* (Игњатић, 2006, стр. 189). Корисник коментаром на дату тему можда жели да сугерише да сматра да је одлука о плаћању казне заснована на чињеницама (које су неумољиве). Разлог употребе енглеске именице могао би бити друштвена стратификација, али и економичност.

Видео: Katarina Žutić: Poslednji vic o Muji i Hasi. (26. 6. 2018)

(2) CTZ: Taj *lag* dok skapira foru

Сљедећи примјер (2) садржи именицу *lag*. Изворно значење ове именице јесте „заостатак“. У језику компјутерских игара долази до проширења значења, те ова именица значи *уочљиво кашњење између радње коју учини неки од играча, и реакције сервера у компјутерској мрежи*. Аутор коментара, употребивши енглеску лексему, на ефектан начин је сугерисао да један од актера на видео-запису није одмах одреаговао на виц који је чуо, пошто га није разумио, односно да је дошло до *закашњеле реакције*. У свијету интернет дискурса, и компјутерских игара, гдје је употреба именице *lag* устаљена међу говорницима било којег језика, можда би било неуобичајено да је употребљена именичка синтагма – *закашњела реакција*, те је разлог употребе енглеске лексеме ситуациона норма.

Тема: Moderne kuće (25. 6. 2018)

(3) PPFT: a koja je poenta ovog izuzetno loše formiranog *rant-a*?

Примјер (3) садржи енглеску именицу *rant* која је неадекватно прилагођена српском језику, премда јој је додат наставак за генитив. Значење ове именице проналазимо код Игњатића (2006, стр. 424) – *бујица речи, бучно брбљање* (или *нећодовање*). И у овом случају можемо сматрати да су економичност и ситуациона норма разлози употребе англицизма умјесто српске именичке синтагме.

Тема: Suicidne misli i kako ih se resiti??? (27. 6. 2018)

(4) CTZ: Pila relativno blage SSRI antidepressive zbog insomnije i anksioznosti [...] Ne znam kako deluju na nekog sa depresijom i vrv zavisi od osobe do osobe, ali *side-effect-i* umeju da budu jezivi.

Примјер (4) садржи сложену енглеску именицу која је преузета у изворном облику, уз додатак српског суфикса за множину – *side-effect-i*, у значењу које има српска ријеч – *нуспојаве*. Разлог употребе англицизма умјесто српске ријечи тешко је установити, али можемо претпоставити да се овдје ради о друштвеној стратификацији.

На основу свега наведеног можемо закључити да, у корпусу који смо анализирали, неки корисници потфорама r/serbia именице енглеског поријекла у готово неизмијењеном облику углавном користе због економичности, а понекад и друштвене стратификације, те ситуационе норме као и контекста конверзације. Оно што се може претпоставити јесте да је употреба ових именица у свакодневном говору, на српском говорном подручју, ван контекста интернет дискурса и жаргона младих, ријетка, или неуобичајена.

3.1.1.1.1. Именичке синтагме

Када је ријеч о именичким синтагмама у којима се могу препознати англицизми, у нашем корпусу забиљежили смо осам примјера. У готово свим случајевима, синтагме су у изворном облику преузете из енглеског језика са изворним значењем, или су настале под утицајем енглеског. У наставку наводимо неколико примјера.

Тема: Ubijanje korova motornim uljem – kolika je opasnost od požara (3. 6. 2018)

(5) TD: *redneck style*

У примјеру (5) наилазимо на употребу енглеске синтагме, у изворном облику, без прилагођавања српском систему, са значењем типичним за енглески језик. Значење именице *redneck* налазимо у Лонџмановом

рјечнику савременој енглеској (2009, стр. 1458). Ова именица углавном се користи неформално и пејоративно, да се опише особа која живи у сеоским крајевима САД, и која је необразована и има снажна, често неразумна увјерења. Употребљава се како би се показало негодовање, или неодобравање. Аутор коментара је употребио енглеску синтагму како би аутору теме дао до знања шта мисли о њој. Да је употребљен српски еквивалент – *сељачки/кркански стил*, то би се можда могло сматрати говорним чином увреде¹⁶.

Тема: Amfilohije: Ko stavi glavu Lazara na referendum nema pameti (28. 6. 2018)

(6) LP: Drago mi je što imam reddit налог, jer ne bih u stvarnosti mogao čuti ovakve „*rastao sam u saksiji*“ *zaključke*.

Примјер (6) садржи именичку синтагму насталу под утицајем појаве уобичајене у енглеском језику, а то је да клауза атрибутивно одређује именицу. Ово можемо сматрати *скривеним анилизмом* (Прћић, 2011, стр. 145). Главна ријеч ове синтагме јесте именица *zaključak*, у акузативу множине, коју на начин неуобичајен за српски језик одређује клауза *rastao sam u saksiji*. Ова клауза у жаргону се користи да се опише *неко ко није информисан о појединим шемама ошће културе*.

Тема: Josip Broz Tito: Marshal, Leader, President / Took History (26. 6. 2018)

(7) ZJ: Pogledaj video, zanimljivo je kako jedan Amer objasnjava taj deo nase istorije u tom nekom *casually explained fazonu*.

Главна ријеч именичке синтагме у примјеру (7) јесте *фазон*, у локативу једнине. Одређена је прошлим партиципом енглеског глагола *to explain* (објаснити), који модификује прилог *casually* (опуштено, лежерно, неформално). Аутор коментара, употребивши ову синтагму, желио је за видео о коме се расправљало рећи да једну тему из српске историје обрађује на лежеран (а можда и непристрастан) начин.

¹⁶ Важно је споменути да су нека истраживања (Jończyk, 2016, стр. 82) показала да поједини билингвали матерњи језик сматрају „погоднијим“ за вријеђање, због осјећаја да тада ријечи носе више „тежине“, док научене ријечи из страног језика често не носе такав афективни „терет“. Исти је случај и са псовкама које користимо да изразимо љутњу, гдје употреба страних ријечи носи мању емоционалну обојеност. Такав је случај са ријечима језика који не усвајамо у природном контексту, већ кроз формално образовање и сл.

Наведени примјери показују начин на који се контакт између енглеског и српског манифестује и на синтаксичком нивоу, те се на тај начин добијају необичне англосрпске именичке синтагме, чије значење би, без доброг познавања оба језика, било тешко одгонетнути.

3.1.1.2. Глаголи

У корпусу који смо прикупили уочили смо и осам примјера у којима су из енглеског преузети глаголи у њиховом изворном облику, те су, као и именице, лоше прилагођени систему српског језика. Наводимо најсликовитије примјере, који садрже глаголе позајмљене из енглеског на које су додати српски морфемски наставци.

Тема: Josip Broz Tito: Marshal, Leader, President / Tooky History (26. 6. 2018)

(8) IG: Ako se *subscribuješ*, biće jedan više...

Примјер (8) садржи енглески глагол *to subscribe*, што значи *приписати се* (Игњатић, 2006, стр. 507), или *пријавити се, записати се*. Овај глагол је толико распрострањен на интернету да неки говорници српског језика сматрају да није потребно користити српски еквивалент, нити га прилагођавати српском, у облику *субскрајбовати/субскрајбовати*.

Тема: /r/Serbia Sveopšta diskusija za početak nedelje (25. 6. 2018)

(9) НК: Prilicno sam iznenadjen sto se *thread* o otvaranju 2 nova poglavlja EU nije *derailovao* u Srbija je ruski *shill*.

У примјеру (9) можемо да уочимо глагол *to derail*, чије основно значење је *исклизнути из шина*, а фигуративно – *избацивати из колосијека* (Игњатић, 2006, стр. 143). У интернет дискурсу долази до проширења значења, те је у овом примјеру глагол употријебљен у смислу *скренути с шеме*. Ни овај глагол није прилагођен српском језику (у облику *дерејловати/дирејловати*), већ је на њега само додат српски флективни наставак. Овај примјер садржи и двије позајмљене именице у изворном облику: *thread* (низ коментара у интернет дискусији) и *shill* (ријеч која се користи да се опише особа која је плаћена да перфидно, и под кринком искрености, покуша да пласира неку идеју, или производ). Стога је наведени примјер можда и најрепрезентативнији примјер англосрпског у обрађеном корпусу, јер укупно садржи чак три англицизма. То цјелокупан исказ чини неразумљивим просјечном говорнику српског језика.

Тема: [Diskusija] Zašto niste otišli u inostranstvo? (3. 6. 2018)(10) НК: Ne zelim da te *doxxujem*, ali cime se bavis?

Примјер (10) садржи глагол *to dox*¹⁷ (*someone*), неадекватно прилагођен српском језику. Његово значење нуди Вошки [Waschke] (2017, стр. 109): *Прикућљање јавних информација о неком појединцу/жртви, управљање досијеа, и коришћење истица за срамоћење, повређивање, или изнуду*. Глагол се јавио под утицајем „хакерског“ сленга. Један од разлога употребе овог глагола у примјеру који смо навели можда је економичност, јер би у овом контексту облик *не желим да задирем у твоју приватност и злоупотребијем твоје личне информације* можда дјеловао необично. Ипак, и овај глагол, изван интернет дискурса и жаргона, можемо сматрати неупотребљивим у свакодневној конверзацији.

Тема: Које факултете вреди студирати у Србији? (15. 6. 2018)(11) VV: Šta se *trigeruješ* na srpske lekare u Sloveniji?

И у примјеру (11) може се препознати глагол са изведеним значењем преузет из енглеског језика. *To get/be triggered* значи бити *испровоциран*, *избрићан*, или *јун мржње* због нечега што се види, чује, или искуси. Англицизирани облик у овом примјеру употријебљен је због ситуационе норме, и очекивања учесника у дискусији који су навикли на употријебљени глагол. Питање: *Зашто доушћаш да те испровоцира помињање српских лекара у Словенији?*, вјероватно би им дјеловало рогобатно.

У свим наведеним примјерима из ове групе употријебљени су енглески глаголи уз неадекватно графолошко и морфолошко прилагођавање српском систему, са значењем преузетим из енглеског језика. Разлог томе можда је и економичност, као и друштвена стратификација која је обликована очекивањима учесника у писаној конверзацији на интернету. Ни ови глаголи, као ни именице, или именичке синтагме које смо навели, не би могли наћи смислену употребу ван контекста, у свакодневној конверзацији, јер изискују познавање норми које често не вриједе ван интернет дискурса.

¹⁷ Ријеч сличног облика, а потпуно другачије етимологије и значења, препознајемо у фразеологизму: „Ради као *докса*“ (По швајцарској фабрици сатова *Доха*, чувеној по квалитетним и прецизним производима).

3.1.2. Жаргонизми

Највећи број примјера које смо анализирали у нашем истраживању, њих 50, сврстали смо у ову групу. То значи да практично сваки други примјер који смо обрадили садржи неки жаргонизам. Дурбаба (2015, стр. 212), цитирајући Бугарског (2006, стр. 12–23), наводи да се „жаргон користи у циљу групне идентификације“. Жаргонизме, такође се позивајући на Бугарског (Исто), Дурбаба описује као категорију насталу путем социјално условљеног раслојавања, што их сврстава у социолекте, те додаје да се „јављају у употреби припадника јасно издвојених друштвених група“. Милорадовићева (2012, стр. 19), наводи Дурбаба (2015, стр. 216), жаргон описује као истовремено средство унификације и диференцијације, а издваја и два битна елемента жаргона – потребу за потврђивањем групног идентитета, и разликовање од других „путем оригиналности, креативности, језичке игре, акробатике и каламбура као уобичајених поступака настанака нових језичких елемената“.

Одлика свих жаргонизама које смо издвојили јесте да су карактеристични за комуникацију која се одвија на интернету, путем друштвених мрежа, претежно у писаном облику. Извјестан број корисника потфорума r/serbia, усвојио је ове жаргонизме, те их често користе у дискусијама са осталим говорницима са српског говорног подручја. Уочене жаргонизме груписали смо на оне у облику: скраћеница, синтагми, лексема, те фраза. У овом раду навешћемо неколико најсликовитијих примјера скраћеница и фраза.

3.1.2.1. Жаргонске скраћенице

Петнаест примјера које смо уочили у нашем корпусу садрже жаргонске скраћенице које су са енглеског говорног подручја доспјеле и у социолект неких корисника потфорума r/serbia. Сматрају се универзалним на интернету, јер се њима на ефектан и економичан начин могу пренијети реакције, поставити питања, и сл. Настају 1) елизијом вокала, консонаната, или било којег дијела ријечи¹⁸, 2) „скраћивањем на основу изговора слова и бројки енглеског језика“ и 3) акронимизацијом¹⁹ (Радић-Бојанић, 2007, стр. 60–61). Овдје наводимо неколико примјера гдје је присутно скраћивање комбиновањем 2. и 3. начина настанка.

¹⁸ Све док је оригинална ријеч препознатљива (Радић-Бојанић, Исто).

¹⁹ Радић-Бојанић (Исто) истиче да производ нису прави акроними, пошто немају статус ријечи, али је принцип њиховог настанка исти.

Тема: r/serbia је управо stigla до 10 000 pretplatnika (26. 6. 2018)
 (12) MaFC: *Inb4* posne masovno *unsubscribe-ovanje*.

У овом примјеру уочавамо жаргонску скраћеницу која потиче из енглеског језика, а чији пуни облик јесте: *In before*. Ова скраћеница претежно се користи као дио конверзације на интернету, обично у одговорима на нечији коментар, или на неку тему. Њоме се жели дати до знања да онај ко је употрејеби *џрије* (енгл. *before*) свих „предвиђа“ неки очит одговор који ће неко други накнадно дати, или активности до које ће доћи, а та активност је у овом случају описана англосрпском глаголском именицом *unsubscribe-ovanje*. Та именица настала је од енглеског глагола *unsubscribe* (који има значење супротно ономе глагола *to subscribe*, који смо раније описали у примјеру (8)). Употребивши ову скраћеницу, аутор коментара је заправо поручио да сматра да ће потфорум r/serbia, након што је достигао бројку од 10.000 корисника, „масовно“ почети да их губи, а он је тај који је то први предвидио.

Сљедећи примјер такође садржи скраћеницу која потиче из енглеског језика:

Тема: Kakav је stvarno kvalitet hrane u Srbiji? (27. 6. 2018)

(13) DSK: Jel moze neki *ELI5* kako razlikovati sveze meso od odmrznute crkotine? Jel' ima nesto na sta se posebno obraca paznja posto meni *sve isto lici*²⁰

Пуни облик скраћенице (*ELI5*) уочене у овом примјеру јесте *Explain like I'm five* (у буквалном преводу – *Објасниће, као (џетијотодишњем) гје-џеџу*). Тиме се сугерише да особа која употрејеби ову скраћеницу није довољно информисана о некој теми, те захтијева да јој се на што једноставнији начин да језгровит²¹ одговор. Премда се претраживањем електронских корпуса могу наћи и случајеви калкирања ове енглеске скраћенице²², употреба њеног изворног облика је далеко распрострањенија.

Употребу жаргонских скраћеница у свим примјерима које смо уочили можемо сматрати последицом ситуационе норме и економичности, те контекста ситуације, гдје је употреба оваквих скраћеница уобичајена и очекивана.

²⁰ И у овом случају можда можемо препознати скривени англицизам – *It all looks the same to me*.

²¹ Слично значење крије се и иза скраћенице *TL;DR* (*Too long; didn't read*).

²² Најранији примјер биљежимо на Форуму студената ЕТФ-а у Београду, у коментару од 21. 5. 2005: „ali da mi ga *objasni kao detetu od 5 godina* [citaj retardu] korak po korak“.

3.1.2.2. Жаргонске фразе

Употреба жаргонских фраза уочена је у 22 примјера. Овдје наводимо неколико најзанимљивијих.

Тема: Gde kupiti kajmak u Novom Sadu? (30. 5. 2018)

(14) AS: Verovatno ces najbolji nac' na pijaci.

FC: *Username checks out.* Futoska ili neka druga?

Примјер (14) садржи жаргонску фразу којом се у дискусијама на интернету жели прокоментарисати да се на основу корисничког имена (надимка) (енгл. *username*) аутора неког коментара може претпоставити какве коментаре ће дати.

Тема: Liberija potvrdila bilateralne veze sa Kosovom (22. 6. 2018)

(15) STS: *Friendship ended with liberia*

У примјеру (15) ситуација је нешто другачија, те се мора у обзир узети, за Србе болно, косовско питање. Аутор овог коментара употребио је жаргонску фразу која је у мање или више измијењеном облику у употреби од 2015. године, када ју је један индијски корисник друштвене заједнице Фејсбук употребио на фотографији којом је своје „виртуелне“ пријатеље желио да обавијести да је његово пријатељство са Мудасиром готово (енгл. *Friendship ended with Mudasir*), те да има новог најбољег пријатеља (енгл. *Now Salman is my best friend*). Жаргонском фразом у примјеру (15) поручује се да Либерија, по мишљењу овог корисника потфорума r/serbia, „губи“ пријатељство Србије, због своје одлуке да потврди билатералне везе са Косовом.

Оба ова примјера, као и преосталих двадесет које смо обухватили анализом, садрже жаргонске фразе чија употреба је веома распрострањена на интернету, тако да не треба да нас изненади што их неријетко користе и они којима је матерњи језик српски. У свим случајевима, разлози употребе ових фраза исти су као у случају жаргонских скраћеница: контекст ситуације и ситуациона норма, гдје се њихова употреба очекује, и одобрава, а све зарад конвергенције, односно солидарности. Ипак, њихова употреба ван контекста конверзације на интернету, или жаргона младих, може се сматрати ријетком, или неуобичајеном на српском говорном подручју.

3.1.3. Фразеологизми и традиционалне изреке

Фразеологизми су, наводи Драгичевић (2009, стр. 39), позивајући се на Матеша (1982, стр. 6), „значајске јединице које се као целина репродукују у говорном акту“, а „значајне целине не може се изводити из значења сваке речи понаособ из које се састоји фразеологизам“ (Драгичевић, 2007, стр. 24). Представљају чврсту везу ријечи, устаљену дугом употребом, а одликује их постојаност састава и редослиједа јединица. Шућур (2018, стр. 174), цитирајући Бугарског (2014, стр. 82), наводи да су „идиоми по правилу непреводиви, јер су специфични за дати језик, премда су извјесни културолошки еквиваленти могући“.

У категорију фразеологизама и традиционалних изрека²³ сврстали смо 15 примјера. У највећем броју случајева фразеологизми су из енглеског преузети у изворном облику, а у мањем броју присутно је калкирање²⁴ (тј. дословно превођење), као и комбиновање српских и енглеских лексема унутар енглеског фразеологизма. Прво наводимо примјер (16) у коме је присутно калкирање:

Тема: Истраживање: Више од 70 одсто грађана за обавезни војни рок (18. 6. 2018)

(16) PPFT: ... ko zna kako izabran uзорак ljudi i njihovi čitaoci za obavezni voјni rok

SBBD: Lazanski *tvitovao* anketu.

JDN: *Dokaz je u pudingu*.

У овом примјеру препознајемо енглески фразеологизам *The proof of the pudding (is in the eating)*, настао редуковањем изреке. Његово значење налазимо код Сифринг [Siefring] (2004, стр. 229) и Вајта [White] (1998, стр. 310), а оно се може сумирати у следећем: *Овај израз користи се да кажемо да о вриједности нечега не можемо судити док се у њу непосредно не увјеримо, тј. на основу практичног искуства, или резултата, а не на основу изгледа, или теорије*. Калкирајући овај фразеологизам, неразумљив говорницима српског језика, аутор коментара можда је желио да поручи да је господин Лазански, који је *швицовао* анкету, неко ко је компетентан када се ради о војним и геополитичким темама. Разлог

²³ Традиционалне изреке, истиче Прћић (2016, стр. 162–167), које обухватају пословице, као и епиграме, „на кратак, језгровит, а повремено и духовит, начин изражавају неку мудру мисао, истину или веровање, засновано на искуству или посматрању“.

²⁴ За више о калкирању енглеских идиома, в. Шућур (2018).

употребе овог фразеологизма можда је друштвена стратификација, а не ситуациона норма и сл., јер је мала вјероватноћа да већина учесника у наведеној дискусији познаје његово значење.

Сљедећи примјер садржи енглеску традиционалну изреку преузету у изворном облику да би се пренијело значење које се може изразити српском пословицом коју у овом случају можемо сматрати еквивалентном.

Тема: Problemi sa parkingom u Beogradu. (5. 6. 2018)

(17) CTZ: Šta studiraš? Zašto voziš auto po gradu? Možeš da ga parkiraš besplatno kod etfa, tamo u ulazu u kst.

PDX: ETF studiram, ali nisam imao predstavu da mogu tu da se parkiram. Mada je mali parking, pitanje je ima li mesta...

CTZ: *Where there's a will there's a way* ako te ne smara da hodaš do kuće. U tom slučaju ti je vrv mesečna karta jeftinija od goriva + vreme pešačenja do kuće.

Значење ове енглеске пословице налазимо код Вајта [White] (1998, стр. 425) – Овај израз користимо да кажемо да *можемо да урадимо све ако смо у њојмој одлучи*. На основу значења ове пословице можемо препознати српски еквивалент, који би, да није друштвене стратификације, у овом случају можда био и прикладнији – *Све се може кад се хоће*.

Као посљедњи из ове групе, наводимо примјер (18) у коме се такође налази енглеска изрека, преузета у изворном облику.

Тема: Siniša Mali novi ministar finansija (29. 5. 2018)

(18) BBY: *God help us all*.

И у овом примјеру употребијена је изрека у изворном облику преузета из енглеског: *God help us all*, премда и у српском језику постоји изрека чије се значење може сматрати еквивалентним – *Нек нам је Бој на њојмој*. Аутор коментара тиме, можда и шаљиво, жели да поручи да сматра да избор Малог за новог министра финансија није најсрећнији избор. И у овом случају употребу енглеске изреке можемо сматрати посљедицом друштвене стратификације, али разлог њене употребе можда може бити као и у случају примјера (5).

На основу наведених примјера, као и осталих из ове категорије, можемо закључити да је једна од одлика англосрпског као социолекта употреба енглеских фразеологизама и изрека, у мање или више измијењеном облику, понекад дословно преведених, да би се постигли комуникативни ефекти уобичајени за енглеско говорно подручје.

3.2. Смјењивање кодова

3.2.1. Конверзацијско смјењивање кодова

Раније смо навели да се конверзацијско смјењивање кодова јавља најчешће у виду двију реченица које слиједе једна за другом, и то на начин да учесник у дискусији употреби други језик да би поновио поруку, или одговорио на нечију изјаву. У нашем корпусу забиљежили смо 22 примјера конверзацијског смјењивања кодова (што је практично сваки пети примјер који смо анализирали). Да би одговорили на нечију изјаву, или неку тему, корисници су користили: жаргонске фразе (примјер 14), глаголе (8, 11), жаргонске скраћенице, именице (примјери 3 и 4), именичке синтагме (примјер 5) и изреке (примјер 17). Овдје наводимо још један занимљив примјер:

Тема: FIFA zabranila navijacima Srbije zastavu „Sa Manjace krenuli su...” (28. 6. 2018)

(19) DJH: Sta moze biti sporno sa ovom zastavom?

UZDR: *Look it up*: https://sr.wikipedia/wiki/Вукови_са_Вучијака

У овом примјеру, употребом конверзацијског смјењивања кодова, одговором који садржи енглеску фразу *Look it up* корисник UZDR предлаже кориснику DJH да посјети линк са подацима о јединици ВРС, не би ли на тај начин сазнао зашто би кровна организација свјетског фудбала забранила српским навијачима да на трибине унесу заставу са мотивима те јединице. У овом случају, конверзацијско смјењивање кодова можемо сматрати знаком солидарности, јер би српски императив *Информиши се* можда могао да се сматра говорним чином увреде, баш као и српска именичка синтагма у примјеру (5).

3.2.2. Метафоричко смјењивање кодова

Као што смо раније споменули, метафоричко смјењивање кодова јавља се унутар саме реченице. У нашем истраживању забиљежили смо највише примјера (78%) који садрже овај тип смјењивања кода, а претежно се огледа у уметању англицизама у реченице на српском језику. Важно је напоменути да ово уметање у потпуности зависи од контекста конверзације, те да оваква врста смјењивања кода, уколико би се посматрала изоловано, не би била смислена. Утицај енглеског уочен је у употреби фразеологизама и традиционалних изрека (примјер 18), жаргонизама у облику скраћеница и фраза (примјери 12, 13, 15), гла-

гола (примјери 9 и 10), именица (примјери 1 и 2), именичких синтагми (примјери 5 и 6), те придјева и прилога, присутних у коментарима неких корисника потфорума r/serbia. Готово све случајеве метафоричког смјењивања кода можемо сматрати посљедицом друштвене стратификације, гдје се препознаје тежња појединаца да се говором разликују од већине, те да се поистовјеђују са мањом групом људи сличних интересовања, узраста, погледа на свијет, који често не долазе са њиховог говорног подручја.

4. Закључци

У овом раду покушали смо да истражимо занимљив феномен, а то је англосрпски, који смо третирали као социолект дијела корисника потфорума r/serbia. Англосрпски који смо анализирали резултат је језичког контакта између енглеског, који је главни језик форума Редит, те српског, који је матерњи језик већине корисника споменутог потфорума. Уколико узмемо у обзир опис англосрпског, који смо споменули у уводу, можемо се сложити да је то социолект који није сасвим српски, а није ни енглески. Ако је српски језик ријека, а енглески море у које се улива, англосрпски је бочатна, или брактична вода, ниског салинитета. Његову основу и у нашем истраживању чини српски језик, у чије су реченице углавном уметнути англицизми који нису прилагођени систему српског језика, а утицај енглеског уочљив је на семантичком, синтаксичком и морфосинтаксичком нивоу, те на морфофонолошком нивоу, гдје се манифестује у неадекватном прилагођавању ријечи енглеског поријекла српском језику. За разлику од раније споменутог описа, за примјере англосрпског које смо уочили у нашем корпусу можемо рећи да имају усталоно значење, бар када је ријеч о дискурсу на интернету.

Од карактеристика овог социолекта, у нашем истраживању издваја се значајно позајмљивање из енглеског језика, и то на лексичком нивоу, у виду именица, именичких синтагми, глагола, придјева и прилога. Понекад долази до преузимања енглеских ријечи у изворном облику, са њиховим изворним значењем, а понекад настају англосрпски облици који садрже елементе оба језика (најчешће енглеску основу, а српске флективне наставке). Два су могућа разлога преузимања англицизама у практично неизмијењеном облику: 1) корисници их усвајају на основу њихове писане форме, коју су у прилици да виде у овој интернет заједници, а не на основу начина на који се изговарају, те као такви постају дио њиховог менталног лексикона, 2) (још увијек) не постоји конвенција за њихову транскрипцију, односно прилагођавање српском језику, па се корисници одлучују да их користе у изворном облику, како би се увје-

рили да ће их остали разумјети. (Постоји вјероватноћа да у транскрибованим облицима попут *инбифор*, *дерејловаџи*, *шил*, *докс* и сл. не би били препознати англицизми и англосрпски облици *Inb4*, *derailovati*, *shill*, *dox*, који су устаљени у дискурсу који смо анализирали.)

Одлика која се посебно истиче у англосрпском, у највећем броју примјера које смо обрадили, јесте и позајмљивање жаргонизама (скоро половина примјера) те, у нешто мањем броју, фразеологизама (један од пет примјера). У појединим случајевима присутна је и појава неадекватног калкирања. Сљедећа битна одлика англосрпског јесте смјењивање кодова. У највећем броју случајева (78%) долази до метафоричког смјењивања кодова, а у преосталим присутно је конверзацијско.

Као разлоге за појаву англосрпског у овој виртуелној заједници препознали смо друштвену стратификацију, солидарност, конвергенцију и економичност, као и потребу за потврђивањем групног идентитета. Употреба англосрпског у доброј мјери зависи од ситуационе норме и контекста конверзације, који су последица очекивања неких учесника који појаву англицизама у дискурсу можда сматрају природном и пожељном. Већина примјера англосрпског обрађених у нашем истраживању тешко може да нађе употребу у свакодневној конверзацији на српском говорном подручју, ван жаргона, и контекста конверзације на интернету, те се вјероватно може препознати само у траговима.

ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski, R. (2006). *Žargon*. Drugo, prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: XXI vek.
- Bugarski, R. (2014). *English idioms in theory and practice: A personal account*. У: *Zbornik u čast Draginji Pervaz – Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi* (str. 81–89), Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vasić, V. i ostali (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Treće, elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Преузето са: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1>
- White, J. G. (1998). *Cambridge International Dictionary of Idioms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics* (5th edition). Cornwall: Blackwell Publishing.
- Waschke, M. (2017). *Personal Cybersecurity. How to Avoid and Recover from Cybercrime*. Bellingham, Washington: apress.

- Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Damjanovski, N. (2016). *Serbljsh kao hibridni jezik među srpskom dijasporom u Kanadi: Svojstva i upotreba* (докторска дисертација). Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. Преузето са: <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8194>
- Dimitrijević Savić, J. (2010). *Code-switching: Structure and Meaning*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd. Zavod za udžbenike.
- Драгичевић, Р. (2009). О проблемима идентификације фразеологизама. У: *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen 1*. Slavisches Seminar der Universität Tübingen (35–44).
- Дурбаба, О. М. (2015). О нестандардној лексици у лексикографским изворима. У: *Анали Филолошког факултета*, бр. 27, том 2. Београд: Филолошки факултет.
- Жугић, Д. Д. (2015). Англицизми у новинском рекламном оглашавању. У: *Наука и слобода*. Зборник радова са научног скупа одржаног 6–8. јуна 2014. (247–263). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Ignjatić, Z. i ostali (2006). *Englesko-srpski srpsko-engleski rečnik sa gramatičkom*. Beograd: Institut za strane jezike.
- Jończyk, R. (2016). *Affect-Language Interactions in Native and Non-Native English Speakers. A Neuropragmatic Perspective*. Cham, Switzerland: Springer.
- Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- Longman (2005). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Edinburgh Gate: Pearson Education Limited.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Милорадовић, С. (2012). Музички жаргон младих и младежний музикални сленг. Компаративни поглед. Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, књига 76.
- Mišić Ilić, B. (2011). *Anglosrpski i serglissh: dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog*. У: V. Vasić (ur.), *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom. Jezik u upotrebi*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 71–93.
- Myers-Scotton, C. (2006). *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Ракић, С. (2004). О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику. У: Николић, М. (ур.), *Наш језик*. XXXV/1–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 35–53.

- Pfaff, C. W. (1979). *Constraints on language mixing: Intrasentential code-switching and borrowing in Spanish/English*. *Language*, 55/2: 291–238.
- Prčić, T. (2000). *O sindromu milenijumske bube i jeziku anglosrpskom*. У *Јужнословенски филолоџ*, LVI, 73–4, Посвећено Павлу Ивићу. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. Drugo izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2014). *Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: Principi i primene*. У: *Језици и културе у времену и простору*, IV/2. Нови Сад: Филозофски факултет, 31–45.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči (treće e-izdanje)*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Radić-Bojanić, B. (2007). *neko za chat?! Diskurs elektronskih časakaonica na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet & Futura publikacije.
- Romaine, S. (2000). *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Second editio. Oxford: Oxford University Press.
- Siefring, J. (2004). *Oxford Dictionary of Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomason, S. G. (2001). *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Filipović-Kovačević, S. (2011). *Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami*. У: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/2 (247–264). Нови Сад.
- Шућур, С. (2018). *То (ни)је моја шољица чаја*. У: *Радови Филозофског факултета 19, Филозошке науке*. Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Srđan R. Šućur

ANGLOSERBIAN AS A SOCIOLECT OF A REDDIT COMMUNITY – R/SERBIA

Summary

This paper deals with the presence of Angloserbian in the comments of the participants in discussions on the subforum r/serbia. Analysing a corpus that contains 101 examples, we have tried to find the most significant characteristics of this sociolect that emerges as a result of language contact between the English and the Serbian language, and to discover the causes of code-switching. We have concluded that the Serbian language, which is imbued with English loanwords, represents the backbone of Angloserbian. These loanwords (nouns, verbs, adjectives, prepositions, etc.) are most frequently used in their original form, or are inadequately adapted to the Serbian language system. Another characteristic of this sociolect that stands out is the use of English jargonisms (abbreviations, and expressions), that are present in the majority of examples, and the use of English idioms, that are used less frequently. The emergence of a metaphorical code-switching (which is prevalent) is another significant characteristic of this sociolect, whereas the conversational code-switching is less present. The reasons for the use of Angloserbian that stand out are: social stratification, solidarity, convergence and language economy. A significant number of discussion participants perceive the use of English loan-words as natural, expected and preferable, due to the dominance of the English language.

Key words: Angloserbian, Serblish, sociolect, Serbian, English, anglicisms, language contact, code-switching, reddit

Vesna Cvijetonović¹
 Tehnološki fakultet Zvornik
 Univerzitet u Istočnom Sarajevu

UDK 811.163.41'367.332
 DOI: 10.7251/FNR1920200C
 Originalni naučni rad

RED REČI U PROSTIM REČENICAMA – KONTRASTIVNA ANALIZA ENGLSKOG I SRPSKOG JEZIKA NA PRIMERU JEDNOG SAVREMENOG BRITANSKOG ROMANA I NJEGOVOG PREVODA NA SRPSKI

U ovom radu se posmatra red reči u okviru proste izjavne rečenice u engleskom i srpskom jeziku sa ciljem utvrđivanja sličnosti i razlika između dvaju jezika. Iako engleski i srpski pripadaju istoj grupi jezika u pogledu rasporeda osnovnih rečeničnih elemenata (SVO ili subjekat-predikat-objekat), često se red reči u srpskom jeziku opisuje kao slobodan, dok se za engleski jezik kaže da ima fiksni red reči. Težište analize koja je izvršena u radu je kontrastiranje rasporeda pet osnovnih funkcionalnih kategorija (subjekta, glagola, objekta, komplementa i adverbijala) u okviru sedam različitih tipova proste rečenice koji se mogu javiti u zavisnosti od prisustva pojedinačnih funkcionalnih kategorija. Analiza je izvršena na korpusu koji čini savremeni književni tekst na engleskom jeziku i njegov prevod na srpski jezik kao izvor rečenica na srpskom jeziku. Analizirano je u kojoj meri engleski i srpski prate osnovni red reči ili od njega odstupaju, koji su to faktori koji utiču na odstupanje i izračunat je procenat odstupanja za svaki tip rečenice u oba korpusa, odnosno procenat poklapanja između engleske i srpske rečenice. Dobijeni rezultati ukazuju na to da u engleskim rečenicama nije bilo odstupanja od uobičajenog reda reči, dok je u srpskom jeziku procenat odstupanja značajan. Činjenica da li je imenički deo u rečenici izražen imenicom ili imeničkom frazom, ili pak zamenicom, u velikoj meri utiče na raspored rečeničnih konstituenata u srpskom jeziku. Važnu ulogu u raspoređivanju elemenata unutar rečenice ima i sistem raspoređivanja zameničkih i glagolskih enklitika u srpskom jeziku.

Ključne reči: kontrastivna analiza, red reči, prosta rečenica, engleski, srpski

¹ vesnac21@gmail.com

I UVOD

Engleski i srpski jezik pripadaju istoj, najbrojnijoj grupi jezika po pitanju reda reči, sa SVO rasporedom osnovnih rečeničnih konstituenata. Uprkos tome, isticanje slobodnog reda reči kao karakteristike srpskog jezika predstavlja jedno od opštih mesta u opisima strukture rečenice u srpskom jeziku, dok je za engleski jezik poznato da postoje stroga pravila pozicionisanja sintaksičkih elemenata. Razlike u stepenu slobode pozicionisanja elemenata rečenice proističu iz činjenice da je u srpskom jeziku izražen visok stepen fleksije, dok se to ne može tvrditi i za engleski jezik. Proučavanje razlika u redu reči između srpskog i engleskog jezika i faktora koji utiču na izmenjen red reči može imati praktične implikacije za oblast primenjene lingvistike, naročito za njene poddiscipline kao što su nastava i učenje stranih jezika, izrada udžbenika, prevodilaštvo i druge.

Termin „red reči” koristi se dvojako – u širem smislu se odnosi na redosled sintaksičkih jedinica (reči u okviru sintagmi, sintagmi u okviru klauza, klauza u okviru složenih jedinica), a u užem smislu na redosled pojedinih gramatičkih elemenata, tj. funkcija subjekat, predikat, objekat, dopuna, odredba i sl. (v. Bugarski, 1991, str. 119; Kristal, 1996, str. 98).

Prema Robertu Ladu (1957), red reči je jedan od elemenata koji može da signalizira gramatičku strukturu, zajedno sa vezanim morfemama (fleksivnim nastavcima), korelacijom formi, funkcionalnim (gramatičkim) rečima, intonacijom, rečeničnim fokusom i pauzama (p. 53). Na primer, inverzija glagola i subjekta u engleskom jeziku je signal za upitni oblik rečenice (npr. *Is he a doctor?* u odnosu na *He is a doctor.*), dok je inicijalni položaj jedne imenice u odnosu na drugu signal njene atributivne funkcije: npr. u sintagmi *hydrogen compound* – *vodonikovo jedinjenje*, položaj imenice *hydrogen* upućuje na atributivnu funkciju, dok je glavni element sintagme imenica *compound*.

Način na koji su u jezicima raspoređeni osnovni sintaksički elementi u okviru izjavne rečenice koja sadrži subjekat, predikat i objekat je osnova za uspostavljanje tipologije u okviru koje se jezici dele na šest osnovnih grupa (Greenberg, 1966):

- 1) S + P + O
- 2) S + O + P
- 3) P + S + O
- 4) P + O + S
- 5) O + S + P
- 6) O + P + S

Trebalo bi imati u vidu da ovakva podela nema apsolutni karakter, jer se zasniva na *neobeleženom*, stilski neutralnom redu reči, koji se uobičajeno

sreće u jezicima. Tako se za jedan jezik može reći da pripada jednom modelu, ali se u njemu mogu sresti i ostali obrasci koji neretko prenose posebne, stilske efekte, tako da govorimo o *obeleženom*, markiranom redu reči. Pored toga, jezici se mogu razlikovati po stepenu u kojem pripadaju određenom tipu. Poznato je da i engleski i srpski pripadaju prvom tipu sa uobičajenim rasporedom S + P + O, ali dok je engleski izraziti pripadnik ovog modela sa relativno nepromenljivom strukturom rečeničnih elemenata, za srpski se to ne može reći. U srpskom jeziku može biti zastupljeno svih šest kombinacija rasporeda, što svedoči o slobodnom redu reči (Станојчић, Поповић и Мицић, 1989, стр. 187):

Tabela 1. Mogućnost rasporeda rečeničnih konstituenata unutar proste rečenice u engleskom i srpskom jeziku

<i>Tip jezika</i>	<i>Red osnovnih elemenata strukture rečenice</i>	<i>Engleski jezik</i>	<i>Srpski jezik</i>
I	S + P + O	<i>John called the boy.</i>	<i>Jovan je pozvao dečaka.</i>
II	S + O + P	<i>*John the boy called.</i>	<i>Jovan je dečaka pozvao.</i>
III	P + S + O	<i>*Called John the boy.</i>	<i>Pozvao je Jovan dečaka.</i>
IV	P + O + S	<i>*Called the boy John.</i>	<i>Pozvao je dečaka Jovan.</i>
V	O + S + P	<i>The boy John called.</i>	<i>Dečaka je Jovan pozvao.</i>
VI	O + P + S	<i>*The boy called John.</i>	<i>Dečaka je pozvao Jovan.</i>

Znatno fleksibilniji red reči u rečenici u srpskom jeziku u odnosu na engleski potiče od razvijenog padežnog sistema, tj. izrazite uloge flektivnih nastavaka kao signala koji ukazuju na gramatičku strukturu subjekta i objekta.

Najplodnija istraživanja tematike reda reči tokom poslednjih nekoliko decenija odvijaju se u okviru proučavanja informativne strukture rečenice. Pored svoje osnovne gramatičke funkcije u rečenici i jeziku kao apstraktnom sistemu (*langue*), rečenični konstituenti poseduju u konkretnom

iskazu i govoru (*parole*) i određenu informativnu funkciju ili vrednost, koja je u saodnosu sa komunikativnim ciljem koji se želi ostvariti. Tako se pored subjekta i predikata kao čisto sintaksičkih kategorija, za opis strukture rečenice uvode i pojmovi *teme* i *reme* kao nosilaca različitih informativnih funkcija u rečenici, koji poseduju i jedinstvene semantičko-pragmatičke vrednosti. Začetnicima ovog pristupa smatraju se pripadnici Praške škole sa Matezijusom [Mathesius] kao osnivačem i najistaknutijim predstavnikom. Poseban doprinos jezičkim ispitivanjima predstavlja njegovo učenje o funkcionalnoj rečeničnoj perspektivi i njenoj ulozi u redu reči. Matezijus, insistirajući na sinhronijskom poređenju različitih jezika, uočava da su principi od kojih zavisi red reči u različitim jezicima posebno hijerarhijski ustrojeni (1975). Kontrastirajući engleski i češki, on uočava da je glavni princip koji određuje red reči u češkom jeziku funkcionalna rečenična perspektiva, odnosno ustrojstvo teme (poznate informacije) i reme (novog, nepoznatog elementa), dok je u engleskom primaran gramatički princip. Još jedan pristup koji je jednim delom proizašao iz ideja Praške lingvističke škole je sistemska funkcijska gramatika Halideja [Halliday]. Halidej (1967, 1985) uočava dve međusobno povezane, ali odvojene strukture – informacionu, sačinjenu od datog (*given*) i novog (*new*), i tematsku strukturu, koju čine tema (*theme*), kao polazna tačka poruke, smeštena u inicijalni položaj, i rema (*rheme*), kao ostatak rečenice.

Proučavanje reda reči u srpskohrvatskom jeziku ranije se uglavnom oslanjalo na gramatičku strukturu rečenice, dok je informativna organizacija bila više zanemarena. Od samih početaka istraživanja (druga polovina XIX veka), prepoznaju se dva tipa rasporeda – gramatički, redovni, uobičajeni ili neobeleženi i obrnuti, retorički, ili obeleženi. Đorđević, međutim, pod uticajem učenja francuskih psiholingvista, posmatra pitanje činilaca reda reči sa psihološkog aspekta i ističe da je prirodni tok izlaganja misli takav da se polazi od poznatog ka nepoznatom, tj. od psihološkog subjekta ka psihološkom predikatu, a da se inverzija javlja u življem, emfatičnom izlaganju (Ђорђевић, 1898, према Поповић, 2004, стр. 17, 18). Kasnije, sredinom XX veka, Jonke govori o tri osnovna činioca reda reči – aktuelnoj gramatičkoj i zvukovnoj rečeničnoj konstrukciji (pod uticajem praškog strukturalizma), a zatim dodaje i ostale faktore poput „tradicionalizama, misaonih klišeja i stranih uticaja“, navodeći da u nekim „slučajevima red riječi zavisi o vremenu i funkcionalnosti teksta jer – niti je red riječi u nekom jeziku svestremenski, niti su jednaki svi tekstovi određene epohe“ (Jonke, 1963, prema Moguš, 1964, str. 533). Silić (1984) takođe prepoznaje dva tipa rasporeda – osnovni, koji je uslovljen semantičkim i gramatičkim odnosima unutar rečenice, i aktualizovani red reči, koji je uslovljen kontekstom, tj. mora se analizirati sa aspekta diskursa. Stanojčić i dr. (1989, стр. 187–189,

349–358) govori o informativnoj aktualizaciji rečenice, tj. o „pridavanju rečenici i njenim konstituentima onih informativnih vrednosti koje oni treba da imaju u konkretnoj, aktualnoj komunikativnoj situaciji“ i daje detaljan opis različitih rečeničnih perspektiva kojima se aktuelizuje predikatska rečenica.

Kontrastivna proučavanja srpskog, odnosno srpskohrvatskog i engleskog jezika započela su velikim projektom pod nazivom *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*, koji je rađen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1969. do 1978. godine. U okviru tog projekta, nekoliko autora obrađuje tematiku reda reči sa različitih aspekata. Bibović (1971) primenjuje model funkcionalne rečenične perspektive na kontrastiranje reda reči u engleskoj i srpskohrvatskoj prosto rečenici. Polazeći od Matezijusove analize engleskog i češkog, Bibović navodi gramatičke konstrukcije koje se u engleskom jeziku koriste da bi se kompenzovao nedostatak spremnosti da rečenica prati sled tema-rema (kao što su pasivne konstrukcije ili egzistencijalne konstrukcije sa *there* kao subjektom, ili čak upotreba određenog ili neodređenog člana), a za koje se u srpskohrvatskom koriste različiti redosledi rečeničnih konstituenata. Bibović (1971) zaključuje da je u nekim tipovima takvih izjavnih rečenica obrnut red reči u srpskohrvatskom zapravo prirodan i obavezan, te ga je pogrešno nazivati inverzijom, ili odstupanjem od „normalnog“ reda reči. Mihajlović (1971) detaljno ispituje tipove egzistencijalnih rečenica u engleskom jeziku i njihove ekvivalente u srpskohrvatskom jeziku, osvrćući se nužno i na redosled konstituenata. U pogledu reda reči važno mesto zauzima studija Stanke Kranjčević *Errors in the Syntax of the Sentence in the Speech of Learners of English in the Serbo-Croatian-Speaking Area* iz 1971. godine, koja daje najpre detaljnu analizu sintaksičkih grešaka grupisanih oko rečeničnih konstituenata i vrsta rečenica, a zatim konkretne pedagoške savete i sugestije za korekciju problematičnih elemenata. Kontrastivnu analizu engleskih i srpskih rečenica sa prelaznim glagolom daje Pervaz (1971), a u vezi sa redom reči bavi se inverzijom glagola i objekta u srpskohrvatskom, ističući da SOV poredak zavisi od toga da li je objekat pronominalizovan ili ne, dok inverzija u engleskom jeziku upućuje uvek na naglašenost tj. na drugačiji stav prema nekome ili nečemu (npr. *Him I like (but not her)*). Konstrukcije sa dva objekta analizira Šević (1971) i predviđa moguće greške u redu reči, pre svega kada se radi o položaju indirektnog i predloškog objekta u odnosu na direktni objekat, a zatim i kada se radi o mestu oba objekta unutar rečenice. Takođe se naglašava mogućnost pogrešaka i u vezi sa smeštanjem jednog ili drugog objekta u engleskom na inicijalnu poziciju u rečenici što nije dozvoljeno u neutralnom govoru.

Najznačajnija istraživanja reda reči krajem devedesetih godina XX veka koriste generativni pristup u lingvistici. Iako se može tvrditi da generativna gramatika dugo nije uzimala u razmatranje jezičke fenomene slovenskih jezika jer nije bila dovoljno razrađena za takva složena obeležja kakva su red reči ili padežni sistemi (Bailyn, 2000, prema Halupka-Rešetar, 2004, str. 99), mnogobrojni autori pristupaju analizi informativne strukture rečenice u srpskom jeziku upravo sa pozicija generativizma, odnosno minimalizma (v. Bošković, 1999; Stjepanović, 1999, 2003, 2007; Progovac, 2005). Monografija *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku* Halupke-Rešetar (2004) daje iscrpno poređenje prednosti i nedostataka funkcionalnog (strukturalnog) i formalnog (generativnog) modela u proučavanju sintakse fokusa u engleskom i srpskom jeziku, i predlaže novi hibridni ili kombinovani pristup koji bi mogao biti primenjen i na strukture kojima se u engleskom jeziku izražava fokus.

II METOD

Predmet našeg istraživanja je kontrastiranje reda reči proste rečenice u engleskom i srpskom jeziku. Kverk, Grinbaum, Lič i Svartvik [Quirk, Greenbaum, Leech & Svartvik] definišu *prostu rečenicu* kao strukturu koja se sastoji od jedne nezavisne klauze koja ne sadrži neku drugu klauzu koja bi funkcionisala kao jedan od njenih elemenata (1985, p. 719). Elementi koji konstituišu i rečenice i klauze unutar rečenica su subjekat i predikat. Prosta rečenica ne sadrži nikad neku drugu klauzu kao jedan od svojih elemenata, ali može da sadrži imeničku ili pridevsku sintagmu sa klauzom kao elementom sintagme. Tako je npr. rečenica *You can take a pill if you have a headache* zavisno-složena jer unutar klauza *if you have a headache* funkcionise kao adverbijal unutar klauze *You can take a pill*. Sa druge strane, rečenica *You can take the pill that I left on the table* je prosta jer klauza *that I left on the table* funkcionise kao atribut unutar imeničke sintagme *the pill that I left on the table* koja je objekat glagola *take*.

Osnovni rečenični konstituenti su podeljeni na pet funkcionalnih kategorija: subjekat (S), glagol (V), objekat (O), komplement (C) i adverbijal (A) (Quirk et al., 1985, p. 720). Moguća je dalja podela objekta na direktni (O_d) i indirektni (O_i), komplementa na komplement subjektu (C_s) i komplement objektu (C_o), dok adverbijal može biti subjekatski (A_s) i objekatski (A_o). Ako se izuzmu opcionalni adverbijali čiji položaj u okviru proste rečenice engleskog jezika može manje-više slobodno da varira, dolazimo do sedam dozvoljenih kombinacija funkcionalnih kategorija konstituenta rečenice, tj. sedam tipova prostih, predikatskih rečenica: SV, SVO, SVC, SVA, SVOO, SVOC, SVOA. Tip klauze zavisi u najvećoj meri od klase glagola koji je predikat rečenice. Na taj način SV klauza će biti upotrebljena ako je

glagol neprelazan, SVO konstrukcija se vezuje za monotranzitivne glagole, SVC i SVA za kopule, SVOO za ditranzitivne glagole, dok su SVOC i SVOA moguće ukoliko kompleksni tranzitivni glagoli čine predikat rečenice.

U ovom radu ćemo se baviti redom reči, tj. rasporedom osnovnih rečeničnih konstituenata u prosto izjavnoj rečenici koja predstavlja kanonični oblik rečenice u engleskom jeziku. Korpus iz koga su uzeti primeri za analizu čini roman *About a Boy* Nika Hornbija kao izvor rečenica na engleskom jeziku i njegov prevod na srpski jezik kao izvor rečenica na srpskom jeziku. Analizirana su poglavlja I–VIII, a smer analize je sa engleskog jezika na srpski. S obzirom na funkcionalne kategorije koje elementi rečenice mogu imati (subjekat, predikat, objekat, komplement i adverbijal) kao i njihove potkategorije (direktni i indirektni objekat, komplement subjektu i komplement objektu, subjekatski i objekatski adverbijal), analiziran je red reči u sedam osnovnih tipova proste rečenice, tj. kontrastiran je red reči u engleskoj i srpskoj rečenici po pojedinačnim tipovima klauza (SV, SVO, SVC, SVA, SVOO, SVOC, SVOA) i izračunat procenat u kome engleska ili srpska rečenica prati ovaj osnovni poredak ili od njega odstupa. Korpus sadrži ukupno 323 proste rečenice na engleskom jeziku i njihove prevode na srpski jezik. Zastupljenost sedam osnovnih tipova proste predikatske rečenice prema kombinacijama funkcionalnih kategorija konstituenata u engleskom korpusu i njihova realizacija u prevodu na srpski prikazana je u Tabeli 2:

Tabela 2. Brojčana i procentualna zastupljenost tipova proste predikatske rečenice prema funkcionalnim kategorijama u engleskom korpusu i njihova realizacija u prevodu na srpski

Tip klauze	Isti tip konstituenata u prevodu na srpski		Drugi tip konstituenata u prevodu na srpski		Problem u prevodu		Ukupno prostih rečenica u engleskom korpusu	
	Brojčana vrednost	Procentualna vrednost	Brojčana vrednost	Procentualna vrednost	Brojčana vrednost	Procentualna vrednost	Brojčana vrednost	Procentualna vrednost
SV	35	77,78	4	8,88	6	13,33	45	13,93
SVO	86	72,88	17	14,40	15	12,71	118	36,53
-SVC Egzistencijalne rečenice	79 8	64,75 72,73	32 0	26,23 0	11 3	9,02 27,27	122 11	37,77 3,40

SVA	6	60	4	40	0	0	10	3,09
SVOO	7	100	0	0	0	0	7	21,67
SVOC	1	20	3	60	1	20	5	1,55
SVOA	1	20	4	80	0	0	5	1,55
Ukupno	223	69,04	64	19,81	36	11,14	323	100

III REZULTATI

1) SV tip klauze

U engleskom korpusu od ukupno 323 proste predikatske rečenice ukupno je zastupljeno 45 primera ovog tipa klauze (13,93%). Od tog broja uporedivo je samo 35 rečenica (77,78%), dok su ostale rečenice prevedene drugim tipom konstrukcije ili se radi o prevodu koji se ne može smatrati opravdanim ili ekvivalentnim. Svi primeri na engleskom jeziku imaju S + V red reči (35 ili 100%). U prevodu na srpski jezik svi primeri takođe imaju uobičajen red reči, ali se uočava dvostruki trend:

1. Rečenice u kojima je subjekat lična zamenica prevode se na srpski jezik bez subjekta u većini primera (90%). Tada se radi o tzv. neizrečenom, neovertnom ili implicitnom subjektu tipičnom za rečenične konstrukcije u mnogim slovenskim jezicima. Engleska rečenica sadrži obavezno oba glavna elementa, a red reči je u svim slučajevima S + V. Pošto ove proste rečenice u srpskom sadrže samo predikat, to se red reči svodi na položaj elemenata glagolske fraze, tj. glavnog glagola i enklitike (pomoćnog glagola/povratne rečice *se*). Raspored elemenata u srpskom je tada glavni glagol + enklitika, a od ukupnog broja prisutnih SV rečenica takvih je 46,67%:

(1) *We've split up.* (str. 5) – *Raskinuli smo.* (str. 5)

(2) *She laughed.* (str. 5) – *Nasmejala se.* (str. 6)

(3) *You're kidding.* (str. 9) – *Šalite se.* (str. 13)

Izuzetno su retki primeri u kojima se subjekat izražen zamenicom zadržava u prevodu na srpski i podrazumevaju slučajeve kada se predikat ponavlja iz prethodne rečenice, pri čemu subjekat izražen zamenicom najčešće predstavlja kontrastni fokus rečenice:

(4) *He laughed. She laughed.* (str. 21) – *Nasmejao se. Ona se nasmejala.* (str. 34)

2. U rečenicama u kojima je subjekat imenica ili imenička fraza, nema izostavljanja subjekta, a red reči se poklapa u engleskom i srpskom u svim slučajevima (100%) i svuda je S + V. Od ukupnog broja SV rečenica, 31,11% se u potpunosti poklapa.

(5) *His career as a serial nice guy had begun.* (str. 16) – *Njegova karijera serijskog Dobrog Momka je počela.* (str. 25)

(6) *His mother didn't notice.* (str. 17) – *Njegova majka nije primetila.* (str. 26)

(7) *Will blushed.* (str. 28) – *Vil je pocrveneo.* (str. 47)

(8) *Suzie laughed.* (str. 28) – *Suzi se nasmejala.* (str. 47)

(9) *Marcus shrugged.* (str. 29) – *Markus je slegnuo (ramenima).* (str. 48)

Već smo napomenuli da se izvestan broj primera (10 od ukupno 45 primera engleskih SV rečenica, ili 22,22%) odnosi na rečenice u kojima se engleska SV konstrukcija prevodi nekom drugom konstrukcijom u srpskom jeziku (na primer prelaznim glagolom i objektom), ili se radi o greškama u prevodu, tako da je upoređivanje reda reči nemoguće.

2) SVO tip klauze

Ukupan broj rečenica sa monotranzitivnim glagolom i direktnim objektom u engleskom korpusu iznosi 118 ili 36,53%. Od toga 86 rečenica (72,88%) u prevodu na srpski sadrži iste funkcionalne kategorije, dok se red reči ne može uporediti kod 32 primera (27,12%) zbog drugog tipa konstituenata ili grešaka u prevodu. Kada je reč o ovim konstrukcijama, u engleskom jeziku su svi analizirani primeri imali S + V + O raspored elemenata. U najvećem broju slučajeva (54,24%) dolazi do poklapanja reda reči između engleskog i srpskog jezika, tj. red reči i u prevodu na srpski je uobičajen. Tamo gde dolazi do poklapanja uglavnom se radi o objektu koji je iskazan imenicom ili imeničkom sintagmom:

(10) *No, Marcus, I haven't got another boyfriend.* (str. 5) – *Ne, Markuse, nemam drugog dečka².* (str. 6)

(11) *John and Christine had two children.* (str. 7) – *Džon i Kristin su imali dvoje dece.* (str. 10)

(12) *No. Just had a baby³.* (str. 7) – *Ne, rodila sam bebu.* (str. 11)

(13) *Neither of them said a word.* (str. 17) – *Niko od njih nije progovorio ni reč.* (str. 27)

(14) *My dad wrote a song.* (str. 27) – *Moj tata je napisao pesmu.* (str. 44)

(15) *You'll meet someone else.* (str. 30) – *Upoznaćeš nekog drugog.* (str. 49)

Među ovim primerima su i rečenice sa neovertnim subjektom (primeri 10, 12 i 15), koje smo tretirali kao da subjekat stoji na početku rečenice, što znači da je u oba jezika red reči S + V + O.

² Među ovim primerima su i rečenice sa neovertnim subjektom, koje smo tretirali kao da subjekat stoji na početku rečenice, što znači da je u oba jezika red reči S + V + O.

³ Zabeležena su i tri slučaja izostavljenog subjekta i u engleskom jeziku, kao primeri kolokvijalnog jezika.

Ako je lična zamenica objekat rečenice dolazi do odstupanja od S + V + O rasporeda elemenata, a najčešće se radi o nenaglašenim, enklitičkim oblicima zamenica u akuzativu. Od ukupnog broja analiziranih rečenica sa SVO konstrukcijama, 10,17% čine odstupanja nenaglašenih oblika akuzativa koji najčešće prethode glagolu (S + O + V). Red reči u srpskom je tada uslovljen pozicionim sistemom za raspoređivanje enklitika.

(16) *My mum's looking after him.* (str. 21) – *Moja mama ga čuva.* (str. 33)

(17) *Will ignored him.* (str. 28) – *Vil ga je ignorisao.* (str. 47)

(18) *Words failed him.* (str. 26) – *Reči su ga izdale.* (str. 42)

(19) *He never stuck up for her.* (str. 22) – *Nikada je nije branio.* (str. 37)

Položaj objekta izraženog nenaglašenom zamenicom u akuzativu zavisi od prisustva subjekta i priloga. Ako je subjekat izražen (primeri 16–18), ili je prisutan prilog na početku rečenice (primer 19), objekat dolazi ispred glagola. Međutim, ako rečenica sadrži neovertni subjekat, objekat stoji iza glagola, te se radi o poklapanju sa engleskom SVO konstrukcijom:

(20) *I was watching them, Marcus.* (str. 23) – *Video sam ih, Markuse.* (str. 38)

(21) *I could murder one.* (str. 26) – *Razbio bih je!* (str. 44)

(22) *I hate them.* (str. 24) – *Mrzim ih.* (str. 40)

U svim analiziranim primerima u kojima je objekat izražen demonstrativima *this* i *that*, ličnom zamenicom 3. lica jednine srednjeg roda *it*, kao i neodređenim ili odričnim zameničkim oblicima *nothing*, *anything*, red reči u srpskom jeziku je O + S + V.

(23) *He couldn't understand it.* (str. 4) – *To nije mogao da razume.* (str. 5)

(24) *He didn't say anything.* (str. 15) – *Ništa nije rekao.* (str. 24)

(25) *She's never done it before.* (str. 26) – *Nikada ranije to nije uradila.* (str. 42)

(26) *He couldn't think of a single thing.* (str. 25) – *Nije ničega mogao da se seti.* (str. 41)

Treba napomenuti da se većina primera sa OSV rasporedom odnosi na odrične rečenice. Negiranje sa informativnog aspekta je uvek povezano sa emfatičnošću, tako da pozicionisanje odričnog pomoćnog glagola i glavnog glagola ima specifična obeležja. U prevodu na srpski jezik prisutni su primeri inicijalizacije neverbalnog fokusa (pravog objekta) u formi odrične zameničke reči *ništa* (primer 24) ili inicijalizacije neverbalnog fokusa u formi priloške sintagme sa odričnim značenjem *nikada ranije* (primer 25). Primer 26 ilustruje situaciju u kojoj je složeni glagolski oblik (*nije mogao*) razdвоен emfatičkom inverzijom neverbalnog fokusa u formi odrične zamenice u funkciji nepravog objekta (*ničega*). Takođe, pokazne zamenice pokazuju određena specifična svojstva u pogledu pozicionisanja. Gramatička,

postverbalna pozicija pokazne zamenice u funkciji objekta (npr. *Nije mogao da razume to* i *Nikada ranije nije uradila to*), zapravo je manje prihvatljiva od anteverbalne. Kao što se vidi iz primera 23 i 25, pokazna zamenica *to* je raspoređena ispred predikata, čime je ostvarena tematizacija objekta. Ova anterematska tendencija pokaznih zamenica se objašnjava činjenicom da se pokazne zamenice upotrebljene samostalno smatraju slabim rečeničnim članovima koji su u izvesnoj meri srodni enklitikama, uprkos tome što su informativno punovredni, dok se inicijalni položaj, tj. maksimalna anticipacija (primer 23) tumači izrazito kohezivnim karakterom ovog elementa (Поповић, 2004, стр. 51, 219). Procenat ovakvih odstupanja od SVO konstrukcije u ukupnom uzorku analiziranih rečenica sa direktnim objektom iznosi 8,47%.

Ponekad se engleska rečenica sa subjektom, predikatom i direktnim objektom prenosi konstrukcijama sa drugim konstituentima. Najčešće se radi o slučajevima kada engleski gramatički subjekat postaje logički subjekat u srpskom, dok objekat postaje gramatički subjekat rečenice. Red reči se tada razlikuje u dva jezika. Konstrukcije sa logičkim subjektom su nekada opravdane zbog karaktera samog glagola koji predstavlja najprecizniji prevodni ekvivalent (primer 28), a nekada manje opravdane jer predstavljaju slobodan izbor prevodioca uprkos tome što postoji prevodni ekvivalent kojim bi se preslikao i isti tip konstrukcije iz engleskog u srpski (u primeru 27 prevod bi mogao da bude *Ona jednostavno nije shvatala to, ništa od toga*). U primeru 29, prisvojni determinativ *her* u imeničkoj sintagmi *her voice* u funkciji direktnog objekta je preveden ličnom zamenicom u funkciji direktnog objekta *joj*, dok je za imenicu *voice* upotrebljena imenica *glas* koja ostaje u funkciji direktnog objekta. Primeri sa drugačijim tipom klauze čine 14,40% ukupnih SVO rečenica.

(27) *She just didn't get this, any of it.* (str. 10) – *Njoj ovo jednostavno nije bilo jasno, ništa od ovoga.* (str. 16) (SVO-S_{log} SVC)

(28) *He liked Lindsey's mum.* (str. 22) – *Sviđala mu se Lindzina mama.* (str. 37) (SVO-VS_{log} S)

(29) *He recognized her voice, ... the blond hair and her denim jacket.* (str. 13) – *Prepoznao joj je glas, ... plavu kosu i teksas jaknu.* (str. 19) (SVO-VO_iO_d)

3) SVC tip klauze

Primeri ovog tipa konstrukcija su najbrojniji u uzorku koji je analiziran (122 ili 37,77% ukupnog broja prostih rečenica). Od tog broja, međutim, čak 32 primera su prevedena drugim tipom konstrukcija, dok je 11 primera neuporedivo sa srpskim jezikom zbog izbora prevodnog ekvivalenta. Sve rečenice u izvornom jeziku sa konstrukcijom subjekat + kopulativni glagol + komplement subjektu, imale su pravilan redosled, dok je u jeziku

cilju bilo odstupanja. Poklapanja (tj. SVC raspored u srpskom) su prisutna kod 52,46% analiziranih rečenica:

(30) *I am a single father.* (str. 19) – *Ja sam samohrani otac.* (str. 31)

(31) *This is Imogen.* (str. 7) – *Ovo je Imodžen.* (str. 11)

(32) *But this was only going to get worse.* (str. 10) – *Ali ovo će postajati sve gore.* (str. 15)

(33) *John and Christine used to be OK, really.* (str. 8) – *Džon i Kristin su bili OK, stvarno.* (str. 12)

(34) *This is it.* (str. 11) – *To je to.* (str. 14)

(35) *My favourite singer is Joni Mitchel.* (str. 28) – *Moja omiljena pevačica je Džoni Mičel.* (str. 47)

(36) *But walking away wasn't Will's style.* (str. 26) – *Ali povlačenje nije bilo Vilov stil.* (str. 43)

Primeri poklapanja uključuju i rečenice sa neovertnim subjektom i složenim predikatom u kojima je na prvom mestu radni glagolski pridev kao oslonac, iza njega nenaglašeni pomoćni glagol i na kraju komplement subjektu, ili pak odričan oblik pomoćnog glagola kao oslonac, radni glagolski pridev, komplement subjektu:

(37) *He was quiet at breakfast.* (str. 10) – *Bio je tih za doručkom.* (str. 15)

(38) *He was Robert de Niro.* (str. 22) – *Bio je Robert de Niro.* (str. 36)

(39) *He wasn't a fraud.* (str. 22) – *Nije bio prevarant.* (str. 36)

Neizražen subjekat dovodi do premeštanja glagola u nenaglašenom obliku iza komplementa subjektu ukoliko je predikat u prezentu, i tada se radi o nepoklapanju reda reči, tj. konstrukciji C(S)V. U primeru 40 tako, umesto konstrukcije SVC koja bi glasila *On je užasan*, pridev *užasan* kao komplement neizraženog subjekta *on* upotrebljen je ispred nenaglašenog oblika glagola *je*, prema pravilu postinicijalnog pozicionisanja enklitike bez gramatičkog oslonca.

(40) *It's terrible.* (str. 24) – *Užasan je.* (str. 39)

(41) *They're useless.* (str. 29) – *Beskorisni su.* (str. 48)

(42) *She's beautiful.* (str. 29) – *Divna je.* (str. 49)

Oslonac za enklitiku može da bude i deo komplementa, tj. element pridevske ili imeničke sintagme, i tada se radi o delimičnom poklapanju:

(43) *I'm much shallower than this, honest!* (str. 15) – *Mnogo sam površniji, stvarno!* (str. 25)

(44) *You're too nice.* (str. 26) – *Previše si fin!* (str. 42)

(45) *He's a really nice boy.* (str. 29) – *Stvarno je dobar dečko!* (str. 49)

U primerima 46 i 47 dolazi do anticipativne inverzije fokalizovane kopule, tj. do inverzije kopule i subjekta. Ovakav raspored daje prizvuk neobaveznosti kojim lik koji izgovara rečenicu želi da ublaži osećanje zabrinutosti kod sagovornika u odnosu na varijantu *To nije ništa*. Pored toga, varijante

upotrebljene u prevodu više odgovaraju kolokvijalnom stilu kojim je prožet roman.

(46) *It's no big deal.* (str. 29) – *Nije to ništa.* (str. 49)

(47) *It's just not my sort of thing.* (str. 8) – *Nije to za mene.* (str. 11)

Procenat rečenica sa nepoklapanjem čini 12,29% ukupnog broja SVC konstrukcija.

Znatno je veći broj primera u kojima se SVC konstrukcija u engleskom jeziku prevodi drugačijim konstrukcijama u srpskom jeziku. Taj procenat iznosi 26,23%, a tip konstrukcija u srpskom varira od primera do primera. Tako su zastupljeni tipovi proste rečenice sa subjektom, kopulativnim glagolom i adverbijalom (SVA), zatim subjektom, prelaznim glagolom i objektom (SVO), kao i primeri sa logičkim i gramatičkim subjektima, ili samo sa subjektom i glagolom (SV).

(48) *You are a worry to us.* (str. 8) – *Brinemo za tebe.* (str. 11) (SVC-(S)VO)

(49) *And that was the point.* (str. 14) – *U tome je stvar.* (str. 21) (SVC-ASV)

(50) *It was effortless, too.* (str. 14) – *Osim toga, nije zahtevalo nikakav napor.* (str. 22) (SVC-(S)VO)

(51) *You don't have to be sorry for anything.* (str. 16) – *Stvarno nema razloga da ti bude žao.* (str. 25) (SVC-VS_{log})

(52) *He was in here, no doubt about it.* (str. 22) – *Prošao je, bez sumnje.* (str. 36) (SVC-(S)V)

(53) *He was sick of that sound.* (str. 23) – *Smućio mu se taj zvuk.* (str. 37) (SVC-VS_{log}S)

(54) *That's more like it.* (str. 26) – *Tako treba.* (str. 43) (SVC-AV)

(55) *She's going nuts.* (str. 28) – *Odlepila je.* (str. 47) (SVC-(S)V)

(56) *She doesn't seem nuts to me.* (str. 28) – *Pa, meni se ne čini da je luda.* (str. 48) (SVC-S_{log}VS_{gram})

U izvesnom broju primera (čak 9,02%) poređenje između engleske i srpske rečenice nije moguće, bilo zbog grešaka u prevodu (na primer izostavljanja reči i čitavih rečenica), ili previše slobodnog prevoda u kome je engleska konstrukcija prevedena na srpski potpuno drugačijim tipom klauze kada za to nema opravdanja.

(57) *He was dry ice.* (str. 6) – *Suvi led.* (str. 9)

(58) *He was Frosty the Snowman.* (str. 6) – *Sneško Belić.* (str. 9)

Poseban oblik SVC konstrukcija u engleskom jeziku predstavljaju takozvane *egzistencijalne rečenice*. U ovom tipu rečenica prilog *there* funkcioniše kao formalni subjekat rečenice, iza njega stoji kopula, a zatim deo rečenice koji nosi semantičku vrednost pravog subjekta. U srpskom jeziku konstrukcija bezlične egzistencijalne rečenice obuhvata glagol *imati* ili gla-

gol biti sa logičkim subjektom u obliku genitiva iza glagola, odnosno glagol *postojati* sa subjektom u nominativu. U analiziranom uzorku teksta, od 323 proste predikatske rečenice egzistencijalne rečenice obuhvataju 3,40% sa ukupno 11 primera. Od tog broja, u većini primera (72,73%) raspored konstituenata je uobičajen, tj. u oba jezika će semantički bogatiji element, tj. komplement izražen pridevom ili imeničkom sintagmom doći iza predikata izraženog glagolom *to be* u engleskom i glagolima *biti, imati, postojati* u srpskom:

(59) *There's nothing wrong with your situation.* (str. 15) – *Nema ničeg lošeg u situaciji u kojoj si.* (str. 24)

(60) *There was a lot to listen to.* (str. 22, 23) – *Bilo je mnogo toga za slušanje.* (str. 34)

(61) *There's a time problem.* (str. 5) – *Postoji problem sa slobodnim vremenom.* (str. 6)

(62) *And then there was the sex.* (str. 14) – *A onda, tu je seks.* (str. 22)

Sa aspekta informativne strukture rečenice, ovaj tip spada u grupu netematizovanih rečenica sa predikatsko-subjekatskom remom. Pritom subjekat može biti iskazan nominativom ili genitivom i može se odnositi i na konkretan i na apstraktan pojam, a postojanje može da se vezuje za određeno konkretno ili apstraktno mesto (primeri 59 i 62).

Preostalih 27,27% rečenica ne može se uporediti zbog odstupanja u prevodu:

(63) *There were endless ingenious variations on the same theme.* (str. 22) – *Usledio je bezbroj ingenioznih varijacija na istu temu.* (str. 35)

4) SVA tip klauze

Kada je reč o konstrukcijama sa obaveznim adverbijalom, a ima ih 10 od 323 (3,09%), u svim primerima na engleskom jeziku red reči je SVA (100%). U srpskom jeziku je od toga šest primera koji se mogu uporediti jer je zastupljen isti tip konstituenata (60%) i u svim tim primerima postoji poklapanje:

(64) *He's on holiday.* (str. 22) – *On je na odmoru.* (str. 35)

(65) *No, it's on every Christmas album ever made.* (str. 28) – *Ne, pesma je na svakom božićnom albumu koji je ikad snimljen.* (str. 45)

(66) *Megan was in the baby seat beside her.* (str. 27) – *Megan je bila pored nje u sedištu za bebe.* (str. 44)

U izvesnom broju rečenica (4 od 10 ili 40%), u prevodu je upotrebljena konstrukcija koja se ne poklapa sa SVA konstrukcijom, pa se red reči ne može uporediti:

(67) *He was in here, no doubt about it.* (str. 22) – *Prošao je, bez sumnje.* (str. 36) (SVA-SV)

(68) *I get into a mess.* (str. 30) – *Onda se sva pometem.* (str. 49) (SVA-SV)

(69) *I'm on my own.* (str. 22) – *Znači – sâm sam.* (str. 35) (SVA-SVC).

5) SVOO tip klauze

U uzorku od 323 rečenice, SVOO tip obuhvata sedam primera ili 2,17%. Kod konstrukcija ditranzitivnih glagola sa indirektnim i direktnim objektom, u svim primerima na engleskom jeziku red reči je uobičajen, SVO-O_i. U rečenicama na srpskom jeziku red reči odstupa u većini primera (pet rečenica ili 71,43%), a poklapanja su prisutna kod dva primera (28,57%). Primeri prevoda sa drugim tipom konstituenata nisu zabeleženi.

Poklapanje je prisutno u sledećim primerima:

(70) *Doing nothing all day gave him endless opportunities to dream and scheme and pretend to be something he wasn't.* (str. 20) – *To što nije radio po celi dan dalo mu je beskrajne prilike da sanjari i smišlja i da se pretvara da je ono što nije.* (str. 32)

(71) *He gave her a sad stoical smile.* (str. 22) – *Dobacio joj je tužan, stoički osmeh.* (str. 36)

U primeru 70 radi se o uobičajenoj tendenciji da se enklitika (u ovom slučaju indirektni objekat izražen ličnom zamenicom u dativu) ne raspoređuje iza rečeničnog člana koji sadrži relativnu rečenicu upotrebljenu u atributskoj funkciji (Поповић, 2004, стр. 315), dok u primeru 71 odsustvo gramatičkog oslonca za enklitiku uslovljava raspoređivanje enklitike (opet indirektnog objekta izraženog ličnom zamenicom u dativu) na postinicijalnu poziciju, iza akcentogenog glagola. Direktni objekat u oba slučaja je izražen višechlanom imeničkom sintagmom koja kao težište rečenične informacije prirodno zauzima finalnu poziciju.

Nepoklapanje se češće odnosi na položaj indirektnog objekta, a ređe na položaj direktnog objekta:

(72) *He wouldn't give them his money.* (str. 23) – *Nije hteo da im daje svoj novac.* (str. 37)

(73) *At least his failure gave him a chance to talk to Suzie.* (str. 29) – *Ovaj neuspeh mu je bar pružio priliku da razgovara sa Suzi.* (str. 47)

(74) *He wasn't going to tell them anything.* (str. 23) – *Nije hteo ništa da im kaže.* (str. 37)

Primeri 72 i 74 ilustruju inverziju indirektnog objekta i glagola punog značenja na osnovu tendencije ka postsindetskom raspoređivanju enklitike iza veznika *da* unutar konstrukcije sa glagolima nepotpunog značenja i dopunama u vidu *da* + prezenta. U primeru 74 i direktni objekat izražen odričnom zameničkom reči dolazi ispred dopune, tj. dolazi do emfatičke inverzije neverbalnog težišta *ništa*, koja razdvaja složeni predikat (Поповић, 2004, стр. 112). U primeru 73 indirektni objekat pokazuje izraženiju anti-

cipativnu tendenciju i dolazi neposredno iza subjekta, a ispred čitavog predikata, dok je direktni objekat finalizovan kao razvijeni rečenični član koji je nosilac fokusa.

6) SVOC tip klauze

U analiziranom uzorku rečenice sa ovakvom konstrukcijom su zastupljene u veoma malom broju (samo pet rečenica). Engleske rečenice sa SVOC konstrukcijom imaju fiksni red reči u svim primerima. U prevodu na srpski jezik, samo je jedna rečenica (20%) imala isti tip konstituenata SVOC, i to sa izmenjenim redom reči:

(75) *Will found endings difficult.* (str. 15) – *Vil je raskide nalazio teškim.* (str. 23) (SVOC-SOVC)

U ovom primeru ostvarena je tematizacija direktnog objekta, odnosno fakultativna anterematizacija objekta, pri čemu se sa jedne strane umanjuje progresivnost objekta, dok se ističe progresivnost ostatka reme (predikata dopune).

Konstituyente drugačijeg tipa imaju tri rečenice (60%), a u jednom primeru (primer 78) po slobodnom izboru prevodioca upotrebljena je konstrukcija koja se razlikuje od izvorne rečenice (20% ukupnih SVOC konstrukcija).

(76) *Two days later, he found himself sitting next to the same woman in a café on Upper Street.* (str. 13) – *Dva dana kasnije se zatekao u kafeu u ulici Aper sa istom ženom.* (str. 19) (SVOC-SVAA)

(77) *Will found it easy not to be Simon.* (str. 15) – *Vilu je bilo lako da ne bude Sajmon.* (str. 23) (SVOC-S_{log}VCS)

(78) *I call it nuts.* (str. 29) – *Po meni je to ludilo.* (str. 47) (SVOC-(A)VSC)

7) SVOA tip klauze

Konstrukcije sa objektom i obaveznim adverbijalom su takođe veoma retke (pet primera ili 1,55%). U jednoj rečenici na srpskom jeziku red reči je uobičajen (20%), dok je u ostalim primerima upotrebljen drugi tip konstituenata (četiri primera ili 80%):

(79) *He concentrated his conversational efforts on Christine.* (str. 8) – *Koncentrisao je svoje konverzacijske moći na Kristin.* (str. 11) (SVOA-SVOA)

(80) *Will prided himself on his cool.* (str. 28) – *Vil je bio ponosan na svoj ukus.* (str. 46) (SVOA-SVC)

(81) *I took the afternoon off sick.* (str. 24) – *Uzela sam slobodno popodne, nije mi bilo dobro.* (str. 38) (SVOA-SVO+VS_{log}C)

IV ZAKLJUČAK

U radu je izvršena kontrastivna analiza reda reči engleskog i srpskog jezika u prostim izjavnim rečenicama sa aspekta funkcionalnih kategorija koje osnovni rečenični konstituenti mogu imati. Razmatran je raspored konstituenata u okviru sedam osnovnih tipova proste rečenice (SV, SVO, SVC, SVA, SVOO, SVOC i SVOA) na uzorku uzetom iz jednog savremenog romana angloameričke književnosti kao izvoru rečenica na engleskom jeziku i njegovom prevodu na srpski kao izvoru na srpskom jeziku. Polazeći od činjenice da engleski i srpski pripadaju istoj grupi jezika kad je reč o rasporedu osnovnih rečeničnih konstituenata, ali i da je u srpskom jeziku dozvoljeno znatno fleksibilnije raspoređivanje u odnosu na fiksnu poziciju konstituenata u engleskom jeziku, cilj istraživanja je da se utvrdi u kojoj meri prosta rečenica u engleskom i srpskom jeziku prati osnovni ili uobičajeni red reči u okviru različitih tipova proste rečenice ili odstupa od njega. Pored kvantitativne analize koja se odnosi na brojčanu i procentualnu zastupljenost rečenica sa uobičajenim ili izmenjenim redom reči u oba uzorka, dat je i kvalitativni opis faktora koji utiču na izmenjen redosled rečeničnih konstituenata sa aspekta gramatičke i informativne strukture rečenice.

Analizirani uzorak romana na engleskom sadrži ukupno 323 proste rečenice čija je brojčana i procentualna zastupljenost po tipovima konstituenata data u Tabeli 2. U prevodu na srpski jezik zadržani su isti tipovi konstituenata kod 223 primera, ili 69,04% rečenica, što je deo uzorka koji se može porediti u pogledu uobičajenog ili izmenjenog reda reči. U preostalim primerima (100 rečenica, ili 30,96% uzorka), red reči se ne može uporediti zbog drugačijih konstituenata (19,81%), ili slobodnog odabira nekorespondentnih tipova klauze, koje smo ovde označili kao probleme u prevodu (11,15%). Konstrukcija koja ima najveće šanse da bude prevedena drugim tipom konstrukcije i drugim konstituentima je SVOA, dok je najmanje izmena u tipu konstituenata bilo kod egzistencijalnih i SVOO konstrukcija.

Svi primeri datih klauza u engleskom jeziku imali su uobičajen, kanonični red reči. U analiziranom uzorku nije bilo primera markiranog reda reči. Ako se posmatraju samo rečenice sa istim tipom konstituenata, u srpskom uzorku je odnos uobičajenog reda reči prema izmenjenom redu reči 80,72% : 19,28% (Tabela 3), što ujedno predstavlja i odnos u kome dolazi do poklapanja u redosledu između engleske i srpske rečenice prema primerima u kojima dolazi do divergencije redosleda. Ako se pak posmatra odnos u ukupnom uzorku svih prostih rečenica, on iznosi 55,73% : 13,31% u korist uobičajenog rasporeda, odnosno poklapanja reda reči u oba uzorka.

Tabela 3. Odnos rečenica sa uobičajenim redom reči prema rečenicama sa izmenjenim redom reči u engleskom i srpskom korpusu

Tip klauze	Ukupno	Engleski korpus				Srpski korpus			
		Uobičajen red reči		Izmenjen red reči		Uobičajen red reči		Izmenjen red reči	
		Brojana vrednost	Procentualna vrednost	Brojana vrednost	Procentualna vrednost	Brojana vrednost	Procentualna vrednost	Brojana vrednost	Procentualna vrednost
SV	35	35	100	0	0	35	100	0	0
SVO	86	86	100	0	0	64	74,41	22	25,58
-SVC -egzisten- cijalne rečenice	79 8	79 8	100 100	0 0	0 0	64 8	81,01 100	15 0	18,99 0
SVA	6	6	100	0	0	6	100	0	0
SVOO	7	7	100	0	0	2	28,57	5	71,43
SVOC	1	1	100	0	0	0	0	1	100
SVOA	1	1	100	0	0	1	100	0	0
Ukupno	223	223	100	0	0	180	80,72	43	19,28

Najveći stepen poklapanja između engleske i srpske rečenice je kod rečenica sa manjim brojem konstituenata kakve su SV, SVA i egzistencijalne rečenice, a najmanji broj kod SVOC i SVOO tipa. SVOA tip takođe pokazuje maksimalan procenat poklapanja, odnosno uobičajenog reda reči. Međutim, kod SVOA i SVOC rečenica uzorak sadrži samo po jedan primer, pa je validnost rezultata za ova dva tipa diskutabilna.

Veliki uticaj na raspored konstituenata rečenice u srpskom jeziku ima činjenica da li je nominal izražen u vidu imenica ili zamenica. Ako se radi o imenicama ili imeničkim frazama, kao i pokaznim, neodređenim ili

odričnim zamenicama u funkciji subjekta, objekta ili komplementa, red reči teži da bude uobičajen. Sa druge strane, lične zamenice u funkciji subjekta uglavnom se ne izražavaju, a u funkciji objekta imaju nenaglašenu formu što dovodi do izmenjenog rasporeda konstituenata. Enklitički oblici zamenica ili pomoćnih glagola takođe utiču na ukupan raspored konstituenata u rečenici zbog činjenice da ne mogu stajati na početku rečenice, tj. moraju imati ispred sebe neki gramatički oslonac, najčešće u vidu veznika ili promenljivi oslonac u vidu akcentogenog punovrednog akcentogenog člana. Ovaj položaj predstavlja anticipativni, postinicijalni sistem raspoređivanja, ali se zapaža i postverbalni način raspoređivanja u rečenicama sa neizraženim subjektima.

Dobijeni rezultati potvrđuju da je u engleskom jeziku red reči uglavnom uobičajen, relativno nepromenljiv i uslovljen gramatičkim činionicima. U srpskom jeziku, međutim, ustrojstvo teme i fokusa, tj. relativno slobodno raspoređivanje fokusa u okviru rečenice u velikoj meri određuje izmenjen red reči, tj. omogućava relativno slobodan red osnovnih rečeničnih konstituenata. Uprkos tome, rezultati pokazuju da se uobičajen redosled javlja u većini rečenica u uzorku (čak 80,72% ukupnog broja kontrastiranih rečenica), čak i u izrazito kolokvijalnom stilu kojim je napisan roman koji čini korpus za ovu analizu.

LITERATURA

- Bibović, L.J. (1971). On the word order of subject and predicate in English and Serbo-Croatian from the point of view of Functional Sentence Perspective. In R. Filipović (Ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Project*, Reports 5: (1–10). Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Bošković, Ž. (1999). On multiple feature-checking: Multiple Wh-fronting and multiple head movement. In S. Epstein and N. Hornstein (Eds.), *Working Minimalism* (159–187). Cambridge Mass.: MIT Press.
- Bugarski, R. (1991). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Eckersley, C. E. & Eckersley, J. M. (1960). *A Comprehensive English Grammar*. Harlow, Essex, England: Longman Group LIMITED.
- Greenberg, J. H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In J. H. Greenberg

- (Ed.), *Universals of Language* (73–113). Cambridge, Massachusetts, and London, England: MIT Press.
- Đorđević, R. (1996). *Gramatika engleskog jezika*. Beograd: Čigoja štampa.
- Halliday, M. A. K. (1967). Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2. *Journal of Linguistics*, 3 (2), 199–244.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London/Baltimore: Edward Arnold.
- Halupka-Rešetar, S. (2011). *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Hornby, N. (2003). *About a Boy*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Hornby, N. (2003). *Sve o dečaku*. (Prevod Ana Grbić). Beograd: Alnari & Otvorena knjiga.
- Kitić, S. (2002). On Function of Word Order in English and Serbian. *FACTA UNIVERSITATIS Series: Linguistics and Literature* 2 (9), 303–312.
- Kranjčević, S. (1971). Errors in the Syntax of the Sentence in the Speech of Learners of English in the Serbo-Croatian Speaking Area. In R. Filipović (Ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Project, C. Pedagogical Materials* 1, (60–80). Zagreb: Institute of Linguistics.
- Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- Lado, R. (1957). *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. Ann Arbor: The University of Michigan.
- Mathesius, V. (1975). The English Sentence as a Whole. In J. Vachek (Ed.), *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis* (146–171). The Hague: Walter du Gruyter.
- Mihajlović, LJ. (1971). Existential Sentences in English and Serbo-Croatian. In R. Filipović (Ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Project, B. Studies* 5: (67–110). Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Moguš, M. (1964). Ivšićev zbornik. *Južnoslovenski filolog*, 26 (3–4), 532–537.
- Pervaz, D. (1971). Verbs with one object In English and Serbo-Croatian. In R. Filipović (Ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Project, Reports* 5: (56–116). Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Поповић, Љ. (2004). *Ред речи у реченици*. (2. изд.). Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Библиотека Књижевност и језик, Чигоја штампа.
- Progovac, LJ. (2005). *A Syntax of Serbian: Clausal Architecture*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman Inc.

- Silić, J. (1984). *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke pretpostavke nad-rečeničnog jedinstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. и Мицић, С. (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma): II Sintaksa*. (4. izdanje). Beograd: Naučna knjiga.
- Stjepanović, S. (1999). *What do Second Position Cliticization, Scrambling and Wh-fronting Have in Common* (Doctoral dissertation). Retrieved from <https://opencommons.uconn.edu/dissertations/AAI9949127>. Accessed on: 9th March 2018.
- Stjepanović, S. (2003). A word order paradox resolved by copy-deletion at PF. *Linguistic Variation Yearbook*, 3(1), 139–177.
- Stjepanović, S. (2007). Free word order and copy theory of movement. In N. Corver and J. Nunes (Eds.), *The Copy Theory Movement* (219–248). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Šević, R. (1971). Verbs with two objects in English and Serbo-Croatian. In R. Filipović (Ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Project, Reports 5*: (143–158). Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington D. C.: Center for Applied Linguistics.

Vesna Cvijetonović

WORD ORDER IN SIMPLE SENTENCES - A CONTRASTIVE ANALYSIS
OF ENGLISH AND SERBIAN BASED ON
ONE MODERN BRITISH NOVEL AND ITS TRANSLATION

Summary

The aim of this paper is to investigate and contrast word order within a simple sentence in English and Serbian in order to establish similarities and differences between the two languages. Although the two languages belong to the same group with the basic SVO order of elements, it is often said that Serbian has a “free” word order, whereas English word order is described as “fixed”. The focus of the analysis is to contrast the order of five basic functional categories (subject, verb, object, complement and adverbial) within seven different types of simple sentence that can occur depending on the presence of functional categories (SV, SVO, SVC, SVA, SVOO, SVOC and SVOA). The aim is to investigate the extent to which English and Serbian sentences follow the basic pattern or deviate from it, as well as the potential factors which can affect the sentence structure. The results obtained indicate that all English sentences had normal, unmarked word order, whereas the percentage of Serbian sentences which deviated from the basic pattern was considerable. The fact whether the nominals in a sentence are expressed in the form of nouns and noun phrases or pronouns has a significant effect on the sentence structure in the Serbian language. Another important factor in determining the sentence structure in Serbian is the system of clitic forms of pronouns and auxiliary verbs.

Светлана Вуксановић¹
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Медицински факултет Фоча
 Катедра за енглески језик и књижевност –
 Филозофски факултет Пале

УДК 811.111'367.1
 DOI: 10.7251/FNR1920222V
 Оригинални научни рад

Миња Радоња²
 Универзитет у Источном Сарајеву
 Филозофски факултет Пале
 Катедра за енглески језик и књижевност

РОДНЕ РАЗЛИКЕ У УПОТРЕБИ ПРИЛОШКИХ РЕЧЕНИЦА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Овај рад се бави родним разликама у употреби четири врсте личних прилошких реченица енглеског језика – узрочних, погодбених, намјерних и допусних. Коришћене су четири, насумице одабране, предсједничке дебате са британског, односно америчког говорног подручја како би се испитале тезе постављене у сродним студијама, као значајан допринос успостављању јасније опште корелације између структуралних одлика језика и рода. Закључено је да је особама женског пола ближи однос субординације јер њихов политички дискурс чини 57,62% цјелокупне грађе. У оба корпуса доминирају узрочне реченице, док условне и намјерне заузимају друго, односно треће мјесто. Жене предњаче у употреби узрочних (М [65] : Ж [94]) и намјерних реченица (М [12] : Ж [13]), али са готово незнатним процентуалним удјелом. Родне разлике нису запажене ни при анализи позиције зависне клаузе унутар зависносложене реченице: узрочне реченице у препозицији (М [1,53%] : Ж [2,12%]), узрочне реченице у постпозицији (М [98,46%] : Ж [97,87%]); кондиционалне реченице у препозицији (М [73%] : Ж [75%]), кондиционалне реченице у постпозицији (М [27%] : Ж [25%]); намјерне реченице у препозицији (М [0%] : Ж [0%]), намјерне реченице у постпозицији (М [100%] : Ж [100%]). Дакле, при употреби истраживаних облика реченица није уочена корелација између језика и рода.

Кључне ријечи: енглески језик, прилошке реченице, препозиција, постпозиција, родне разлике

¹ cecavuk119@gmail.com

² minja.radonja@ffuis.edu.ba

Увод

Предмет овог рада јесте утврђивање степена родних разлика при употреби четири врсте личних прилошких реченица – узрочних, погодбених, намјерних и допусних. Овакав приступ подстакнут је недостатком радова који се баве родним разликама у области синтаксе, упркос чињеници да је у неколико последњих деценија забиљежен пораст у броју студија унутар новог интердисциплинарног поља истраживања под именом *родне студије* (енгл. *gender studies*).

Предикатским реченицама се реализује нека комуникативна или конституентска функција. Реченице с комуникативном функцијом образују завршену комуникативну јединицу и називају се *независним* реченицама. Супротно њима, реченице с конституентском функцијом дио су више конструкције и не образују комуникативну реченицу. Стога се називају *зависним* (*субординираним* или *хијоџаксичким*) реченицама. Та виша реченица, не укључујући зависну реченицу, употребљава се под термином *главна* (*ујравна*) реченица, а виша реченица чији је неки од конституената исказан зависном реченицом структурално представља *зависносложену* реченицу (Станојчић и Поповић, 2008, стр. 307). Зависне реченице могу бити *уведене* (када је субјунктор присутан) и *неуведене* које карактерише одсуство таквог везника (Mrazović i Vukadinović, 1990, str. 499–500). *Зависни везници* или *субјунктори* непромјенљиве су врсте ријечи које уводе зависне реченице и, самим тим, управљају истом. Поред тога, заслужни су за одређивање врсте и значења подређене реченице (Исто, стр. 370; Kristal [Crystal], 1988, str. 249).

Енглески језик разликује четири врсте зависних реченица: именичке, придјевске, прилошке и компаративне (Grinbaum i Kverk [Greenbaum and Quirk], 2009, str. 305). Прилошке зависне реченице имају функцију прилошке одредбе у управној реченици те нису обавезни реченични елементи. Стога, могу бити смјештене на почетку, у средини или на крају надређене реченице и обављати различите семантичке улоге (Daglas, Konrad i Lič [Dauglas, Conrad and Leech], 2003, str. 257). Реченице које имају адвербијалну вриједност могу бити личне (финитне) и неличне (нефинитне)³, у зависности од тога да ли садрже глагол у личном облику. За разлику од неличних реченица, личне су мање језгровите али јасније услед чињенице да су носилац сопственог примарног времена и мода-

³ У српском језику говори се о *неличним глаголским јединицама* или, како их Мразовић и Вукадиновић (1990) називају, *партиципийским јединицама* ријечи које су функционално блиске одговарајућим врстама зависних реченица прилошког значења (Станојчић и Поповић, 2008, стр. 339).

литета, да је у њима садржан вршилац радње, као и да најчешће садрже субјунктор (Исто, стр. 259).

Сврсисходност овог рада јесте да се анализом и системским прегледом четири врсте адвербијалних реченица које мушкарци, односно жене, користе у политичком дискурсу испитају тезе постављене у претходним истраживањима, али и добије потпунија слика о структуралним одликама језика на основу родних разлика, као значајан допринос успостављању јасније опште корелације између језика и рода. Утврдићемо колика је учесталост јављања поменутих клауза, каква је њихова позиција унутар зависносложене реченице, као и који то субјунктори уводе истраживане типове реченица. Такође, покушаћемо понудити логична објашњења за неке од добијених резултата анализе.

Како нам је један од циљева да испитамо закључке донесене у сродним студијама, полазимо од рада њемачке лингвисткиње Мандорф [Mondorf]. Наиме, Брита Мандорф закључује како не постоји статистички значајна разлика у броју клауза које користе два пола, што се не би могло рећи за њихову позицију. Узрочне реченице знатно више користе особе женског пола, и то у постпозицији, док није запажена корелација када је препозиција у питању. Код кондиционалних реченица нису запажене родне разлике у броју клауза. У постпозицији ове реченице више користе жене, док у препозицији није запажена корелација. Намјерне реченице поново знатно више користе жене, а сви пронађени случајеви ових реченица слиједе управну реченицу. Допусне реченице одступају од претходне три јер су блискије особама јачег пола. Једине су прилошке реченице код којих се корелација уочава у препозицији (2002, стр. 158–166).

Грађу коришћену у овом раду чини 269 примјера зависних реченица, сакупљених у периоду од јула до септембра 2018. Корпус се састоји од четири, насумице одабране, предсједничке дебате са британског, односно америчког говорног подручја, и то: *The First Presidential Debate: Hillary Clinton vs Donald Trump* [ФПД]; *The Second Presidential Debate: Hillary Clinton vs Donald Trump* [СПД]; *The Battle for Number 10: Theresa May vs Jeremy Corbyn* [БНТ] и *Question Time-Leaders Special: Theresa May vs Jeremy Corbyn* [КТЛС]. Поменуте дебате објављене су у последње двије године, што резултате анализе чини реалнијим. Ипак, изнијети закључци могу изгубити на својој објективности пошто зависе од стила самих учесника дебате. Анализу корпуса заснивамо на подјели коју су понудили лингвисти Гринбаум и Кверк (2009) будући да је њихова граматика општеприхваћена, доступна, прегледна, али и знатно коришћена и цитирана. При изради рада користили смо и српске изворе усљед универзалног карактера истраживаног феномена.

Језик и род

Шездесетих година двадесетог вијека настаје социолингвистика као одговор на структуралистичку теорију и трансформативно-генеративну граматiku, гдје се акценат стављао на *језичко знање* и *језичку способност*, док се код социолингвистике фокус помјера на *ујошребу језика* (Радовановић, 2003). Под окриљем социолингвистике, која прави везу између језика и његових говорника, и под утицајем другог таласа феминизма настаје нова научна област под називом *родне студије*. Од почетка се у оквиру родних студија правила граница између пола и рода, а та дистинкција је „једна од основа западне феминистичке мисли“⁴ (Mekelhini [McElhinny], 2003, str. 22). Пол је биолошка категорија, а род друштвена и културолошки условљена категорија која се односи на „чињеницу да, рођени као мушкарци или жене, у својим културама и друштвима одрастамо сходно обрасцима друштва који су подложни променама“ (Savić, 2009, str. 8), и да су ти обрасци јасно видљиви у језику.

Истраживачи који проучавају однос језика и рода позивају се на Робин Лејкоф [Lakoff], која је поставила темеље у овој области објављивањем књиге *Језик и мјесто жена* (енгл. *Language and woman's place*) 1975. године. Лејкоф (1975) даје карактеристике женског језика, као што су употреба лексике карактеристичне за поља интересовања и искуства жена, „празни“ придјеви, употреба ограда (енгл. *hedges*), поштовање језичке норме, висока интонација на крају исказа, чак и избјегавање причања вицева, те употреба учтивих језичких форми.

За наш рад значајна су истраживања која се односе на употребу ограда у говору жена и мушкараца и њихове разлике. Ограде у говору могу имати свакојаке лингвистичке форме, а често су то ријечи попут *well* или *kind a* које се користе када говорник није сигуран у оно што говори. Чињеницу да се употреба ограда у говору више приписује женама Лејкоф објашњава тиме да су жене културолошки условљене „да вјерују да наметање није пожељно, дамски, ни женствено“⁵. Лејкоф такође наводи да претјерана употреба ограда „даје утисак да говорник нема ауторитет или да не зна о чему говори“⁶ (1975, str. 54).

⁴ “The distinction between sex and gender has been one of the foundations of Western feminist thought.” [Аутори користе сопствени превод.]

⁵ “[W]omen are socialized to believe that asserting themselves strongly isn't nice or ladylike, or even feminine.”

⁶ “[U]sed to excess, hedges, like question intonation, give the impression that the speaker lacks authority or doesn't know what he's talking about.”

Употреба ограда објашњава се и теоријом учтивости, према којој се овакве језичке форме користе како се не би угрозио образ саговорника. Браун и Левинсон [Brown and Levinson] (1987) наводе да се адвербијалне клаузе могу користити као ограде које упућују на стратегије индивидуалистичке учтивости (енгл. *negative politeness*).

Јасно је да су родне разлике у језику највећим дијелом базиране на анализи лексике и да нема много емпиријских истраживања на синтаксичком нивоу. Карин Ајмер [Karin Aijmer] (1986) описује адвербијалне клаузе као реченичне ограде, што се сматра једном од значајнијих разлика између мушког и женског говора (према Мандорф, 2002). Такође је значајан допринос Џенет Холмс [Janet Holmes] (1984) функционалној класификацији ограда према позицији у односу на зависну клаузу (према Мандорф, 2002).

Посматрајући прилошке реченице као ограде у социолингвистичком свјетлу, а ослонивши се и на ставове Холмс да функција ових реченица зависи од њихове позиције, у остатку текста дајемо преглед резултата нашег истраживања.

Анализа резултата истраживања

Погледајмо до каквих смо резултата дошли анализом четири облика прилошких реченица код оба пола:

Узрочне (каузалне) реченице

Каузалним реченицама се износи узрок вршења радње надређене реченице (Mrazović i Vukadinović, 1990, str. 527). Ова врста личних реченица уводи се најчешће везницима *because* и *since*, али и везницима попут *as*, *seeing (that)* и архаичног *for* који је одлика формалног енглеског језика и долази увијек иза надређене реченице (Grinbaum i Kverk, 2009, str. 322; Kolins [Collins Cobuild English Grammar], 1990, str. 355).

Анализом говора особа мушког пола пронађено је 65 примјера ове врсте клауза, у већини случајева [64/65] уведених субјунктором *because*, док је регистрован један случај зависне реченице са везником *since*. Примјери из корпуса показују да се ове клаузе могу појавити и у препозицији (1) и у постпозицији (2). Ипак, може се примијетити да је постпозиција много учесталија [64/65].

1) *Будући да сће њоставили шо њишање*, ја у потпуности осуђујем одлуку Доналда Трампа да се повуче с Паришке конференције о климатским промјенама.⁷ (КТЛС, 2017)

⁷ *Since you raised the question*, I utterly deplore Donald Trump's decision to withdraw from the Paris Climate Change.

2) Купујемо војне производе који нас коштају много више него што би то заиста требало да буде случај *зато што нас не воде људи који знају шта раде*.⁸ (ФПД, 2016)

Када погледамо употребу узрочних зависних клауза од стране жена, запажамо одмах да жене у већој мјери користе ову врсту клауза. У корпусу је 95 примјера клауза које су најчешће уведене зависним везником *because* [92/94], а у преостала два примјера коришћени су везници *since* и *seeing that*. Као и код мушкараца, ове клаузе се најчешће јављају у постпозицији [92/94] (3), док су само два примјера у препозицији (4).

3) Стотине хиљада дјеце сада имају прилику да буду усвојена *зато што радим на промјени нашег система усвајања и хранишљива*.⁹ (СПД, 2016)

4) *Јер ако то урадимо*, онда ћемо имати новац да финансирамо првокласну Националну здравствену службу.¹⁰ (БНТ, 2017)

Погодбене (кондиционалне) реченице

Овом врстом реченица износи се „услов вршења радње надређене реченице“ (Mrazović i Vukadinović, 1990, str. 528). Најчешћи субјунктори овог типа зависних реченица су *if* и *unless*, као и везници који су искључиво везани за финитне клаузе попут: *given (that)*, *on condition (that)*, *provided/providing (that)* и *supposing (that)* (Grinbaum i Kverk, 2009, str. 316–319).

У говору мушкараца пронађено је 37 примјера кондиционалних реченица са субјункторима *if* [35/37]; *unless* [1/37], док је запажен један случај изостављања субјунктора *if* након чега долази до *инверзије* или замјене позиције помоћног глагола и субјекта, што је одлика формалног стила, а јавља се искључиво у нереалним кондиционалним реченицама (Hjuings [Hewings], 2005, str. 168). У процентима, 72,97% клауза претходиле су управну реченицу (5), док у преосталих 27,03% случајева зависна реченица слиједи надређену (6).

5) [...] *да смо узели нафту*, а требало је да то урадимо, ИСИС се не би могао формирати јер је нафта главни извор њихових примања.¹¹ (ФПД, 2016)

⁸ We buy products for military and they come to cost us far above they supposed to be *because we do not have people that know what they are doing*.

⁹ Hundreds of thousands of kids now have a chance to be adopted *because I work to change our adoption and foster care system*.

¹⁰ *Because if we do that*, then we have that money to fund that firstclass National Health Service.

¹¹ [...] *had we taken the oil*, and we should have taken the oil, ISIS would not have been able to form either *because the oil was their primary source of income*.

6) [...] да ли ће се снаћи у будућности, ако им саградимо куће, било да их изнајме или кује?¹² (БНТ, 2017)

Послије узрочних клауза, погодбене реченице су на другом мјесту по учесталости у говору жена. Наиме, употрејебљене су 48 пута у корпусу, њих 36 у препозицији (7), а 12 у постпозицији (8):

7) Ако се сада не позабавимо питањем система социјалне заштите, онда ће се он урушити.¹³ (БНТ, 2017)

8) Могу вам обећати вечерас да је то Америка у којој ћу служити ако будем имала среће да постанем ваш председник.¹⁴ (СПД, 2016)

Намјерне (финалне) реченице

Ове реченице у функцији одредбе за циљ су „зависне реченице које показују циљ или сврху предузимања радње у вишој реченици, тј. показују да је радња више реченице предузета ради остварења онога што значи зависна реченица“ (Станојчић и Поповић, 2008, стр. 330). У енглеском језику су претежно инфинитивне и могу бити уведене субјункторима попут *so as to* или формалним *in order to* (Grinbaum i Kverk, 2009, str. 323). Рјеђи су случајеви личних намјерних реченица које се иначе препознају по субјункторима *so that*, *so* и *in order that*, али и по обавезној употреби модалних глагола.

Особе мушког пола су 12 пута користиле намјерне реченице. У свим регистрованим случајевима зависна реченица слиједи главну и уведена је субјунктором *so that*.

9) Желим да видим образовање које је прилагођено свима, *иако* да свака особа може у будућности да развије сопствени потенцијал упркос поријеклу и животином приликама које добија при рођењу.¹⁵ (БНТ, 2017)

Жене, попут мушкараца, рјеђе користе личне намјерне реченице у односу на узрочне и кондиционалне. Забиљежено је укупно 13 примјера, што је један примјер више у односу на мушкарце. Сви примјери су такође у таквој позицији да слиједе главну клаузу:

¹² [...] will they hold their own in the future if we build the houses for them, both to rent as well as to buy?

¹³ If we don't address the issue of our social care system now, then this is going to collapse.

¹⁴ I can pledge to you tonight that this is the America that I will serve if I'm so fortunate enough to become your president.

¹⁵ I want to see an education that really does work for all so that everybody can develop their full potential irrespective of their background and the life chances they've given at birth.

10) Морамо обезбиједити додатну помоћ малим предузећима како би могли да приушће здравствено осигурање својим радницима.¹⁶ (СПД, 2016)

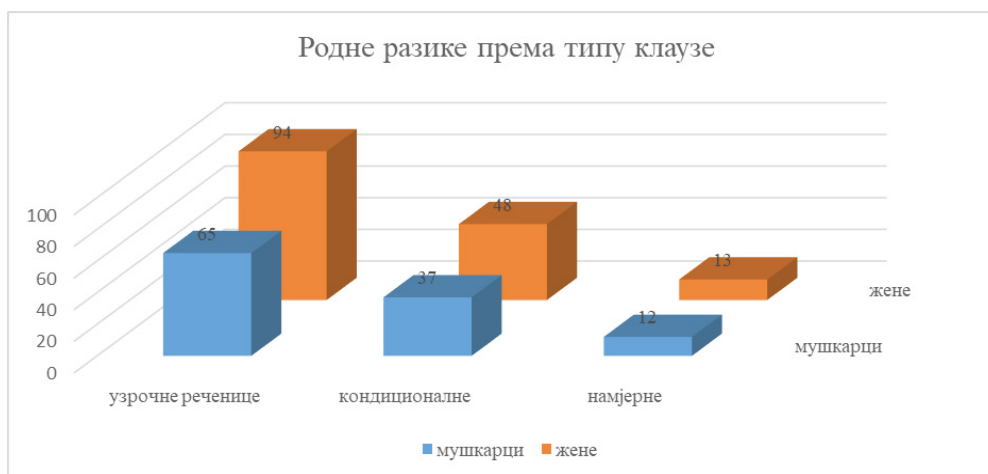
Допусне (концесивне) реченице

Допусне реченице су оне код којих „садржина не погодује вршењу, постојању или настојању онога што се казује главном реченицом, а ово се и при томе врши или изврши, односно буде или бива“ (Стевановић, 1986, стр. 909). Дакле, одлика им је постојање узрочно-последичног односа, али узрок овдје изазива неочекиване последице (Mrazović i Vukadinović, 1990, str. 535). Концесивне реченице препознају се по субјунктору *although* и нешто неформалнијем парњаку *though*, као и везницима *while*, *where as* и *even if* (Grinbaum i Kverk, 2009, str. 319–320).

У корпусу није пронађен ниједан примјер допусних зависних клауза ни у говору жена ни у говору мушкараца. С обзиром на семантичко значење допусних клауза и убјеђивачку функцију политичког дискурса, очекивали бисмо значајан број оваквих реченица.

Интерпретација резултата и дискусија

Када се осврнемо на резултате анализе, можемо донијети неколико закључака о родним разликама, који су уочљиви из *Графикана 1* и *Графикана 2*.

Графикон 1. Родне разлике према типу адвербијалне клаузе

¹⁶ We've got to provide some additional help to small businesses so that they can afford to provide health insurance.

Први закључак јесте да су жене склоније употреби зависних адвербијалних клауза (*Графикон 1*). Код жена је запажено укупно 155 примјера узрочних, кондиционалних и намјерних зависних реченица у личном облику, а код мушкараца 114. Међутим, нисмо запазили родне разлике када је ријеч о врстама клаузе коју један пол користи више него други. И мушкарци и жене највише користе узрочне клаузе (мушкарци 65 примјера, жене 94), друге по реду су кондиционалне (мушкарци 37, жене 48), а најмање се користе намјерне клаузе (мушкарци 12, жене 13). *Графикон 1* показује тренд опадања употребе ових клауза за оба пола од узрочних, преко кондиционалних, до намјерних. Наши резултати нису у складу са резултатима истраживања које је спровела Мандорф (2002), у којем се наводи да жене у много већој мјери користе узрочне и намјерне реченице него мушкарци. Још један закључак ове ауторке односи се на статистички значајно већу употребу допусних клауза од стране мушкараца. У нашем корпусу није пронађен ниједан примјер допусних клауза, ни у мушком ни у женском поткорпусу, тако да ту тврдњу нисмо могли испитати.

Сљедећа хипотеза односи се на корелацију између пола и позиције зависне адвербијалне клаузе у односу на главну клаузу. Мандорф (2002) је доказала да родне разлике постоје и да жене ове клаузе наводе након главних (у постпозицији), док нема значајних родних разлика када су клаузе употријебљене у препозицији (прије главне клаузе), што се односи на употребу узрочних, кондиционалних и намјерних реченица, али не и допусних. Жене користе постпозицију више, наводи Мандорф, јер информације које се налазе у тој позицији нису пресупониране, и тиме се „епистемички модификује пропозиција која је изражена у главној клаузи“¹⁷ (2002, str. 166). Другим ријечима, финалном позицијом адвербијалних клауза жене се најчешће ограђују од истинитости става који износи. С друге стране, мушкарци чешћом употребом ових клауза у препозицији изражавају већу сигурност у истинитост пропозиције која је дата у главној реченици. Анализом политичког дискурса (четири политичке дебате) долазимо до нешто друкчијих резултата. *Графикон 2* показује да позиција зависне клаузе у нашем корпусу не упућује на разлику између мушког и женског говора.

¹⁷ “[...] epistemically modify the proposition expressed in the main clause.”

Графикон 2. Родне разлике према позицији зависне клаузе.

Поред тога што се оба пола приближно једнако служе овим врстама клауза, нема родних одступања ни када испитамо позицију зависне клаузе у односу на главну. Узрочне и намјерне реченице се више користе у постпозицији, за разлику од кондиционалних, гдје влада супротан тренд. Ако бисмо број примјера посматрали статистички, могли бисмо запазити скоро идентичне проценте употребе код жена и мушкараца. Узрочне реченице мушкарци користе у препозицији 1,53% од укупног броја примјера (65), а у постпозицији 98,46%. Жене ове реченице користе у препозицији 2,12%, а у постпозицији 97,87%. Статистички сличне вриједности опажамо и код кондиционалних реченица: 73% употребе у препозицији од стране мушког пола и 75% од стране женског пола. Намјерне реченице оба пола користе искључиво у постпозицији (100%).

Овакве резултате анализе можемо објаснити квантитетом и природом корпуса. Наиме, истраживање које смо спровели рађено је на неупоредиво скромнијем корпусу у односу на истраживање њемачке лингвистике, на чије смо се резултате позвали у овом раду. Четири политичке дебате чине приближно шест сати говорног дискурса из којег смо сакупили укупно 269 примјера три врсте личних прилошких реченица, насупрот 4.500 примјера ауторке Мандорф. Поред тога, наш корпус је заснован само на политичком дискурсу, што је могло утицати на резултате анализе. Иако политичке дебате имају убјеђивачку функцију, обрадом корпуса дошли смо до закључка да политичари у нашем корпусу, мушкарци и жене, показују мању сигурност у истинитост онога што говоре, ако кренемо од тврдње коју је изнијела Холмс (1984) да реченице у постпозицији функционишу као реченичне ограде (енгл. *clausal hedges*).

Закључна разматрања

Анализом родних разлика у употреби четири врсте зависних прилошких реченица, издваја се неколико занимљивих закључака.

Жене су склоније субординацији, барем у погледу истраживаних облика прилошких реченица, пошто њихов политички дискурс чини 57,62% цјелокупне грађе. Нису забиљежене родне разлике у учесталости јављања три типа клауза, тако да код оба пола узрочне реченице доминирају (М [57,01%] : Ж [60,64%]), а условне и намјерне реченице заузимају друго (М [32,45%] : Ж [30,96%]), односно треће мјесто (М [10,52%] : Ж [8,38%]). Корпус не потврђује тезу по којој жене у много већој мјери користе узрочне и намјерне реченице јер је женски дискурс богатији за само 29 примјера узрочних реченица и један примјер намјерних. Родне разлике нису очигледне ни када се ради о позицији зависне клаузе, као што статистички подаци показују: узрочне реченице у препозицији (М [1,53%] : Ж [2,12%]), узрочне реченице у постпозицији (М [98,46%] : Ж [97,87%]); кондиционалне реченице у препозицији (М [73%] : Ж [75%]), кондиционалне реченице у постпозицији (М [27%] : Ж [25%]); намјерне реченице у препозицији (М [0%] : Ж [0%]), намјерне реченице у постпозицији (М [100%] : Ж [100%]). Дакле, на основу изложених резултата анализе намеће се закључак да се у употреби узрочних, кондиционалних и намјерних реченица не осликавају јасне разлике међу половима.

Резултати наше анализе показују неподударности са раније постављеним тезама, тако да би било пожељно спровести родне студије које би обухватиле не само цјелокупан систем зависних прилошких реченица већ и остале синтаксичке сегменте, као и друге нивое лингвистичке анализе. Такође, било би добро у неким даљим истраживањима испитати употребу зависних прилошких клауза са посебним освртом на њихову позицију у говору политичара уопште, али такође узевши у обзир и разлике у полу.

ЛИТЕРАТУРА

- Brown, P. and Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenbaum, S. and Quirk, R. (2009). *A student's grammar of the English language*. Edinburgh: Longman.
- Dauglas, B., Conrad, S. and Leech, G. (2003). *Longman student grammar of spoken and written English* (2nd ed.). Edinburgh: Longman.
- Collins Cobuild English Grammar* (1990). London and Glasgow: Collins Publisher & The University of Birmingham.
- Kristal, D. (1988). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Preveli s engleskog Ivan Klajn i Boris Hlebec. Beograd: Nolit (A dictionary of linguistics and phonetics (1985)). Basil Blackwell Ltd.
- Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper Colophon.
- Mondorf, B. (2002). Gender Differences in English Syntax. *Journal of English Linguistics*, 2, 158–180.
- McElhinny, B. (2003). *Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology*. // The Handbook of Language and Gender (ed. Janet Holmes and Miriam Meyerhoff). Maiden / Oxford / Melbourne / Berlin: Blackwell Publishing Ltd, 21–42.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990). *Gramatika srpkohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci i Dobra vest Novi Sad.
- Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika* (3. izd.). Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Romaine, S. (2000). *Language in society: An introduction to sociolinguistics* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Savić, S. i ostali (Prir.). (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja/Futura publikacije.
- Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (2008). *Грамаџика српској језика за ѣм-назије и средње школе* (11. изд.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик II* (5. изд.). Београд: Научна књига.
- Hewings, M. (2005). *Advanced grammar in use: a self-study reference and practice book for advanced students of English with answers* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.

Корпус:

- БНТ – Sky News. (2017). *The Battle for Number 10: Theresa May vs Jeremy Corbyn*. Преузето са: https://www.youtube.com/watch?v=1mN_zZq-lQts&t=61s. Датум приступа: 01. 09. 2018.
- КТЛС – BBC. (2017). *Question Time – Leaders Special: Theresa May vs Jeremy Corbyn*. Преузето са: <https://www.youtube.com/watch?v=zgIKMN-qMGk&t=53s>. Датум приступа: 01. 09. 2018.
- СПД – NBC NEWS. (2016). *The Second Presidential Debate: Hillary Clinton vs Donald Trump*. Преузето са: <https://www.youtube.com/watch?v=FRlI2SQ0Ueg>. Датум приступа: 01. 09. 2018.
- ФПД – NBC NEWS. (2016). *The First Presidential Debate: Hillary Clinton vs Donald Trump*. Преузето са: <https://www.youtube.com/watch?v=855Am6ovK7s>. Датум приступа: 01. 09. 2018.

Svetlana Vuksanović
Minja Radonja

GENDER DIFFERENCES IN THE USE OF ENGLISH ADVERBIAL CLAUSES

Summary

This paper is concerned with gender differences in the use of four types of finite adverbial clauses in the English language – reason, conditional, purpose and concessive clauses. We used four randomly chosen presidential debates including both British and American English varieties, so as to examine hypotheses in similar studies and make a contribution by establishing a correlation between structural language features and gender. It has been determined that women prefer subordination since their political discourse contribution comprises 57.62% of total examples. Reason clauses are dominant in both male and female subcorpora, followed by conditional and purpose clauses. Women use more reason (M [65] : F [94]) and purpose clauses than men (M [12] : F [13]), with negligible percentage differences. Gender differences are not evident in the position of subordinate clause: preposed reason clauses (M [1.53%] : F [2.12%]), postposed reason clauses (M [98.46%] : F [97.87%]); preposed conditional clauses (M [73%] : F [75%]), postposed

conditional clauses (M [27%] : F [25%]); preposed purpose clauses (M [0%] : F [0%]), postposed purpose clauses (M [100%] : F [100%]). Therefore, the use of examined types of adverbial clauses did not reveal correlation between language and gender.

Key words: the English language, adverbial clauses, preposition, postposition, gender differences

Федор Марјановић¹
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Језик и књижевност

УДК: 821.163.41.09 Маринковић, К.
 DOI: 10.7251/FNR1920236М
 Оригинални научни рад

ЕЛЕМЕНТИ ТРАГЕДИЈЕ У ЕПУ ПЛАЧ РАХИЛИ ИЛИ ИЗБИЈЕНИЈЕ МЛАДЕНЦЕВ НА ПОВЕЛЕНИЈЕ ИРОДА ЦАРА ЈУДЕЈСКОГ КОНСТАНТИНА МАРИНКОВИЋА²

У раду ће бити проучени жанровски елементи трагедије присутни у епу *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејског* Константина Маринковића. Дијалошка форма епа указује на присутност драмских елемената, што потврђује и Сава Дамјанов, који у епу примјећују тродијелну структуру комплементарну Аристотеловој подјели трагедије на квантитативне дијелове. Уз одређена одступања, примјетно је драмско кондензовање времена и радње, док је организација драмског простора по оси хоризонтале и оси вертикале и више него транспарентна. Кроз подјелу ликова на позитивне и негативне, издвајају се Рахила и Ирод, као својеврсни представници наведених врста и као два трагичка јунака, конципована као опозиција једно другом. Док у Рахили примјећујемо колективну теомахијску кривицу, блиску Есхиловом поимању трагичке кривице, Иродова је индивидуална. У анализи његовог лика подвучене су многобројне додирне тачке са ликом Шекспировог Магбета.

Кључне ријечи: еп, трагедија, Константин Маринковић, Вилијем Шекспир, Есхил, Еурипид, Софокле

¹ marjanovicfedor@gmail.com

² Рад је настао у оквиру истраживања спроведених на докторским студијама *Језик и књижевност* на Филозофском факултету у Новом Саду, на предмету *Ејско ђесништво срјској ђредромантизма* под менторством проф. др Радослава Ераковића.

Дијалогска форма спјева Константина Маринковића *Плач Рахили*, објављеног 1808. године, иницијално упућује читаоца на драмске карактеристике текста, иако се у њему сами драмски потенцијали стављају у други план, првенствено тиме што јунаци дјела нису конциповани толико као драмски актери, већ као епски наратори, односно у дјелу умјесто акције јунака преовладава њихова нарација. Ипак, дјело садржи одређене драмске потенцијале, који произилазе из жанровских веза са трагедијом. Стога није чудно што савремени проучаваоци Маринковићевог дјела често у својим текстовима користе изразе „сцена“, „сценографија“, „трагична јунакиња“ и „драмска илузија“, имплицитно указујући на одлике драмског (Ераковић, 2015, стр. 109–125). Сами јунаци, њихове улоге у тексту и њихова страдања, која произилазе из њиховог дјеловања вођеног не само њиховим личним избором, него и вољом виших сила, све то јесу типични елементи трагичког садржаја.

Прегледом историје жанра трагедије, од Есхила до Расина, могу се разазнати њена три карактеристична елемента.

„И поред свих очигледних разлика, Есхила, Шекспира и Расина повезује чињеница да је за њих свет надахнут божанством. Немогуће је избећи осећање светог, или осећај крајње опасности или ужаса. Друго, комади који су приказивали те опасне односе између човека и божанства користили су добро познате приче о томе шта значи бити обузет недокучивим силама. Између мита, легенде и историје границе су биле замагљене. [...] Треће и у вези с тим, језик ових дела није био језик свакодневне прозе већ стих, често највишег квалитета. То је био једини медијум довољно сложен, узвишен и мистериозан да изрази објаве божанства и ужас које оно улива.“ (Pul, 2011, стр. 28–29)

Плач Рахили посједује сва три наведена елемента. Сва дешавања у Маринковићевом епу непосредна су посљедица вјечне борбе Бога и ђавола. И сваки покрет диригован је или допуштен вољом више силе. Из тога је лако уочити да је свијет Маринковићевог спјева, као и Есхилов, Шекспиров и Расинов, „надахнут божанством“. Покољ Витлејемске дјеце представљао је „добро познату“ библијску причу, у којој зли цар жели да убије тек рођеног Богомладенца. „Наиме, потенцијални читаоци дела инспирисаних Васкрсењем (Михајло Васиљевић) или Иродовим злочиним (*Плач Рахили* Константина Маринковића) имали су у првој половини 19. века веома јасну представу о кључним аспектима 'приче', чак и када је она била неканонског карактера (*Историја од Сосане* Викентија Ракића)“ (Ераковић, 2008, стр. 138). Говор ликова је написан у римованом епском десетерцу.

Циљ овога рада биће тачно утврђивање начина на који се у епу исказују жанровске одлике трагедије. Стога ће централни задатак бити да одговоримо себи на три унапријед постављена питања. Које структурно-формалне одлике трагедије откривамо у спјеву? Ко је трагични јунак и која је његова трагична кривица? Треће питање ће се преплитати са првим и другим питањем, тако да ће одговор на њега бити дат симултано са њима. Утицаје којих трагедија или трагичарских стваралаштава препознајемо у *Плачу Рахили*?

ЕПСКО-ТРАГИЧКА ФОРМА

Потврђено је да су елементи фантастике једна од карактерних особина предромантичарског епског пјесништва, и то религиозног. (Историјско-херојски епови су се водили више реалистичким проседеима.) Важност фантастике за овај жанр огледа се у томе што се кроз њу директно приказивало присуство оностраних, односно Божје Промисли, али и демонског присуства, које јој се директно супротстављало.

„Жанр о коме је реч по својој природи подразумева садржаје који већ по својој природи суштински кореспондирају са просторима аутентичне, чисте фантастике. Заправо ти садржаји својим битним аспектима егзистирају управо у поменутих просторима захваљујући томе што, заснован на хришћанској визији Универзума, свет ових дела није подељен на 'стварно' и 'нестварно', већ се обликује у перспективи једне интегралне стварности што као реалитете обједињује и 'стварно' и 'нестварно', стварности чији је фундаментални фон управо оностраних, које учествује у том свету и управља њиме својим специфичним – слободно можемо рећи: фантастичким – премисама, законом и логиком, тежиште ту није само на непосредном говору и једној битно другачијој збиљи и њеном директном приказивању / представљању него и на посредном упућивању на Неизрециво.“ (Дамјанов, 2011, 133)

Иако овакав теоцентрични поглед на свијет, према којем је све што се дешава у сфери реалног постојања повезано са метафизичким дешавањима, концептом Промисли, представља типичну одлику жанра религиозног епског пјесништва српског предромантизма, оно што у овом раду желимо да докажемо на основу анализе текста *Плач Рахили* је то да се у њему присуство оностраних испољава на типично трагички начин. Стога је, барем када је ријеч о формално-структурним елементима жанра, потребно указати на одређене подударности Маринковићевог епа са античком трагедијом.

Као „извори генезе“ српског предромантичарског епа истичу се следећа четири утицаја: 1) традиција српске средњовјековне књижевности (што поред оригиналних дјела, првенствено житија, укључује и преводну књижевност и Библију), 2) барокни путописи и водичи по светим мјестима (проскинитарии), 3) усмено десетерачко пјесништво и писана десетерачка књижевност „на народну“ и 4) побожно-моралистички спјевови грчке и руске књижевности XVII и XVIII вијека (Дамјанов, 2011, стр. 127–130). Овај списак утицаја састављен је на основу ширег проучавања епског пјесништва српског романтизма, али уколико се погледају појединачни примјери, као што је Маринковићев спјев, лако се открива утицај и античке књижевне традиције.

Осим што је антички утицај видан избором ликова из античке демонологије (Фурије, Парке), у литератури су потврђене и проучене интертекстуалне паралеле *Плача Рахили* и Вергилијеве *Енеиде* (Ераковић, 2015, стр. 117–119). Закључак „да су исходишта европске литературе, попут Хомерове *Илијаде* и Вергилијеве *Енејиде*, била веома блиска не само издатељу, него и најширем кругу *србских читаша*“ (Ераковић, 2015, стр. 117), методолошки нас утврђује у хипотези о директном утицају античке трагедије на рад Константина Маринковића.

Извјесне додирне тачке са формалним аспектима трагедије виде се у композицији епа. „*Плач Рахили* могао би се иначе поделити на три дела, од којих се сваки завршава једном песмом – интерлудијем (коментаром претходног одељка), зашто се и формално одваја од основног текста (те песме су – за разлику од основног текста – у несилабичкој версификацији)“ (Дамјанов, 2015, стр. 8). Подјела коју је Сава Дамјанов уочио и направио је интересантна и због наслова које је дао издвојеним дијеловима Маринковићевог драмског спјева: „Пролог на небу“, „Збивања на земљи“ и „Покољ у Јудеји и епилог“ (2015, стр. 8). Наведени „наслови“ указују на драмску организацију Маринковићевог епа, која одговара Аристотеловој подјели квантитативних дијелова трагедије на „пролог (почетну радњу), епизоду (средњу радњу), ексоду (завршну радњу) и хорску песму“ (Aristotel, 2008, str. 75).

У Маринковићевој употреби пролога уочавамо велику блискост са Еурипидом. У структури Еурипидових драма уобичајено је да се у прологу појави један лик, који пророчански износи садржај цјелокупне радње. „Оваквим монологом Еурипид унапред обавешћује гледаоце како хоће да прикаже мит, који је он самовољно мењао“ (Ђурић, 1972, стр. 263). Маринковићев Сатана, који у Исаијиној књизи ишчитава пророчанство о рођењу Христовом, али такође предвиђа Његову неминовну побједу, најближи је Афродити, богињи љубави, која се у прологу *Хијолија* јавља као зла сила, која ће из мржње према хероју искористити

своје моћи да би у његовој маћехи, Федри, пробудила љубав према свом пасторку што ће довести до његове смрти (Eshil, Sofokle, Euripid, 2010, str. 541–542). У свом монологу, Афродита излаже радњу читаве трагедије, као што Сатанаило у разговору са фуријама излаже радњу читавог спјева. Маринковић овај принцип „претходне задатости“ радње проширује са пролога, тако да и у централном дијелу епа налазимо неколико монолога, који говоре чак и о ономе што ће се десити послје радње самог епа. Тако мудри Урицеј говори о будућој владавини Христовој, Рахила предосјећа покољ своје дјеце, а у разговору анђела и Саваота се предвиђа Исусова будућа побједа.

Иако је грчка трагедија имала неколика епизодија (најчешће три), условно би се могло говорити о више цјелина у средишњем дијелу спјева, пошто осим „песни“ изостаје било какав облик графичке расподјеле спјева на дијелове или чинове. Тако би један дио пратио дешавања на Иродовом двору, док би други од појаве Рахиле престашене својом слутњом, прешао на разговор анђела и Саваота, а завршио бијегом Свете породице у Египат.

Саме „песни“ одговарају хорским пјесмама, које су биле развијеније у грчким трагедијама, гдје су се начелно дијелиле на пароде – улазне пјесме хорова, и стазиме – стајаће пјесме које су дијелиле епизодије, односно чинове. На овом мјесту ипак треба допунити Саву Дамјанова, пошто се у епу заправо налазе четири, а не три „песни“. Разлог изостанка је у томе што је једна од њих, трећа по реду, насловљена као „Хор певцев“ док по својој форми (несилабичкој версификацији) одговара осталим „песнима“. Она ипак нема функцију означавања структурне цјелине у спјеву. Раздаљина између друге „песни“ и „хора певцев“ је незнатна, а садржај који се налази између њих по важности не би могао да стоји као самостална цјелина. Остале три „песни“ су сачувале функцију стазима. У жанровском развоју трагедије, ово заправо представља корак напријед у употреби хора, пошто у античком периоду од Есхила до Еурипида хор све више и више губи на важности. „У Есхила хор често учествује у самој радњи. [...] Софоклов хор не утиче више на радњу, он је само пасиван посматрач радње. [...] У Еурипида хорске партије су још више стегнуте него ли у Софокла. Заузимају нешто више од петине, а у *Медеји* још мање“ (Ђурић, 1972, стр. 258). У периоду европске трагедије, хора скоро да и нема. Занимљиво је то што се појављује у Расиновој *Ашалији*, за коју се сматра да је „последња права трагедија“ (Пул, 2011, стр. 27).

Структура *Плача Рахили* приближава се трагедији због кондензованости садржине, типичне за драмску књижевност. На основу критеријума концизности Аристотел одређује разлику између трагедије и епа. „Затим, треба памтити, а на то смо често обраћали пажњу, и не саставља-

ти трагедију онако како се саставља еп. Епским састављањем зовем оно које узима и сувише обимну (многочлану) причу, као кад би драмски песник, на пример, хтео у трагедију да преради целу причу *Илијаде*“ (Aristotel, 2008, стр. 86). Драмска концизност овог епа се не огледа само у избору приче, Иродовог покоља витлејемске дјеце, која је и у том погледу заиста захвална за драмску обраду, јер захтијева мален простор, већ и на основу садржаја који је уграђен у њену структуру. У спјеву су кроз наратив јунака укључени догађаји који временски далеко претходе централном догађају спјева, као и догађаји који слиједе након њега. Тако се помиње Сатанаилов бунт против Бога, који је проузроковао централну радњу епа и гријех прародитеља, као још један од узрочника људских патњи на земљи. Такође се у тексту антиципира Исусова будућа побједа над Сатанаилом. Покољ као централни догађај није приказан масовном епском сценом, већ се кроз трагичну судбину трију мајки и њихових синова представља страдање све поубијане дјеце.³ Оваква кондензација времена и радње типично је драмска, односно трагичка.

Структура простора у спјеву је такође драмски организована. Јован Христић у својим размишљањима о трагедији примјећује да драмски простор посједује двије осе, вертикалну и хоризонталну.

„У грчким трагедијама, на врху вертикалне осе налазе се богови као горња граница до које допиру последице што их имају поступци јунака, а на њеном доњем крају налази се Хор са својим здраворазумским и неретко баналним интервенцијама и коментарима збивања. Код Шекспира, на врху вертикалне осе налази се, уместо богова, Природа, такође горња граница до које допиру последице поступака јунака трагедија, а на доњем крају налазимо читав низ ликова као што су, на пример, Гробар у *Хамлету*, Луда у *Краљу Лиру*, Вратар у *Макбету*, сви они који збивања виде 'од доле'.“ (Христић, 2006, стр. 13)

У *Плачу Рахили* вертикална оса драмског простора је комплекснија од наведених примјера. Док Христић под њом заправо мисли на систем који се протеже од највишег идеала који прикривено управља радњом трагедије до најбаналнијих посматрача и коментатора, у *Плачу Рахили* она се остварује системом од три просторне сфере, двије метафизичке, раја и пакла, и једне реалне. На врху вертикале је рај, а на дну пакао, док је реална просторна сфера у средини и у њој се огледа сукоб метафизичких.

³У наслову другог издања, број поубијане дјеце се прецизира на 1.400, док у самом тексту свједочимо смрти седморо дјеце.

„Друга оса је хоризонтална. У грчким трагедијама, на њој налазимо породичне историје и митолошке аналогije на које нас хорови непрекидно подсећају, или један други тип живота, различит од оног који бирају јунаци трагедија, који представљају ликови као што су Хрисотемида у Софокловој *Електри*, односно Исмена у *Анџиони*. Код Шекспира, та оса је далеко настањенија, и на њој налазимо све могуће облике и видове double plot у којима се ситуација протагониста огледа као у систему огледала.“ (Христић, 2006, стр. 13–14)

Примјетно је да се ова оса у Маринковићевом драмском спјеву у потпуности остварује у реалној просторној сфери, која је у спјеву најбогатије остварена као средишња тачка борбе добра и зла. У страдању Рахиле се вертикално рефлектује Иродова монструозност, док се однос позитивних и негативних ликова може посматрати кроз њихов однос према простору.

Овако конципован тросферни простор одудара од класицистичког јединства мјеста, али у потпуности одговара трагичком концепту манифестовања оностраних и божанских сила као кључних фактора у људском животу. Њиме се омогућује транспарентан опис прожимања „нестварног“ и „стварног“, које постаје драматичније тиме што у епу није представљен само типичан сукоб трагичног хероја против судбине и воље богова, већ се тај сукоб преноси и на ниво метафизичког, односно на сукоб Бога и ђавола, који се манифестује у реалном свијету. Такав просторни однос се може сматрати суштински својственим трагедији. „Аполоново пророчанство у *Цару Египћу* и олуја у *Краљу Лиру* улазе у људски живот из једног другог света како би у њему открили нешто, и у свом драмском простору трагедије сасвим природно и лако прелазе из једног у други од та два света, од најдубљег у човеку до најудаљенијег од човека“ (Христић, 2006, стр. 14).

ТРАГИЧКИ ЈУНАЦИ И ТРАГИЧКА КРИВИЦА

Када се говори о јунацима спјева *Плач Рахили*, без обзира на примјену црно-бијеле технике, опажа се велика дубиозност у осликавању душевних стања негативних јунака, чиме они, иако на самом крају чиниоци и носиоци принципа зла, илуструју сложеност психичких стања у којима човјек постаје посредник и слуга злих демонских сила. Ово се првенствено односи на Ирода, у чијем лику је концентрисан велики трагички потенцијал који упућује на елементе који не припадају класичном жанру трагедије већ његовој познијој реализацији. Зато се не

може посматрати као типичан једнодимензонални негативац, него као антихерој који у свом злу носи трагичну и општељудску клицу пркоса и бунта против судбине и Промисла, иако на крају завршава као једна од жртава њиховог надигравања.

Због комплексности лика злог цара поставља се питање ко је заправо трагични јунак *Плача Рахили*, и да ли постоји само један или више трагичних јунака. Хипотеза овог рада је да се у спјеву могу препознати два трагична јунака.

Идентитет јунака предромантичарског епа се открива у наслову, као једном од најсигурнијих поетичких усмјерења. „Наиме, упоредно проучавање религиозних епова наводи на констатацију да су (готово сви) наслови поетско-епских остварења, реализовани кроз симплификовани модел експлицитног идентификовања јунака из библијских и хагиографских извора, чији су подвизи посредно или непосредно инспирисали *сочинишља*“ (Ераковић, 2015, стр. 116). Логичан закључак би дакле био да Рахила представља трагичну јунакињу драмског спјева, али такав закључак би био тек половично тачан. За добијање потпуног одговора требало би проучити потпуни наслов спјева, *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара Јудејскога*. Тиме се као јунаци спјева (позитивни и негативни) означавају Рахила и Ирод.

Док већина наслова српских религиозних предромантичарских епова упућује на главног јунака, епови који обрађују библијску садржину упућују на централни догађај који се описује. Семиотички посматрано, наслов Маринковићевог епа има дводијелну структуру у којој први дио представља означитеља централне радње (библијску синтагму – „плач Рахили“), а други дио његово значење. Дводијелни наслов читаоца упознаје са позицијом главних јунака у самом епу и релацијама које се међу њима успостављају. Тако сазнајемо да је Рахила жртва, док је Ирод злочинац.

У литератури је Рахила потврђена као „трагична јунакиња“ (Ераковић, 2015, стр. 116) епа. Радослав Ераковић је посебно истакао улогу дидаскалије у којој се Рахила, која брани своју дјецу, пореди са Енејем, у чему се може видјети ауторово настојање да укаже на централни значај јунакиње у структури спјева.

„Упоредно проучавање релевантних наративних секвенци, указује да ни у једном другом сегменту анализираног дела [...] заиста није посвећена било каква додатна пажња упознавању потенцијалних читалаца са амбијентом, односно поступцима и гестовима ликова, који доприносе стварању успешне драмске илузije. Управо због тога сматрамо да присуство на плану форме и

садржаја, иновативне дидаскалије, мора бити перцепирано као последица пишчеве (априорне) намере да прецизно идентификује кључну акционо-кумулятивну сцену у структури религиозног епа *Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејског*“ (Ераковић, 2015, стр. 119).

Сцена покоља дјете није само „кључна акционо-кумулятивна сцена у структури епа“ већ је и врхунац сужејне линије која прати Рахилу, а која је конструисана по градационом поступку. У свом првом појављивању, Рахила је растрзана предосјећајем да се царевог позива витлејемским мајкама да дођу са својом дјецом у Јерусалим крије опасност за њене синове. Крај њеног монолога завршава се молитвом Саваоту.

„Цела ноћ ме, Саваоте, мучи,
Затворити сан не может очи,
Ангела ми пошљи хранитеља,
Сердцу моме благог тешитеља,
Да м' избави од всјаке напасти,
Тепле струје улије радости“ (Маринковић, 2015, стр. 45).

Градацијски, већ се у сљедећем Рахилином појављивању њена стрепња остварује. Такође, сама сцена покоља је организована градационо. Написана је као три обраћања витлејемских мајки, Јудит, Саломије и Рахиле, Иродовим војницима, да поштеде њихову дјецу. Након сваког појединачног обраћања војнику, слиједи његов одговор. Градација у сцени је остварена кроз суровост војника и јачине патње мајки. Док први војник истиче да је смрт Јудитиног сина, као царска наредба, неминовна, чиме имплицира своју примораност на гнусни злочин, други војник на Саломијине вапаје одговара како је „тигорова душа“ у његовом тијелу и да му убијање представља задовољство. Ипак највећу монструозност исказује војник који убија Рахилину дјецу. Он не само што истиче своје уживање у убијању људи, него и убија све Рахилине синове, од којих тројица по годинама не одговарају оној дјечи коју је Ирод наредио да убију.

Након убиства њених синова, Рахила, која је једина од мајки преживјела масакр (реплике претходна два војника указују на то да су и мајке убијене са својом дјецом), изговара свој плач. Поетички, изузетно је битно то што на почетку свог монолога Рахила апострофира Мелпомену (Маринковић, 2015, стр. 72), музу трагедије. Као што развијену дидаскалију можемо посматрати као ауторову сигнализацију важности лика Рахиле у структури спјева, тако и ово апострофирање без сумње

можемо тумачити као ауторово недвосмислено означавање Рахиле као трагичне јунакиње спјева.

Оно што остаје још неодговорено је питање Рахилине трагичке кривице. Да ли она уопште постоји? У тексту налазимо доказ да постоји, али да се не односи на њен индивидуални, него на колективни гријех. Ту се открива и функција „хора певцев“ и разлог зашто је именован другачије од осталих песни. Прије свега, његова функција није у закључивању цјелина спјева, као што је код остале три песни. Он се јавља непосредно пред сцену покоља дјете, што значи да треба да уведе читаоца у оно што ће се десити. Међутим, у њему откривамо још једно од објашњења пасивности сила Добра и њиховог игнорисања злочина за који знају да ће се десити.

„Призри њине с висоти Саваоте неба,
И услиши столни подсолнечног круга,
Витлејем ти согрешео, за то си му Ирода,
Да га мучи, послао, да га гони беда.“ (Маринковић, 2015, стр. 61)

Овим почетком се истиче колективна кривица Витлејема, његово „сагрешење“ према Саваоту. Овај разлог ипак не нуди довољну мотивацију за казну, пошто се не наводи конкретан гријех Витлејема. Ипак у оваквом концепту колективне кривице видимо блискост са Есхировим концептом кривице предака. У оба случаја ријеч је о „теомахијској кривици“. „Али претстава о таквој кривици продубљује се у Есхила на тај начин што она не прелази с поколења на поколење као бесмислен случај, тако да у пропаст гура невине, него се непрестано појављује у кривицом натовареном делању, које изазива несрећу као испаштање“ (Ђурић, 1972, стр. 274). Иако Рахила нема сопствену одговорност, она је жртва кривице колектива којем припада, као што се појединачне кривице Есхирових јунака нагомилавају међу кривице њихових предака.

На основу њеног пасивног и немоћног полагаја, са друге стране, може се видјети сличност између Рахиле и Есхилове Касандре из *Агамемнона*. Као што Рахила предосјећа несрећу, а сама је немоћна да је спријечи, Касандра види своју и Агамемнонову смрт, а немоћна је сама себи да помогне пошто зна да њеним пророчанствима нико неће повјеровати. Она је такође и медијум који публици обзнањује кривицу која се преноси кроз кољена Танталова рода.

„У двору вребају и песму певају
о старом, првом греху; куну онога
што брату своме срдит одар погази.“ (Есхил, 2010, стр. 238)

Трагични положај обје хероине се тиме појачава, пошто свака на свој начин осјећа тежину предстојеће коби, која је дијелом одраз божанске воље, али ниједна нема снаге да се избори са надлазећом несрећом и промијени ток сопствене судбине.

Свакако Рахилина трагична сужејна линија у вертикалној оси простора служи као одраз Иродове демоничности. Ту се поставља питање на који начин се он остварује као трагички јунак. Трагичке црте у њему се могу препознати, самим тим што је он психолошки најдубље профилисан лик у *Плачу Рахили*. Кроз његову судбину се показује неминовност божанске воље и човјекова судбина посредника борбе добра и зла. „Он је нека врста демонске марионете коју службеници Пакла заводе најпре својим окултним методама, у сну, да би све време остао у уверењу како ипак конце збивања држи у својим рукама, не увиђајући да ти конци воде много даље, далеко од њега и, уопште, изван људских спознаја и моћи“ (Дамјанов, 2015, стр. 10).

Међутим, његов лик одудара од поетичких начела обликовања трагичког јунака класичне трагедије. „А такав је онај који се не истиче ни врлином ни праведношћу, нити пада у несрећу због своје злоће и свог неваљалства него због неке погрешке (кривице), а то је лице које ужива знатан углед и живи срећним животом, као Едип и Тијест, и уопште угледни чланови таквих породица“ (Aristotel 2008, str. 77). Ирод као трагични јунак је инспирисан другом врстом трагичког стваралаштва, шекспировском. Стога ћемо истаћи паралеле које се могу открити између Маринковићевог Ирода и Шекспировог Магбета.

Потврђен је Шекспиров утицај на позније нараштаје српских предромантичара, драмске писце Стефана Стефановића и Лазара Лазаревића (Павић, 1991, стр. 106). Претпоставка да је Маринковић могао бити под утицајем Шекспира не дјелује невјероватном, посебно ако имамо у виду да у развоју српске књижевности овај период представља њено отварање утицајима европске књижевности и европских писаца, које су српски књижевници читали или „у оригиналу или у преводу на неки од суседних језика (немачки)“ (Павић, 1991, стр. 14).

И заиста, када поставимо ову двојицу јунака једног поред другог, Маринковићев Ирод и Шекспиров Магбет имају много тога заједничког. Првенствено, обојица дјелују под утицајем нечистих сила, Магбет вјештица, а Ирод фурија. Те нечисте силе се појављују у знаку броја три, три вјештице и три фурије, иако Ирод долази у непосредан додир само са најјачом фуријом Алектро. Оба јунака посједују велику власт коју желе очувати помоћу нељудских злочина. Такође, обојица осјећају посљедице својих дјела, како трагичним завршетком живота, тако и психичким колебањима која код њих тај злочин изазива.

Треба примијетити да је утицај мрачних сила на јунаке у оба дјела сличан. Суштину начина на који вјештиче пророчанство дјелује на Магбета најбоље описује један од ликова трагедије, Банко.

„... Али то је чудно баш,
често нам оруђа таме говоре
истину да би нас навела на зло.“ (Šekspir, 2012, str. 348)

Алекто дјелује на Ирода управо на овај начин. „Ипак, посебно је значајно да Ирод пристаје на извршење недела тек након што је пажљиво саслушао фуријин исказ, у којем је танка нит истине вешто испреплетена са гласинама и потпуним измишљотинама“ (Ераковић, 2015, стр. 121). „Према томе, уместо сценски импресивних демонстрација демонске моћи [...] управо је прибегавање пажљиво осмишљеној неистини као средству убеђивања преобратило параноичног у добровољног и веома енергичног извршитеља пакленог плана“ (Ераковић, 2015, стр. 122).

Иако Алекто наспрам Ирода узима приступ реторичког убјеђивања, док се вјештице појављују првенствено помоћу раскошних сценских ефеката, и у *Плачу Рахили* и у *Мајбешу* дијаболичко остварује свој наум првенствено дјеловањем на психу главног јунака, коришћењем и изокретањем истине.

Свакако, у поређењу са Иродом, Магбет дјелује као активнији тип антихероја, јер иако за свој злочин добија подстицај нечистих сила и моралну подршку своје жене, он самостално бира да крене путем злочина, док Ирод на први поглед дјелује као „демонска марионета“ (Дамјанов, 2015, стр. 10). „Магбету вештице проричу блиставу каријеру, али му не кажу нити му надлежу да убије Данкана. То је Магбетова одлука, а њихово пророчанство је само снажна, почетна 'инспирација'“ (Кољевић, 2012, стр. 18). Међутим, текст *Плача Рахили* упућује на закључак да се Ирод, иако досљедно игра по вољи тамних сила, самостално опередијелио за такав начин дјеловања. Ријеч је о оним дијеловима текста који служе као упозорења Ироду да не чини страшни злочин на који га Алекто приволава. Прво овакво упозорење налазимо у првој „песни“:

„Не беснуј Ироде, о, Јудејски царју!
Цар царј бече не бојитсја, нит' земљу
Хошчет твоју покорит, или тебе умертвит, но јеште спасти.
[...]

Страх ти вес от ложи, и не внимај лажи,
Коју теби Сатана вложио во чувства,
Познај спаса Христа, сладкога твојег жвота, Бога бити“

(Маринковић, 2015, стр. 27).

Тон ове „песни“ је првенствено пријатељски расположен према Ироду. Он је усмјерен на то да га приволи на страну Добра упознавајући га са Христовим милосрђем и Његовим планом да и Ирод буде један од оних које ће „спасити“, упозоравајући га са друге стране на Сатанине лажи. Каснија обраћања и помињања Ирода од стране небеских сила (монолог анђела и „хор певцев“), биће изузетно антагонистички настројена, што указује на то да је Ирод својевољно изабрао да буде један од легиона зла.

У сфери реалног свијета мудри Урицеј подстиче Ирода да одустане од плана да покоље витлејемску дјецу. Према тону и садржају његове ријечи су комплементарне са првом „песни“, с тим да крај Урицејева монолога јасно показује да је Ирод већ унапријед одлучио да свој план спроведе до краја.

„Јошт би имао много говорити,
От зле мисли тебе отвратити,
Ал' те видим, да зло на ме гледиш,
И радо ме ни мало не слушаш,
Опет молим, мани се ти мисли,
У грех велик себе непусти“ (Маринковић, 2015, стр. 36).

Са друге стране, Иродова реакција на Варухов говор упућује нас на то да је цар сазвао сабор не да би био посавјетован, већ да би у ријечима својих савјетника добио потврду своје мисли, што значи да је одлуку већ давно донио.

„Благој совет и полезниј мени,
Што беседиш све ми је по вољи,
Душу сердце и разум веселит,
И док живим всегда ћу те слушат.“ (Маринковић, 2015, стр. 39)

Ови дијелови представљају текстуалне доказе о Иродовом својевољном избору злочина као начина борбе.

Ирод се заправо подудара са једним специфичним дијелом Магбетовог развоја. У трагедији се Магбет два пута сусреће са вјештицама, које му при првом сусрету проричу да ће постати краљ, а приликом другог његово свргавање. Оба сусрета представљају двије етапе његовог развоја, од којих је прва освајање краљевске власти, а друга њено очување. Пошто је сазнао за пророчанство о Месији, Ирод се подудара са Магбетовом другом фазом, када се обојица конституишу као ликови параноичних владара који су спремни на све да би остали на свом поло-

жају, што не значи да Ирод и прије тога није био спреман да због власти умрља руке крвљу, и тиме се још више приближи Магбету. Доказ за то је Алектин монолог у коме наводи све Иродове „велике подвиге“ у које је укључено и тровање Аристобула, брата његове супруге Мирјам (Маринковић, 2015, стр. 55). Оба јунака злочином долазе до власти и, мотивисани страхом, злочином је чувају. У оба случаја злочин је „радикални чин који је извршен при пуној свести и са претходним нагомилавањем покретачких снага у његовом правцу. [...] Извршен је у име 'нечега', злочин се у тим делима, као бумеранг, изражајно враћа управо 'томе'. Да 'тога' није било, да није било јунакове опсесивне везаности за 'то', не би било ни злочина“ (Кољевић, 2011, стр. 123).

И заиста, злочини обојице јунака се враћају попут бумеранга, пошто на крају својим дјелима јунаци сами себи пресуђују. Магбет својим начином владања сам себи доводи Бирмингенску шуму и човјека којег жена није родила. У крвопролићу које је Ирод наредио страда и његов син, због чега умире и његова жена, а напосљетку и он сам. Судбина, коју су жељели да спријече, на крају их је победила њиховим сопственим оружјем.

Магбета, као и Ирода, доживљавамо као трагичне јунаке зато што су они устали против сопствене судбине. Док се након првог пророчанства Магбет бори да је оствари, када је постао краљ даје све од себе да је спријечи. Међутим, управо када се сусрео с њом очи у очи, Магбет одлучује да јој пркоси више него икад.

„Мада је Бирнамска шума дошла ту
у Дансинејн, и ти, нерођен од жене,
у сукоб са мнош, – нападај, Магдафе;
истичем пред себе волшебни штит свој
проклет ко први викне: 'Доста, стој'.“ (Šekspir, 2012, str. 434)

Ирод се попут њега буни против Месије за којег се плаши да ће га збацити. Иако проклиње самог себе када се преко синове и женине смрти сусреће са гнусношћу свога злочина (Маринковић, 2015, стр. 83), Ирод попут Магбета и до самог краја одлучује да пркоси судбини, односно Богу, остављајући својој дјечи у аманет да убију Христа (Маринковић, 2015, стр. 90). У том погледу, његова кривица је теомахидска, али, за разлику од Рахилине, индивидуална.

ЗАКЉУЧАК

Рад је био посвећен истраживању елемената трагедије у епу Константина Маринковића *Плач Рахили*. На основу свега изложеног можемо закључити да је дјело настало мјешавином епских и драмских, односно трагичких елемената, што је обухваћено дијелом истраживања. Утицаји трагедије се могу уочити како на нивоу форме, тако и на нивоу структуре и садржине дјела. Док по форми начелно одговара Аристотеловој подјели на пролог (уводни дио), епизодиј (средишњи дио) и ексодиј (завршни дио), еп такође посједује „песни“ које можемо сматрати својеврсним сурогатом трагичког хора. Иако постоје одређена епска одступања, у дјелу се осјети велика кондензованост времена, типична за трагичку умјетност. Такође, принцип организације драмског простора по хоризонталној и вертикалној оси у *Плачу Рахили* је изузетно транспарентан, можда чак и транспарентнији него у неким од примјера које наводи Јован Христић.

Међутим, најважнији елементи трагичког остварују се у главним трагичким јунацима, Рахили и Ироду. Као представник позитивних и представник негативних ликова, ова два јунака конципована су као бинарне опозиције једно другом. Рахила представља невину и беспомоћну жртву чије ће патње бити искупљене у рају, а Ирод владара који сопственом вољом продаје душу ђаволу. Они су слика ауторове визије човјековог трагичног положаја у међупростору борбе Бога и Сатане, али и човјекове одговорности за избор који чини.

ИЗВОРИ

- Eshil, Sofokle, Euripid (2010). *Tregedije*. Beograd: Dereta.
 Маринковић, К. (2015). *Плач Рахили*. Нови Сад: Матица Српска.
 Šekspir, V. (2012). *Četiri tragedije*. Beograd: Laguna.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel (2008). *O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta.
 Дамјанов, С. (2011). *Вршови нестварної*. Београд: Служебни гласник.

- Дамјанов, С. (2015). „Тамна страна неба или две поетско-епске визије Сатане“. Константин Маринковић. *Плач Рахили*. Нови Сад: Матица српска.
- Ђурић, М. Н. (1972). *Историја хеленске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ераковић, Р. (2008). *Религиозни еп српског предромантизма*. Нови Сад: Матица Српска.
- Ераковић, Р. (2015). Град као позорница космогонијског сукоба светлости и таме. У К. Маринковић. *Плач Рахили*. Нови Сад: Матица српска.
- Кољевић, Н. (2011). *Шекспир трагичар. Андрићево ремек-дело*. Београд: Службени гласник.
- Павић, М. (1991). *Историја српске књижевности 4. Предромантизам*. Београд: Досје – Научна књига.
- Pul, E. (2011). *Tragedija: sasvim kratak uvod*. Београд: Službeni glasnik.
- Христић, Ј. (2006). *Есеји о драми*. Београд: Српска књижевна задруга.

Fedor Marjanović

ELEMENTS OF TRAGEDY IN EPIC POEM *PLAČ RAHILI* BY KONSTANTIN MARINKOVIĆ

Summary

The paper will research elements of tragedy genre in epic poem *Plač Rahili ili izbijenije mladencev na poveljenje Iroda cara judejskago* by Konstantin Marinković. Dialogue form indicates the presence of drama elements, and its three-parted structure is complementary with Aristotle's division of tragedy's quantitative parts. The condensation of time and plot and organisation of theatrical space on vertical and horizontal line in epic poem are some of the characteristics of tragedy genre. Rachel and Herod, as representatives of two types of tragical hero, are structured as opposites to each other. Rachel is bearer of collective guilt, similar to Aeschylus, while Herod's guilt is individual. Many relations between Shakespeare's *Macbeth* and Herod's character will be analysed.

ПРИКАЗИ

**ДРАМАТИЗАЦИЈА РОМАНА ЗЛОЧИН И КАЗНА
ИЛИ КАКО ПОЉУБИТИ АЉОНУ ИВАНОВНУ**
(Народно позориште Републике Српске – 28. 03. 2019)

Шта се десило са класичном трагедијом, пита се теорија драме, а модерни драматичари углавном одговарају да се овај јединствени и непоновљиви жанр, већ са појавом Еврипида, покренуо према драми, мелодрами и трагикомедији. Мање је истицано да је њен склоп и архитектура утицао и на обликовање савременог романа. Однос *јунака и судбине* готово је аналоган, концентрисан је у *mythos*-у као архетипском склопу *трагичке кривице јунака* којом у трагедији управљају богови, потом природа и историја, док је у савременом роману *карактер јунака* схваћен као судбина. Кривицу *јунака класичне трагедије* генерише „хомеровски ланац крвних освета“ или незнање, погрешка свакако, и зато је његова патња казна и праштање, „пољубац у чело жртве“. Атички богови су инспиратори и покретачи зла, јунаку је задата слобода.

Богови су посједници *фајума* а јунаци „терета злочина“ све док се *трагичко*, са свом драматуршком – аристотеловском апаратуром, није *преселило у дијалошку нарајивност* савременог/психолошког романа. Роман је, у најмањем, већ два вијека суверени баштиник трагичког осјећања савременог свијета. Кључар је Фјодор Михайлович Достоевски, а његов роман *Злочин и казна*, поред осталог, парадигматски транспонује и атичку бинарност *кривице*. Раскољников, попут трагичких драмских хероја, са истом страшћу и енергијом *жели објекат*, али налагавац није исти, јунак се не објективизује у митском сижеу већ сиже произлази из његовог карактера и обликује савремену митску причу.

Ако човјека посматрамо само као биће зависно од друштвеног уређења онда ћемо га свести на оно најниже – Раскољников нема новаца да плати станарину, купи половно одијело, плати ручак, бивши је студент, чека сиротињску уштеђевину од мајке и сестре, успут пише и објављује *новински чланцић о обичним/нижим и необичним/одабраним људима* и – онда убије *зеленашицу* и њену сестру како би дошао до новца! Не, то није Достоевски. То је почетна, идеолошка, *фајум идеја* Раскољникова која се растаче у циничном процесу пропадања. Хришћански Бог није творац зла. Човјеку је подарена слобода и он може чинити шта хоће, али мора и одговорати за своје моралне поступке.

Не чуди, онда, што је Народно позориште Републике Српске одлучило да на сцени изведе управо *Злочин и казну*, изабрана је драматизација професора Мирослава Беловића, а за њену адаптацију и режију ангажован је Душан Петровић, провјерени редитељ и у овој кући, и професор режије у Београду. Увјерени смо да је то наша најбоља комбинација кад је о Достојевском ријеч, јер је у духу руског генија; ради се, дакле, о односу бившег професора и некадашњег студента сљедбеника.

Сиже Достојевског увијек је „у рукама јунака“, писац је један од њих, и није му важно шта представља јунак у свијету, већ шта за његовог јунака представља свијет. Његов је циљ да стави човјека у различите ситуације које га откривају и провоцирају, да међусобно спаја и сукобљава људе, али тако да они не остају у оквирима тог сижејног додира, већ излазе ван њега. Праве везе почињу тамо гдје се уобичајени сиже завршава, испунивши своју драматуршку функцију. У суштини, сви хероји Достојевског се сусрећу ван времена и простора, као два бића у бескрају. Укрштају се њихове свијести са њиховим свјетовима, укрштају се њихови видокрузи.

Драматизација ауторског тандема Беловић/Петровић подражава назначену суштину и двослојно је структурише: први слој је конструкциона разрада Раскољниковљевог *mythos*-а, *фаџум идеје*, по којој необични/одабрани људи, попут Наполеона, на примјер, имају право да прекораче границу и почине злочин јер је то „виши интерес“, за добро нижих/обичних слојева друштва. Други проистиче из првог а тиче се свих актера Јунаковог видокруга: породица, помоћници, противници, окружење, који се сусрећу и укрштају у реалном хронотопу и ирационалном бескрају. Магистралну проходност радње осовљава и регулише Порфирије Петровић, иследник, који попут атичких пророка „зна садашњост, а и прошлост и будућност је знао“. Отуд и драматуршка истрајност да се комад држи драмског принципа јединства времена, односно истовремености, отуд и катастрофична брзина радње, њено олујно кретање. Иако је Достојевски свој свијет видео и замишљао првенствено у простору.

Дјелује парадоксално, а није, јер је то једини начин да се у једном сценском оквиру сједини криминални случај и филозофска исповијест и „упакује“ религиозна драма у фабулу булеварске приче. Првих пет слика путем уских хронотопа, соба, кафана, стан, соба, и муњевитог протока времена, окупља све актере из „нижих слојева“ који, индиректно, подстичу Раскољниковљеву идеју о злочину и његову убијеђеност да је један од одабраних. У серијалу исповијести, прије свих пијаног и пропалог Мармеладова, чија се кћерка Соња одала проституцији да би спасила оца, сестре и маћеху, а потом у писму мајке у коме је јасно да се његова сестра Дуња удаје за Лужина како би спасила брата, те у драматуршки

дјелотворној појави Лизавете, полусестре Аљоне Ивановне, лихварке, код које је већ заложен „очев сат и сестрин прстен“, пресудно је „погонско гориво“ да Раскољников и практично реализује *фајшум идеју*, узме сјекирицу и „расцоп“ главу зеленашице. Успут убија и Лизавету, атички уплив судбине, и на брзину сакрива опљачкани новчаник и нешто накита у туђу башту, под камен. Других пет сцена начињу Раскољниковљево убијећеност у исправност убиства, у кошмару се *појављују убијене сестре, мајка и сестра и остали...*, *иада у несвести* у полицијској станици на помен Аљониног убиства, четири дана проводи у бунилу, помиње минђуше, ланчиће, приписују му Лизавету, оптужене молере Миколку и Мићка, и све то доктор Зосимов проглашава *нервном илузијом*. А није, ради се о психијатријском поремећају „мономанија“ гдје је фикс-идеја убиства сасвим логична. Овдје укључујемо и долазак мајке и сестре, њихово слање новца који је Раскољников, безусловно, поклонио за сахрану самоубице Мармеладова, и несрећну и грешну Соњу трајно везао за себе. Она је свједок и породичне расправе гдје Дуња, сестра, дефинитивно одустаје од Лужина а Раскољников, попут „лептира око свијеће“, одлази на ноге главном инспектору, Порфирију Петровичу. Игра злочинца и инспектора зналачко је продужавање тензије комада, а њихова надгорњавања око *новинског чланчића о обичним и необичним људима* јединствен је и риједак примјер *метапекстуалности* у функцији драмске нарације. Раскољников никако да призна кривицу Порфирију Петровичу иако му из сасвим других побуда, емотивних, духовних, религијских, највише „помаже“ Соња Мармеладова. Њено указивање на *васкрсење Лазарово*, поклањање свога крста од кипариса, она носи Лизаветин крст, молбе да призна злочин и крене путем покајања, не помажу; он није „убио човјека, већ је згазио ваш“. (Нико нема право да убије човјека, ма какав и ко био!) Климактичност драматизације усложњава појава Свидригајлова, бившег спахије, код кога је Дуња радила као дадиља. Он је напасник Дуње, убица жене и насљедник жениног финансијског иметка. У драматизацији је искоришћен као *deus ex machine* јер својим новчаницама нуди бијег у иностранство Раскољникову, мајци и Дуњи, под условом да Дуња буде заувјек његова. Да га заволи. Дуња, и да хоће, не може. (Овај је однос, иначе, најзамагљенији рукавац драматизације.) Новац који је намијењен Дуњи одлази на збрињавање сирочади Мармеладова чиме се, додатно, отварају врата Соњиног и Раскољниковљевог зближавања на Божјем путу. Раскољников се коначно предао и признао злочин а Свидригајлов извршио самоубиство. Свидригајлов је окајао душу, а Раскољников се „закопчао“ у Сфингу. Кајаће се подједнако, и ко одговори и ко не одговори. И то је крај драме/драматизације. Достојевски у роману крајње питање рјешава мелодрамски, и боље је да га нема.

Остаје низ потпитања која „висе“ из назначеног другог слоја драматизације а тичу се ирационалног сусретања и укрштања драмских хероја ван времена и простора. То је *драматургија дубинских оіледа* ла на релацији: Дуња – Соња, Соња – Лизавета, Лужин – Свидригајлов, Свидригајлов – Дуња, Раскољников – Соња, Соња – Миколка, Разумихин – Порфирије, Раскољников – Лизавета – Аљона Ивановна, наведимо само нека, која су питање *редителске драматургије* и велики изазов за Душана Петровића и глумачки ансамбл. Питање Лизавете потиче из атичке трагедије. Ореста је, на примјер, ослободила Атена, док се Едип самоспознао и самоказнио, а кћерка/сестра Антигона води га на пут окајања у родни Китерон. А шта ћемо са Аљоном Ивановном? Један од највећих савремених српских пјесника, Ђорђо Сладоје, у својим „раним радовима“ одговара:

Ноћу нас уходе пријатељи / прерушени у иследнике, / у ушваре исцијеђене из Ван Гојове шубе. // Док у њедрима ћучимо сјекиру / и мало наполеонској сна, / боле нас граје ствари заложене код Аљоне. // Усну се миче кокошија ноћа, / шућњи сибирски воз; / покаткад бљесну ушце / и освијетле ћућ: / на свакој станици, шћућурена под стирехом, / чека по једна Соња // и очев саћ нас буди. / Мичу се казаљке / умјесто минућа ронећи мајчине сузе, / а онда бљесне сестрина отрлица / и освијетли враћа иза којих је она. // Ал, како покуцаћи, / како ли подићи сјекиру / скривену испод кошуље? // (Све је то ипак лакше / и љепше / нећо је пољубићи!).

Ђорђо Сладоје и Душан Петровић живе у истом граду, блиски су генерацијски, а да ли ће се у сфери *ирационалној сусретања ван времена и простора* додирнути семантички знаци пјесме и представе, не можемо пресудити. Све је, ипак, до публике.

Раде Симовић

ФИГУРЕ ПОНАВЉАЊА КАО ВАЖАН СТИЛСКИ УКРАС ЈЕЗИКА КЊИЖЕВНИКА

(Вера Ћевриз Нишић, *Стилемаџика наџомилавања*,
Dis-Company, Пале, 2018, 173 стр.)

Иако је стилска маркираност заснована на понављању синтаксички истоврсних дијелова истакнута још у античкој реторици издвајањем фигуре кумулације, чија је фигуративност темељена на низању више појмова сличног или блиског значења, у србистичкој граматичкој и научној литератури недовољна је истраженост кумулативних јединица.

На граматичком и стилистичком плану разматрају се услови и могућности јављања „граматички једнаких јединица које се групишу око заједничког језгра“, при чему се темељно анализирају различите позиције у којима се може јавити понављање – позиција субјекта, предиката, атрибута, остале позиције именичких ријечи и реченична кумулација. Ради се о стилематичним типовима кумулативних форми, насталим стилско-језичким поступцима интензификовања, а ауторка јасно даје критеријуме разграничења фигуративних од нефигуративних нагомилавања. Да би једна синтагма или реченица добила статус стилистички изражајног средства, она мора удовољавати (античком) критеријуму одступања од уобичајене (примарне) употребе, односно његовом модерном лингвостилистичком пандану – критеријуму онеобичајености. Стилистичко преуређење синтагматске или реченичне структуре доводи до увећања информативности структурно-синтаксичког плана кумулативних форми, и тим поступком комбинације које су у претходним структурама биле једино могуће, добијају алтернативу, тј. синтаксостилемску структуру. Препознају се, и у књизи приближавају читаоцу, три основна поступка интензификовања синтаксичких јединица кумулације: 1. изневјеравање правила о брисању лексички и облички подударних дијелова – нпр.: Кресали су свици, ноћне птице су се ретко и неочекивано оглашавале, свуда, свуда и свуда плавила је трома јулска ноћ; 2. (не) реализација граматичких средстава везе: Вино се лије, ораси се тресу, суцуци се месе; 3. семантичко-синтаксичко разједначавање једновриједних елемената у однос доминације једног члана низа над осталим: Не, али она је жива и свуда присутна, у мислима, у покретима и поздравима људи, у осмијеху и поздравима при пролазу, чак и у ћутању које за тренутак прекида разговор.

Ексерпцију примјера ауторка спроводи на корпусу који чине приповиједна и романескна остварења српских писаца настала у раздобљу од почетака модернизације српске прозе па до периода у којем се она остварује данас, тако да је одабрани корпус, на коме се прате и објашњавају фигуре понављања, репрезентативан за писани језички израз.

За оживљавање приповиједана и стварање утиска, доказује Вера Ђевриз Нишић, погодна су узастопна понављања хомоформних јединица, тзв. епизеуксичка понављања: Магла, магла, магла и недогледан јад и невоља на све стране; и епаналептичка нагомилавања – такође фигура позиционо неусловљеног понављања исте ријечи или исказа: (...) и кад паша тражи, онда мораш све знати, све имати, све моћи и све умети. Редупликацијом хомофункционалних и хомолексичких јединица, тј. свјесним уношењем сувишних елемената у језичку поруку, у форми везничких и невезничких конструкција, жели се постићи стилогеност у књижевноумјетничком тексту, а кумулације су образоване не према граматичким, него према стилематичним правилима структурисања. Посебно се анализирају епаналептичке кумулације с адјективном (Но њена појава, њена збуњеност и њена одлучност деловале су на масу), глаголском (Било је биједно, било је смијешно, било је ружно) и супстантивном (Плашио сам се да ми завежљај не испадне, руке су ми шупље, руке су ми радосне, руке су ми луде и немоћне...) лексемом. Кумулативна конструкција (и епизеуксичка и епаналептичка) може бити додатно осложена редупликацијом везника *и* испред сваке од координираних јединица: (...) дренав штап и торба преко рамена и опет, и опет, и опет бескрајно табанање диљем земљиног шаренила; – на тај начин стилематична форма епизеуксичког низа, додавањем везника *и*, још је више стилски појачана, тј. постала је још стилематичнија.

Комуникативно-стилска интензификација кумулативног низа постиже се и употребом релационих ријечи, првенствено конектора. Та употреба везничких елемената унутар кумулативне конструкције тиче се начина њиховог комбиновања и представља допунско уређење њихове граматичке структуре. Препознају се двије структурно-семантичке варијанте: асиндетска и синдетска.

Асиндетски кумулирани низови који су организовани без експлицитних средстава синтаксичке везе међу координираним члановима могу бити структурисани двојако. Први модел чине кумулативне конструкције код којих начин реализације подразумијева само интонацију. Други, сложенији модел представљају невезничке конструкције са допунским интензификаторским елементом: Око прокина гаја умножили су се и укрштали трагови зечева, вукова, лисица, чак и вјеверица. Они се рангирају тако да један од чланова за говорника има већи значај, од-

носно већи степен важности. Низања овог типа припадају невезничким кумулацијама са градационим значењем.

На семантичком плану, кумулирани појмови повезани у асиндетску цјелину нијесу изгубили своју индивидуалност, него су је појачали, нагласили – сви заједно остварују цјелину и јединство. То су кумулације код којих веза међу кумулираним члановима подразумијева само интонацију набрајања, те су то заправо асиндетске структуре тзв. нултог степена. Захваљујући томе, невезнички супстантивни (Пристижу топови, тенкови, авијација), адјективни (Себична, лакома, ташта, подмукла, сирова, тупа реалност једне недостижне фатаморгана) и адвербијални (И подврискивао би заиста, само тихо, загушено, страсно) конституент не само да бива већи и сложенији него може да симболизује увећану емотивну напетост. Степен експресивности асиндетског набрајања повећава се порастом броја нагомиланих јединица, што, у првом реду, представља самосвојну структурно-стилистичку црту асиндетског низа, односно оно на чему асиндетске кумулације темеље своју стилематичност, тј. начин на који невезничке кумулације бивају стилстички маркиране. Увођењем већег броја јединица у кумулативном низу увећава се, сматра ауторка књиге, конкретност казивања и постиже ефекат сликовитости. Осим тога, такве форме могу бити врло ефектне када служе за грађење детаљних, подробних карактеристика лица, предмета или појава – посебно приликом нагомилане употребе атрибута. Асиндетски кумулативни низ, осим тога што је темељно обрађен према синтаксичкој врсти лексичког елемента који се нагомилава (супстантивни, адјективни и адвербијални), он је и унутар тих типова даље анализиран преко типа синтаксичке позиције у којој се уланчавање реализује.

Асиндетски низови с цртом или двотачком несумњиво су експресивнији од оних са запетом, најприје због продужене паузе, пошто црта означава паузу дужу од оне обиљежене запетом (Нада мноме је био онај главни – бркат, косат, ушат, носат; Пролеће и укрштени ветрови: млаки, хладни, топли, јаки, умерени, слаби). Међутим, црта је, у односу на запету и у односу на двотачку, експресивнији знак, тј. стилстички је према њима маркиран.

Више страница књиге поклања се невезничком реченичном низу, односно јукстапонираним кумулацијама које се реализују преко двију категорија – независних и зависних клауза (Лекар ми под нос гура кисеоник, лупка ме, пипка), а као најфреквентнији тип издваја се саставни однос.

Асиндетске конструкције с интензификатором чине други тип невезнички интензификованих кумулација. Структура невезничких кумулација овог типа разликује се од конкурентних по присуству интензифи-

катора, тј. одређених лексема којима се појачава и/или наглашава један од елемената у кумулираном низу. Централно мјесто функционално-семантичке интензификације у српском језику заузимају партикуле, као примарни појачивачи, а као најподложнија интензификаторској функцији у невезничким кумулацијама реализује се градуативна партикула *чак*. Стилематичност се постиже превођењем једнаковриједних елемената у однос који подразумева доминацију једног члана над осталим, изневјерава правило о комуникативној једнаковриједности синтаксички равноправних чланова, нарушава, тј. изневјерава устаљена синтаксичка схема: Очекивао сам став жалости, дубоку погруженост, чак и плач, али никако дрхтаве прсте на мртвачеву лицу. Дакле, градуативна партикула јавља се као маркер градационог значења и истовремено предодређује семантички затворену структуру низа.

Насупрот томе, кумулације с полисиндетски сложене структуре имају структуру незавршеног, тј. отвореног низа – увијек када су катафорске: Сви су се окупили, и отац и маћеха, и браћа и сестре. Међутим, полисиндетско наглашавање у кумулацијама спроведено је и затварачки (анафорски): И море, и богата и тајанствена стихија, и ... – све то није имало за њега значења. На тај начин нагомилани непредикативни елементи бивају двоструко упућени једни на друге – и копулативним везником и квантификатором све. Анафорично употријебљена замјеница све, реализована је као затварачка у полисиндетском низу. Полисиндетској кумулацији подложне су лексема и, (ни)ти, па, те, или, било, и редуплицирана лексема час. Понављање „везника“ при спајању кумулираних компонената, с комуникативне тачке посматрано, сувишно је, тј. редундантно. Његово испуштање не би довело до нарушавања њихове граматичке правилности. На стилском плану, оно представља експресивни отклон од стилистички неутралне – синдетске варијанте, као њихове основне, уобичајене форме. Изражавају се како јединицама синтагматског тако и јединицама реченичног нивоа. Редупликација везника и испред сваке од хомофункционалних јединица низа представља основни модел полисиндетски обиљежене интензификације чланова у набрајању. Полисиндетски низ с редупликацијом интензификатора може структурно да варира, учешћем упућивачких, анафоричких или катафоричких чланова, чија је употреба повезана с експресивним разлозима. Везничко гомилање, због укрштања везничке и интензификаторске функције, не реализује се као уобичајено, синтаксички нужно, већ бива осложњено стилистичком информацијом. Интонација се у полисиндету јавља као обавезан пратилац интензификације, тј. она ту постаје идентификатор експресивности, а везничка функција врши и функцију повезивања и функцију истицања.

Форма редуплициране јединице често је онеобичена удруживањем, тј. комбиновањем поступака асиндетског и полисиндетског нагомилавања: (...) дуго је прстима пипао по напуклим дуварима и долазило му је да их облепи, окречи, и све застре, и прекрије са стотину ћилимова. Као резултат добија се синтаксички низ с активираним ритмичким потенцијалом, и као такав, он се не реализује само ради стилског појачања већ постаје активно средство умјетничког описивања. Док асиндетско низање подразумијева узастопно присаједињавање јединица, тј. њихово узастопно смјењивање у јукстапозицији, полисиндетско сегментовање подстиче тежњу ка издвајању и наглашавању сваког члана појединачно. У складу с тим и њихова се функционална вриједност у књижевноумјетничком тексту диференцира. Због тога све кумулације с удруживањем асиндетског и полисиндетског начина организовања, у односу на једнотипске, само асиндетске или само полисиндетске моделе, потпадају под чисто стилистички тип, који припада тзв. поетској синтакси.

Посебно поглавље у својој књизи *Сџилемаџика наџомилавања* Вера Ђевриз Нишић посвећује синтаксички условљеном разједначавању кумулираних јединица, које се реализује тројако: градационо-интензификаторским везником: Уђутали би Стефан и Лазар, па чак и Катарина; везничко-интензификаторским спојем: Почеше одоздо долазити у село старци, удовци, а и некакви нагрдни младићи; и супституцијом копулативног везника адверзативним: Заустави се, погледа их све мрачно и изуститихо, плачно, али пријетећи кроз зубе.

Стилогеност овако реализованог набрајања темељи се на превођењу једнаковриједних елемената у однос који подразумијева доминацију једног члана над осталим. Кумулације овог типа могу бити сврсисходне у улози лирског описивања, увјерљивијег одсликавања збивања, у ситуацијама када се потпуније карактерише неки лик, када се постижу иронијски ефекти... Као емоционално маркиране конструкције, оне нису само одлика књижевноумјетничког стила, у чијој је основи ефекат неочекиваности, већ функционишу као стилематичне и у разговорном стилу и у неким жанровима публицистичког стила.

Књига *Сџилемаџика наџомилавања* инвентиван је прилаз, заснован на релевантној научној литератури, Вере Ђевриз Нишић овој инспиративној тематици. Приступом и стилем, темељним методолошким анализама, који доводе до несумњивих закључака, ова се књига препоручује научној јавности, и свим будућим читаоцима.

Миодраг В. Јовановић

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИ ЈУБИЛЕЈ ОБРАЗОВАЊА БИБЛИОТЕКАРА

(Образовање библиотекара јуче, данас и сушра: зборник радова са
окруилої сїола одржаної 4. новембра 2017. године на Филозофском
факултету у Палама. Приређивач Милена Максимовић. Источно
Сарајево: Филозофски факултет; Матична библиотека, 2018)

На Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву, 4. новембра 2017. године, уприличен је округли сто на тему *Образовање библиотекара јуче, данас и сушра* у организацији Катедре за библиотекарство и Матичне библиотеке из Источног Сарајева. Учесници скупа, посвећеног обиљежавању двадесет година формалног образовања библиотекара у Републици Српској, били су професори факултета домаћина и професори Педагошког факултета из Сомбора, као и библиотекари школских, високошколских и јавних библиотека из Источног Сарајева.

Након одржаног скупа, штампан је зборник радова у издању Филозофског факултета и Матичне библиотеке. Публикација има 186 страница и састоји се из два дијела. У првом су објављени стручно-научни радови саопштени на скупу, док други дио *Зборника* под насловом „Против заборава“ садржи текстове о еминентним професорима који су заступљени за оснивање катедре и развој библиотечке професије.

Др Милена Максимовић, редовни професор Катедре за библиотекарство, говорећи о континуираном образовању (у уводнику *Зборника*), истакла је да дводеценијски период академског школовања библиотечког кадра „доприноси утемељењу једне професије чији је статус у друштву све чешће угрожен“. Данас, како примјећује ауторка, „[...] имамо мало препознатљиву државну стратегију у развоју ове дјелатности“, па тако поред формалног постоји и неформални систем образовања који се одржава преко курсева, семинара и стручних испита и „[...] добијају се звања од приучених у овој професији“. Указано је на ово као на важно упозорење за озбиљно сагледавање проблема у овој дјелатности и формирање јасне визије за будућност.

У првом раду Милена Максимовић говори о историјату катедре (1997–2017), са посебним пијететом истичући да је ово једина катедра за формално образовање библиотекара у Републици Српској, која баштини традицију из 1972. године, када је на Филозофском факултету у Сарајеву основан Одсјек за општу књижевност, сценске умјетности и

библиотекарство. Формално образовање библиотекара настављено је у оба ентитета након избијања ратних сукоба на територији Босне и Херцеговине. Ауторка даје основне информације о оснивању и раду Одсјека за општу књижевност и библиотекарство, које се тичу формирања студијских програма на основним и постдипломским студијима, новог студијског програма по принципима Болоњске декларације, мастер студија, наставног кадра и студената.

Бојана Ласица представила је и оцијенила шеснаест научних монографија које су објавили професори катедре. Кроз ове публикације, истраживачки рад сфере библиотекарства сагледан је из најразличитијих углова: историје писма, књиге, библиотека; заштите културне баштине; историје и теорије библиографије; културне историје; метода и техника научног рада; законских прописа из области књиге, издаваштва, штампарства и библиотека; као и савремених облика библиотечког пословања.

У тексту „Кључ је у библиотекама“, Борјанка Трајковић пише о мисији библиотека у времену интернета и промовише савременог библиотекара, утемељеног на традиционалним вриједностима, али и отвореног за нове технолошке изазове, тј. друштвено одговорног и ангажованог партнера у изградњи модерног друштва.

У коауторском раду „Значај континуираног образовања библиотекара“, Сњежане Галинац и Олге Матић, разматра се однос формалног и неформалног образовања и указује на њихов узајамни значај у унапређењу библиотечке професије. Ауторке истичу да је то „једна врста нераскидиве везе која обједињује теорију и праксу“.

О искуствима у формалном образовању библиотекара у Канади и у Русији, писале су Амра Поробић и Радославка Сударушић. Библиотечко образовање у Торонту има дугу и плодну историју и драматичне промјене у наставном плану и програму које су допринијеле побољшању и унапређењу наставе, те бољој припреми кадра за савремено друштво. Описан је основни и постдипломски начин школовања са свим одсјецима и смјеровима који постоје. Представљено је и образовање библиотечких техничара, као и истраживање о будућности едукативних програма за библиотекаре.

Академско образовање библиотекара у Русији такође има дугу традицију која сеже у сами почетак двадесетог вијека. Сударушићева је истакла да у Русији постоје многобројни студијски програми за образовање библиотекара, а да су у њеном раду представљени савремени модели образовања на примјеру Социјално-хуманистичког факултета Московског државног института за културу и Библиотечко-информационог факултета Државног института за културу у Санкт Петербургу. У раду су

анализирани образовни профили направљени према практичним и професионалним потребама савременог друштва. Ауторка примјећује „[...] да Руси велику пажњу посвећују професионалном развоју библиотекарства. Једнако су усмјерени и према практичном и према теоријско-методолошком аспекту образовања“.

У *Зборнику* је представљена и Библиотека Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, пером Јасне Лазаревић Гавриловић. Први дио њеног рада посвећен је историјату библиотеке, од оснивања 1994. год. до данас. Овдје се могу пронаћи значајни подаци о формирању библиотечког фонда, простору, опреми, смјештају публикација као и о библиотекарима који су радили и раде у библиотеци. Други дио односи се на тренутно стање библиотеке и перспективе будућег развоја. Дате су смјернице за ефикаснију организацију библиотечког пословања, како би факултетска библиотека била „партнер у образовном процесу“, а не само техничка служба.

Данијела Мандић писала је о квалитету услуга које пружају школски библиотекари. Кроз законом предвиђене функције школског библиотекара, разматрано је на који начин упослити знање стечено у формалном и неформалном образовању, како би школска библиотека могла да прати и одговори потребама наставног плана, утиче на његово унапређење, створи будућег читаоца и да на позитивним традиционалним искуствима прихвата и развија модерне трендове у библиотекарству.

Кратак преглед организације рада и услуга Матичне библиотеке из Источног Сарајева, са посебним освртом на издавачку дјелатност, презентовала је Миљана Мацан. Из широког спектра издања, за ову прилику, одабрала је монографске публикације из области библиотекарства.

Друга тематска цјелина *Зборника* је свечаног карактера и носи симболичан наслов „Против заборавља“. У њој су публиковани пригодни текстови који говоре о истакнутим личностима које су дале допринос развоју библиотекарства као научне дисциплине, те професорима који су својим трудом и залагањима основали Одсјек за општу књижевност и библиотекарство, а који данас, нажалост, нису међу живима. Ријеч је о Новици Петковићу, Љубинки Петрић Башовић, Славку Леовцу и Драгану Бараћу.

Одржавање оваквих скупова је од изузетног значаја, јер је ово прилика да се сагледа досадашње стање и да се дају неке основне смјернице за будући рад и унапређење у научном и професионалном смислу. Одабране теме јасно говоре колико је библиотекарство у Републици Српској и у свијету развијено данас, који су актуелни проблеми професије и колико је наше друштво спремно да се убудуће позабави статусом и проблемима у овој дјелатности.

Зборник *Образовање библиотекара јуче, данас и сутра* има очигледну вриједност у научном смислу. Због великог броја поузданих података, послужиће студентима, професорима, библиотекарима и истраживачима као основа за даља истраживања. Писан је прецизним и јасним језиком. Стилски је уједначен и тако помјера границе великог тимског рада. Богатством и квалитетом садржаја представља користан прилог за афирмацију и развој библиотекарства и достојан допринос обиљежавању јубилеја двадесетогодишњег образовања библиотекара на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Бојана Ласица

СТАРО ВИНО И НОВИ МИЈЕХОВИ

(Замишљање прошлости и рецејција средњег века у српској уметности XVIII–XXI века, Византијско наслеђе и српска уметност III, Српски комитет за византологију, Балканолошки институт САНУ и ЈУ Службени гласник, Београд, 2016)

Поводом 23. Међународног конгреса византијских студија, 2016. године објављен је тротомни зборник радова под заједничким насловом *Византијско наслеђе и српска уметност I–III*. Први дио носи наслов *Процеси византизације и српска археологија*. Други том, *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, импресиван је, како у погледу временског распона (од успостављања немањихке државе до отоманског периода) и подручја које обухвата (све српске области), тако и умјетничких медија којима се бави (сликарство, скулптура, архитектура, књижевност). Трећи пак дио, *Замишљање прошлости и рецејција средњег века у српској уметности XVIII–XXI века*, чини се најинтересантнијим, јер се тиче креативног тумачења српског средњег вијека у нововјековној српској умјетности. Сходно томе, њему ћемо посветити посебну пажњу.

Прва цјелина трећег тома – *Од традиције до историје*, бави се третирањем средњовјековља у српској умјетности 18. вијека. Рад Мирославе Костић, *Барокна обнова средњовековне политичке идеологије у Карловачкој митрополији*, премда не први у низу, даје најпотпунији теоријски оквир првом дијелу. Полазећи од важности визуелне репрезентације у 18. вијеку и од историјске улоге патријарха Шакабенте, Костић указује на развој свих оних аспеката реафирмације, утврђивања прошлости. И Владимир Симић (*Слика прошлости као историјски аргумент: рецејција средњег века у српској барокној уметности*) указује на то да је умјетност овог периода у функцији очувања, заокруживања, кристалисања националног идентитета Срба у Угарској, истичући два тока српског сакралног сликарства тог периода – конзервативни (зографски) и реформаторски (барокни), те предочава различит, али постојан однос према феномену традиције, када је ријеч о сваком од ова два пола. Рад Љиљане Стошић, *О старом вину у новим меховима: традиционално сликарство код Срба крајем 17. и почетком 18. века*, надовезује се на исту тематику, говорећи како управо међу Србима долази до сусрета осамнаестовјековног покрета византијске сликарске обнове и барокних тенденција, уз нарочито значајну опаску о томе како (нео)византизација није морала нужно

подразумијевати обнову српског средњовјековног сликарства, чиме се успоставља дистинкција између српског средњовјековног и византијског у ужем смислу. Однос између позновизантијског (зографског) и бароочног сликарства истраживаће и Александра Кучековић, у тексту *Рецепција традиционалних тема на ренабарокиним иконостасима у Славонији: на додиру јужнобалканских и украјинских утицаја*. Рад Ане Милошевић (*Стари иконостас и верска обнова на подручју „Краљевине Србије”*) занимљив је и захтјеван покушај да се реконструише стање и изглед иконостаса и иконописа на подручју Краљевине Србије (1718–1739). У погледу интермедијалности, цјелину употпуњује текст Драгане А. Грбић (*Рецепција средњег века у српској литератури просвјетитељства*) конципован на важности симболике свјетлости како у средњовјековној, тако и у књижевности просвјетитељства, али и различитом статусу овог симбола у сваком од ова два контекста. И овај рад заснован је на смјени и симбиози двају културних модела – средњовјековног и просвјетитељског.

Други дио, *Имагинарна реконструкција средњовековља у српској уметности 19. века*, методолошки се ослања на претходно поглавље, а у временском погледу залази и у прву половину 20. вијека (вријеме српског и југословенског монархизма). Игор Борозан, у два своја рада, даје основне теоријске поставке у вези са односом према средњовјековној традицији и формирању традиције у 19. вијеку и у првој половини 20. стољећа. У тексту *Између доказа и имације: уобличавање традиције и уметности у служби српске монархије 19. века*, указује на повезаност, садејство монархије и нације приликом „осмишљавања традиције”, постављајући српске феномене у тада актуелни европски оквир. Теоријски повезује консолидацију националног и потребу за оживљавањем и рекреирањем средњовјековног наслеђа као златног доба, не занемарујући притом медијални карактер оралне књижевне традиције. У погледу сликарства, парадигматски уочава тенденције од зографског сликарства као визуелног обнављања средњовјековне ауре, до преокрета који на тлу тадашње Србије доноси одјеке актуелног европског сакралног сликарства, што је аналогно осамнаестовјековној ситуацији међу Србима у јужној Угарској. Исте теоријске поставке Борозан пропитује и кроз стање у вријеме владавине Карађорђевића (1903–1941), у раду *Умјетничка прерада средњовековне историје и репрезентативна култура српске/југословенске монархије у првој половини 20. века*. Данијела Ванушић (*Популаризација средњовековних хероја средином 19. века: „Споменици српски” Анастаса Јовановића*) указује, полазећи од сличних теоријских поставки о повезивању „династичког и државног патриотизма”, на масовност продукције, популарност и политички оквир приказа српских средњовјековних владара у Србији тог периода. Јована Николић (*Рецепција митске*

прошлости у сликарству српског симболизма: „Обрешеније лаве цара Лазара” Ђорђа Крстића и Марка Мураша) компаративно приступа двјема сликама двају аутора које се тематски ослањају на елементе усмене традиције, разматра њихов однос према самом прототексту, али и сам појам историјског сликарства у контексту усменог наратива као извора. Истом виду конкретног осврта на дјело које се тиче средњовјековне тематике припада и рад *Симболистичка визија и историјска пошврда: „Силавање мошћу Светио Саве” Стевана Алексића*, ауторке Јасне Јованов. Цјеловито посвећен архитектури, рад Драгана Дамјановића (*Неовизантијска архитектура храмова српске православне цркве у Хрватској у 19. веку*) позиционише стање на подручју данашње Хрватске у односу на оно у тадашњој Србији, истичући притом суштинску еклектичност онога што је потпадало под појам неовизантијског стила и разлику између објективног (нео)византизма и онога што су биле жеље и схватања наручилаца и аутора у том периоду. Историји архитектуре биће посвећен и рад Тијане Борић – *Стивање прошлости: дворски комплекс династије Карађорђевић у светлости обнове средњовековља*.

Трећу цјелину, најизазовнију, јер досеже до поетички још увијек неартикулисаних појава наших дана, отвара текст Ирине Томић (*Византијско наслеђе у српској модерној уметности*), у којем се даје преглед односа према средњовјековном наслеђу као прототексту у ликовности српског 20. вијека, и то преко оснивања друштава, друштвених и научних догађаја, те активности истакнутих личности, теоретичара, истраживача и прије свега умјетника (Драгутин Инкиостри, Сретен Стојановић, Ристо Стијовић, Васа Поморишац). Сличне феномене Томић посматра и у контексту након Другог свјетског рата, истичући умјетнике који, сада на личном плану, спајају средњовјековну традицију са савременим умјетничким токовима (Александар Томашевић, Лазар Возаревић, Љубинка Јовановић, Милета Продановић, Чедомир Васић и др.). Рад Александра Кадијевића – *Између уметничке носилације и цивилизацијске ушпице: византијске реминисценције у српској архитектури двадесетог века*, на трагу његове познате синтезе *Један век изражења националног стила у српској архитектури*, даје пресјек развоја српске архитектуре прошлог столећа у контексту интересовања за средњовјековље, али и друштвено-политичких околности које су утицале на амплитуде тог интересовања. О бризи и презентацији средњовјековног наслеђа говори Милан Попадић у свом раду *Заштита и представљање Средњовјековног наслеђа у Србији у 19. и 20. веку*.

На трагу уводног рада Ирине Томић налази се исцрпан рад Милете Продановића (*Александар Томашевић – пути од материје фреске до духа Византије*), у којем се указује на однос традиције и савремених

умјетничких токова у Томашевићевом дјелу, али и на идеолошки оквир, као и на научну зрелост средине, као на чиниоце из којих овај умјетник израста. Лидија Мереник, у тексту *Савремена уметност, постмодерна – ново средњовековље у делу Милеше Продановића и Зорана Гребенаровића*, даје прецизан постмодернистички контекст у којем се јавља реферисање на средњовековље у дјелу поменутих умјетника, представивши притом различите видове цитатности. Катарина Митровић (*Замишљање Византије и савремена уметност – случај Чедомира Васића и Александра Рафајловића*) креће се од опсервације проблематизације историје и њеног преусмјеравања на уопштавајуће и универзално код Чедомира Васића, до субјективности код Александра Рафајловића, код којег иконописачка традиција предака заузима централно мјесто. Срђан Марковић (*Средњовековна духовна вертикала у стваралаштву српских уметника на Косову и Метохији – Светомир Арсић Басара и Зоран Фуруновић*) проматрајући стваралаштво поменутих умјетника, указује на квалитетне примјере директног или индиректног цитата прошлости у савременом ликовном изразу, допуњујући анализу трагичним контекстом косовско-метохијске реалности 80-их година 20. вијека. Ирина Томић, радом *Српски иконопис 20. вијека*, затвара ову цјелину. Осим што даје преглед стања кроз прву половину 20. вијека, предочава и тенденције које се јављају у посљедње двије деценије минулог вијека, као што је отварање иконописачких радионица, али и појава неких од значајних имена новог српског живописа (мати Ефимија, мати Јелена, отац Тихон Ракићевић, Јелена Хинић).

Замишљање прошлости и рецепција средњег века у српској уметности XVIII–XXI века изузетна је публикација тротомне цјелине *Византијско наслеђе и српска уметност I–III*. Стручност, техничка опремљеност и научна апаратура (карте, хронолошке таблице, библиографија) чине ово дјело једном од најзначајнијих новијих публикација у области историје умјетности код Срба. Уколико би се могле упутити одређене замјерке оне би се тицале двају аспеката. Прво, под појмом *српско* неријетко се подразумијева само оно што је србијанско, тако да друга подручја и српски ствараоци ван авнојевске Србије у неким од радова бивају занемарени или потпуно искључени. Друга опаска тицала би се сјајних радова Александра Кадијевића и Ирине Томић у којима се ипак сусрећемо са крајње уздржаним оцјенама у погледу катастрофалног стања савременог српског живописа и сакралне архитектуре у цјелини. Истичући неколико добрих или пристојних примјера изостављена је оштрија критика негативних појава, које, с обзиром на своју масовност, заслужују укор и критичко разобличавање.

Борјан Митровић

РИЗНИЦА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

(Зона Мркаљ. (2018). *Српска читанка*.

Београд: Међународни славистички центар)

Зона Мркаљ, методичар и доктор књижевности, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, године 2018. објавила је *Српску читанку* – драгоцену антологију српске књижевности, а чији је издавач Међународни славистички центар. Њена намера била је да на једном месту окупи елиту писаца српске књижевности од Светог Саве, преко Вука Стефановића Караџића и Ива Андрића до Мирослава Антића и Љубомира Симовића. Како и сама каже у Уводу, ова Читанка „намењена је појединцима који уче српски језик као страни, или српски језик као нематерњи, али и свима онима који у својој библиотеци желе да имају кратак преглед српске књижевности, сачињен тако да се у први план истакну српска култура, књижевност, наука, традиција и фолклор”.

Српска читанка састоји се од Уводне речи ауторке¹ и дванаест поглавља: I Смисао и задаци књижевности; II Српска властела и манастири; III Устанничко доба и народна књижевност; IV Српски романтичари; V Српски реалисти; VI На прелазу векова; VII Велики ратови; VIII Велики српски прозаисти; IX Велики српски комедиографи; X Избор из поезије савремених српских песника; XI Славна имена српске науке; XII Прилози. У сваком поглављу² налазе се најбољи представници са кратким и кључним освртом на биографију писца и њихова репрезентативна дела, као и извори преузетих текстова. Након текстова следе мање познате речи и задаци за проучавање и истраживање.

Зона Мркаљ своју Читанку отвара оним најбољим што српска књижевност има – Ивом Андрићем и његовим говором *О љичи и љичању*³. У првом поглављу, раме уз раме, стоје Иво Андрић и Горан Петровић.

¹ У Уводној речи Зона Мркаљ говори о томе да је књига намењена пре свега странцима, тј. онима који желе да се ближе упознају са српском књижевношћу. Потом, Зона Мркаљ истиче да је књига настала под покровитељством Међународног славистичког центра чији је задатак да повезује студенте филологије из различитих земаља света, који уче српски језик и књижевност.

² Осим у дванаестом.

³ Говор који је Иво Андрић одржао приликом добијања Нобелове награде за књижевност 1961. године.

Зналачки и поносно, професорка Мркаљ доноси два текста у којима можемо да читамо о смислу, задацима и проучавању књижевности. Оно што је занимљиво, ауторка нас у задацима наводи да посетимо сајт Нобелове фондације с намером да се присетимо свих великих имена, тј. свих добитника Нобелове награде.

У другом делу, *Српска власћела и манасџири*, водеће место заузима Јован Деретић – можемо слободно рећи: можда један од највећих историчара српске књижевности. Мркаљ нам доноси Деретићев текст о Немањићима, с намером да читаоце на почетку упозна са историјом српског народа. Потом, ту је Свети Сава – писац, монах, игуман, књижевник, дипломата, први српски архиепископ – и одломак из његовог најзначајнијег дела *Житије Светиої Симеона*, и највећи српски песници који су инспирацију имали у Светом Сави. Читаоци се могу упознати са епохалним песмама Васка Попе *Каленић* и *Манасија*, са Ракићевом јединственом *Симонидом* и са *Грачаницом* Десанке Максимовић.

Ако знамо да је Свети Сава личност од које почиње српска књижевност (12. век), ако знамо да су Андрић, Црњански, Ћосић оно најбоље што је српска књижевност добила у 20. веку, онда се између њих просто намећу две велике централне личности српске књижевне историје: Доситеј Обрадовић и Вук Стефановић Караџић. Део *Устаничко доба и народна књижевност* управо доноси одломке књижевних дела ова два писца, као и народну књижевност која је српском народу уносила радост у периоду петовековног ропства под Турцима. Задаци којима нас Зона Мркаљ инспирише су врло креативни, мудри и драгоцени – ауторка нас наводи да се сетимо пословица о мудрости, знању, истини, упућује нас да посетимо Вуков и Доситејев музеј у Београду. У овом одељку је најлепша балада народне књижевности *Хасанаџиница*, епска десетерачка песма *Смрт Мајке Јујовића*, одломак из песме *Почетак буне против дахија*, бајка *Златна јабука и девет ђауница*. Поглавље се завршава речима о Вуку Стефановићу Караџићу: „Вук Караџић је народне умотворине (песме, приповетке, легенде и предања, пословице, загонетке и питалице) доживео као дела у којима се испољава народни и национални дух. У њима долази до изражаја вредан скуп моралних вредности и животних обичаја које наш народ поштује и уважава. (...) Народне умотворине инспирирале су стваралаштво наших песника романтичара.” Управо су српски романтичари ново поглавље ове богате ризнице.

Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић и Лаза Костић – четири велика и најзначајнија имена српског романтизма. Бранко Радичевић и његов опроштај од живота, Змај и његова успаванка *Тијо ноћи*, Јакшићева *Ошацибина* и легендарна *Santa Maria della Salute* Лазе Костића, с правом су се нашле у овом избору. *Каг млигија умрети* је

једна од најлепших елeгија не само романтизма, већ целокупне српске књижевности. Бранко Радичевић се потрудио да његова песма буде богата звучним фигурама, а стихови којима завршава песму (*Све нестaде шћо вам дајши сцравља / У шраљама ошћац вас остaвља*) свакако се не односе на ову. Чини се да су задаци у овом поглављу изостали намерно – Зона Мркаљ жели да само уживамо у овим величанственим стиховима, а можда чак и да запевамо: уз *Тијо ноћи* дат је нотни запис. И овде нас ауторка упућује да посетимо Дом „Ђура Јакшић” у коме се налази мањи галеријски простор у коме често излажу савремени сликари. Мало је рећи да се Српство дичи Костићевом *Santa Maria della Salute*, већ је ова рефлексивна песма била инспирација и филмској уметности⁴.

За српским романтичарима иду српски реалисти. У овој Читанци нашли су се Лаза Лазаревић, зачетник психолошке приповетке, и Стеван Сремац, најчитанији српски реалистички писац. Када се реализам као књижевни правац сагледа на глобалном нивоу, није тешко закључити да Србија обилује великим именима: Јаков Игњатовић, Милован Глишић, Симо Матавуљ, Јанко Веселиновић, Светолик Ранковић, Иво Ђипико, Радоје Домановић, Војислав Илић. Велики задатак је ауторка имала испред себе: кога издвојити? Са Игњатовићем је почео да се развија српски реалистички роман, Домановић је најпознатији српски сатиричар, зачетник алегоријско-сатиричне приповетке у нас, док је Војислав Илић први песник који је стварао и реалистичку и симболистичку поезију. Једноставан је одговор: можда се у *Читанци српског реализма* нађу сви ови велики писци; једноставно, Зона Мркаљ се одлучила за оно најбоље из овог периода.

У шестом поглављу *На прелазу векова* нашли су се Јован Дучић, Петар Кочић и Борисав Станковић. *Песма о жени* је најлепша Дучићева љубавна песма у којој жена постоји у песниковој души. *Мрачајски протш* приказује усамљеног човека који живи далеко од света. Када размишљамо о Бори Станковићу, тешко је издвојити било које његово дело. Станковић је најпознатији лирски реалиста који је своја књижевна дела посветио свом родном граду Врању. Читати о Софки, Коштани, Ташани, Цвети⁵ је право литерарно богатство. Велики критичар и историчар књижевности Јован Скерлић једном је рекао да би дао све драме Јована Суботића и Милорада Шапчанина за четврти чин *Кошћане*. Ауторка Чи-

⁴ *Santa Maria della Salute* је српски играни филм и истоимена телевизијска серија у режији и по сценарију Здравка Шотре. Играни филм је премијерно приказан у Београду 20. децембра 2016. године, док је телевизијска серија од 11 епизода емитована на РТС-у у току 2017. године.

⁵ Јунакиње из Станковићевих дела *Нечиста крв*, *Кошћана*, *Ташана*, *У ноћи*.

танке се овде определила за Цвету која је описана као несрећно удата жена у околностима условљеним временом, обичајима и наравима. Читајући ову приповетку, али не само ову, можемо много научити о патријархалним односима с краја 19. и почетка 20. века у Србији.

Велики ратови у Србији и свету изродили су и велика родољубива дела. Бојићева *Плава тробница* је као химна. Њен свечани тон изазива снажно осећање и на свако слушање изнова нас тера да одамо почаст свим српским војницима који су се борили за слободу наше земље. *Сумашра* Милоша Црњанског представља пример једне идеје и животне филозофије, те је постала програмска песма из које се изродио сума-траизам. Ова песма је манифест српске авангардне поезије, представља величину стварања о којој се може само сањати. Велики ратови били су свуда, а о стравичним злочинима у Крагујевцу писала је Десанка Максимовић у својој легендарној и великој *Крвавој бајци*.

Осмо поглавље носи наслов *Велики српски прозаисти*. И јесу: Исидора Секулић, Иво Андрић, Добрица Ћосић, Данило Киш, Милорад Павић. Има их српска књижевност још много, али мора се одати признање Зони Мркаљ која је врхунски одабрала ове највеће за овај избор. Ауторка се овде одлучила за одломке из следећих дела: *Госпа Нола* (И. Секулић), *На Дрини ћуприја* (И. Андрић), *Корени* (Д. Ћосић), *Енциклопедија мртвих* (Д. Киш), *Хазарски речник* (М. Павић). Сва ова дела преведена су на многе европске и светске језике; сва ова дела чине да се осећамо поносно када знамо да су их написали српски писци.

Када је реч о драми као књижевном роду и комедији као драмској врсти, па нема ничег бољег ни у свету од Нушића или Душана Ковачевића. Читањем или гледањем њихових дела на даскама које живот значе добија се само један једини закључак – савремени писци који су описивали ликове и време не знајући да се ни данас ништа није променило и да су њихова дела апсолутно актуелна и данас, како у позоришту, тако и на филму. Нушићева сумњива лица постоје и данас, а балканских шпијуна има свуда.

У Избор из поезије савремених српских писаца ушли су Душан Радовић, Миодраг Павловић, Стеван Раичковић, Мирослав Антић, Љубомир Симовић. С обзиром на то да савремена књижевност траје већ 70 година (од Другог светског рата), у лирици ових песника може се уочити разноврсност мотива: љубав, живот, смрт.

Импресиван утисак оставља једанаесто поглавље *Славна имена српске науке*, када знамо да научници попут Тесле, Пупина, Витезовића и Миланковића нису само славна имена српске науке – већ светске. Србија је поносна на Теслу и једно од његових открића наизменичне струје, на Пупина и његове закључке о телеграфији, телефонији, рендгеноло-

гији. Ауторка нас у задацима наводи да истражујемо још о српским научницима и истраживачима, те можемо прочитати кратке биографије оних најзначајнијих попут Михаила Петровића Аласа, Павла Поповића, Милорада Митровића, Јаше Продановића, Јована Цвијића.

На крају Читанке су *Прилози*. Ту је одломак из приповетке *Књиџа* Ива Андрића и врло прецизни и јасни задаци који нас наводе на размишљање и тумачење овог књижевног дела. Мркаљ нам доноси генеолошко стабло породице Немањић, а потом задатке о Немањићима.

Имајући у рукама различите читанке, различите антологије и изборе, можемо закључити да је ова Читанка велики допринос целокупној српској литератури. На једном месту је све – десет векова српске књижевности. Зона Мркаљ нам је омогућила да се у једном избору упознамо са најлепшим, највећим и најбољим делима српске књижевности; подстиче на израду нових читанки⁶, нарочито оваквог типа, које су врло погодне за дијаспору или за оне који уче српски језик као нематерњи. Научни, али и књижевноуметнички стил Зоне Мркаљ је веома јасан, разумљив, прецизан и складан, све са циљем да свакоме од нас приближи српску књижевност. Научност, стручност, осећај за лепо – атрибути су који описују овај подухват, те је ова Читанка вредна пажње сваког ученика, сваког наставника и свакога ко жели да на једном месту има ризницу српске књижевности.

Марија В. Запутил

⁶ (Нпр.: Српска читанка – романтизам, Српска читанка – реализам...)

УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ

ФОРМАТ

Радове слати у електронском облику у програму *Microsoft Office Word* (верзија 2000, 2003, 2007, 2010, 2013, 2016), у фонту *Times New Roman*. Величина фонта је 12, размак између редова 1,5 цм, а ширине свих маргина 2,5 цм. Текст равнати на обје маргине (Justified). Не треба дијелити ријечи на крају реда на слоге. Формат странице треба да буде А4 (210*297).

ОБИМ РАДА

Рад не треба да има више од 30 000 карактера, не укључујући литературу, односно 8 000 карактера када је ријеч о приказима, укључујући размаке.

ЈЕЗИК И ПИСМО

Језици на којима се шаљу радови јесу српски (ћирилично и латинично писмо) и неки од свјетских језика. Радови на страном језику који не задовољавају основне нормативе неће бити укључени у рецензентски поступак.

АНОНИМНОСТ

Рукописе оцјењују анонимни рецензенти.

СТРУКТУРА РАДА

• Наслов

Име и презиме аутора у чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину, а у приказима и прилозима испод текста уз десну маргину. Иза презимена аутора потребно је звјездицом означити фусноту у којој ће бити његова имејл адреса. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице великим словима.

• **Апстракт** се састоји од 100 до 250 ријечи. Наслов рада и апстракт треба директно да упућују на садржај цијелог рада, без иједне додатне информације која би идентификовала аутора/ауторе. Апстракт се пише у једноструком прореду. Испод апстракта пишу се кључне ријечи.

• Текст треба организовати по схеми **IMRAD** (Introduction, Methods, Results and Discussion) када садржи резултате емпиријских истраживања. У складу с тим текст рада мора бити подијељен у поглавља. Сваки нови пасус треба започети увлачењем првог реда за 1 цм.

• **Цитати у тексту:** Свако позивање на монографију, чланак или статистички извор треба да се означи на одговарајућем мјесту у тексту, тако што ће се изнијети презиме аутора, година издавања и пагинација, све у заградама. Прво цитирање презимена аутора у раду треба да садржи у угластим заградама оригинално писање: „Вебер [Weber]“. Цитати се наводе оним писмом којим је написан рад. Уколико је издање које наводи-

мо писано латиничним писмом, у загради наводимо ауторово презиме латиницом (Stevanović, 1989, str. 45).

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. Према Марфијевом истраживању (1974, стр. 207), први сачувани трактат из те области сачио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека. Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком сљедећем раду треба одвојити тачком са запетом, нпр. (Белић, 1958; Стевановић, 1968).

Ако постоји више од једне референце истог аутора и године, додајте слова (а, б, ...) уз годину издавања: „И даље потврђује ову тезу (Wuthnow, 1987а, р. 32) (Јовановић, 2003а, стр. 32).

Цитате дуже од три реда треба писати као посебан параграф на сљедећи начин (Format, Paragraph, Indents and Spacing, Left 1 cm, Right 1 cm, проред Single).

Уколико се користи страни извор или корпус потребно га је навести у фусноти. У главном тексту наводи се превод. Уколико аутор чланка користи сопствени превод, то ће први пут назначити у фусноти.

Од кључне је важности да се цитати и позиви на литературу у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Позиви на литературу и библиографске јединице наводе се у оригиналном писму, без превођења.

Табеле, трафикони и слике треба да буду означени одговарајућим бројем (редом), те да буду праћени насловом који их описује. Наслов табеле навести испред табеле, а наслов слика и графикана иза њих. Потребно је да слике буду у резолуцији од 300 dpi.

Слике и графикони морају бити јединствени објекти (без елемената програма Drawing). Математичке формуле уносити коришћењем Microsoft Equation Editor.

Додаци треба да буду означени *словима* редом (Додатак А, Додатак Б) и да буду праћени насловом који их описује. Ако постоји само један додатак, треба га назвати „Додатак“, без додатног слова.

- **Литература (References):** Литература се пише након текста, као посебна секција у складу са АПА стилем/APA Style. Поређајте све јединице азбучним/абecedним редом по презимену аутора. Код истог аутора, по години издавања (од најновије до најстарије).

- **Резиме на неком од свјетских језика:** Резиме се пише на крају текста послје Литературе, дужине до 1/10 чланка (од 2 000 до 3 000 карактера). Резиме се пише фонтом *Times New Roman*, вел. 12, проред *Sin-gle*. Уколико је рад на страном језику, резиме се пише на српском језику.

ПРИМЈЕРИ НАВОЂЕЊА

Рад у тексту 1 аутор

у тексту:

(Хамовић, 2016) односно (Хамовић, 2016, стр. 94)

у литератури

Хамовић, Д. (2016). Национално тло и модерност у књижевној мисли и пракси младобосанаца. *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, књ. 64, св. 1, 93–103.

или

(Manouselis, 2008) односно (Manouselis, 2008, p. 55)

у литератури

Manouselis, N. (2008). Deploying and evaluating multiattribute product recommendation in e-markets. *International Journal of Management & Decision Making*, 9, 43–61.

Рад у часопису до 6

аутора у тексту

Прво цитирање: (Uxó, Paúl, & Febrero, 2011, p. 576)

Поновни цитати: (Uxó et al., 2011); на српском: умјесто „et al.“ писати „и др.“

у литератури

Uxó, J., Paúl, J., & Febrero, E. (2011). Current account imbalances in the monetary union and the great recession: Causes and policies. *Panoeconomicus*, 58(5), 571–592.

Рад у часопису 6 и више аутора

у тексту

(Cummings et al., 2010, p. 833)

у литератури

Cummings, E., Schermerhorn, A., Merrilees, C., Goeke-Morey, M., Shirlow, P., & Cairns, E. (2010). Political violence and child adjustment in Northern Ireland: Testing pathways in a social–ecological model including single-and two-parent families. *Developmental Psychology*, 46, 827–841.

Књига 1 аутор**у тексту**

(Кољевић, 2015, стр. 78); (Heschl, 2001, p. 33)

у литератури

Кољевић, С. (2015). *Између завичаја и туђине*. Нови Сад: Академска књига.

Heschl, A. (2001). *The intelligent genome: On the origin of the human mind by mutation and selection*. New York, NY: Springer-Verlag.

Књига која има приређивача**у тексту**

(Lenzenweger & Hooley, 2002)

у литератури

Lenzenweger, M. F., & Hooley, J. M. (Eds.). (2002). *Principles of experimental psychopathology: Essays in honor of Brendan A. Maher*. Washington, DC: American Psychological Association.

Рад или дио књиге која има приређивача

у тексту (Cvitković, 2007, str. 57)

у литератури

Cvitkovic, I. (2007). Katolicizam [Catholicism]. U A. Mimica i M. Bogdanović (Prir.), *Sociološki rečnik [Dictionary of Sociology]* (226–227). Beograd: Zavod za udžbenike.

Одреднице у енциклопедији

у тексту (Lindgren, 2001)

у литератури

Lindgren, H. C. (2001). Stereotyping. In *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science* (Vol. 4, pp. 1617–1618). New York, NY: Wiley.

Рад у зборнику радова са научних конференција

у тексту (Rowling, 1993, p. 198) / (Павловић, 2016, стр. 73)

у литератури

Rowling, L. (1993, September). Schools and grief: How does Australia compare to the United States. In *Wandarna coowar: Hidden grief*. Paper presented at the Proceedings of the 8th National Conference of the National Association for Loss and Grief (Australia), Yeppoon, Queensland (196–201). Turramurra, NSW: National Association for Loss and Grief.

Павловић, Б. (2016). Поређење приједлога у кинеском и српском језику. У *Наука и евроинтеграције*, Зборник радова са научног скупа одржаног 21–23. маја 2015. (73–86). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Интернет извори

у тексту (Lodge, 2008)

у литератури

Lodge, D. (2008). Nice Work. *Guardian*. Retrieved from/Преузето са: <https://www.theguardian.com/books/2008/apr/20/fiction.david-lodge>.

Accessed on/Датум приступа: 18th October 2016/18. 10. 2016.

Тезе и дисертације

у тексту (Gibson, 2007)

у литератури

Gibson, L. S. (2007). *Considering critical thinking and History 12: One teacher's story* (Master's thesis). Retrieved from <https://circle.ubc.ca/>

Институција као аутор**у тексту**

(Републички завод за статистику, 2011)

у литератури

Републички завод за статистику. *Месечни статистички билтен*. Бр. 11 (2011).

Закони**у тексту**

(Закон о основама система васпитања и образовања, 2004, чл. 5, ст. 2, тач. 3)

у литератури

Закон о основама система васпитања и образовања, Службени гласник РС. Бр. 62 (2004)

Усвојени документи**у тексту**

(Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, 1971)

у литератури

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276, (1970), ICJ Reports (1971) 12, at 14

Видјети: Publication Manual of the American Psychological Association, 6th Edition, 2009. или <https://www.library.cornell.edu/resrch/citmanage/apa>

НАПОМЕНЕ

- Објављују се научни радови које су позитивно рецензирала два рецензента.
- Рад може имати највише два аутора.
- Аутору у једном броју може бити објављен један рад.
- Рукописи који нису припремљени у складу са Упутством не укључују се у рецензентски поступак.
- Рукопис који треба дорадити редакција просљеђује ауторима уз текст анонимне рецензије.
- Редакција ауторе благовремено обавјештава о пријему рада и исходу рецензентског поступка.
- Позитивне/негативне рецензије се не достављају ауторима.

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Раде Г. Симовић, *Нова грама Републике Српске – њаизведбе и њвенци*7
Rade G. Simović, *The new drama of the Republic of Srpska –*
world premieres and premieres

Душко В. Певуља, *Преџеча Доситеја Обрадовића*
(Тихомир Остојић о Захарију Орфелину)22
Duško V. Pevulja, *The harbinger of Dositej Obradović*
(Tihomir Ostojić on Zahari Orfelin)

Јелена Б. Лепоевић, *Нулта морфема у руском и српском језику*
(Нулта суфикс и нулта флексија)39
Елена Лепоевич, *Нулевая морфема в русском и сербском языках*
(Нулевой суффикс и нулевая флексия)

Маја М. Ђарковић, *Мјерење морфолошке продуктивности начина сливања*
и савременом енглеском језику56
Maja M. Žarković, *Measuring morphological productivity*
of types of blending in contemporary English language

Весна Б. Мићић, *Ог афирмације њреко неџације,*
до амбивалентног односа њрема џоџалном аџсургу и ниџџавилу
(Роман Молоа у српској књижевној критики 1959–1960)73
Vesna B. Mičić, *From affirmation through negation to ambivalent relation*
toward total absurdity and nothingness (Novel Molloy in the Serbian
literary criticism 1959–1960)

Душан Р. Стефановић, *Фонетске карактеристике села Трњана*
код Алексинца (Анализа дијалектског текста)88
Dušan R. Stefanović, *Phonetical characteristics of the village Trnjane*
near Aleksinac (Transmission of dialectic text)

Далибор Петровић, *Билџени архиепископских намјесниџава*
Зворничко-џузланске епархије од 1998. до 2013. године100
Dalibor Petrović, *Bulletings of vicarages in Bishopric*
of Zvornik and Tuzla (1998–2013)

Драгомир Сандо, <i>Наука, уметност и култура и њихов однос са религијом</i>	119
Dragomir Sando, <i>Science, art, culture and their relation to religion</i>	
Владимир Ступар, <i>Појам живота и смрти у оквиру црквено-бојословској ојшћи</i>	126
Vladimir Stupar, <i>The notion of life and death in the framework of Church and theologian debate</i>	
Марина Ђукић Mirzayantz, <i>Историјски осврт на учење страног језика на даљину</i>	140
Marina Đukić Mirzayantz, <i>Historical overview of distance foreign language learning</i>	
Даница М. Јеротијевић Тишма, <i>Продукција посталвеоларних низова у енглеско-српском међујезичком систему</i>	157
Danica M. Jerotijević Tišma, <i>Production of postalveolar sequences in Serbian-english interlanguage phonology</i>	
Срђан Р. Шућур, <i>Англосрпски као социолект форумa r/serbia интернет заједнице „Reddit”</i>	178
Srđan R. Šućur, <i>Angloserbian as a sociolect of a Reddit community – r/serbia</i>	
Vesna Cvijetonović, <i>Red reči u prostim rečenicama – kontrastivna analiza engleskog i srpskog jezika na primeru jednog savremenog britanskog romana i njegovog prevoda na srpski</i>	200
Vesna Cvijetonović, <i>Word order in simple sentences – a contrastive analysis of English and Serbian based on one modern british novel and its translation</i>	
Светлана Вуксановић, <i>Миња Радоња, Родне разлике у употреби прилошких реченица енглеског језика</i>	222
Svetlana Vuksanović, <i>Minja Radonja, Gender differences in the use of english adverbial clauses</i>	
Федор Марјановић, <i>Елементи трагедије у епу Плач Рахили или избијеније младенцев на повеленије Ирода цара јудејског Константина Маринковића</i>	236
Fedor Marjanović, <i>Elements of tragedy in epic poem Plač Rahili by Konstantin Marinković</i>	

ПРИКАЗИ

Раде Симовић, <i>Драматизација романа Злочин и казна или како пољубити Аљону Ивановну</i>	255
Миодраг В. Јовановић, <i>Фијуре понављања као важан стилски украс језика књижевника</i>	259
Бојана Ласица, <i>Двадесетогодишњи јубилеј образовања библиотекара</i>	264
Борјан Митровић, <i>Старо вино и нови мијехови</i>	268
Марија В. Запутил, <i>Ризница српске књижевности</i>	272
УПУТСТВА ЗА АУТОРЕ	279

